

YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
YALOVA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

YIL: 7, SAYI: 15, ARALIK 2017

ISSN: 2146-1406

Derginin Sahibi / Owner
Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Fethi GÜNGÖR

Editör/ Editor
Yrd. Doç. Dr. Recep YILDIZ

Editör Yardımcıları /Asistant Editors
Arş. Gör. Yusuf Ziya YILDIRIM
Arş. Gör. Yasin ERDURAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Elif Yüksel OKTAY
Prof. Dr. Musa ŞAHİN
Doç. Dr. Fethi GÜNGÖR
Yrd. Doç. Dr. Fatma KIZIL
Yrd. Doç. Dr. Muhammed BEYLER

Web Sayfası:

<http://www.yalova.edu.tr/tr/icerik/1618/14114/yalova-sosyal-bilimler-dergisi.aspx>

**DANIŞMA KURULU /
ADVISORY BOARD**

Prof. Dr. Ali Rıza ABAY, Yalova Üniversitesi
 Prof. Dr. Cihangir AKIN, Yalova Üniversitesi
 Prof. Dr. Fatih ŞAHİN, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
 Prof. Dr. İsmail HİRA, Sakarya Üniversitesi
 Prof. Dr. Kadir CANATAN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
 Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi
 Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN, Sakarya Üniversitesi
 Prof. Dr. Yusuf BALCI, İstanbul Üniversitesi
 Prof. Dr. M. Zafer DANIŞ, Sakarya Üniversitesi
 Doç. Dr. Yüksel BAYRAKTAR, İstanbul Üniversitesi
 Yrd. Doç. Dr. İsmail GÜNDOĞDU, Sakarya Üniversitesi

**15. SAYI HAKEMLERİ /
THE REFEREES OF THIS ISSUE**

Prof. Dr. Adnan Ömer USTAOĞLU	Biruni Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Felsefe Bölümü.
Prof. Dr. Ahmet KOÇ	Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.
Prof. Dr. Aslı Yapar GÖNENÇ	İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.
Prof. Dr. Cemalettin İPEK	Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM	Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.
Prof. Dr. Kürşat YILMAZ	Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.
Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

Prof. Dr. M. Selami YILDIZ	Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü.
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
Prof. Dr. Musa ŞAHİN	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.
Prof. Dr. Musa TAŞDELEN	Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
Prof. Dr. Neşet TOKU	Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
Prof. Dr. Şahinde YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü.
Prof. Dr. Uğur YAVUZ	Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü.
Doç. Dr. Abdullah NARALAN	Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
Doç. Dr. Bedrettin KESGİN	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.
Doç. Dr. Cahit AYDEMİR	Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü.
Doç. Dr. Ersin KAVİ	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.
Doç. Dr. Mehmet ADAK	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
Doç. Dr. Mustafa Cahid ÜNGAN	Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü.
Doç. Dr. Müge DEMİR AYRAL	İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Sistemleri Bölümü.
Doç. Dr. Neslihan COŞKUN KARADAĞ	Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.
Doç. Dr. Nurgül BOZKURT	Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.
Doç. Dr. Senay YÜRÜR	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Ahmet OĞUZ	Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YAYLA	Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Zeki İZGÖER	Sağlık Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Arif KOLAY	Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Erkan ÇAV	Maltepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Esin SARIMAN ÖZEN	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali UĞUR	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Gürbüz BEYDİZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Bilimleri Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Nevra ESENTÜRK	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Recep ÇELİK	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Recep YILDIZ	Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.
Yrd. Doç. Dr. Uğur Bekir DİLEK	Yalova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.
Yrd. Doç. Dr. Zeki KARATAŞ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

İÇİNDEKİLER

10-12 • Editör'den

13-30 • Ferhat SAYIM

Türkiye'de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının Gelişimi

31-45 • Recep ULUSOY • Emir YAZICI • İslam ALTUN

Petrol Fiyatlarında Yaşanan Belirsizlik ve Ortadoğu'da Sürdürülebilir Büyüme: Ortadoğu Ekonomilerinin Çeşitlendirilmesi

46-56 • İkram DAŞTAN • Çağrı ŞİMŞEK

KOBİ'lerin Elektronik Ticarete Geçişini Etkileyen Faktörler: Yalova İli Örneği

57-66 • Selami ÖZCAN • H. Yunus TAŞ

Sınır Ticareti ve Bölgesel Girişimciliğin Ekonomik Gelişmeye Etkisi

67-84 • Ercan YELMAN

Türkiye'de Çıkarılan Vergi Aflarının Nedenleri ve 6736 Sayılı Kanun'un Mali Yönden İncelenmesi

85-97• Enver Sinan MALKOÇ

Siyasi Yönetimde Meşruiyet Sorunu

98-108• Rüveyde YILDIZ

Toplumsal Kuralların Ahlaki Temeli: "Öyle Eyle Ki ..."

109-123• Zeki TAN

Farklılıkları Bir Arada Yaşatmada Camilerin Önemi ve Yeni Mabet Dilinin İnşası

124-140• Metin ERDEM • Bedrettin KESGİN

Manevi Destek Uygulayıcılarının Manevi Destek Hizmetlerine İlişkin Görüşleri

141-157• Yasin AKYILDIZ • Ali Rıza ABAY

Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme

158-164• Recep ÇELİK

Selçuklu'da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi

165-184• Derya GEÇİLİ

I. Dünya Savaşı'nda Destroyer ve Denizaltıların İnşasıyla Bakımları
Hakkında Eğitim Almaları İçin Almanya'ya (Bholm & Voss Şirketi)
Amele Çırakları Gönderilmesi

185-198• Serkan ÖZTÜRK

Sinema ve Gerçeklik İlişkisinin Yılmaz Güney Filmlerine Yansıması:
“Sürü” Filmi

199-210• Hasan YILDIZ

Platon'un Devlet Diyalogunda Sanata ve Sanatçıya Bakış Açısı

211-223• Tarık SAYGI

Irak Kralı Faysal'ın Atatürk'ü Ziyareti ve Oluşturduğu Yankılar

CONTENTS

- 10-12 • Editorial**
- 13-30 • Ferhat SAYIM**
Health Economics Statistics and Development of Health Expenditures in Turkey
- 31-45 • Recep ULUSOY • Emir YAZICI • İslam ALTUN**
Uncertainty in Petroleum Prices and Sustainable Growth in Middle East: Diversification of Middle East Economies
- 46-56 • İkrım DAŞTAN • Çağrı ŞİMŞEK**
The Factors Affecting Transition of SME's to Electronic Commerce: Yalova Sample
- 57-66 • Selami ÖZCAN • H. Yunus TAŞ**
The Impact of Border Trade and Regional Entrepreneurship on Economic Development
- 67-84 • Ercan YELMAN**
The Causes of Tax Amnesty in Turkey and Financial Assessment of Legislation No. 6736
- 85-97 • Enver Sinan MALKOÇ**
The Question of Legitimacy in Political Administration
- 98-108 • Rüveyde YILDIZ**
The Moral Basis of Social Rules: "Act in such a way that ..."
- 109-123 • Zeki TAN**
The Importance of the Mosques in Coexistence the Differences and Construction of the New Sanctuary Language
- 124-140 • Metin ERDEM • Bedrettin KESGİN**
Spiritual Practitioners' Views on Spiritual Support Services
- 141-157 • Yasin AKYILDIZ • Ali Rıza ABAY**
Development and Nature of the Foundation Institute
A Historical Evaluation
- 158-164 • Recep ÇELİK**
A Social Service Center in Seljuklu: Kayseri Gevher Nesibe Hospital

165-184 • Derya GEÇİLİ

Sending Laborer Apprentices to Germany (Bholm & Voss Company) to be Trained on Building and Maintenance of the Destroyers and Submarines During 1st World War

185-198 • Serkan ÖZTÜRK

Reflection of “Cinema-Reality” to the Films of Yılmaz Güney: “The Herd” Movie

199-210 • Hasan YILDIZ

Plato's View of Art and the Artist in the State Dialogue

211-223 • Tarık SAYGI

Visiting Atatürk by King Faisal of Iraq and its Reflections

Editör'den**Değerli Okuyucu,**

Dergimiz, farklı sosyal alanlarda onbeş değerli makaleyi içeren 15. Sayı ile okuyucularına ulaşmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Dergimizi online olarak, ULAKBİM'E bağlı Dergi Park ve Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün sitesinde yayınlanarak okuyucuları ile buluşturmaktayız.

Ferhat SAYIM tarafından hazırlanan “Türkiye’de sağlık ekonomisi istatistikleri ve sağlık harcamalarının gelişimi” başlıklı makale, Türkiye sağlık harcamalarını dünya ülkeleri ile karşılaştırmaktadır. Yazar Dünya Sağlık Örgütü verilerine de dayanarak, 2014 yılı kişi başı sağlık harcamaları haritasında orta grupta yer alan Türkiye’de kişi başı sağlık harcamalarının yıllara bağlı yükselişte olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Türkiye’de uygulamaya alınan sağlıkta dönüşüm programı ve reform çalışmaları ile birlikte sağlık harcamalarının bütçeden aldığı payda da bir yükselme olduğunu tespit etmektedir.

“Petrol fiyatlarında yaşanan belirsizlik ve Ortadoğu’da sürdürülebilir büyüme: Ortadoğu ekonomilerinin çeşitlendirilmesi” başlıklı çalışma ise Recep ULUSOY, Emir YAZICI ve İsmail ALTUN tarafından kaleme alınmıştır. Petrol bağımlısı ülkelerin gelir kaynaklarının gelecekteki belirsizliği ve bu gelirlerinin bir gün son bulacağından hareketle, petrol ihracatçısı ekonomilerin petrole bağımlılığı en aza indirmek istedikleri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Bahreyn, Suudi Arabistan ve Katar’ın başarılarının bu vakte kadar elde ettikleri gelirleri kullanma kabiliyetlerine bağlı olduğu ortaya konmaktadır.

“KOBİ’lerin elektronik ticarete geçişini etkileyen faktörler: Yalova ili örneği” başlıklı çalışmada İkrım DAŞTAN ve Çağrı ŞİMŞEK, e-ticaretin KOBİ’lerin rekabet güçlerini artırıp maliyetlerini azalttığını belirtmektedirler. Yine KOBİ’lerin pazarlarını genişlettiğini, iş yapma hızlarını artırdığını ve hızlı şekilde büyümesini sağladığını bildirmektedirler. Bu bağlamda çalışma, elektronik ticarete geçiş engelleyen faktörlerin, Yalova’da faaliyet gösteren KOBİ’lerin elektronik ticaret kullanma eğilimleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır.

Selami ÖZCAN ve H. Yunus TAŞ tarafından gerçekleştirilen “Sınır ticareti ve bölgesel girişimciliğin ekonomik gelişmeye etkisi” başlıklı proje ise; Türkiye’nin batı Trakya sınır bölgelerinde yer alan sınır ticareti ve bölgesel girişimciliğin bölge ekonomisine katkılarının büyük oranda olmadığını ortaya koymaktadır. Sınır illerindeki esnafın öncesine nazaran gelirlerini iki kat arttırmasının yanında kazanılan paranın bir kısmının İstanbul ili esnafına aktığı ve bölgesel girişimcilerin kazandıkları para ile en az 1 en çok 6 kişiye daha baktıkları belirtilmektedir.

Türkiye’de çıkarılan vergi aflarının nedenlerini ve 6736 Sayılı Kanun’u mali yönden inceleyen çalışmada Ercan YELMAN, Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun çerçevesinde vergi affı kavramı, vergi aflarının nedenleri, vergi aflarının faydaları ve zararları ile 2016 yılında çıkarılan kanunun gerekçesi, kapsamına giren vergiler ve diğer alacaklar, kanundan yararlanmak için başvuru süreleri ile söz konusu kanun ile kamu borçlusuna getirilen imkânları analiz etmektedir.

“Siyasi yönetimde meşruiyet sorunu” adlı çalışmasında Enver Sinan MALKOÇ, siyasal yönetim kavramının daha en temelden meşru olup olmadığı sorunsalından başlamak üzere, çeşitli yönetim anlayışları arasından hangisinin meşru görülüp hangisinin meşru görülmeyeceği ve devletin toplum üzerinde meşru sayılacak müdahale alanının nerede başlayıp nerede biteceği gibi konuların geçmişte tartışıldığını, halen tartışılmakta olduğunu ve muhtemelen gelecekte de tartışılmaya devam edeceğini ortaya koymaktadır.

Rüveyde YILDIZ ise, “Toplumsal kuralların ahlaki temeli: öyle eyle ki ...” başlıklı çalışmasında “ancak ahlaki ilke üzerine inşa edilen toplumsal kurallar özgürlüğün ve toplumsal düzenin teminatıdır” tezini savunmaktadır. İnsanların birlikte yaşayabilmeleri için kuralların gerekliliğini; toplum üyelerince toplumsal kuralların onayında din inancı ve değer yargılarının etkisini, ailenin aktarıcı rolünü vurgulamaktadır. İnsan davranışlarının ve kuralların hangi ilkeye dayanması gerektiği sorusuna Kant’ın “öyle eyle ki...” ifadesi bağlamında cevap aramaktadır.

“Farklılıkları bir arada yaşatmada camilerin önemi ve yeni mabet dilinin inşası” başlıklı çalışmada da Zeki TAN, toplumun farklı renklerini, ırklarını, etnik yapılarını bir araya getirmede alternatif olmayan tek kurumun mabetler olduğunu bildirmektedir. Tezahürünü camilerde görmenin mümkün oluşundan hareketle de kucaklayan, dışlamayan, ötelemeyen daha rikkatli bir dil, daha özenli bir üslubu içeren yeni bir “cami dilinin” inşasına ihtiyacın varlığını dile getirmektedir.

Görüşme ve tarama teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen ve “Manevi destek uygulayıcılarının manevi destek hizmetlerine ilişkin görüşleri” başlığını taşıyan araştırmalarında Metin ERDEM ve Bedrettin KESGİN, Türkiye’de manevi destek hizmet alanında çalışan uygulayıcıların, kurumlarda göreve başlamadan önce manevi destek hizmetleri eğitimlerinden geçirilmesi gerekliliğine yönelik sonuçlara ulaşmaktadırlar.

Yasin AKYILDIZ ve Ali Rıza ABAY tarafından ortaya konan “Vakıf müessesesinin gelişimi ve mahiyeti tarihsel bir değerlendirme” başlıklı araştırmaya göre; ortaya çıkış ve etkinlik bağlamında vakıfların Batıdaki görünümü sönük bir başlangıçla belirlenmekte, bu aşamada güç, prestij aracı olarak kullanılmaktadır. Belirtilen düzeyde vakıflar toplum ihtiyaçlarını kapsamlı düzeyde karşılayacak seviyeye Hıristiyanlığın kabulüyle ulaşmıştır. Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde ortaya çıkan vakıf kurumlarıyla oluşturulan medeniyet seviyesine karşın; laik yönelimlerin ve merkezileşme eğilimleriyle vakıfların yapısında meydana gelen bozulmalar gerilemeye neden olmuştur. Günümüz Türkiye’inde vakıfların mevcut durumu Batıda olduğu gibi her alanda faaliyet gösteren oluşumdan daha çok ağırlıklı olarak yardımseverlik ekseninde bir örgütlenmeyle varlığını sürdürmektedir.

“Selçuklu’da bir sosyal hizmet kurumu örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi” başlıklı arşiv çalışmasında ise Recep ÇELİK, Vakıf müesseselerinden biri olan dürüşşifalardan Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası’nın, Kayseri ve çevresinde ücretsiz olarak halk sağlığı hizmeti verdiğini, sağlık hizmetlerinde ayırım yapılmayarak eşitlikçi politikalarla hizmet sağlandığını belgelemektedir.

Derya GEÇİLİ de arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı “I. Dünya Savaşı’nda destroyer ve denizaltıların inşasıyla bakımları hakkında eğitim almaları için Almanya’ya (Bholm & Voss Şirketi) amele çırakları gönderilmesi” başlıklı çalışmasında, Germany Blohm & Voss Şirketi’nden destroyer ve denizaltılar satın alınmasına karar verilince; bu gemilerin inşalarında ve bakımlarında görev alacak amele çıraklarının işi doğru bir şekilde öğrenebilmeleri için Almanya’ya gönderildiğini; eğitimlerini tamamladıktan sonra, kararname ve layihalara göre sınava tabi tutularak Bahriye Nezareti’ne bağlı olarak askeri hizmete alındığını belgelemektedir.

Serkan ÖZTÜRK “Sinema ve gerçeklik ilişkisinin Yılmaz Güney filmlerine yansması: “SÜRÜ” filmi” başlıklı çalışmasında, sinemanın gerçeklikle kurduğu ilişkinin boyutlarından ve “bağımsız sinema, politik sinema, üçüncü sinema” türlerinden söz etmektedir. Çalışmada sinemanın gerçeklikle kurduğu ilişki, üçüncü sinema kavramı ve Yılmaz Güney’in “Sürü” filmi üzerinden tartışılmaktadır.

Hasan YILDIZ tarafından kaleme alınan “Platon’un devlet diyalogunda sanata ve sanatçıya bakış açısı” başlıklı çalışma ise, Platon’un tasarımıladığı İdeal Devlet’ini geliştirirken, hocası Sokrates’i mahkemeye vererek idama sürükleyen sanatçılara karşı bir hesaplaşmaya giriştiğini bildirmektedir. Böylelikle Platonun, bilgi teorisinde sanata ve sanatçılara en alt düzeyde yer verdiğini, onları taklitçi olarak nitelendirdiğini belirtir. Platon’a göre, bu dünya zaten aslın bir kopyası iken sanatçının yaptığı kopyanın kopyasıdır.

“Irak Kralı Faysal’ın Atatürk’ü ziyareti ve oluşturduğu yankılar” başlıklı çalışma ise Tarık SAYGI tarafından çalışılmıştır. Çalışmaya göre, Atatürk zamanında - birçok yabancı devlet yöneticileri gibi- Irak Kralı Faysal Türkiye’ye gelmiş, Atatürk’ü tanıma fırsatını bulmuş ve kişiliğine hayranlıklarını ifade etmiştir. Irak Kralı Faysal gerçekleştirdiği diğer hiçbir ziyaretin kendisini Ankara ziyareti kadar memnun etmediğini belirtmiştir. Ziyaret şüphesiz Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerde yükseltici, olumlu bir etki yapmıştır ve sonraki ilişkiler için örnek bir basamak teşkil etmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Recep YILDIZ
Editör

TÜRKİYE’DE SAĞLIK EKONOMİSİ İSTATİSTİKLERİ VE SAĞLIK HARCAMALARININ GELİŞİMİ

Ferhat SAYIM*

Geliş Tarihi: 17.07.2017   Revize Tarihi: 19.11.2017   Kabul Tarihi: 12.12.2017

ÖZ

Büyüyen sağlık işletmelerinin ve harcamalarının etkisiyle 20’nci yy’da “sağlık ekonomisi” ayrı bir çalışma alanı olmuştur. Kamunun sağlık harcamalarından alması gereken pay ve de üstlenmesi gereken roller, maliye yönetimi ile birlikte sağlık ekonomistleri ve sağlık sistemi yöneticilerinin ilgi alanındadır. Çalışmada, kamunun sağlık harcamalarını üstlenme sebeplerine bakılmaktadır. Sonrasında Türkiye’de sağlık hizmetlerine ve bu hizmetlere ayrılan paya değinilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün yayınladığı ulusal sağlık harcamalarına ilişkin son veriler de ele alınmaktadır. Diğer ülkeler içindeki yeri renklendirilmiş haritalarda gösterilmekte ve Türkiye verilerinin gelişim seyri hazırlanan şekiller yardımıyla ortaya konmaktadır. Ayrıca, mevcut durumda belediyelerin de sağlık hizmetlerindeki yetki ve sorumlulukları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Sistemi, Sağlık Sektörü, Sağlık Ekonomisi, Bütçe, Ulusal Sağlık Hesapları

HEALTH ECONOMICS STATISTICS AND DEVELOPMENT OF HEALTH EXPENDITURES IN TURKEY

ABSTRACT

In the 20th century, an area called 'Health Economy' was created because mainly health institutions and expenditures were growing up. The share that the public has to pay for health expenditures and the role that the public should undertake are in the interest of health economists and health care managers, along with fiscal management. In the study, the reasons for assuming the health expenditures by the public are examined. After that, health services in Turkey and the share of these services are mentioned. The latest data on national health expenditures published by the World Health Organization are also addressed. The ranking among other countries is shown in colored maps and the development of Turkey related data is illustrated with the aid of the prepared graphics. In addition, the authorities and responsibilities of the municipalities in the health services are also emphasized.

Keywords: Health System, Health Sector, Health Economy, Budget, National Health Accounts

JEL Classification Code: H51

* Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, f_sayim@hotmail.com

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik hali olarak tanımlamaktadır (WHO, 1946). “Sosyal yönden tam iyilik hali” açıklanması gereken bir kavram olarak sağlığın sadece kişisel bir olgu olmadığını, toplumsal yönünün de bulunduğu işaret etmektedir (Fişek, 1982). Literatürde ve tıp eğitimi alanlar arasında bu tanım yaygın olarak bilinmektedir. Sağlık hizmetleri en genel ayrımla amaçlarına göre, koruyucu ve tedavi edici özellikte faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanabilecektir. Bu ikili ayrım rehabilite edici hizmetlerin de eklenmesiyle üçlü şekilde karşımıza çıkmaktadır (Fişek, 1982). Bu yaygın ayrımın yanında sağlık hizmetlerinin konularına göre bölümlendirilmesi ve kademelerine göre sınıflandırılması da yapılmaktadır (Karafakıoğlu, 1998: 108-9). Konularına göre bölümlendirme ortopedi, beyin cerrahi, doğum vb. branş bazında ayrıma göre yapılmaktadır. Kademe bazında ayrım ise sağlık hizmetlerinin kurumlar bazında görev dağılımı yapması sonucunda en yaygın haliyle 1, 2 ve 3. basamak kurumlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Dar çerçevede sağlık harcamaları,

- Koruyucu sağlık harcamaları,
- Teşhis ve tedaviye ilişkin sağlık harcamaları,
- Rehabilite edici sağlık harcamaları şeklinde ifade edilebilir.

Ulusal sağlık harcamaları ve istatistikleri hesaplanırken çoğunlukla doğrudan sağlık hizmetine ilişkin sağlık harcamaları esas alınır.

Sağlık hizmetinin türüne bağlı sağlık harcamaları sınıflandırması dışında sağlık koşullarını iyileştirmeye yönelik tüm harcamalar ele alınmak suretiyle daha geniş bir çerçevede sınıflandırma yapılabilir. Bu harcamaların uzun vadeli planlar çerçevesinde bütçelenmesi ve özel sektörün teşvik edilmesinde kamu yönetimin etkinliği, planlama başarısını getirecektir.

Geniş çerçevede ise sağlık harcamaları şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Sağlık Kurumları Bina ve Altyapı Harcamaları
- Sağlık İşgücü ve Donanım Harcamaları
- Vatandaşların Fiziksel Sağlık Koşullarını İyileştirecek Yatırım Harcamaları
- Vatandaşların Ruhsal Sağlık Koşullarını İyileştirmeye Yönelik Yatırım Harcamaları
- Çevre Sağlığına Yönelik Yatırım Harcamaları
- İlaç-Tıbbi Malzeme ve Tanılama-Görüntüleme Cihazları Üretimine Yönelik Yatırım Harcamaları
- Sağlık Eğitimine Yönelik Yatırım Harcamaları
- Optimum Sağlık Malı Stoku, Personel ve Teşkilat Planlaması İçin İzleme ve Araştırmaya Yönelik Yatırım Harcamaları
- Hastalık-İlaç Yan Etki Dağılımı vb. Arge Harcamaları
- Standardizasyon-Kalite-Cihaz Kalibrasyon-İzleme Harcamaları

Sağlık aynı zamanda ekonomi için de çok önemlidir. Ekonomik aktivitenin onda biri sağlığa atfedilir. Verimlilik ve ekonomik büyüme sağlıktan etkilenen unsurlardır (Global Agenda Council, 2008: 24). Özellikle ekonomik stres

dönemlerinde sağlık kritik bir endişe kaynağı halini alır. Ucuz önleyici stratejiler kötü sağlık koşullarından korunmak için etkili olabilir, ancak bu stratejiler göz ardı edilebilmekte ve fonlanmayabilmektedir. Sağlıkta iyileştirme ile daha iyi korunma bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlıkla ilgili öne çıkan konular şu şekilde sıralanabilir (Global Agenda Council, 2008: 7):

- Sağlık sistemlerinde büyük verimsizlikler bulunmaktadır. Yeni tip sosyal bütüncül sağlık hakkı bir gerekliliktir.
- Sağlık konularında daha fazla bilgi ve iletişim gereklidir. Önleyici tedbirler ve eğitim anahtardır.
- Pandemilere karşı hazırlık hızlandırılmalıdır. Açıklık tüm aktörlerin tam işbirliğine engel olmayacak şekilde birbirine bağlı risklerin tanımlanması ve hafifletilmesine yardım etmelidir.
- Sağlıkta iyileştirme, hastalığın önlenmesi ve afet hazırlığı cari harcama yerine sermaye yatırımları olarak algılanmalıdır.
- Kronik hastalık ve yetersiz beslenme konusunda daha etkin güçlü yönetim ve liderlik özellikle kamu-özel ortaklıkları yoluyla ve açık hedeflerle geliştirilmelidir.

1. ULUSAL SAĞLIK HESAPLARININ GEREKLİLİĞİ

Sağlık piyasalarının tamamına yakını ne tamamen rekabetçi ne de tamamen tekelcidir (Jacobs ve Rapoport, 2002:217). Sağlık piyasalarında özel sektör bulunmakla birlikte geniş bir devlet kesimi ve devlet sağlık harcamaları söz konusudur. Sağlıkta geniş hükümet müdahalesinin altında yatan temel mantık, tam rekabet piyasalarının ideal varsayımlarının hiçbirinin sağlık piyasalarında düzgün çalışmaması olarak gösterilir (Donaldson vd., 2005: 29). Ekonomi teorisine göre devlet; kamu mallarını koruma, tekelleri gücü kontrol etme, dışsallıkları yönlendirme ve bilgi asimetrisi ile başa çıkma durumlarında piyasada olabilir ve olmalıdır (Wonderling vd., 2005: 150). Ayrıca, sağlık piyasalarında hizmet alıcısı tarafında olan bilgi eksikliği ve sağlık sigortacılığındaki “ters (olumsuz) seçim ve ahlaki tehlike” olarak tanımlanan etik dışı uygulamalar, fiyatlanamayan dışsallıklar ile bazı malların tüketilmesi konusunda oluşmuş konsensüs olarak tanımlanabilecek paternalizm, devletin bu piyasalarda olmasını gerektirmektedir (Rosen, 2005: 216-219), (Sayım, 2009: 280). Amerika Birleşik Devletleri gibi kişisel finansmanın yüksek olduğu ülkelerde dahi hükümetin sağlık harcamaları artma eğilimindedir (Getzen, 2010: 334-5). Hükümetler kaynak veya gelir dağılımı tahsisini etkilemek için çeşitli politikalar ve araçlar kullanabilir. Sağlık ile ilgili temel kategoriler, seçici emtia vergileri ve sübvansiyonlar, sağlığa yönelik kamu harcamaları, transfer programları ve düzenlemeler olarak kabul edilebilir (Folland vd., 2010: 416).

Sağlık finansman politikası şu konularda karar vermeyi gerektirir. Tahsisat nasıl yükseltilecektir? Tahsis edilen fonlar nasıl bir araya getirilecektir? Adil ve verimli bir şekilde nasıl kullanılacaktır? Bilgilendirilmiş şekilde karar süreçleri için kullanılan mali kaynakların miktarı, bunların geldiği yerler ve nasıl kullanıldığı konularında güvenilir bilgi gerekmektedir. Ulusal sağlık hesapları bir ülkedeki farklı sağlık bakım faaliyetleri, sağlayıcıları, hastalıklar, nüfus grupları ve bölgeler için kamu ve özel tüm sektörlerdeki sağlık harcamaları eğilimlerini izlemek amaçlı kanıtlar sağlar. Etkili sağlık finansmanı için ulusal stratejiler geliştirilmesine ve

sağlıkta ek fonların artırılmasına yardımcı olur. Bu bilgiler bir ülkenin sağlık sisteminin gereksinimlerine ilişkin finansal projeksiyonlar ve kendi geçmiş deneyimleri ya da diğer ülkelerle karşılaştırmalar yapmak için kullanılabilir. Ulusal Sağlık Hesapları başlığı “Dünya Sağlık Örgütü”nün küresel çapta sağlık birliklikleri kurması için bir araç örneğidir. Bu alanda normların belirlenmesi, sağlık sistemlerinin performansında eğilimleri izlemek, farklı ülkeler için politika seçenekleri göstermek, ülkelerin bilgilendirilmiş karar kapasitelerini arttırmak için faydalı olabilecektir (World Health Organization, 2010).

2. DEVLETİN SAĞLIK SİGORTASINI ÜSTLENME SEBEPLERİ

Bu kısımda sağlık hizmetlerinin kapsama alanından ziyade bu hizmetlerin sunumunda ortaya çıkan iktisadi davranışların ortaya konmasına çalışılmaktadır. Bu çerçevede sağlık hizmetlerinin arz ve talebi ile ilgili birtakım ortak noktalar belirlenebilmektedir. Ayrıca sağlık sigortacılığının çoğu ülkede kamu tarafından üstlenilmesi ve sağlıkta kamu yatırımlarının ağırlığına dair sebeplerin de incelenmesi gerekmektedir.

Ülkelerin çoğunda sağlık hizmetlerinin ve genel sağlık sigortalarının kamu tarafından finanse edilmesi sonucu, sağlık harcamalarının finansmanında en büyük rolü kamu sektörü üstlenmektedir. Toplam sağlık harcamaları finansmanında sosyal güvenlik kurumları tarafından yapılan harcamalar ve genel devlet harcamaları birleştirildiğinde toplam sağlık harcamaları içinde kamunun payı özel sektör harcamalarının üstüne çıkmaktadır.

Sağlık harcamalarının kamu harcamaları içindeki payı da önemli seviyededir. Dünya genelinde 2014 yılı için kamu kaynaklarının %15,5’si sağlık harcamalarına gitmektedir

(http://www.who.int/gho/health_financing/government_expenditure/en/).

Devletin sağlık sektöründe olmasının gerekliliğine dair sebepler dört başlık altında sıralanabilmektedir (Rosen, 2005: 216-219):

- ✓ Yetersiz Bilgi
- ✓ Olumsuz Seçim ve Ahlaki Tehlike
- ✓ Dışsalıklar
- ✓ Paternalizm

2.1. Yetersiz Bilgi

Bilgi ile ilgili problem “belirsizlik” veya “bilgi asimetrisi” şeklinde ortaya çıkabilir (Folland vd., 2007: 13). Bilgi eksikliğine dayalı belirsizlik bazı durumlarda hem hasta hem de doktor için geçerlidir. Belirsizlik altında seçim olarak da adlandırılabilir (Mutlu ve Işık, 2005: 54). Örneğin, bazı kanser türleri bir tanı yöntemi olmaksızın ne doktor ne de hasta tarafından erken dönemde teşhis edilemez (Folland vd., 2007: 13). Bir diğer durumda da bilgi asimetrisinin yol açtığı problemlerdir. Hastalanan kişinin nasıl bir sağlık hizmeti alması gerektiği konusunda bilgisi yoktur ya da çok azdır. Böyle karmaşık bir durumda tavsiyesine güveneceği kişi aynı zamanda o hizmetin satıcısı konumundadır (Rosen, 2005: 217). Satın alınacak hizmetin niteliği, miktarı ve süresi hakkında taraflar arasında bilgi eşitsizliği bulunmakta ve bu durum satıcıya alıcıyı kandırma imkânı

vermektedir. Diğer hizmetlerin satın alınmasında da benzer durum olsa da sağlık hizmetleri kadar acil olmayan hizmetlerde karar vermeden önce birtakım bilgiler toplamak mümkün olabilmektedir. Yetersiz bilginin oluşturduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak ya da azaltmak için kamu yatırımları devreye girmektedir (Sayım, 2011a: 33). Dolayısıyla yetersiz bilgi sorunu sebebiyle piyasa mekanizması işlemeden sektördeki üretim açığı devlet tarafından giderilmekte ve düzenlenmektedir.

2.2. Dışsallıklar

Dışsallık kişi ya da firmanın yaptığı faaliyetlerle ilgili bütün maliyetleri üstlenmediği (negatif dışsallık) ya da bütün faydaları içine almadığı (pozitif dışsallık) durumlarda ortaya çıkan bir durum-fenomen olarak tanımlanmaktadır (Kaul ve Conceição, 2006: 612). Sağlıklı bireylerin kendi yaşam kaliteleri dışında toplum sağlığını fiziksel ve moral olarak da olumlu etkilemeleri sağlık hizmeti üretiminin yaydığı pozitif dışsallığa örnek olarak gösterilebilecektir. Bireylerin ve toplumun sağlığının korunduğu durumlarda işgücü ve ekonomik aktivitelerin sektöre uğramaması, sayılabilecek bir başka dışsal faydadır. Sağlık hizmeti satın alacak kişinin, o hizmet için ödeyeceği bedeli kişisel çıkarları açısından yüksek bulup satın almaması söz konusu olabilecektir. Bu gibi durumlarda yeterince bedel ödenmemesi sebebiyle bu hizmetin üretimi yeterli seviyelere gelmeyecektir. Toplumsal dışsallıkların devlet tarafından gözetilmesi gerekmektedir (Sayım, 2011a:33). Bireyler yeterince talep etmese de toplumu oluşturan fertlerin hesaplayamadığı bu dışsal faydalar sebebiyle bu hizmetin üretilmesi ve dolayısıyla finanse edilmesi arzulanabilir.

2.3. Paternalizm

Devletin kişilerin en iyi çıkarının ne olduğunu onlardan daha iyi bildiği için müdahale etme görüşüne paternalizm denilmektedir (Stiglitz, 1994: 99). İnsanların sigorta sisteminin nasıl çalıştığı konusunda anlayamamaları ya da sigortayı satın alma konusunda bir öngöründen yoksun olmaları (maliyet-fayda analizi yapamamaları) ihtimali karşısında, “paternalistik görüş” onları medikal sigorta sistemine üye olmaya zorlamaktadır (Rosen, 2005: 219). Paternalist görüşün aksine çoğu iktisatçı ve sosyal felsefeci, devletin tüketici tercihlerine saygı göstermesi gerektiğini düşünmektedir (Stiglitz, 1994: 99). Devletin bireyleri zorunlu olarak sağlık sigortasına üye yapması ve prim yatırmaya zorlaması paternalist görüşe sahip kesimler tarafından normal ve gerekli bir durum olarak görülmektedir.

2.4. Ters (Olumsuz) Seçim ve Ahlaki Tehlike

Özel sigorta firmalarının farklı risklere maruz bireyler arasında ayırım yapmadığı durumlarda riski az olanların riski fazla olanları finanse ettiği bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durumda riskine göre fazla prim ödeyen az riskli bireylerin diğer bir ifadeyle iyi risklerin sigortaya yanaşmaması söz konusudur. İyi risklerin sigorta satın almaması primlerin artmasını getirecektir. Sadece kötü risklerin özel sigorta satın aldığı bu sürece olumsuz seçim adı verilmektedir (Stiglitz, 1994: 405-6).

Ahlaki tehlike en yaygın örneğiyle sigorta satın alan kişinin satın aldığı sigorta konusu riskten kaçınmaya ilişkin güdüsünü azaltmasıyla ilintili olarak ortaya çıkmaktadır (Kaul ve Conceição, 2006: 614). Sigortanın bireylerin davranışları üzerindeki buna benzer etkilerine ahlaki tehlike adı verilmektedir. Ahlaki tehlike

bireyin tek hedefi sigortadan kaynaklanan menfaati cebine indirmek olmak üzere eyleme girişmesinin ahlaki olmadığı görüşünden kaynaklanmaktadır (Stiglitz, 1994: 364-5). Sağlık sigortasının yapıldığı durumlarda bireylerin sağlıklarını koruma yönündeki çabalarını azaltmaları ve sigortalının satın alacağı sağlık hizmetlerinin miktar ve kalitesini sigortalı olup olmama durumuna göre belirlemesi bu tehlike çerçevesinde ele alınabilir. Bu durum ahlaki tehlikenin büyük olduğu alanlarda özel sigortaların çekingen davranmalarına ve maliyetleri yükseltmelerine sebep olmaktadır. Özel sigortaların yeterince olmadığı sağlık piyasaları devletin sunacağı sağlık sigortasına ihtiyaç duymaktadır. (Sayım, 2011a: 34) Devletin sunmuş olduğu sağlık sigortası sistemi, yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı piyasa şartlarında yeterince gelişemeyen sigorta sistemi açığı kapamaktadır. Ayrıca büyük riskleri üzerine almak suretiyle özel sigorta sisteminin işlemesine zemin hazırladığından da bahsedilebilir.

3. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Çalışmanın amacı sağlık yönetimi ve sağlık ekonomisi alanında çalışanlar ile sağlık yöneticilerine hitap edecek şekilde, ulusal sağlık harcamalarının seyri, temel istatistikler, diğer ülkelerle karşılaştırma gibi tabloların ve grafiklerin derlenmesi ve yorumlanmasıdır.

Çalışma, incelenen verilerde Türkiye'nin 1995-2014 arasındaki 20 yıllık verisini bir araya getirmektedir. Ayrıca hazırlanan grafikler yoluyla gelişim seyri gösterilmektedir. Dünya sağlık örgütünün 2014 yılı karşılaştırma haritalarına da yer verilmektedir.

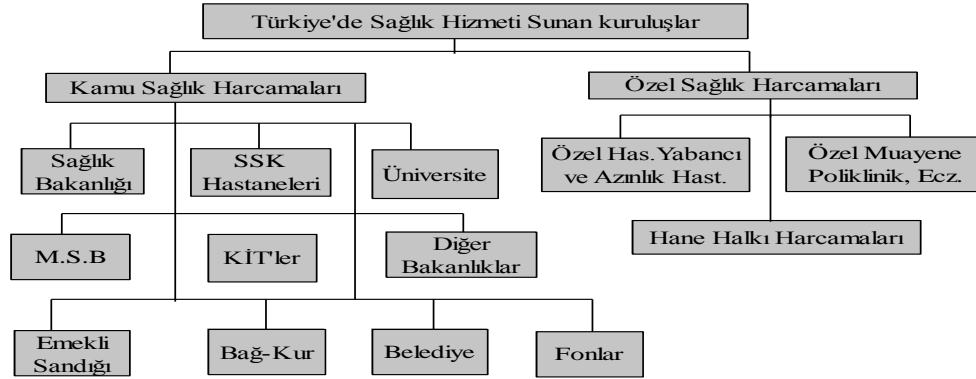
Sağlık ekonomisi ve finansmanı adıyla ayrı bir akademik çalışma alanı bulunmaktadır. Ulusal bütçede önemli yer tutan sağlık harcamalarının seyrine ilişkin derlenmiş tabloların ve grafiklerin hazırlanması, odak noktaların gösterilmesi açısından önemli görülmüştür.

Çalışmada Dünya Sağlık Örgütü, Türkiye İstatistik Kurumu, Sağlık Bakanlığı gibi resmî kurumlar tarafından yayınlanan veriler işlenmektedir. Bu yönüyle kullanılan veriler ikincil veri statüsündedir. Konu itibarıyla daha güvenilir bir birincil veri elde etme imkânı yoktur. Verilerin güvenilirliği bu istatistikleri bir araya getiren kurumların güvenilirliği ve saygınlığı ile eşdeğer görülmelidir. Çalışmada seçilmiş veriler, odaklanılmış alt başlıklarda tablolanmış, gelişim grafiği hazırlanmış ve yorumlanmıştır. Sayısal veri kullanılması sebebiyle çalışmanın nicel araştırma statüsüne girdiği değerlendirilebilir. Çalışmada birincil veri kullanılmadığı için herhangi bir istatistik test yapılmamıştır. Derlenen veriler, hazırlanan grafikler ve karşılaştırma haritalarıyla yorumlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de belediyelerin sağlık alanına ilişkin görev ve yetkileri mevzuat taraması yöntemiyle araştırılmıştır.

4. TÜRKİYE'DE SAĞLIK SİSTEMİ

Türkiye'nin sağlık sistemi yakın zamana kadar oldukça karmaşık bir yapıya sahipti. Sağlık Bakanlığının dışında, Milli Savunma Bakanlığı, üniversiteler ve sosyal güvenlik kurumlarına bağlı olarak hizmet veren sağlık kurumları (SSK hastaneleri) gibi birçok farklı kamu kurumu tarafından yönetilen ve bu kurumların bütçeleriyle finanse edilen bir harcama sistemi bulunmaktaydı. Yakın zamana kadar kullanılan ve içinde yerel yönetimlerin de yer aldığı bu yapı aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

Şekil 1: Sağlıkta Dönüşüm Programı Öncesinde Sağlık Hizmeti Sunan Kuruluşlar

Kaynak: Tokat, 1993: 11.

Türkiye’de 2002 yılı sonrasında uygulamaya konulan sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde üniversite ve Milli Savunma Bakanlığı hastaneleri dışındaki birçok ayrı kurum hastanesinin Sağlık Bakanlığı yönetimine geçmesi sağlanmış; ayrıca, sosyal güvenlik kurumları da tek çatı altında birleştirilmiştir.

4.1. WHO İstatistiklerine Göre Türkiye’de Sağlık Ekonomisine İlişkin Veriler

Dünya Sağlık Örgütü sağlık koşulları, hastalık, ölüm, doğum oranı vb. verilerin yanısıra ülkelerin sağlık harcamalarına ve ülkedeki sağlık finansmanına ilişkin bazı verilere de önem vermekte ve bu verileri talep etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü istatistiklerinde Türkiye’nin verilerine ilişkin aşağıdaki başlıklar seçilerek veriler incelenmiş ve aşağıdaki sağlık ekonomisi istatistik tablosu oluşturulmuştur. Dünya Sağlık Örgütünün verileri çalışmanın yayın tarihi itibarıyla 2014 yılında son bulmaktadır. 2014 verileri Haziran 2016’da kaydedilmiştir. Aşağıda derlenen tablodan sonra alt başlıklar halinde Türkiye’deki sağlık harcamalarının gelişimi ve dünya ülkeleri içindeki yeri şekil ve haritalar ile gösterilecektir.

Tablo 1: Türkiye’de Ulusal Sağlık Finansmanı Verileri (1995-2014 Dönemi)

Yıl	Toplam Sağlık Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payı %	Devletin Genel Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları İçindeki Payı %	Özel Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları İçindeki Payı %	Devletin Sağlık Harcamalarının Toplam Kamu Harcamaları İçindeki Payı %	Sağlığa İlişkin Sosyal Güvenlik Harcamalarının Kamu Sağlık Harcamaları İçindeki Payı %	Kişi Başına Düşen Toplam Sağlık Harcaması-Ortalama Döviz Kuru (USD)	Kişi Başına Düşen Toplam Sağlık Harcaması-Satınalma Gücü Paritesi (USD)	Kişi Başına Düşen Kamu Sağlık Harcaması-Ortalama Döviz Kuru (USD)	Kişi Başına Düşen Kamu Sağlık Harcaması-Satınalma Gücü Paritesi (USD)
1995	2,5	70,3	29,7	10,7	33,8	96,2	180,2	67,7	126,7
1996	2,9	69,2	30,8	10,1	29,7	117,6	224,5	81,3	155,3
1997	3,1	71,6	28,4	10,8	38,8	130,8	261,6	93,7	187,4
1998	3,6	71,9	28,1	11,5	50,6	155,9	309,8	112,1	222,8
1999	4,8	61,1	38,9	10,3	53,0	189,2	392,2	115,7	239,7

Tablo 1'in devamı

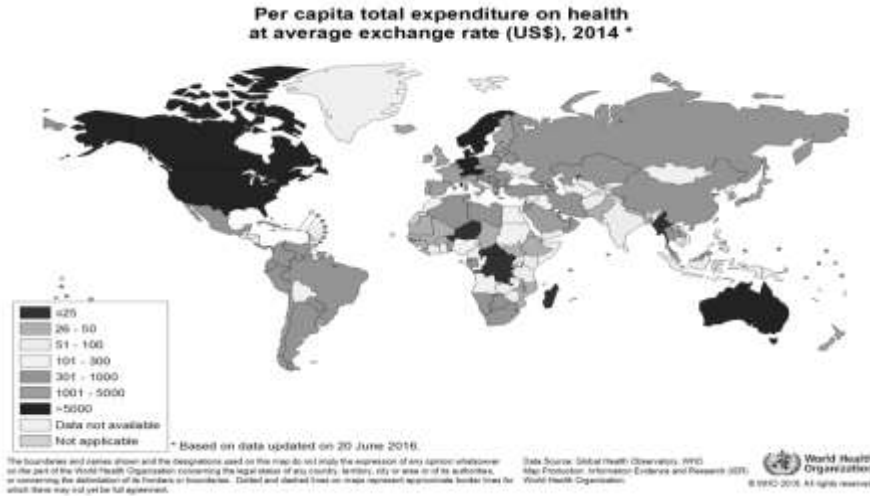
Yıl	Toplam Sağlık Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payı %	Devletin Genel Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları İçindeki Payı %	Özel Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları İçindeki Payı %	Devletin Sağlık Harcamalarının Toplam Kamu Harcamaları İçindeki Payı %	Sağlığa İlişkin Sosyal Güvenlik Harcamalarının Kamu Sağlık Harcamaları İçindeki Payı %	Kişi Başına Düşen Toplam Sağlık Harcaması-Ortalama Döviz Kuru (USD)	Kişi Başına Düşen Toplam Sağlık Harcaması-Satınalma Gücü Paritesi (USD)	Kişi Başına Düşen Kamu Sağlık Harcaması-Ortalama Döviz Kuru (USD)	Kişi Başına Düşen Kamu Sağlık Harcaması-Satınalma Gücü Paritesi (USD)
2000	5,0	62,9	37,1	9,8	55,6	206,8	457,3	130,1	287,8
2001	5,2	68,1	31,9	8,2	54,5	156,3	447,8	106,4	304,8
2002	5,4	70,7	29,3	9,1	57,5	190,0	467,4	134,3	330,4
2003	5,3	71,9	28,1	9,7	59,9	243,5	473,2	175,1	340,3
2004	5,4	71,3	28,8	10,8	61,9	312,9	549,5	223,0	391,5
2005	5,5	67,8	32,2	11,3	58,4	386,2	624,7	262,0	423,8
2006	5,8	68,3	31,7	12,0	58,7	447,2	754,4	305,6	515,5
2007	6,0	67,8	32,2	11,8	57,0	559,7	843,9	379,7	572,4
2008	6,1	73,0	27,0	12,2	60,1	627,9	918,2	458,5	670,4
2009	6,1	81,0	19,0	11,4	60,3	522,0	887,1	422,7	718,3
2010	5,6	78,6	21,4	11,0	63,3	565,9	904,1	444,8	710,7
2011	5,3	79,6	20,5	11,3	64,0	557,5	941,4	443,5	748,9
2012	5,2	79,2	20,8	10,8	70,8	555,1	948,7	439,8	751,7
2013	5,4	78,5	21,5	10,5	71,0	588,2	1007,0	461,6	790,2
2014	5,4	77,5	22,6	10,5	70,0	567,6	1036,5	439,6	802,7

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü İstatistik Sayfalarından Derlenmiştir.
<http://apps.who.int/gho/data/node.country.country-TUR>

4.2. Kişi Başı Sağlık Harcamaları

Türkiye'nin sağlık harcamaları yönünden dünya ülkeleri ile karşılaştırılmasında Dünya Sağlık Örgütü'nün en son güncellediği aşağıdaki 2014 yılı kişi başı sağlık harcamaları haritasında Türkiye orta grupta yer almıştır. İstatistik veri 2014 için 567 USD'dir. Türkiye'nin kişi başı sağlık harcamaları 301-1000 USD aralığındadır.

Şekil 2: Kişi Başı Toplam Sağlık Harcamalarına İlişkin Harita, 2014 (US\$)

Kaynak: World Health Organization, National Health Accounts, 2014.

WHO'nun Haziran 2016'da güncellediği 2014 yılı rakamlarına göre dünya için kişi başı sağlık harcaması tutarı ortalama dolar kuru üzerinden 1.058 dolardır (http://www.who.int/gho/health_financing/en/).

Şekil 3: Türkiye'de Kişi Başı Sağlık Harcamalarının Gelişimi 1995-2014

Kaynak: Grafik WHO Türkiye istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

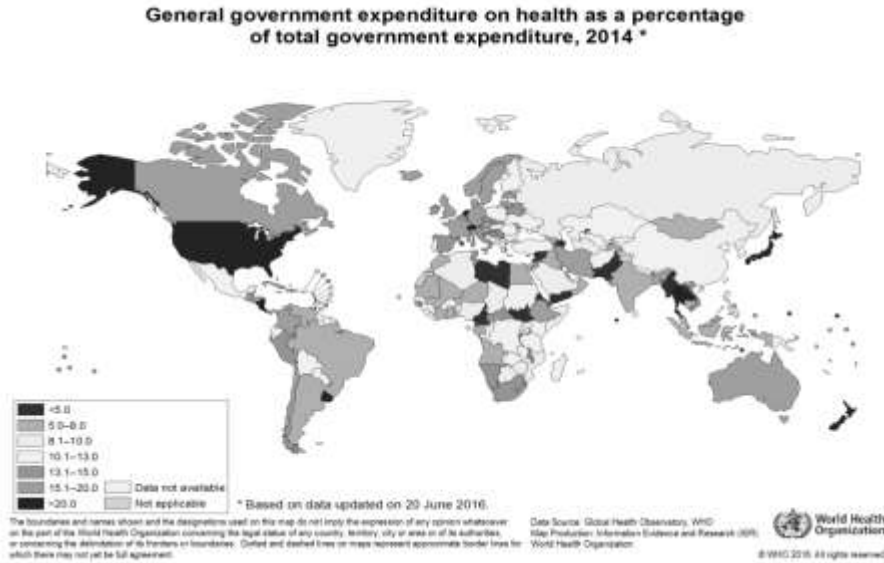
Dünya Sağlık Örgütü kişi başı sağlık harcamalarını ele alırken iki temel parite kullanmaktadır. Birincisinde harcamalar dolar cinsinden ele alınarak harcama rakamları bulunmakta, ikincisinde ise yine dolar kullanılmakla birlikte satın alma gücü paritesine göre hesaplama yapılmaktadır. Yukarıdaki haritada ortalama dolar kurundan harcamalar ele alınmıştır. Buna göre 1995 yılında 96 USD'den 2000 yılında 206 USD'ye 2005 yılında 386 USD'ye, 2010 yılında 565 USD'ye ve 2014 yılında 567 USD'ye yükselmiştir. Satın alma gücü paritesine göre hesap edilen rakamlar ele alındığında Türkiye'nin kişi başı sağlık harcaması ise 1995 yılında

180 USD'den 2000 yılında 457 USD'ye 2005 yılında 624 USD'ye, 2010 yılında 904 USD'ye ve 2014 yılında 1.036 USD'ye yükselmiştir.

4.3. Kamu Harcamaları İçinde Sağlık Harcamaları

Kamu sağlık harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı tek başına ülkedeki sağlık harcamalarının yeterliliğini ifade edecek bir ölçüt değildir. Ancak ülke bütçesinde sağlık harcamalarına ne kadar pay ayrıldığı, bu ülkenin sağlığa, dolayısıyla vatandaşlarının sağlıklı gelişimine ayırdığı pay olarak algılanmaktadır. Bu yönüyle de sosyal devlet anlayışı ile ilintilendirilebilmektedir. Bu oran aynı zamanda devletin vatandaşa bakış açısının belirlenmesinde de kullanılmaktadır. Çünkü kamu harcamalarının dağılımını belirleyen maliye politikaları aynı zamanda içinde bulunulan yönetim sistemi ve yaklaşımının önceliklerini de ifade etmektedir. Birincil öncelik genellikle bütçeden daha fazla pay almaktadır. Eğitim ve sağlık harcamalarının bütçeden aldığı payın yüksekliği ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle ilintilendirilebilmektedir. Savunma harcamaları diğer harcamaların çok çok önünde bir devlet için savunma harcamalarının ön plana çıkartıldığı, dolayısıyla kamu kaynaklarının ağırlıklı olarak askeri harcamalar için ayrıldığı ifade edilmekte ve gerekçeleri sorgulanabilmektedir.

Şekil 4: 2014 Yılı İçin Toplam Kamu Harcamaları İçindeki Sağlık Harcamaları Payı Haritası (2016 Haziran Ayında Güncellenmiş Rakamlar)

Kaynak: World Health Organization, National Health Accounts, 2014.

WHO verilerine göre dünya ortalaması 2014 için %15,5 olmaktadır (http://www.who.int/gho/health_financing/government_expenditure/en/). Türkiye bu tabloda % 10,1-%13 aralığında, çoğunlukla Doğu Avrupa ile Orta ve Doğu Asya ülkeleri arasında yer almaktadır.

Şekil 5: Devletin Sağlık Harcamalarının Toplam Kamu Harcamaları İçindeki Payı

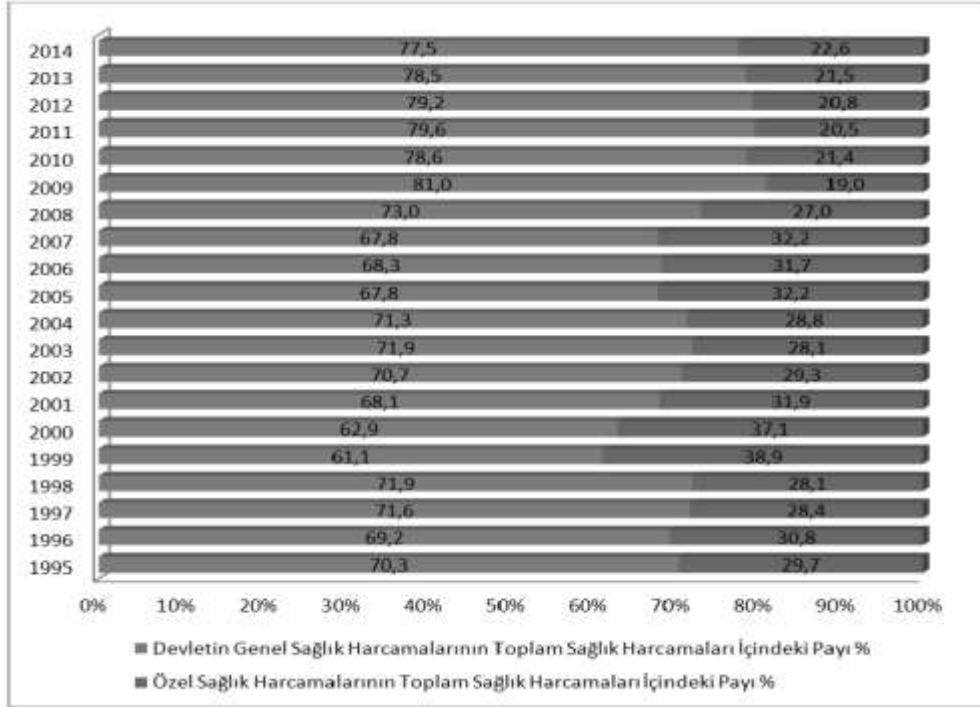

Kaynak: Grafik WHO Türkiye istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

Sağlık harcamalarının bütçeden aldığı pay 1998 yılında gördüğü %11,5 seviyesinden sonra 2001 yılına kadar düşmüş ve bu yılda %8,2 seviyesini görmüştür. Türkiye’de uygulamaya alınan dönüşüm programı ve reform çalışmaları ile birlikte sağlık harcamalarının bütçeden aldığı payda da yükselme olmuştur. Bu yükselme 2008 yılına kadar düzenli devam etmiş ve %12’ler seviyesine gelmiştir. Bu yıldan sonra bir miktar düşüş ile %10,5-11’ler civarında gerçekleşmektedir. Kamu sağlık harcamalarının toplam kamu bütçesi içindeki payının artışı sosyal devlet uygulamaları açısından önemli görülmektedir.

Ülkedeki toplam sağlık harcamalarının büyüklüğü ülkenin sağlığa verdiği önem ve ekonomik gelişmişlik seviyesi için bir veri olsa da bir başka husus, bu harcamaların finansmanında kamu-özel bölüşümüdür. Kamu sağlık harcamalarının düşük olduğu ya da sağlığa ilişkin kamu sosyal güvenlik kapsamının sınırlı olduğu ülkelerde kişilerin yeterli sağlık hizmeti alabilmesi için cepten ödeme ya da özel sigortalar yoluyla sağlık harcaması yapması gerekmektedir. Genel gelir seviyesinin düşük olduğu ve gelir dağılımının bozuk olduğu ülkelerde kişilerin yeterli sağlık harcaması alması kamunun harcamalarına bağlı olmaktadır. Aşağıda Türkiye’deki toplam sağlık harcamalarının ne kadarının kamu ne kadarının özel harcama olduğuna ilişkin şekil hazırlanmıştır.

Şekil 6: Toplam Sağlık Harcamalarının Kamu ve Özel Arasında Bölüşümü 1995- 2014

Kaynak: Grafik WHO Türkiye istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 7: Sağlığa İlişkin Sosyal Güvenlik Harcamalarının Kamu Sağlık Harcamaları İçindeki Payı %

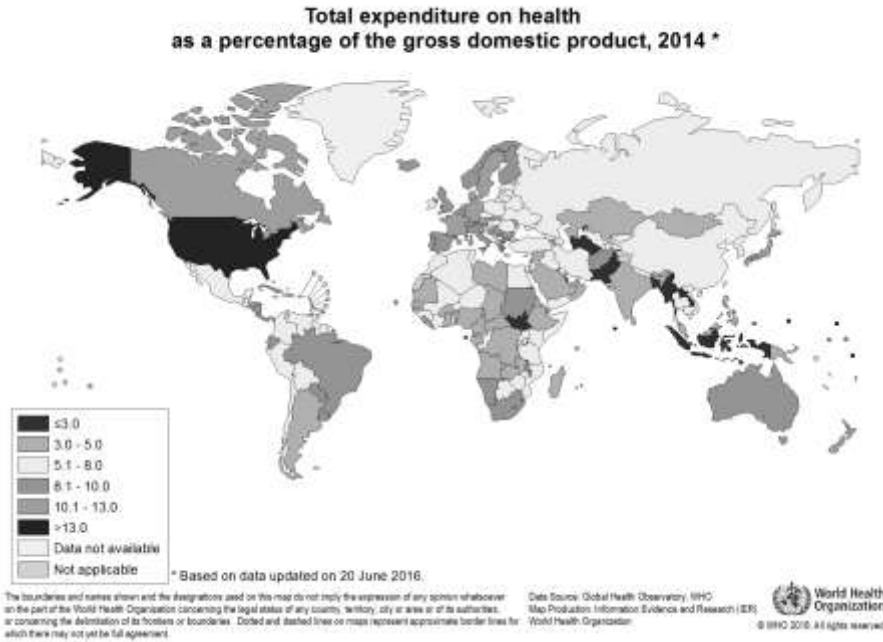
Kaynak: Grafik WHO Türkiye istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

4.4. Sağlık Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

Sağlık harcamalarının ülkenin gayrisafi milli hasılası içindeki payı da ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde kriter olarak kullanılabilir. Ülkenin toplam ekonomik kapasitesinin ne kadarının sağlık hizmetleri üretiminden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 8: 2014 Yılı için GSYİH İçindeki Sağlık Harcamaları Payı (2016 Haziran Ayında Güncellenmiş Rakamlar)

Kaynak: World Health Organization, National Health Accounts, 2014.

WHO'nun en son yayınladığı 2014 yılı rakamlarına göre dünya GSMH'nin %9,9'unu sağlık harcamaları oluşturmaktadır (http://www.who.int/gho/health_financing/en/).

Türkiye bu tabloda %5,1-%8 aralığında daha çok Doğu Avrupa ve Asya ülkeleri arasında yer almıştır.

Şekil 9: Toplam Sağlık Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı

Kaynak: Grafik WHO Türkiye istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

Yıllar itibarıyla sağlık harcamalarının toplam GSMH içindeki payı için şekillerdeki veriler incelendiğinde 2009 yılına kadar Türkiye'nin düzenli sayılabilecek bir artış içinde olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye'de hizmetler sektöründe yaşanan üretim artışı ve buna bağlı olarak sağlık hizmetlerinde ve harcamalarında meydana gelen artış olarak da yorumlanabilecektir. Ayrıca bu durum gelir seviyesinde genel bir artışın sonucu olarak da yorumlanabilecektir. Sonrasındaki iki yılda oransal düşüşün ardında yeniden yükselme trendi söz konusudur.

4.5. Hizmet Sunucularına Göre Sağlık Harcamalarında Son Durum

Türkiye İstatistik Kurumunun yayınladığı veri ve bültenler incelendiğinde 2013 ve 2014 yılı karşılaştırmalı istatistik veriler şu şekilde gerçekleşmiştir (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18853>):

Sağlık harcamaları, 2014 yılında 2013'e göre %12,3 oranında artarak 94 milyar 750 milyon TL'ye ulaşmıştır. Cari sağlık harcamalarının toplam sağlık harcaması içindeki payı 2013 yılında %94,4 iken 2014 yılında %93,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Hizmet Sunucularına Göre Sağlık Harcamaları, 2013-2014

	(Milyon TL)							
	2013				2014			
	Toplam	%	Genel devlet	Özel sektör	Toplam	%	Genel devlet	Özel sektör
Toplam sağlık harcaması	84 390	100,0	66 226	18 162	94 750	100,0	73 382	21 368
Cari sağlık harcaması	79 702	94,4	62 447	17 255	88 878	93,8	68 974	19 904
Hastaneler	41 785	49,5	34 095	7 690	46 429	49,0	37 608	8 823
Evde hemşirelik bakımı	2	0,0	-	2	1	0,0	-	1
Ayakta bakım sunanlar	10 807	12,8	7 978	2 830	11 624	12,3	8 334	3 290
Perakende satış ve diğer tıbbi malzeme sunanlar	21 230	25,2	16 742	5 488	24 136	25,5	17 627	6 509
Halk sağlığı programlarının sunumu ve yönetimi	3 167	3,8	3 167	-	3 836	4,0	3 836	-
Genel sağlık yönetimi ve sigorta	342	0,4	207	106	374	0,4	225	149
Sınıflandırılmayan diğer kategori	2 398	2,8	1 258	1 140	2 479	2,6	1 346	1 133
Yatırım	4 688	5,6	3 781	907	5 871	6,2	4 407	1 464

Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı yansımayabilir.

- Bilgi yoktur.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18853>

Hanehalkları tarafından tedavi, ilaç vb. amaçlı yapılan cepten sağlık harcaması, 2014 yılında %18,8 artarak 16 milyar 819 milyon TL'ye yükselmiştir. Hanehalkları tarafından cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı 2014 yılında %17,8'e yükselmiştir.

5. TÜRKİYE'DE BELEDİYELERİN SAĞLIK GÖREVLERİ

Sağlık hizmetlerinde kaynak dağılımının etkinliğinin sağlanmasında özellikle planlama ve denetim açısından merkezi yönetimin etkin olması hem bir gereklilik hem de yerel yönetimlerin kendi başlarına sağlık yatırımlarına girişmelerini kısıtlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte belediyelerin sağlık hizmeti üretimine ilişkin görev ve sorumlulukları ile ilgili olarak bazı düzenlemelerden bahsedilebilir (Sayım, 2011b: 161).

Belediyelerin teşkilat ve görevlerine ilişkin temel kanun, 3.7.2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'dur. Kanun'un 14'üncü maddesi belediyenin görev ve sorumluluklarını ortaya koymaktadır. Görev ve sorumluluklar mahallî ve müşterek nitelikte olmak şartıyla birinci fıkranın a ve b bentlerinde ayrı ayrı ifade edilmiştir. "a" bendindekiler belediyelere verilen görevleri ifade etmektedir. Kanun metninden, bu bentteki görevlerin, belediyelerin yapmak zorunda olduğu asli türdeki işlevleri olduğu çıkarılmaktadır. "b" bendindeki görevler ise belediyelere verilen zorunlu görevler olmayıp bu alanlarda belediyelere izin niteliği taşımakta ve belediyelerin bu alanlarda hizmet verebileceğini ifade etmektedir.

Bu Kanun'un görev ve yetkiler bölümünde ifade edilen zorunlu ve isteğe bağlı görevler arasındaki sağlıkla ilgili sayılan konular aynı zamanda belediyelerin sağlık yatırımlarını yönlendiren maddelerdir. Bu yetkiler çerçevesinde sağlık konusu ile ilintilendirilebilecek belediyelerin zorunlu olarak vermek zorunda olduğu hizmetler, "çevre ve çevre sağlığı, su ve kanalizasyon, temizlik ve katı atık; zabıta, acil yardım, kurtarma ve ambulans; defin ve mezarlıklar; gençlik ve spor hizmetleri" olarak sayılabilir. Belediyelerin sağlıkla ilgili doğrudan tedavi ve rehabilite edici büyük yatırımlara girişmesi kanunda zorunlu bir görev olarak görülmemiştir. "b" bendinde belediyelerin her türlü sağlık tesisini açıp işletebileceği ifade edilmekle birlikte bu, izin niteliğinde bir düzenlemedir.

Belediyelerin yetki ve imtiyazlarının sayıldığı 15'inci maddenin üçüncü fıkrasında, "*İl sınırları içinde büyükşehir belediyeleri, belediye ve mücavir alan sınırları içinde il belediyeleri ile nüfusu 10.000'i geçen belediyelerin meclis kararıyla; sağlık, su, termal su, kanalizasyon, gibi alt yapı çalışmalarını faiz almaksızın on yıla kadar geri ödemeli veya ücretsiz olarak yapabileceği veya yaptırabileceği, bunun karşılığında yapılan tesislere ortak olabileceği; sağlık, eğitim, sosyal hizmet ve turizmi geliştirecek projelere İçişleri Bakanlığının onayı ile ücretsiz veya düşük bir bedelle amacı dışında kullanılmamak kaydıyla arsa tahsis edebileceği*" ifade edilmektedir. 15'inci maddenin birinci fıkrasının a bendinde belediyelerin, belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her türlü faaliyet ve girişimde bulunmaya yetkili olduğu ifade edilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomi biliminde devletin ekonomiye müdahalesi bazı gerekçelere bağlı olarak kabul görmektedir. Bu gerekçelerin ortaya çıktığı durumlar ve sektörler piyasa başarısızlıkları olarak isimlendirmektedir. Devletin sağlık sektöründe hem üretici hem de finansör olarak yer almasının sebepleri olarak yetersiz bilgi, olumsuz seçim ve ahlaki tehlike, dışsallıklar ve paternalizm gösterilmektedir. Ayrıca sosyal refah devleti anlayışının da bir yansıması olarak ülkelerin çoğunda sağlık hizmetleri ve genel sağlık sigortaları kamu kesimi tarafından finanse edilmekte ve dolayısıyla da sağlık harcamalarının finansmanında en büyük rolü kamu kesimi üstlenmektedir. Toplam sağlık harcamaları finansmanında sosyal güvenlik kurumları tarafından yapılan harcamalar ve genel devlet harcamaları birleştirildiğinde, toplam sağlık harcamaları içinde kamunun payı özel sektör harcamalarının üstüne çıkmaktadır. Sağlık harcamalarının kamu harcamaları içindeki payı da önemli seviyededir.

İlgili kısımda gösterilen rakamlar çerçevesinde, Türkiye sağlık harcamaları yönünden dünya ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Dünya Sağlık Örgütü'nün en son güncellediği 2014 yılı kişi başı sağlık harcamaları haritasında Türkiye orta grupta yer almıştır (2014 için 567 USD). Türkiye'nin kişi başı sağlık harcamaları WHO haritasında 301-1000 USD aralığındadır. Ortalama dolar kurundan harcamalar ele alındığında 1995 yılında 96 USD'den 2000 yılında 206 USD'ye 2005 yılında 386 USD'ye, 2010 yılında 565 USD'ye ve 2014 yılında 567 USD'ye yükselmiştir. Satın alma gücü paritesine göre hesap edilen rakamlar ele alındığında Türkiye'nin kişi başı sağlık harcaması ise 1995 yılında 180 USD'den 2000 yılında 457 USD'ye 2005 yılında 624 USD'ye, 2010 yılında 904 USD'ye ve 2014 yılında 1.036 USD'ye yükselmiştir.

Türkiye'de uygulamaya alınan sağlıkta dönüşüm programı ve reform çalışmaları ile birlikte sağlık harcamalarının bütçeden aldığı payda da bir yükselme olmuştur. Bu yükselme 2008 yılına kadar düzenli olarak devam etmiş ve bütçe içerisindeki payı %12'ler seviyesine gelmiştir. Bu yıldan sonra bir miktar düşüş yaşanmış ve bu pay %11'ler civarında gerçekleşmiştir. Kamu sağlık harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı, tek başına ülkedeki sağlık harcamalarının yeterliliğini ifade edecek bir ölçüt değildir. Ancak ülke bütçesinde sağlık harcamalarına ne kadar pay ayrıldığı, bu ülkenin sağlığa, dolayısıyla vatandaşlarının sağlıklı gelişimine ayırdığı pay olarak algılanmaktadır. Eğitim ve sağlık harcamalarının bütçeden aldığı payın yüksekliği ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle ilintilendirilebilmektedir. İlgili kısımda da gösterildiği üzere Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre bu payın dünya ortalaması 2014 yılı için %15,5 olmuştur. Türkiye ise bu veride %10,1-%13 aralığında yer almakta ve bu sınıflandırmada çoğunlukla Doğu Avrupa ile Orta ve Doğu Asya ülkeleri arasında yer almaktadır.

Genel olarak ülkelerin toplam sağlık harcamalarının büyüklüğü o ülkenin sağlığa verdiği önem ve ekonomik gelişmişlik seviyesi için bir veri olsa da, bir başka husus bu harcamaların finansmanında kamu-özel bölüşümü olmaktadır. Kamu sağlık harcamalarının düşük olduğu ya da sağlığa ilişkin kamu sosyal güvenlik kapsamının sınırlı olduğu ülkelerde, kişilerin yeterli sağlık hizmeti alabilmesi için cepten ödeme ya da özel sigortalar yoluyla sağlık harcaması yapması gerekmektedir. Genel gelir seviyesinin düşük olduğu ve gelir dağılımının bozuk

olduğu ülkelerde kişilerin yeterli sağlık hizmeti alması kamunun harcamalarına bağlı olmaktadır.

Sağlık harcamalarının ülkenin gayrisafi milli hasılası içindeki payı da ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde kriter olarak kullanılabilir. Ülkenin toplam ekonomik kapasitesinin ne kadarının sağlık hizmetleri üretiminden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. WHO'nun 2014 yılı rakamlarına göre dünya GSMH'nin %9,9'unu sağlık harcamaları oluşturmaktadır. Türkiye bu tabloda %5,1-%8 aralığında daha çok Doğu Avrupa ve Asya ülkeleri arasında yer almıştır.

Çalışmada sağlık hizmetlerinin gördürülmesinde belediyelerin yetkileri de incelenmiştir. Belediye kanununun görev ve yetkiler bölümünde ifade edilen zorunlu ve isteğe bağlı görevler arasındaki sağlıkla ilgili sayılan konular aynı zamanda belediyelerin sağlık yatırımlarını yönlendiren maddelerdir. Bu yetkiler çerçevesinde sağlık konusu ile ilintilendirilebilecek, belediyelerin zorunlu olarak vermek zorunda olduğu hizmetler, “çevre ve çevre sağlığı, su ve kanalizasyon, temizlik ve katı atık; zabıta, acil yardım, kurtarma ve ambulans; defin ve mezarlıklar; gençlik ve spor hizmetleri” olarak sayılabilir. Belediyelerin sağlıkla ilgili doğrudan tedavi ve rehabilite edici büyük yatırımlara girişmesi kanunda zorunlu bir görev olarak görülmemiştir. Son durumda kamu sağlık kurumlarının Sağlık Bakanlığı bünyesinde konsolide edilmesine yönelik reformlar sebebiyle belediyelerin bu tür yatırımlara girişmesi yönünde bir anlayış ve beklenti bulunmamaktadır. Bazı büyükşehir belediyelerinin evde bakım hizmeti gibi hizmetler için kaynak ayırdığı bilinmektedir. Sağlık hizmetleri için gerekli sabit sermaye yatırımının oldukça büyük olması sebebiyle tedavi edici sağlık hizmetleri için yapılacak yatırımlarda maliyet fayda ve maliyet etkililik gibi analizlerin titizlikle yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte yerel yönetimlerin özellikle sağlık hizmetlerine erişim yönünden dezavantajlı kesimlere yönelik hizmetlere yoğunlaşması düşünülebilir. Özellikle dezavantajlı kesimlerin sağlık hizmetlerine erişiminin yerelden takibine ilişkin sistemlerin kurulması ve işletilmesi, belediye yapmasa bile çalışanların kadın ve çocukların sağlık taramalarının belediye bölgesinde takip ve kontrol edebilmesi, bilinçlendirici, önleyici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerine bütçe ayrılması gibi hususlar belediyelerin yapabileceği hizmetler olarak görülmelidir. Bu alanda gerçekleştirilen başarılı model uygulamalar yaygınlaştırılabilir. Bunların maliyet fayda ve etkililik analizleri yapılabilir. Bunlar ulusal sağlık harcamalarının etkinliğini arttırmada rol oynayabilecektir. Belediyelerin bu tür çalışmalarına ilişkin “yetki, bütçe, insan kaynağı, organizasyon gücü vb.” faktörlere ilişkin analizler ileride başka akademik çalışmalarda ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Donaldson, C., Gerard, K., Jan, S. & Wiseman, V. (2005). *Economics of Health Care Financing*. China: Palgrave Mcmillan.
- Fişek, N. (1982). *Sağlık Hizmetleri Ve İşçi Sağlığı Ailelerinin Sağlık Sorunları*, Modern Yönetim Semineri, Türk-İş Yayınları No:144. Erişim Tarihi: 28.12.2008, <http://ankararefakat.net/drupaltr/drupal-5.2/?q=node/12>
- Folland, S., Goodman, A.C. ve Stano, M. (2007). *The Economics of Health and Health Care, Fifth Edition*, Pearson Prentice Hall, New Jersey.

- Folland, S., Goodman, A.C. ve Stano, M. (2010). *The Economics of Health and Health Care* (6 b.), New Jersey: Pearson Education.
- Getzen, T. (2010). *Health, Economics and Financing* (4b.), USA: John Wiley&Sons,Inc.
- Global Agenda Council (2008). *Summit on the Global Agenda*, Dubai, United Arab Emirates: World Economic Forum.
- Jacobs, P. ve Rapoport, J. (2002). *The Economics of Health and Medical Care*, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Karafakıoğlu, M. (1998). *Sağlık Hizmetleri Pazarlaması*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Kaul, I. ve Conceição, P. (Editors). (2006). *The New Public Finance*. New York: Oxford University Pres.
- Mutlu, A. ve Işık, A. (2005). *Sağlık Ekonomisine Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Rosen, H. S. (2005). *Public Finance*, McGraw Hill Education, Seventh Edition, Internatioanal Edition, United States.
- Sayım, F. (2009). *Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Sektörünün Piyasa Yapısı, Sağlık İşletmeleri Yönetim Rehberi*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Sayım, F. (2011a). *Sağlık Piyasası ve Etik*, Bursa: MKM Yayınları.
- Sayım, F. (2011b). Sağlık Hizmetlerinin Finansmanına İlişkin Ulusal Hesaplar ve Sağlık Alanında Belediyelere Verilen Görev ile Yetkiler. *Bütçe Dünyası Dergisi*, Sayı:2011/1, 151-165.
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*, Çeviren: Ö.F. BatireL, Marmara Üniversitesi Yayınları, Yayın No:59, İkinci Baskı, İstanbul.
- Tokat, M. (1993). *Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Türkiye’de Sağlık Sektörünün Finansmanı*, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2016). Sağlık Harcamaları Bülteni. Erişim Tarihi: 20.02.2009, <http://www.tusak.saglik.gov.tr/pdf/kitaplar/sagliksektorufinansmani.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu Erişim Tarihi: 29.06.2016. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18853>
- Wonderling, D., Gruen, R. ve Black, N. (2005). *Introduction to Health Economics*, Glasgow: McGraw Hill Education.
- World Health Organization (WHO) (1946). Frequently Asked Question-What is the WHO Definition of Health?, Constitution of the World Health Organization as adopted by the International Health Conference, New York, 19 June-22 July 1946; signed on 22 July 1946 by the representatives of 61 States. Erişim Tarihi:28.12.2008, <http://www.who.int/suggestions/faq/en/index.html> .
- World Health Organization (WHO) (2009). Erişim Tarihi: 25.05.2010, <http://www.who.int/countries/tur/en/index.html>
- World Health Organization (WHO) (2010). WHO-National Health Accounting. Erişim Tarihi: 25.02.2011, <http://www.who.int/nha/en/index.html>.
- World Health Organization (WHO) (Haziran 2016). National Health Accounts, 2014 Erişim Tarihi: 21.07.2016, http://gamapserver.who.int/mapLibrary/Files/Maps/PerCapitaUSD_2014.png
- World Health Organization (WHO) (Haziran 2016). National Health Accounts, 2014. Erişim Tarihi: 21.07.2016, http://gamapserver.who.int/mapLibrary/Files/Maps/TotPercentGDP_2014.png
- World Health Organization (WHO) (Haziran 2016). National Health Accounts, 2014 Erişim Tarihi: 21.07.2016, http://gamapserver.who.int/mapLibrary/Files/Maps/GenGovExpTotal_2014.png

PETROL FİYATLARINDA YAŞANAN BELİRSİZLİK VE ORTADOĞU'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME: ORTADOĞU EKONOMİLERİNİN ÇEŞİTLENDİRİLMESİ

Recep ULUSOY*
Emir YAZICI**
İslam ALTUN***

Geliş Tarihi: 25.09.2017   Revize Tarihi: 25.11.2017   Kabul Tarihi: 08.12.2017

ÖZ

2014 yılının sonundan itibaren petrol fiyatlarında yaşanan keskin düşüş, ekonomileri büyük ölçüde petrole bağımlı olan Ortadoğu ülkelerinde dikkatleri üzerinde toplamış ve petrol fiyatlarının düşüşü neticesinde yaşanan olumsuz etkilerin nasıl giderileceğine yönelik alternatif politika arayışları başlamıştır. Petrole bağımlı Ortadoğu ülkeleri ve özellikle Bahreyn, Suudi Arabistan ve Katar'ın petrole bağımlılıktan kurtulmak için yaptıkları ekonomik çeşitlilik son zamanlarda ilgili çevrelerin dikkatini çekmektedir. Yapılan araştırmalar petrol fiyatlarında yaşanan keskin düşüşün 2 yıl içinde Ortadoğu ekonomilerine yaklaşık olarak 340 milyar Amerikan dolarına mal olacağını göstermektedir. Petrol fiyatlarında meydana gelen bu değişim ve petrol fiyatlarındaki geleceğe yönelik belirsizlik Ortadoğu ülkelerini alternatif ekonomik alanlara yönlendirmiştir. Ortadoğu ülkeleri petrole bağımlılıktan kurtulma adına ekonomilerini çeşitlendirmeye giderken başta diğer alternatif enerji kaynakları olmak üzere, turizmde finansa ve diğer sanayi kollarına yatırımlar yaparak petrol bağımlılığını en aza indirebilme yolunda değişik girişimlerde bulunmaktadır. Bunlardan birisi de fosil yakıtlara dair projelerdir.

Bu makalede İngilizce, Türkçe ve Arapça literatür taranmış, başta Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Ortadoğu ülkelerinin yerel istatistik kurumlarından elde edilen bilgilere dayalı olarak fosil yakıtlara dair bazı veriler elde edilmiş, grafikler yardımıyla analiz edilmiş ve söz konusu ekonomilere bu yatırımların katkısı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Petrol Krizi, Sürdürülebilir Büyüme, Ekonomik Çeşitlendirme

UNCERTAINTY IN PETROLEUM PRICES AND SUSTAINABLE GROWTH IN MIDDLE EAST: DIVERSIFICATION OF MIDDLE EAST ECONOMIES

ABSTRACT

Since the end of 2014, the negative effects of the sharp decline in oil prices on the economies of the Middle East, which are largely dependent on oil gathered pay attention and it has begun to seek alternative policy to overcome the negative impacts on the oil-dependent Middle East countries, and in especially Bahrain, Saudi Arabia and Qatar, some steps are being made about economic diversity in the name of relieving dependence on oil. The research shows that the sharp decline in oil prices

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası, recep.usoy@marmara.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Ekonomi Politikası, emir-yazici@hotmail.com

*** Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, islamaltun@gmail.com

has cost the Middle East economies about 340 billion US dollars in the last 2 years. Sharp decline in oil prices and the uncertainty about the future of oil prices have led the Middle East countries to alternative economic areas. While the Middle Eastern countries are going to diversify their economies in order to get rid of dependency on oil, they are in different initiatives in order to reduce oil dependency by investing mainly in other alternative energy sources, tourism, finance and various industries.

In this study, English, Turkish and Arabic literature were searched and some economical and statistical data obtained from International Monetary Fund, World Bank and the local statistical institutions of the and Middle East countries and explained with the help of graphics.

Key Words: Middle East, Oil Crisis, Sustainable Growth, Economic Diversification

GİRİŞ

II. Dünya Savaşından itibaren dünya, bundan önceki tüm nesillerin tükettiği enerjinin 3 katından fazlasını, 20. yüzyılın tümünde ise daha önceki yüzyıllarda tüketilen enerjinin 10 katından fazlasını tüketmiştir (Yenilenebilir Enerji Kaynakları Araştırmaları Merkezi, 2017). Dünya'nın enerji ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Bu artan enerji ihtiyacının, 20. yüzyılda ve günümüzde karşılandığı temel kaynak fosil yakıtlardır. Günümüzde fosil yakıtlardan elde edilen enerji, Dünya toplam enerji tüketiminin %80'inden fazlasını karşılamaktadır (Gonzalez and Lucky, 2013). Farklı kaynaklar, farklı yüzdeler vermekle birlikte hemen hiçbir kaynakta bu oran %80'in altına düşmemektedir. Hatta kimi kaynaklar fosil yakıtlardan elde edilen enerjinin dünya tüketimindeki payını %87 olarak göstermektedir.

Petrol, insanlık için en temel enerji kaynağı olma özelliğini taşımakla birlikte üzerine en çok tartışma yaşanan konuların başında gelmektedir. Petrol üzerindeki tartışmalar ve petrolün geleceği hep belirsizliğini korumuştur. Bu noktada petrolün geleceğiyle ilgili en çok endişeli olan ülkeler ise ekonomisi büyük ölçüde petrole bağlı olan ülkelerdir. Son dönemde ise, özellikle 2014 yılından itibaren yaşanan petrol fiyatlarındaki aşağı yönlü eğilim gelirleri petrole bağımlı ülkeleri ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir. Petroldeki düşüşten en fazla etkilenen ülkelerin başında ise Ortadoğu ülkeleri gelmektedir.

Bu çalışma esas itibarıyla, gelirleri büyük oranda fosil yakıtlara bağlı olan Ortadoğu Ülkeleri'nin petrol fiyatlarının düşmesi neticesinde karşı karşıya oldukları ekonomik ve sosyal sorunları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca burada, petrol fiyatlarındaki düşüş neticesinde Ortadoğu Ülkeleri'nin karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunları en aza indirmek için geleceğe yönelik uygulanabilecek çeşitli ekonomik politikalar tartışılmış ve bazı öneriler sunulmuştur.

1. PETROL BAĞIMLILIĞI VE ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK YAPILARI

Ortadoğu Ekonomileri'nin fosil yakıt sonrası nasıl bir durumda olacaklarına ilişkin tahmin yürütmek için bu ülkelerin bugünden yapmış oldukları çalışmaları çok iyi incelemek gerekmektedir. Ancak bu çalışmaları incelemeye önce problemin tanımı, yani fosil kaynak bağımlılığının tanımı doğru yapılmalı, Ortadoğu

Ekonomilerinden hangilerinin ne derece bu tanıma uydukları doğru tespit edilmelidir.

1.1. Fosil Kaynak Bağımlılığının Tanımı ve Bu Tanıma Uyan Ülke Ekonomilerinin Genel Özellikleri

Fosil kaynak bağımlılığı veya petrol bağımlılığı çok kesin tanımlarla çerçevesi çizilebilen bir sorun değildir. Çünkü ülkelerin fosil yakıt üretim kapasiteleri ve bunların ekonomideki payları tek başına bu sorunu izah etmekte yetersiz kalmaktadır. Sorun ekonomik açıdan tanımlanmaya çalışılırken, iyi bir tanımlama için politik ve sosyal parametrelerin de tanımın içine katılması gerekmektedir.

İhracatlarının en az %20'si fosil yakıt ihracatından oluşan veya kamu gelirlerinin en az %20'si fosil yakıt satışından elde edilen ülkelerin ekonomik anlamda fosil kaynak bağımlılığı potansiyeline sahip oldukları iddia edilmektedir (Meyer, 2016). Ancak bu oranlara sahip her ülkenin kaynak bağımlılığının aynı düzeyde olduğu kesinlikle düşünülmemelidir. Ülkelerin fosil kaynak bağımlılığını belirleyen temel unsurları belirtecek olursak:

Fosil kaynaklardan elde edilen gelirlerin ihracatta ve kamu gelirlerindeki oranlarının yüksek olması fosil kaynaklara bağımlılığı temel olarak ifade etmektedir. Ülke içindeki kamu ve özel sektörde tasarruf oranlarının düşük olması. Düşük ekonomik büyüme oranlarına sahip olunması. Fiyat değişikliğine açık kaynak gelirlerinin ekonomide önemli yer tutması (örneğin petrol gelirleri). Ülke ekonomisinin dayandığı yer altı kaynak çeşitliliğinin az olması. Ekonominin geri kalan kısımlarında da gerekli ekonomik çeşitliliğin olmaması olarak ifade edebiliriz.

Fosil kaynaklara bağlı ekonomilerde durumu tanımlamak adına kaynak laneti (the resource curse) olarak genel bir tabir kullanılmaktadır. Fosil kaynak bağımlı ülkeler tek tip ürüne ve üretime mecbur kalmıştır. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu ekonomik çeşitlilikten yoksundur ve özellikle savunma ve ilaç sanayi gibi vazgeçilmez sektörlerde genel olarak ithalatçı durumdadırlar. Bu sebeplerden dolayıdır ki, fosil yakıtlardan elde edilen gelirlerin dağıtımına dayalı ekonomik yapı bu ülkelerde anti demokratik rejimlerin mevcudiyetini sürdürmesine imkân tanımaktadır. Ülke halklarının ciddi bir kısmının bu ekonomik ve siyasi yapı içerisinde Batı tipinde bir vatandaşlık bilincine sahip olmadıkları bilinmektedir.

Hollanda Hastalığı (Dutch disease) adı verilen fosil kaynaklardan elde edilen gelirlerdeki ani artışların doğurduğu ekonomik problemler, fosil yakıtlara bağımlı ekonomilerin tamamında gözükmektedir. Para birimlerinde aşırı değerlenme, işçi ücretlerinde kontrolsüz artış ve buna dayalı olarak yabancı iş gücünün bu ülkelere göçmesi, kârların az bulunmasıyla üretimden kaçış ve son olarak endüstrisizleşme bu ülke ekonomilerinde sıklıkla karşılaşılan döngülerdir (Karl, 2004).

Petrol ihracatçısı Ortadoğu Devletleri'nin ne derece bu tanımlamaya ve belirtilen ekonomik özelliklere uydukları hem Ortadoğu genelinde hem de ülkeler özelinde incelenmesi gereken bir konudur.

1.2. Ortadoğu Ülkelerinde Petrol Bağımlılığının Boyutları ve Bağımlı Ekonomilerin Temel Sorunları

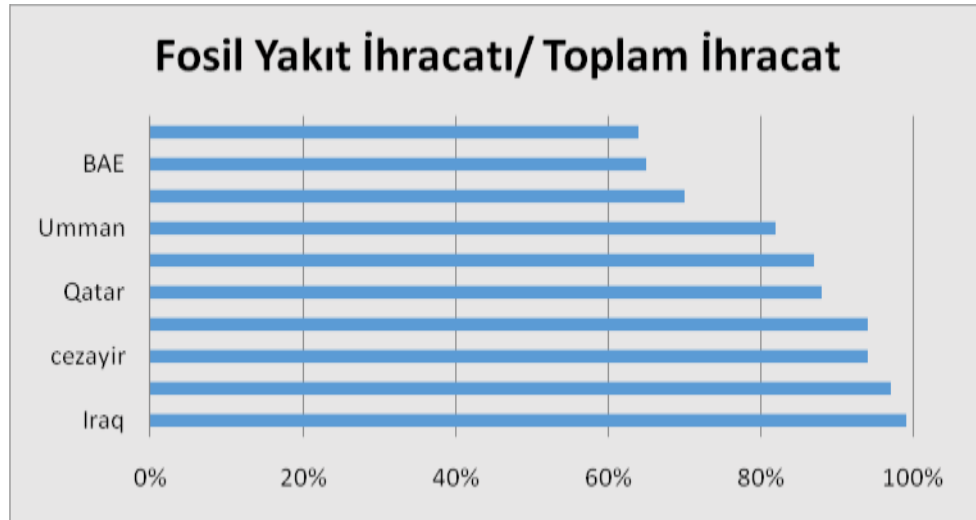
Petrol ihraç eden Ortadoğu Devletleri'nin çok büyük ölçüde yukarıda vermiş olduğumuz fosil kaynak bağımlılığı tanımına uydukları ve yine yukarıda sıralamış olduğumuz ekonomik sıkıntıları kendi ekonomileri içerisinde yaşadıkları bir gerçektir. Bu ülke ekonomilerinin gelir kalemlerinin içerisinde başta petrol gelirleri olmak üzere fosil kaynaklardan elde edilen gelirler birinci sırada yer almaktadır.

Buradan fosil kaynak bağımlılığının sadece Ortadoğu'ya mahsus bir özellik olduğu anlaşılmalıdır. İhracatının %97'si, kamu gelirlerinin % 40'ı, petrol gelirlerinden elde edilen Venezüella, GSMH'nin %50'sinden fazlasını petrolden elde eden Angola petrole en fazla bağımlı ülkeler listesinin ilk beşinde yer almaktadır (Meyer, 2016). Büyük bir ekonomik ve siyasi güç olan Rusya dahi petrol ve doğal gaz gelirlerine bağımlı bir ekonomik yapıya sahiptir.

Aşağıda yer alan grafikler Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin petrol bağımlılığının boyutlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Grafik 1, petrol ve doğalgaz ihracatının, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ihracatındaki payını göstermektedir. Grafik 1'de yer alan tüm ülkelerde fosil yakıttan elde edilen gelirlerin ihracattaki payları %20'nin üzerindedir. Bu oran fosil kaynak bağımlılığının tanımını yaparken belirttiğimiz orana uygundur. Yani grafikte yer alan tüm ülkeler, ihracat rakamları özelinde fosil yakıt bağımlısı olarak tanımlanabilirler.

Grafik 1: Petrol ve doğalgaz ihracatının Seçilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülke ihracatındaki payları

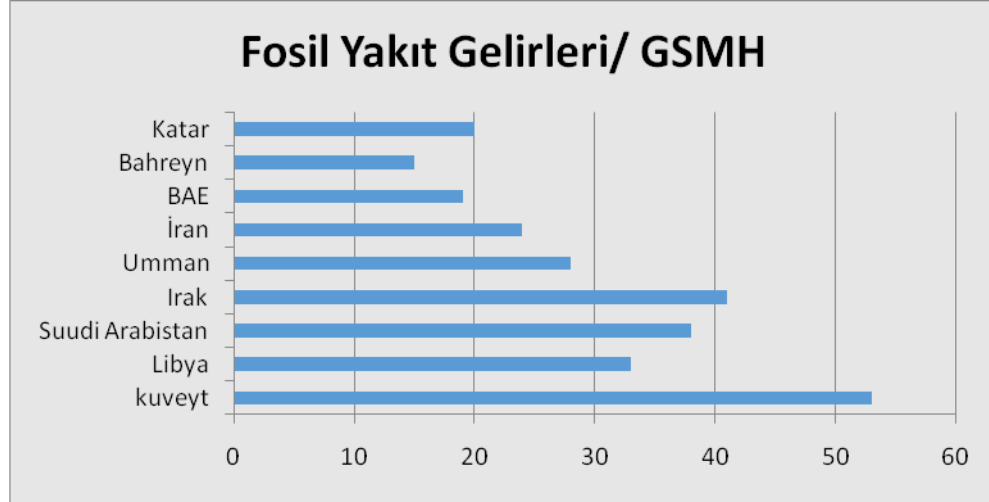

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden elde edilmiştir, 2017

Petrol bağımlılığına bir fikir vermesi açısından aşağıda yer alan grafik 2 önem arz etmektedir. Dünya Bankası verilerine göre hazırlanan grafik petrol bağımlılığını, fosil yakıt gelirlerinin ülke gelirleri içerisindeki oranlarını vererek göstermektedir. Bu listenin ilk üç sırasını Ortadoğu ülkeleri oluşturmaktadır. Bu üç ülke için petrol gelirlerinin milli gelirdeki oranı ortalama %45 civarındadır. Liste petrol fiyatlarındaki

düşüşten önceki rakamlar üzerinden hazırlanmıştır. Bunun sebebi düşüş öncesi, ekonomilerin ne denli petrole bağımlı bir şekilde bina edildiklerini göstermektedir.

Grafik 2: Petrol ve doğalgaz gelirlerinin Seçilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülke GSMH içindeki payları

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden elde edilmiştir, 2017

Her iki tabloda da görüldüğü gibi petrol ihraç eden Ortadoğu ülkeleri gerek ihracat verileri, gerekse de milli gelirleri içerisindeki fosil yakıtı dayalı gelirlerin oranları itibariyle yüksek derecede fosil yakıtı bağımlı ekonomilerdir. Farklı tip ekonomik kalemlerden ve sanayileşmeden uzak olan bu ülkeler Batı tarafından hidro-karbon ihracatçısı rant ekonomileri (hydrocarbon exporting -rentier economies) olarak adlandırılmaktadırlar. Bu ülkelerden başta Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan, Irak, Umman, İran, BAE, Bahreyn, Cezayir ve Katar gelmektedir. Tüm ülkelerde ekonomik yapı birbirine benzemektedir ve petrol bağımlılığı doğuran benzeri problemlere sahiptirler.

Fosil yakıt bağımlısı ekonomilerin genel problemlerini kısaca sıralamak, bu bağımlılıktan çıkış yolu olarak neler yapmaları gerektiğine de yol gösterecektir.

Fosil yakıt bağımlısı hemen tüm ekonomiler devlet ağırlıklıdır. KOBİ'lerin payı gelişmiş ekonomilerle mukayese edilemeyecek derecede düşüktür. Devlet ağırlıklı bu ekonomilerin tamamında ağır bir bürokrasi söz konusudur. Bu durum özel teşebbüsü ve yabancı yatırımı engelleyici özellik sergilemektedir. Uluslararası piyasalara uyum konusunda önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. Hemen her alanda endüstri, ülkelerin kendi iç ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan uzaktır. Kalifiye iş gücü noksanlığı birçok sektörün gelişiminde önemli etkidir. Güvenlik eksikliği ülkeler özelinde de, bölge genelinde de ekonomik gelişmeyi örseleyen önemli bir sorundur. Özellikle Arap Ülkeleri'nin arasında var olan gelir farkları güvenlik sorunlarını besleyen bir unsurdur. Örnek vermek gerekirse Katar'da kişi başına düşen milli gelir (satın alma gücü hesabı) 2016 rakamlarına göre \$129,700 iken, Yemen'de \$2,500 civarındadır (World Factbook, 2017). Çoğu Arap ülkesinde hızlı nüfus artışı söz konusudur. Fosil yakıtlara dayalı, devlet ağırlıklı ekonomiler hızlı nüfus artışının getirdiği işsizlik sorununu gidermekten uzaktır (IMF, 2016).

Ülkelerin kendi içlerinde işsizlik ciddi bir sorun olmasına rağmen mevcut istihdamın ciddi bir kısmı yerli halk yerine göçmenler tarafından doldurulmaktadır. Bunun temel sebepleri göçmen iş gücünün çok daha ucuz olması ve ülke vatandaşlarının gerekli iş gücünü karşılama noktasında yeterli yetkinliğe sahip olmamasıdır. Petrol ağırlıklı bu ekonomilerde, petrol fiyatlarındaki hareketlilik sebebiyle mali ve finansal yapı sağlıklı olmayabilmektedir. Bu hareketlilik ülke para birimlerinin olması gerektiği seviyede olmamasına da sebep olmaktadır (IMF, 2016).

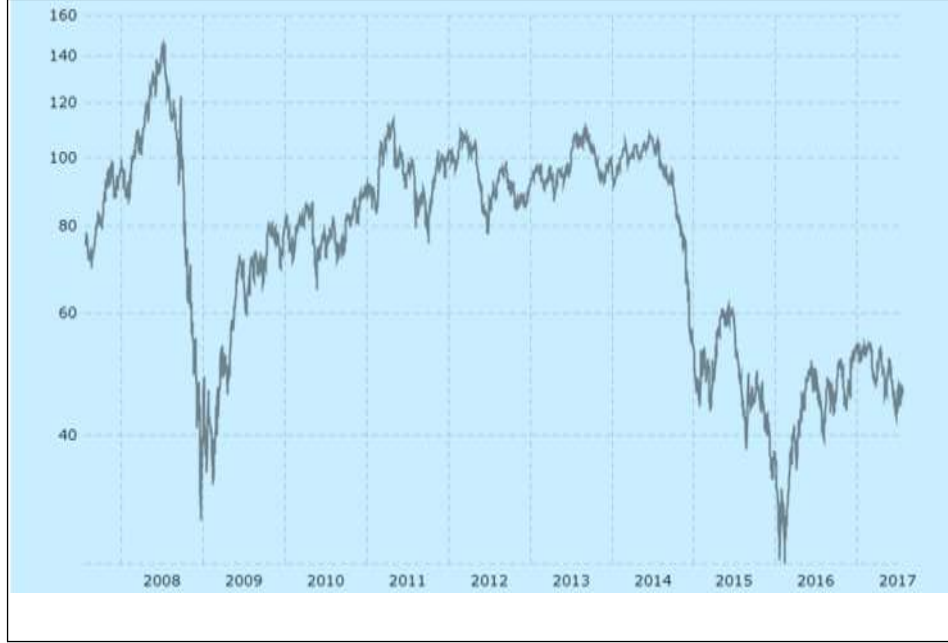
Petrole dayalı Arap ülkelerinin ekonomideki çarpıklıkları artırmak mümkündür. Petrol bağımlılığından uzak bir ekonomik yapının hayata geçirilmesi için bu sorunların ciddi bir kısmının giderilmesi gerekmektedir.

2. PETROL FİYATLARINDAKİ DALGALANMALAR VE EKONOMİK ETKİLER

Ekonomisi büyük ölçüde petrole bağımlı olan ülkeler petrol fiyatlarındaki değişimlerden büyük oranda etkilenmektedirler. Tarihi süreç içerisinde petrol fiyatlarında yaşanan değişimler bunu ispat etmektedir. 1986 yılında Opec üyesi ülkeler petrol arzını arttırma kararı almaları ile birlikte varil başına petrol fiyatı 30 ABD doları iken 10 ABD doları seviyesine gerilemiştir. Petrol fiyatlarında yaşanan bu düşüş, petrol ihracatçısı ülkeleri ciddi ekonomik problemlerle yüzleştirmiş ve ayrıca petrol fiyatlarındaki bu düşüş petrol ihracatçısı ülkelerde uzun süren etkiler bırakmıştır. Özellikle bütçe açıkları artmış, kamu yatırımları durmuş ve kamu harcamalarında kesintiye gidilmiştir. Aynı şekilde, 2008 yılında küresel finans krizi öncesinde 140 ABD doları seviyesine kadar çıkan varil başına petrol fiyatları kriz ile birlikte 40 ABD doları seviyesine kadar gerilemiştir. Petrol fiyatlarında yaşanan bu düşüş petrol bağımlısı ülkeleri ekonomik dar boğaza sokmuştur (Vohra, 2017).

2014 yılı itibariyle küresel ekonomide yaşanan yavaşlama ve petrol arzındaki artış ile birlikte 100 ABD doları seviyesinde olan varil başına petrol 40-50 ABD doları seviyelerine gerilemiştir. Petrol fiyatlarındaki bu ciddi gerileme özellikle Ortadoğu ekonomilerini derinden sarsmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre, gelirlerinin büyük bölümü petrole bağlı olan Ortadoğu ülkeleri petrol fiyatlarındaki düşüşten 2015 ve 2016 yılında yaklaşık 340 milyar ABD doları kayıp yaşamışlardır. Böylece, petrol bağımlısı Ortadoğu ülkelerinde bütçe açıkları yaşanmış, kamu harcamaları ve sosyal yardımlarda kesintiye gidilmiştir.

Aynı şekilde IMF tahminlerine göre petrol fiyatlarının 50 ABD doları seviyesinde seyretmesi Suudi Arabistan'ın 5 sene, Katar ve Kuveyt'in 25 sene Birleşik Arap Emirlikleri'nin ise 30 yıl sonra iflas edeceğini göstermektedir (Vohra, 2017).

Grafik 3: Yıllar itibariyle Ham petrol fiyatı (varil/ABD Doları)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden elde edilmiştir, 2017

Grafik 2’de de görüldüğü gibi 2014 yılında 100 ABD doları seviyesinde bulunan varil başına petrol fiyatları, arz fazlası ile birlikte varil başına petrol fiyatları 40-50 ABD doları seviyesine gerilemiştir.

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmayla aynı doğrultuda hareket eden Ortadoğu ve Kuzey Afrika ekonomilerinin 2008 finansal kriz öncesi toplam gayri safi milli hâsılları 2.639 trilyon ABD doları olarak hesaplanmıştır. Küresel finansal krizin etkisiyle Ortadoğu Ekonomileri’nin de gayri safi milli hâsılları düşen petrol fiyatlarıyla birlikte 2.353 trilyon ABD dolara kadar gerilemiştir. 2009 yılı sonrasında tekrar yükselişe geçen petrol fiyatları ile birlikte Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin gayri safi milli hâsılları 2014 yılı itibariyle 3.538 trilyon ABD dolarına kadar yükselmiştir (World Bank, 2017). Ekonomisi büyük ölçüde petrole dayanan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri petrol fiyatlarından en fazla etkilenen ülkeler olmaktadır. 2014 yılı itibariyle etkisini daha fazla hissettiren küresel ekonomideki yavaşlama, petrol arzının artması ile birlikte 100 ABD doları seviyesindeki varil başına petrolü 40 ABD doları seviyesine düşürmüştür. Petrol fiyatlarındaki düşüş etkisini petrol ihracatçısı ülkelerde hemen hissettirmiştir. Böylece Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin 3.538 trilyon ABD doları olan gayri safi milli hasılları bir yıllık süre sonunda yani 2015 yılı itibariyle yaklaşık %12 daralarak 3.139 trilyon dolar seviyesine gerilemiştir. Ekonomisi petrole daha bağımlı olan Körfez ülkelerinde (Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, Birleşik

Arap Emirlikleri ve Umman) petrol fiyatlarındaki değişimin ekonomik etkileri daha fazla hissedilmiştir (World Bank, 2017).

Ekonomisi petrol fiyatındaki değişimden olumsuz etkilenen Ortadoğu ülkeleri mali sıkıntılar yaşayarak kamu harcamalarında kesintiye gitmişlerdir. Örneğin Suudi Arabistan 20 milyar ABD dolarından fazla değere sahip projelerin yapını iptal etmiştir. Kamu sektöründeki daralmayla birlikte özel sektör yatırımlarında ve ekonomik üretiminde daralmalar yaşanmıştır. Böylece Ortadoğu ülkelerinde yüksek düzeyde işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır.

3. PETROL BAĞIMLILIĞINDAN KURTULMA ADINA EKONOMİK ÇEŞİTLİLİK

Batı petrole dayalı gelirleri iki kelime ile tanımlamaktadır: volatilité (istikrarsız, dengesiz, değişken) ve exhaustible (tükenebilir) (World Bank, 2017). Bu iki kelime aslında petrole dayalı ekonomileri bekleyen gerçekliği özetlemektedir. IMF raporuna göre petrol fiyatları düşerek seyredecektir ve 2020 yılı sonrası herhangi bir Ortadoğu ekonomisi bu denli petrole dayalı bir ekonomik yapı sürdüremeyecektir (Quantum Books, 2017). Tek ürüne dayalı ekonomik yapıdan “Economic diversification” yani ekonominin çeşitlendirilmesi ile kurtulması gerekmektedir. Körfez ülkelerinin hemen tamamı tehlikeyi görmektedir ve ekonomiyi çeşitlendirmeye yönelik hamlelerine yıllar öncesinden başlamışlardır.

Petrole dayalı Arap Ekonomileri'nin bu bağımlılıktan kurtulmaları için ekonomik çeşitliliğe gitmeleri zaruridir. Bu çeşitlilik için ise bir önceki başlıkta sıraladığımız kronik problemlerini gidermeleri gerekmektedir. Burada üzerine düşünülmesi gereken bir başka konu vardır. O da bu ekonomik çeşitlilik sağlanıncaya kadar petrole dayalı ekonomik yapıların bu varlıklarını ne kadar sürdürebilecekleridir. Dolayısıyla burada zamana karşı bir yarış söz konusudur. Petrol kaynaklarının çok yakın zamanda tükeneceğine ilişkin kıyamet senaryolarına itibar edilmese dahi aşağıda sıralayacağımız sebeplerden ötürü yaşanan fiyat düşüşleri bir ekonominin petrole dayalı sürdürülebilirliğini neredeyse imkânsız hale getirmektedir.

Petrol fiyatlarında uzun süreli düşüşlere sebep olan başlıca etkenler:

Farklı coğrafyalarda yeni rezervler bulunması Ortadoğu ülkelerinin petrol üzerindeki hâkimiyetini azaltmakta ve petrol fiyatlarında arz bolluğuna dayalı bir düşüşe sebep olmaktadır. Örneğin keşfedilmiş petrol rezervleri sıralamasında Venezüella 298,4 milyar varil ile birinci sırada yer almaktadır.

Yatay sondaj ve hidrolik kırılma tekniklerinde yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde kayalardan elde edilen kaya gazı ve kaya petrolünün dünyadaki petrol arzını arttırmıştır. Bunun neticesinde Amerika'nın daha önce Suudi Arabistan ve Rusya'nın gerisindeyken yakın zamanda onlardan daha fazla petrol arz ederek dünyada en fazla petrol arz eden ülke konumuna yükselmiştir.

Fosil yakıt üreten bölgelerin ciddi bir bölümünde var olan politik istikrarsızlık, fiyat istikrarını engellemektedir. Bu bölgelerin bir kısmının savaş coğrafyası olması, yine kimi üretici ülkelerin siyasi sebeplerden ötürü ambargoya tabi tutulmaları fosil kaynaklar üzerinde fiyat istikrarsızlığı doğuran en büyük siyasi sebeplerdendir.

Fosil yakıtı alternatif olan ve uzak olmayan gelecekte enerji konusunda tercih edilmesi beklenen diğer enerji kaynaklarının gelişmiş ekonomilerde giderek artan oranlara sahip olmaları fosil kaynakların fiyatlarını düşüren bir diğer unsurdur. Ayrıca gelişmiş ülkelerde çevre sorunları sebebiyle fosil yakıtlara getirilen kısıtlamalar ve ekstra vergiler, fosil yakıtlara olan talebi azaltmakta, bu da dünya çapında fiyatlara yansımaktadır.

Ayrıca küresel piyasada yaşanan ekonomik kriz ve etkisi neticesinde dünyada büyüme ve üretim azalmış ve böylece petrole olan talep azalmıştır.

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı gibi petrol yakıtlar yakın gelecekte tükenmeler bile fiyat düşüşleri sebebiyle bir ülkenin güvenebileceği en güçlü gelir kalemi olamayacaktır. Dolayısıyla ekonomik çeşitliliğe gidip petrol bağımlılığını en aza indirmek, petrol ihracatına dayalı ekonomiler için kaçınılmazdır.

Ekonomiyi çeşitlendirme adına yapılan bu hamleler, her ülkenin kendi özel şartları altında tespit edilmeli ve uygulamaya konulmalıdır. Ancak tüm bölge ülke ekonomilerinin benzer olduğu düşünüldüğünde bu hamleleri hem bütün ülkeler için yapılması gerekenler hem de ülkelerin kendi özellerinde tespit ettikleri çözümler olarak ayrıştırmak mümkündür.

3.1. Ekonomik Çeşitliliği Sağlamak Adına Tüm Petrol İhracatçısı Arap Ülkeleri için Hedeflenen Önlemler

Bu başlık altında konumuza en büyük örneği teşkil eden Körfez ülkelerinin alması gereken önlemler sıralanacaktır. Bu önlemlerin tespiti ülke yetkili organlarınca ve birlikte çalıştıkları uluslararası kurumlarca yapılmıştır. Önlemlerin uygulanmasının ne aşamada olduğu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

Körfez ülkeleri için tespit edilen tedbirleri genel hatlarıyla ifade edecek olursak:

Zinde, şeffaf ve adil bir bürokratik yapının tesis edilmesi ve petrol gelirlerinin adil ve şeffaf bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Finans sektörünün geliştirilmesi, güçlü, esnek bir yapıya getirilip, değişken petrol fiyatlarından en az etkilenir hale getirilmesi ayrıca, resmi para birimlerinin olması gereken en etkin seviyeye getirilmesi uygun olacağı düşünülmektedir. Özel sektöre alan açma adına bürokratik işlemlerin daha şeffaf ve kolay hale getirilmesi ve emek piyasasının regüle edilmesi, daha esnek ve belirgin hale getirilmesi, koşulların iyileştirilmesi, anlaşmazlık mahkemelerinin kurulması ayrıca kadın iş gücünün emek piyasasında daha fazla yer almasının sağlanması gerekmektedir. Kobiler için kolay kredi ulaşımı sağlanmalı ve özel sektörün önünü açacak şekilde altyapı yatırımlarının yapılması ayrıca özel sektör teşviklerinin etkin olması ülke ekonomisine doğrudan katkı sağlayacaktır. Ek olarak eğitim yatırımlarının artırılması ve eğitimin piyasaya uygun nitelikli eleman yetiştirir hale getirilmesi gerekmektedir. Son olarak ifade etmek gerekirse, Petrol ihracatçısı ülkeler arasında ve bölgede ticari entegrasyonun ilerletilmesi, bu entegrasyonun aşağıda sayılacak alanlarda ortak projeler yürütecek iş birliğine dönüştürülmesi gerekmektedir.

Ayrıca, mevcut petrole dayalı ekonomide yatay bir çeşitlendirmeye gidilerek kimya ve mineral gibi petrol ve petrol çıkarımıyla ilişkili sektörlerde büyük bir gelişimin sağlanması aynı zamanda nükleer enerji ve güneş enerjisi başta olmak üzere

alternatif enerji kaynaklarına yatırım yapılması bölge ekonomilerine ciddi katkı sağlayacaktır.

Petrol ihracatçısı Arap Ülkeleri'nin hemen tamamı ekonomik çeşitlendirmeyi sağlamanın petrol bağımlılığını sonlandırmak için zaruri olduğunu görmektedir. Bunun için neler yapılması gerektiğine ilişkin farklı kaynakların öne sürdüğü çözümler yukarıda genel hatlarıyla sıralanmıştır. Şimdi tüm petrol ihracatçısı Arap Ülkelerini kapsayacak bu tedbirlerin dışında ülkeler özelinde neler yapıldığını incelememiz gerekmektedir.

3.2. Başarıya En Yakın Örnek Bahreyn

Batılıların tanımlamasına göre Bahreyn Ortadoğu'nun ilk post-oil yani petrol sonrasına hazır, petrole bağımlılığını azaltma yoluna girmiş olan ekonomisidir. Buradan petrol gelirlerinin Bahreyn ekonomisi içerisinde önemsiz bir yer tuttuğu anlaşılmalıdır. Petrol bağımlılığının azaltılmasından kasıt, petrol gelirlerine ek olarak farklı gelir kalemleriyle ekonominin takviye edilmiş olmasıdır. Bunu başaran ilk petrol ihracatçısı Arap ülkesi olarak Bahreyn'in ekonomiyi çeşitlendirme adına neler yaptığını genel hatlarıyla inceleyecek olursak:

Ülke finans ve turizm sektörüne yıllar öncesinden başlayarak çok önemli yatırımlar yapmıştır. İslami Bankacılık alanında yapılan yatırımlar ülkenin bir nevi finans merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Ülke alüminyum üretimini artırarak önemli bir endüstriyel gelire sahip olmuştur. ABD ile yapılan ve 2006 yılında yürürlüğe konulan serbest ticaret anlaşması alüminyum başta olmak üzere birçok alanda ihracatın ve dolayısıyla kalkınmanın önünü açmıştır (Economy of Middle East, 2017).

Bahreyn ekonomisi 1980'lerde karşılaştığı ekonomik küçülmeden çıkardığı derslerle 1990'lara sağlıklı ekonomik çeşitlendirme politikalarıyla girmiş ve bir ölçüde başarıyı yakalamıştır. Ülkede halen petrol ve petrole bağlı gelirler en önemli kalemi oluşturmaktadır. Petrole dayalı gelirler ülke ihracatının %60'ını, kamu gelirlerinin %70'ini ve toplam GSMH'nin %11'ini oluşturur. Buna karşın sağlanmış olan ekonomik çeşitlilik yani farklı gelir kalemlerinin ülke ekonomisine eklenmesiyle Bahreyn petrolede yaşanan fiyat düşüşlerinden çok az etkilenmiştir.

Ekonomik çeşitliliğe doğru atılan adımların başarısıyla Bahreyn, Ortadoğu'da ekonomik çeşitliliği sağlamak adına en önemli aday olarak görülmektedir. Ülke bu konuda ciddi bir başarı da sağlamıştır. Ancak Bahreyn'in diğer Ortadoğu Ülkelerine ne kadar örnek olabileceği tartışmalı bir konudur. Ülke farklı etniklerden oluşan toplam 1.378.904 nüfusuyla ve yaklaşık 66 milyar dolarlık GSMH'siyle çok ufak bir ülkedir (World Factbook, 2017). Bu ölçülerde bir ülkede ekonomik çeşitliliği sağlamak birkaç gelir kaleminin eklenmesiyle mümkün olabilmekteyken, daha büyük ülkeler için bunun çok da geçerli olamayacağı aşikârdır. Dolayısıyla Bahreyn örneğinin daha büyük ülkeler için örneğin Suudi Arabistan için ne kadar geçerli olabileceği tartışmalıdır.

3.3. Suudi Arabistan ve 2030 Vizyonu

Suudi Arabistan nüfusu, ekonomisi ve sahip olduğu petrol rezervleri itibarıyla petrol ihracatçısı Arap Ülkeleri arasında en başat ülke konumundadır. Ülkenin

nüfus ve ekonomik büyüklüğü bölgede politik açıdan da belirleyici olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın petrole bağımlılığı azaltmada sağlayacağı ekonomik başarı bütün diğer petrol ihracatçısı ülkelere örnek olacağı gibi, yaşanacak ekonomik başarısızlık ise tüm diğer ülkeleri ekonomik ve politik yönden olumsuz etkileyecektir.

Petrolün çok uzak olmayan bir gelecekte dünya enerji ihtiyacını karşılama noktasında bu günkü konumunu koruyamayacağı kabul edilmektedir. Petrolün geleceğine ilişkin bu realiteye ek olarak yakın geçmişte yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş petrol ihracatçısı Arap Ülkelerini ekonomilerini çeşitlendirmeye dair hamleler yapmaya itmiştir. Bu doğrultuda Suudi Arabistan Saudi Vision 2030 isimli ekonomik programını hazırlamış ve 25 Nisan 2016'da detaylarıyla bunu deklare etmiştir (Saudi Vision-2030, 2017).

Ekonomide petrole bağımlılığı bitirmesi beklenen programın genel hatlarını inceleyecek olursak:

Programın ana amacı petrol harici gelirleri mevcut durumundan 6 kat artırmak, yani günümüzde \$43,5 milyar olan petrol harici gelirleri yıllık \$267 milyar seviyesine çıkarmak, toplam ihracat içerisindeki oranı %16 olan petrol harici ihracatı %50 seviyesine çıkarmaktır (Saudi Vision-2030, 2017). Program ile birlikte Suudi Arabistan'ın dünya ekonomileri içerisinde ilk 15'te yer alması hedeflenmektedir.

Güneş enerjisine ve nükleer enerjiye yapılacak yatırımlarla birlikte petrol sonrası ülkenin kendi enerji ihtiyacını karşılaması hedeflenmektedir. Bunun haricinde diğer alternatif enerji kaynakları da ülke özelliklerine uygunluklarına göre değerlendirileceklerdir. Başta altın, gümüş, alüminyum, tantal, fosfat ve uranyum olmak üzere Suudi Arabistan'ın keşfedilmiş tüm madenlerinin aktif olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır (Barnard, 2015).

Devlet Fonunun (Sovereign Found) Kurulması: Burada hedeflenen Suudi Kamu Yatırım Fonunun Devlet Fonuna çevrilmesidir. Bu sayede 2.5\$ trilyon dolar ile dünyanın en büyük devlet fonu oluşturulmuş olacaktır. Fonun dünya yatırım kapasitesinin %10'nundan fazlasını oluşturması ve dünyadaki toplam finansal varlıkların %3'ünden fazlasını temsil etmesi beklenmektedir. Fon global bir oyuncu olarak planlanmaktadır, dolayısıyla yatırım sadece bölgeyi etkileyen bir unsur olmayacaktır (Saudi Vision-2030, 2017).

Aramco'nun Halka ihraç edilmesi ve küresel bir şirket haline getirilmesi: Suudi Petrol işletmeleri şirketi Aramco'ya günümüzde 2 trilyon dolar değer biçilmektedir. 2030 Vizyonu çerçevesinde Aramco'nun en az %5 hissesinin arz edilmesi, bu sayede hem Suudi finans sektörüne hareket getirilmesi hem de Aramco'nun daha şeffaf ve etkin bir yapıya kavuşturulması hedeflenmektedir. Piyasaya arzdan gelecek para Suudi Devlet Fonuna eklenecektir (Saudi Vision-2030, 2017). Aramco haricinde başka kimi kamu şirketlerinin de halka arz, özelleştirme, yabancı ortak alımı ile daha şeffaf ve global hale getirilmesi planlanmaktadır (Al Arabiya, 2017).

Turizm gelirlerin artırma adına Suudi 2030 Vizyonu içerisinde bir dizi önlem hedeflenmektedir:

Tüm Müslümanların kutsal topraklara ve Suudi Arabistan'ın geneline ziyaretlerini kolaylaştıracak, turizmi canlandıracak bir green card sisteminin uygulamaya konulması planlanmaktadır. Bu planın petrol fiyatlarındaki düşüşten önce yapıldığı düşünüldüğünde petrol fiyatlarındaki yükselişin bu projeyi engellemesi gibi bir durum söz konusu olmayacaktır. Green Card uygulamasının 5 yıl içerisinde aktif hale gelmesi beklenmektedir. Yıllık hacı sayısının 30 milyona çıkartılması hedeflenmektedir. Bunun için 2 yeni havalimanı, metro ulaşımı, yeni oteller ve gerekli diğer altyapı unsurlarının yapılması beklenmektedir. Riyad'a dünyanın en büyük İslam müzesinin yapılması planlanmaktadır. Müze farklı dinlere mensup ziyaretçilere de açık olacaktır. Müzede kütüphane ve araştırma merkezi de konumlandırılacaktır. Ülkenin diğer turistik bölgeleri ziyarete elverişli hale getirilecektir. Buna uygun olarak plajların yaz turizmine uygun hale getirilmesi planlanmaktadır.

Eğitimi iyileştirme adına Suudi 2030 Vizyonu içerisinde bir dizi önlem hedeflenmektedir:

Eğitimin serbest piyasanın ihtiyaçlarına uygun bireyler yetiştirecek şekilde planlanması, bu planlama yapılırken özel sektör ile işbirliğine gidilmesi planlanmaktadır. Irtiqa adlı proje ile 2020'ye kadar ebeveynlerin çocuklarının eğitimleri hakkında, forumlar ve toplantılar ile bilgi aldıkları bir düzenin kurulması (Al Arabiya, 2017). 2030'a kadar en az 5 Suudi Üniversitesinin dünya sıralamasında ilk 200'de yer alacak yetkinliğe kavuşmasının sağlanması planlanmaktadır. Kültürel, edebi ve sanatsal faaliyetler gerek mali gerekse diğer devlet aygıtları ile teşvik edilecektir. Bu sayede vatandaşlar arasında ahenk artırılabilecek ve bu faaliyetlerde bir kısım istihdam sağlanacaktır. Bu alana yapılan yatırımların turizme olumlu yansımaları beklenmektedir. Profesyonel ve amatör sporlar teşvik edilecektir. Bu sayede ülke uluslararası spor faaliyetlerinde daha iyi temsil edilecek, bunun da ülke tanıtımına pozitif katkısı olacaktır. Toplum geneline sporun sevdirmesiyle sağlık harcamaları alanında azalma sağlanacaktır.

Sağlık sektörünü daha iyi duruma getirme adına Suudi 2030 Vizyonu içerisinde bir dizi önlem hedeflenmektedir:

Sağlık sektöründe ilerlemenin özel sektör üzerinden olması istenmektedir. Sağlanacak bu ilerlemeyle birlikte kanser dahil en ciddi rahatsızlıkların tedavisinin dahi ülke içinde sunulabiliyor olması amaçlanmaktadır. Yaşam ortalamasının 74'ten 80 yaşına çıkarılması hedeflenmektedir (Al Arabiya, 2017).

İşsizlik ve özellikle kadın işsizliğinin azaltılması programın en öncelikli hedeflerindedir. Program emek piyasasına kadın iş gücü katılımını %22'den %30'a çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Suudi vatandaşlar arasında olan %11,6'lık işsizlik oranının %7'ye düşürülmesi hedeflenmektedir (Saudi Vision 2030, 2017). KOBİ'lerin ekonomideki payı, gelişmiş ülkelere nazaran çok düşüktür. Gelişmiş ülkelerde Kobilerin ekonomi içerisindeki payı %70 iken, Suudi ekonomisinde bu pay %20'dir. Bu oranın gelişmiş ülkelerdeki orana yaklaştırılması arzulanmaktadır. Bunun için kamu maaşlarının regüle edilmesi, KOBİ'lere cazip teşvik ve vergi muafiyeti imkânlarının sunulması planlanmaktadır. Yatırım koşullarının iyileştirilmesi adına uluslararası regülasyonlara uyumun sağlanması, bürokrasinin azaltılması, belirli şartlarla uzun vadeli arazi tahsisinin yapılması, hedeflenen sektörlere dair vergi muaf bölgelerin kurulması gibi yerli ve yabancı

sermayeyi yatırıma teşvik edecek bir dizi karar, programın kapsamı dâhilindedir. Özel sektörün ekonomideki payının %40'tan %65'e çıkarılması hedeflenmektedir. Kamu küçülecek, bürokrasi daha şeffaf ve kolay karar alır hale getirilecektir. Tüm bürokratların bu konuda eğitilmeleri ve hepsinin üzerlerinde denetim sağlanmasına imkân verecek online bir platforma bağlanmaları planlanmaktadır (Al Arabiya, 2017).

Buraya kadar maddeler halinde özetlemeye çalıştığımız Suudi 2030 Vizyonunda hedeflenen sadece ülkeyi petrole bağımlı halden kurtarmak değil, sağlıklı bir şekilde ekonominin büyümesini sağlamaktır. Bu sebeple yenilenebilir enerji alanı, turizm, endüstriyel ekipmanlar, IT, madencilik, petro kimya, telekomünikasyon gibi ekonomiyi çeşitlendirecek birçok alanda atılım yapılması programın kapsamı dahilindedir. Program hemen her alanıyla beşerî sermayeyi geliştirmeye yöneliktir. İnsana yönelik yapılan bu yatırımların toplumsal ahengi de beraberinde getiren bir kalkınmayı sağlayacağı umulmaktadır.

3.4. Katar ve 2030 Vizyonu

Suudi Arabistan'ın 2030 vizyonu ile aynı tarihi hedefleyen benzer bir programı Katar'da takip etmektedir. Her ne var ki 2030 Vizyonunu Suudi Arabistan Nisan 2016'da açıklanmış olduğu halde Katar kendi 2030 Vizyonunu Ekim 2008'de beyan etmiştir. Benzer iktisadi, sosyal ve kültürel yapılara sahip ülkeler olmaları itibarıyla Suudi Arabistan ve Katar'ın ekonomiyi geliştirme hedeflerinde de birbirlerine benzer projeler takip etmeleri doğaldır.

Katar'ın 2030 vizyonunu daha iyi anlamak için genel hatlarıyla incelemek daha faydalı olacaktır:

Katar'ın 2030 Vizyonu temel olarak 7 sektörde atılım yaparak ekonomiyi çeşitlendirmeyi hedeflemektedir. Bu sektörler: tarım, eğitim, sağlık, endüstriyel kalkınma, besi hayvancılığı, balıkçılık ve turizm.

Katar'da bankacılık ve finans sektörüne önemli yatırımlar yapılmıştır. Yetkin bir bankacılık sektörü ile ekonominin diğer kollarının gelişmesi beklenmektedir. QDB (Qatar Development Bank) ülke ekonomisinde çok kilit bir role sahiptir. Müteşebbislerin desteklenmesi ve ekonominin özel sektör sayesinde çeşitlendirilmesi QDB başta olmak üzere bankaların teşvik ve destekleriyle sağlanacaktır.

KOBİ'lerin desteklenmesi Katar'ın 2030 Vizyonunun en kilit noktalarından biridir. Bu alanda bürokrasi azaltılmış, KOBİ'lerin sorunlarını çözmek adına resmi alt birimler kurulmuştur. Bu sayede özel sektör gelişerek sağlıklı bir ekonomi inşa edilecektir. Ayrıca, ihracatı artırma adına bu alanda başarılı olmuş Katar firmalarının çalışmaları diğer firmalara örnek olarak sunulmaktadır. İhracat potansiyeli olan firmalar yurt dışı fuarlara gitmeleri noktasında desteklenmekte ve Katar ürünlerini ithal eden yabancı firmalar Katar'a davet edilmektedir.

Göçmen işçi politikası büyümeyi destekleyecek bir şekilde planlanmalıdır. Ülkede yer alacak göçmen işçi sayısı ve bu işçilerin yetkinliklerinin sektörel büyüme hedeflerini destekleyici olması hedeflenmektedir (Qatar General Secretariat for Development Planning, 2011). Aynı zamanda, Katar vatandaşlarının global

kriterlere göre olabilecek en üst düzeyde eğitim ve sağlık hizmetlerini almasının sağlanması hedeflenmektedir.

Hedef sektörlerde çalışacak şekilde Katar vatandaşlarının eğitilmesi ve bu sayede artan ülke nüfusuna karşın işsizlik problemiyle karşılaşılması arzulanmaktadır. Bu yeni iş edindirme sürecinde kadın iş gücü katılımının da artırılması amaçlanmaktadır.

Katar 2030 Vizyonu'nun ekonomik büyümeye ilişkin açıklanan hamlelerini yukarıda ana hatlarıyla sıralamış olduk. Program Suudi Arabistan için hazırlanan programda ki gibi insana yatırımın önemi üzerinde durmakla birlikte geleneklere bağlılık ve çevre konusunda hassasiyet programın önemle üzerinde durduğu diğer hususlardır. Program insani, sosyal, ekonomik ve çevresel gelişim olmak üzere 4 ana başlık üzerine oturtulmuştur. Hedeflenen gelişime ilişkin yapılacak hamleler Suudi Arabistan 2030 Vizyonu'nda olduğu kadar somut ve ekonomi ağırlıklı değildir. Programın petrol fiyatlarındaki düşüşten çok önce hazırlanmış olması bunun sebebi olabilir.

SONUÇ

Petrol bağımlısı ülkelerin gelir kaynaklarının gelecekteki belirsizliği ve bu gelir kalemlerinin bir gün son bulacak olması bu gelirlere dayalı ekonomileri farklı arayışlara sevk etmiştir. Ortadoğu petrol ihracatçısı ekonomiler de kendi ülkeleri özelinde yaptıkları hazırlıklar ile petrole bağımlılığı en aza indirmek istemektedirler. Araştırmamız bu ekonomilerin belirlediği temel alternatifleri 3 örnek ülke üzerinden okuyucuya sunmaktadır. Tespit edilen yaklaşımların ne denli başarıyla uygulanacağı ve bu ülke ekonomilerinin petrol bağımlılığını ne derece azaltabileceğini zaman gösterecektir. Söz konusu ülkelerin başarısı büyük ölçüde bu vakte kadar elde ettikleri gelirleri kullanma kabiliyetlerine ve hedeflenen sektörleri ne derece ayağa kaldıracabileceklerine bağlıdır. Ancak unutulmamalıdır ki giderek azalması muhtemel olan petrol gelirleri karşısında bir çeşit zamanla yarış söz konusudur. Petrol geliri tanımlı ülkeler, bu gelirin ekonomik finansmanlarındaki hâkim rolünü yitirmeden kendi ekonomik çeşitliliklerini sağlamak zorundadırlar.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Gülşah Neslihan (2013), "Körfez İşbirliği Konseyi Krallar Kulübü ve Değişen Bölgesel Düzen", 1. Basım SETA.
- Al Arabiya English (2017), "Full Text of Saudi Arabia's 2030 Visions", <https://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2016/04/26/Full-text-of-Saudi-Arabia-s-Vision-2030.html>, Erişim Tarihi: 15.05.2017.
- Al Hassan, Omar Said (2014), "Gulf Cooperation Council's Challenges and Prospects-GCC'S Formation: The official Version" 1. Basım Aljazeera Center for studies.
- Bahrain National Vision 2030 (2017), https://en.wikipedia.org/wiki/Qatar_National_Vision_2030, Erişim Tarihi: 01.02.2017.
- Barnard Micheal (2015), "What will happen to oil dependent economies such as Saudi Arabia when their oil reserves get depleted?", <https://www.quora.com/What-will-happen-to-oil-dependent-economies-such-as-Saudi-Arabia-when-their-oil-reserves-get-depleted>, Erişim Tarihi: 01.06.2017.

- Hutt, R. (2016), "Which economies are most reliant on oil?", <https://www.weforum.org/agenda/2016/05/which-economies-are-most-reliant-on-oil/>. Erişim Tarihi:01.01.2017.
- Gonzalez, M., Lucky, M. (2013), "Fossil Fuels Dominate Primary Energy Consumption", <http://www.worldwatch.org/fossil-fuels-dominate-primary-energy-consumption-1>. Erişim Tarihi: 01.01.2017
- IMF (2016), "Economic Diversification in Oil Exporting Arab Countries" Annual Meeting of Arab Ministers of Finance, 2016, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2016/042916.pdf> Erişim Tarihi:10.05.2017.
- Karl, T. L. (2007), "Oil-Led Development: Social, Political, and Economic Consequences", CDDRL Working Papers, page(s): 36.
- Meyer Ted (2016), "Investopedia-5 Most Oil-Dependent Economies in the World", <http://www.investopedia.com/articles/investing/011216/5-most-oildependent-economies-world.asp>, Erişim Tarihi:10.05.2016.
- Saudi Vision-2030 Report (2017), "Saudi Vision-2030 ", <http://vision2030.gov.sa/en>, Erişim Tarihi: 03.06.2017.
- The Economist (2010), "The GCC in 2020: Resources For The Future" http://graphics.eiu.com/upload/eb/GCC_in_2020_Resources_WEB.pdf, Erişim Tarihi: 03.06.2017.
- Trading Economics (2017), "Saudi Arabia Corruption Rank" <http://www.tradingeconomics.com/saudi-arabia/corruption-rank>, Erişim Tarihi: 03.06.2017.
- Qatar General Secretariat for Development Planning (2011). "Qatar National Development Strategy 2011–2016", Gulf Publishing and Printing Company, Doha.
- Qatar National Vision 2030 (2017), https://en.wikipedia.org/wiki/Qatar_National_Vision_2030, Erişim Tarihi: 01.02.2017.
- Quantum Books (2016), "How Could Middle East Countries Survive Without Oil?" <http://www.quantumbooks.com/other/politics-and-society/how-could-middle-east-countries-survive-without-oil/>. Erişim Tarihi: 01.06.2017.
- Saudi National Vision 2030 (2017), https://en.wikipedia.org/wiki/Saudi_Vision_2030. Erişim Tarihi: 01.02.2017.
- Vohra Rubina (2017), "The Impact of Oil Prices on GCC Economies", International Journal of Business and Social Science. Vol. 8 No 2.
- World Atlas (2017) "The World's Largest Oil Reserves By Country", www.worldatlas.com/articles/the-world-s-largest-oil-reserves-by-country.html, Erişim Tarihi: 04.06.2017.
- World Bank (2017), "Middle East and North Africa" <http://data.worldbank.org/region/middle-east-and-north-africa>. Erişim Tarihi: 01.06.2017.
- World Economic Forum (2016), "Oil and Gas" <https://www.weforum.org/agenda/archive/oil-and-gas/>. Erişim Tarihi:01.06.2017.
- World Fact Book (2017), "Middle East: Qatar", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/qa.html>. Erişim Tarihi: 01.05.2017.
- World Factbook (2017), "Middle East: Bahrain" <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ba.html>. Erişim Tarihi:01.06.2017.
- World Finance (2017). "How Qatar plans to drive its long-term economic development" <https://www.worldfinance.com/infrastructure-investment/how-qatar-plans-to-drive-its-long-term-economic-development>. Erişim Tarihi: 03.06.2017.
- Yenilenebilir Enerji Kaynakları Araştırmaları Merkezi (2017), "Fosil yakıtların tüketimi ve geleceği", <http://yenilenebilirenerjikaynaklari.biz/yenilenebilirenerjikaynaklari/fosil-yakitlar/fosil-yakitlarin-tuketimi-ve-gelecegi.html>, Erişim Tarihi: 0.05.2017.

KOBİ'LERİN ELEKTRONİK TİCARETE GEÇİŞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: YALOVA İLİ ÖRNEĞİ

İkram DAŞTAN *
Çağrı ŞİMŞEK **

Geliş Tarihi: 07.12.2017 Revize Tarihi: 22.12.2017 Kabul Tarihi: 26.12.2017

ÖZ

Tüm dünya ekonomilerinde temel yapı taşı kabul edilen KOBİ'ler için elektronik ticaret çok önemli bir olgudur. Mal ya da hizmetin satılması veya satın alınması sürecinin elektronik ortamda internetten yapılmasıyla gerçekleşen e-ticaret; KOBİ'lerin rekabet güçlerini artırmakta, maliyetlerini azaltmaktadır. Ayrıca e-ticaret KOBİ'lerin pazarlarını genişletmekte, iş yapma hızlarını artırmakta ve hızlı şekilde büyümesini sağlamaktadır. Çalışmayla elektronik ticarete geçişi engelleyen faktörlerin, Yalova'da faaliyet gösteren KOBİ'lerin elektronik ticaret kullanma eğilimleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma kapsamında e-ticarete geçişi engelleyen faktörler hakkında literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sonucu benzer çalışmalardan anketler derlenerek amaca yönelik yeni bir anket oluşturulmuştur. İlgili anket çalışması pilot olarak bir gruba uygulanmış ve çıkan analiz sonuçlarına göre anket revize edilmiştir. Son halini alan araştırma anketi Yalova'daki KOBİ'lere yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmıştır. Çalışmada toplam 142 anket analize uygun bulunmuştur. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde e-ticarete geçişi engelleyen faktörleri belirlemek için önce açıklayıcı faktör analizi kullanılarak faktör grupları tespit edilmiştir. Daha sonrasında ise regresyon yöntemiyle bu grupların e-ticarete geçişteki etkileri tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda kamu desteğinin ve organizasyonel yapı etkinliğinin KOBİ'lerde elektronik ticarete geçiş için etkili oldukları görülmüştür. Bununla beraber teknik altyapı yetersizlikleri, hukuki yetersizlikler ve güvenlik algısı faktörlerinin ise KOBİ'lerde e-ticarete geçişte etkili olmadıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Elektronik Ticaret, E-Ticarete Geçiş, E-Ticaret Engelleri

THE FACTORS AFFECTING TRANSITION OF SME'S TO ELECTRONIC COMMERCE: YALOVA SAMPLE

ABSTRACT

Electronic commerce (E-commerce) is a very important feature for SMEs which are accepted as the key stones of the world economies. E-commerce, which means selling and/or buying of services and/or goods to be done electronically through internet, increases competitive capacity of SMEs and decreases their costs. Moreover, e-commerce extends SMEs' markets and together with increasing their speed of making business it provides a rapid growth to their sizes. With this assignment the effects of factors, which affects the transition to electronic commerce, on e-commerce using tendency of SMEs operating in Yalova were examined. Within the scope of this assignment, a detailed literature analysis was performed about the factors blocking the transition to e-commerce. Taking the findings from the literature analysis into

* Yrd. Doç. Dr. Yalova Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ikramdastan@gmail.com

** Uzman Yardımcısı, KOSGEB, cgrsk25@gmail.com

consideration a search model was developed. According to this model several surveys from similar assignments were put together leading to composing a new survey as an outcome. The new survey was applied to a group as an initial trial and it was revised according to its conclusions. Then, the finalized survey was applied to SMEs operating in Yalova with face to face meetings. In this assignment 142 applied surveys were found to be appropriate for examining further. Factor groups were identified by using exploratory factor analysis to identify the factors that inhibit the transition to e-commerce in the analysis of the obtained data. Subsequently, by using the regression method, the effects of these groups on e-commerce were determined. As an outcome from the analysis it was concluded that public support and organizational infrastructure were the main factors on the transition of SMEs to e-commerce. In addition, lacking of technical and legal infrastructures, and safety concerns were not effective on the transition to e-commerce.

Keywords: SME's, E-Commerce, Transition to E-Commerce, E-Commerce Barriers

GİRİŞ

Bilişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, hayatımızın her alanında olduğu gibi ekonomi alanında da büyük gelişimlere yol açmıştır. İletişimde oluşan hız ve kolaylıklar, verilerin toplanabilme, iletebilme ve işlenebilme kolaylığı, firmaların faaliyet sürelerini büyük oranda etkilemiş ve iş kurallarının yenilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Yenilenen dünyada geleneksel ticaret yerini büyük oranda modern sanal ticarete bırakmaya başlamıştır.

Bilgi teknolojilerinde en önemli araç olan internet; hızlı etkileşim sağlayan zengin içerik barındıran, mesafeleri kısaltan, daha az maliyetler getiren bir teknolojidir. Günümüz dünyasında internet hızlı şekilde yaygınlaşarak insanoğlunun hayatında yerini önemli şekilde sağlamlaştırmıştır. Bilgisayar ve internet, ticarete büyük bir hız kazandırmış olup ticari hayatın hızlanmasını, maliyetlerin düşmesini, iletişim ve bilgiye erişimin kolaylaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla firmalar artık coğrafi sınırlara bağlı kalmadan internet vasıtasıyla ulusal ve uluslararası pazarın her yerindeki piyasalardan haberdar olmakta, oralardaki hedef kitleye ulaşarak pazar payını artırabilme imkânı bulabilmektedir. Bu sebeple firmalar karlarını artırarak büyüyüp gelişebilmekte ve hayatta kalma sürelerini artırmaktadır. Dolayısıyla bu tarz işletmeler; geleneksel iş yaparak interneti kullanmayan işletmelere rekabet üstünlüğü elde etmektedir.

İşte bu noktada elektronik ticaret KOBİ'ler için çok önemli bir fırsattır. KOBİ'ler e-ticaret sayesinde büyük ölçekteki işletmelerle rekabet etme yetisi kazanırlar. Bu fırsatı değerlendirmeyerek, e-ticaretten yoksun kalan KOBİ'lerin büyüme ve gelişme imkânı çok az olup hatta gelecekte de yok olma gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalabileceklerdir. Bu doğrultuda başta mikro ve küçük ölçekteki işletmeler ile orta ölçekteki KOBİ'lerin elektronik ticarete entegre olamayışlarının sebepleri ortaya koyulmalı ve neden bu imkândan faydalanmadıkları tespit edilerek çözüm önerileri ortaya koyulmalıdır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hızla gelişen Elektronik ticaretin kapsamı net olmadığından tanımını yapmakta zordur. Bununla birlikte bazı kurumlar e-ticareti şu şekilde tanımlamıştır:

Dünya Ticaret Organizasyonu tanımına göre e-ticaret, mal ve hizmetlerin reklam üretim dağıtım ve satış işlemlerinin telekomünikasyon ağları vasıtasıyla yapılması hususudur.

İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı ise e-ticareti, sayısallaştırılmış olan yazılı metin görüntü ve sesin işlenmesi ve iletilmesine dayanan kişi ve kurumları ilgilendiren tüm ticari işlemler şeklinde tanımlamıştır (Ene, 2002: 3). Özellikle son dönemde yapılan tanımlar dikkate alındığında genel olarak e-ticareti mal ve hizmetlerin üretim, tanıtım, satış, sigorta, dağıtım ve ödeme işlemlerinin bilgisayar ağları üzerinden yapılması şeklinde tanımlamak mümkündür. E-ticarete kullanılan çok sayıda araç mevcuttur. Bunlardan büyük kısmı uzun zamandır bilinmekte ve kullanılmaktadır. İnternet, elektronik veri değişimi (EDI), TV, Faks, Elektronik Fon transferi (EFT), Telefon, Elektronik posta gibi araçlar uzun zamandır kullanılmaktadır. İnternetin hayatlarımıza bu denli girmesiyle beraber e-ticaret yeni keşfedilmiş bir yöntem gibi sunulmaya başlanmıştır. Bu durum hızlı bir ivme ile devam etmektedir. E-ticaret, bir yandan yenilikler sunarken öte yandan geleneksel ticaretin araçlarını kullanmakta böylece daha etkili, hızlı ve ucuz ticaret imkanı sağlamaktadır. Dolayısıyla e-ticaret 1995 senesinden itibaren her geçen gün hayatımızda önemi artan ve yer eden bir olgu haline gelmiştir (Güleş, Bülbül ve Çelebi, 2003: 463). Özellikle mobil aygıt kullanım oranlarının her geçen gün artmasıyla birlikte e-ticaret büyük oranda mobil aygıtlardan yapılı hale gelmiştir. Dünya ekonomisinde yer alan Google, Apple, Amazon Alibaba, Samsung, Android gibi bir çok büyük aktör kendi ödeme araçlarını oluşturarak rakiplerine rekabet avantajı sağlamayı amaçlamıştır. Bu noktada mobil ödeme araçları ise geleceğin ödeme sistemleri olarak dikkat çekmektedir (Daştan, Gürler 2016).

Bütün dünyada KOBİ'ler ülke ekonomilerinin temel yapıtaşları olarak görülmele beraber ülke ekonomilerine katkıları da çok fazladır. Tüm ülkelerde ekonomide aldıkları pay %60 ile %90'lar düzeyindedir. İşte tüm bu önemli etkenler sebebiyle dünya ülkelerinde ekonominin odak noktası haline gelmiş KOBİ'lere kendilerini geliştirmek için gerekli atılımları yapabilmeleri adına destek ve teşvikler sağlanmakta bununla beraber teknolojik ve hukuksal çerçevelerde de desteklenmeleri amaçlanmaktadır. Elektronik ticaret işletmeler açısından etkili bilgi ve zaman yönetimi aracıdır. Ticari işlemlerin sanal ortamda yürütülmesi zaman ve bilginin etkili yönetimini sağlamaktadır. Bu sebeple ürün siparişi ve teslimi arasındaki süre minimum düzeylere inmekte, zaman kaynaklı maliyetlerle stok maliyetleri azalmaktadır. KOBİ'lerin tümü için elektronik ticaret aynı beklentileri ifade etmemektedir. KOBİ'ler genellikle "bekle gör" politikası yüzünden stratejik fırsatları kaçırmaktadır. Bu sebeple KOBİ'ler elektronik ticaret yolunda interneti, yeni dağıtım kanalı şekli olarak ele almamalılar, onu tüm dünyayla entegre olarak yeniliklere açık bir yapıya kavuşacakları uzun dönemli stratejik üstünlük kazandırabilecek bir araç olarak görmelidirler (Kalaycı, 2008).

Elektronik ticaretin firmalara sağladığı yararları rağmen küçük işletmeler kalifiye eleman yokluğu, teknik ve teknolojik yetersizlikler ve elektronik ticaretin kendilerine sağlayacakları faydalarla ilgili bilgilere yeterli düzeyde sahip olmamaları gibi hususlardan dolayı elektronik ticaret sürecine uzak kalmaktadırlar. Böylece elektronik ticarete katılım düşük seviyelere inerken küçük işletmeler geniş piyasaya erişim, düşük maliyetler, tüketiciyle ve tedarikçilerle ilişkilerin geliştirilmesi, yüksek maliyetler gibi önem derecesi yüksek fırsatları

yitirmektedirler. Küçük işletmeler web sitelerini çevrimiçi broşür olarak kullanmaktayken, az kısmı sitelerini ürün veya hizmetlerinin satışı amacıyla kullanmaktadır. Bununla beraber elektronik ticaret KOBİ'leri, bilgide eksiklik, talebi karşılayabilecek üretimin sağlanamayışı, geleneksel ticaret engeli olan pazarlara uzaklık gibi negatif hususlardan kurtarabildiği ölçüde faydalı olacaktır. Lakin elektronik ticaretin yalnız başına KOBİ'lerin tüm pazarlama sıkıntılarını çözüme ulaştırması beklenmemelidir (Şahin ve Demir, 2005:4).

Bilgi teknolojilerinin küresel bir yaygınlık göstermesine karşın ülkelerde başta KOBİ'ler ve uluslararası ticari potansiyele sahip firmalar; uygun prosedür eksiklikleri, bilgi ve bilgi ağlarına erişim sağlanamaması veya ticari, lojistik destek hizmetlerinin yeterli olmayışı sebepleriyle uluslararası e-ticaretin dışında kalmaktadırlar. Türkiye'de büyük işletmelerin tamamına yakını e-ticaret üstüne yatırımlarını hızla artırmalarına rağmen KOBİ'lerin bu alanda büyük engelleri mevcuttur. Bu bağlamda en büyük engeller; teknik bilgi ve tecrübe eksikliği, finansman sıkıntıları, altyapı ve çevresel problemlerdir. İş imkânları ve teknoloji transferi oluşturulmasında çok önemli olan KOBİ'lerin, e-ticaretten daha verimli şekilde faydalanabilmeleri için iyi donatılmaları, hizmet almaları ve eğitilmeleri şarttır (Coppel, 2000: 252).

E-ticaret ticari işlemlerle ilgili anlaşmazlıklarda kanuni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Yapılan araştırmalarda uluslararası elektronik ticaret işlemlerinde müşteri şikâyetlerinin arttığı gözlemlenmiş ve bu sorunların çözümü; satıcının adresinin tespiti, hangi tarafın kanunlarının uygulanması gerektiği hususu, dil ve maliyet gibi nedenlerle uzamaktadır (Erbaşlar ve Dokur, 2008). Devletler elektronik ticareti desteklemek için açık ve öngörülebilir hukuki ortam oluşturmalıdır. Belirlenmiş bir yasal çerçevenin olmayışı sebebiyle çok sayıda tüketici ve işletme internetten geniş kapsamlı iş yapma hususunda ihtiyatlı davranmaktadır. Elektronik ticaretin gelişmesinin önünde önemli engel teşkil eden bu hususun önüne geçilmesi, elektronik ticaretten beklenen faydanın sağlanması bakımından etkili olacaktır (Coşkun, 2004: 13). Her geçen gün elektronik ortamlarda ortaya çıkan iş modelleri, farklı elektronik ödeme araçları ve farklı arayışlar hukuksal boyutta yeni düzenlenmeleri de beraberinde getirmektedir. Devletlerin sağlamış oldukları hukuksal yapılar e-ticaret üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilk hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H1: Hukuki yetersizlikler e-ticarete geçişi etkilemektedir.

E-ticaretin temelinde, iletişim altyapısı ve bilgi teknolojileri yatmaktadır. Güvenilir ve sağlam bir altyapı, e-ticaret sektörünün gelişmesi için en önemli unsurlardan biridir. Altyapı kısmında, ödeme sistemleri, lojistik, teknik altyapı, hizmet sağlayıcılar ile finansman sağlayıcılarından bahsetmek mümkündür. İletişim maliyetleri yüksek, teknolojik donanım yetersiz, sağlanmakta olan hizmetler elverişsiz ve güvensiz olduğu ortamlarda e-ticarete geçiş doğrudan etkilenmektedir. Firmaların yeterli teknik altyapıya sahip olmaları, sektörde nitelikli eleman eksikliği, hizmet edilen firmaların veya bireylerin yeterli teknik bilgi ve donanıma sahip olmaları, bölgedeki lojistik kaynaklar; e-ticarete geçişi doğrudan etkileyen unsurlar olarak ifade edilmektedir. TÜSİAD'ın yapmış olduğu araştırmada teknik donanıma sahip, nitelikli işgücü eksikliğinin Türkiye'de %1'in altında olduğu, bu oranın AB

ülkelerinde %4'ün üzerinde olduğu ifade edilmiştir (TÜSİAD, 2017). Bu bağlamda çalışmanın bir diğer hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H2: Teknik altyapı yetersizliği e-ticarete geçişi etkilemektedir.

KOBİ'ler, bazı ülkelerde yeniliğe teşvik edilmeyen cesaretlendirilmeyen bir sistemin içerisinde yer almaktadır. Elektronik pazara geçişte işletmeler için küçük teşvikler mevcuttur (Stockdale ve ark., 2004: 307). Bu noktada çeşitli kamu kurumlarının dijitalleşme ve e-ticarete dönüşüm noktasında firmaları teşvik etmeleri gerekir. Finansal anlamda çok güçlü olmayan KOBİ'ler çeşitli eğitimlerle, tanıtım ve altyapı hizmetleriyle kamu kuruluşları tarafından çeşitli şekillerde desteklenmesi gerekir. Bu noktada çalışmanın üçüncü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H3: Kamu desteği e-ticarete geçişi etkilemektedir.

KOBİ'lerin etkili şekilde elektronik ticarete katılmalarını sağlayacak unsurlardan biride organizasyonel yapı etkinliğidir. E-ticarete geçişte kurulan sistemin ve oluşacak yapının üst yönetim tarafından koşulsuz desteklenmesi gerekmektedir. Yine benzer şekilde çalışanların bu geçişi benimseyip direnç göstermemeleri önemli bir husustur. Firma çalışanlarına bu yapıyı destekleyecek eğitimler verilmeli yenilikler konusunda çalışanlar desteklenmelidir. Bu noktada çalışmanın son hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H4: Organizasyonel yapı etkinliği e-ticarete geçişi etkilemektedir.

Min ve Galle (1999) çalışmalarında elektronik ticarete geçişte yaşanan büyük engellerden birinin güvenlik hususu olduğunu belirtmiştir. Elektronik ticaret için internette güvenli işlem yapılabilmesi belki de bu ticaret şeklinin en önemli meselesidir. Güvenlik hususu müşteriler ve internet kullanıcısı için büyük bir endişe kaynağı olmaktadır. Bu yüzden finansal aktörler her geçen gün kullanıcıların güvenini kazanacak yeni ödeme alternatifleri yeni güvenlik seçenekleri geliştirerek tüketici ve müşterilerinin güvenlik kaygısını gidermeyi çalışmaktadırlar. Bu noktada Türkiye'de 2016 yılında Gümrük ve Ticaret Bakanlığı elektronik ticarete güven damgası tebliği konusunda ilk adımları atarak e-ticaret sitelerine güven damgası getirmiş ve bu yolla güvenilir web site yaygınlığını ve e-ticarete güveni artırmayı hedeflemiştir. Çalışmanın bir diğer hipotezi ise bu bağlamda aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H5: Güvenlik algısı e-ticarete geçişi etkilemektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmanın temel amacı Yalova'da faaliyet gösteren KOBİ'lerin elektronik ticarete geçişini etkileyen faktörlerin neler olduğunu tespit etmektir. Bu doğrultuda, hukuki yetersizlikler, teknik altyapı yetersizliği, kamu desteği, organizasyonel yapı etkinliği ve güvenlik algısı faktörlerinin e-ticarete geçişi ne derece etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda yapılmış birçok çalışma olmakla birlikte, yapılan çalışmalar çoğunlukla hâlihazırda e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmada ise diğer araştırmalardan farklı olarak e-ticarete geçiş sürecinde etkili olan faktörler öne çıkarılmıştır. Araştırma temel olarak iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada e-ticarete geçişi etkileyen faktörleri belirlemek için önce açımlayıcı faktör analizi kullanılarak faktör grupları

tespit edilmiştir. Daha sonrasında ise regresyon yöntemiyle bu grupların e-ticarete geçişteki etkileri tespit edilmiştir

2015 TÜİK istatistiklerine göre Yalova'daki toplam işletme sayısı 13.053 iken bunların çok büyük bir kısmı olan KOBİ'lerin sayısı 13.044'tür. Dolayısıyla KOBİ'ler Yalova'daki toplam işletme sayısının yüzde 99,931'ini oluşturmaktadır (www.kosgeb.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.08.2016).

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin hazırlanmasında önceden yapılmış olan Şimşek (2012), Yıldırım (2011), Tamar (2013), Sucuoğlu (2008) çalışmalarından faydalanılmıştır. Araştırmada örneklem seçim yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. İlin demografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda daha etkili bir değerlendirme yapılabilmesi için çalışma 1-249 aralığında çalışana sahip KOBİ'ler üzerinde uygulanmıştır. Çalışmada herhangi bir sektör sınırlamasına gidilmemiştir. Veri toplama sürecinde firmalara saha çalışmasıyla ilgili mail atılmış geri dönen firmalar içerisinde görüşme ayarlanarak yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak anketler uygulanmıştır. Toplamda 142 firmanın anketleri değerlendirmeye uygun bulunmuştur.

3. ÖN TEST VE ANKET GELİŞTİRME

Araştırmada literatürden faktör grupları ile alakalı 4 farklı ölçek derlenmiştir ve bu ölçeklerden bir anket tasarlanmıştır. Bu aşamadan sonra anketlerin uygulanabilirliği ve anlaşılabilirliğinin test edilmesi amacıyla 30 KOBİ'ye pilot bir çalışma yapılmıştır. Pilot çalışma yapılmasında temelde amaç, ifadelerin anlaşılabilirliğinin belirlenmesi, biçimsel yapısı ile ilgili geri bildirimler neticesinde, ankete son halinin verilmesidir.

Ölçeklerdeki güvenilirliklerle alakalı ön bilgi edinmek amacıyla güvenilirlik testleri yapılmıştır. Ön test sonuçları doğrultusunda en son hali verilen anket KOBİ'lere uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Tablo 1'de örnekleme ait çeşitli özelliklerin frekans ve yüzde dağılımları görülmektedir.

Tablo 1. İşletme özelliklerine göre frekans ve yüzde dağılımları.

		Frekans	Yüzde
Web sitesi sahipliği	Var	62	43,7
	Yok	80	56,3
İnternet kullanım süresi (yıl)	1-9	41	28,9
	10-15	89	62,7
	15+	12	8,5
Çalışan sayısı	1-9 (Mikro)	122	85,9
	10-49 (Küçük)	16	11,3
	50-249 (Orta)	4	2,8
Faaliyet süresi (yıl)	1-5	85	59,9
	6-10	23	16,2
	10-15	18	12,7
	15+	16	11,3
Hukuki yapı	Şahıs	82	57,7
	Sermaye	60	42,3

Yalova bölgesi sektörel dağılımı incelendiğinde Yalova'da öne çıkan sektörlerin imalat sanayi, turizm ve bitkisel üretim olduğu görülmektedir (Marka, 2017). Bu doğrultuda çalışmaya dâhil edilen işletmelerin sektörel dağılım yüzdeleri ve frekansları tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. İşletmelerin sektörel dağılımları

	Frekans	Yüzde	
Web sitesi sahipliği	Gıda	22	15,5
	İnşaat	8	5,6
	İmalat-Sanayi	23	16,2
	Hizmet	16	11,3
	Tekstil	20	14,1
	Elektrik-Elektronik	11	7,7
	Bilgisayar-Yazılım	14	9,9
	Çiçekçilik	10	7,0
	Toptan-Perakende	18	12,7

Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alpha değerlerine bakılmıştır. Cronbach Alpha (CA) katsayısının 0,70 ve üzerinde olduğu durumlarda ölçeğin güvenilir olduğu ifade edilir (Durmuş ve diğerleri, 2011: 89). Tablo 3'de gösterilen faktörlerin Cronbach's Alpha değerlerinin kabul edilebilir alt eşik değer olan 0,70'in üstünde olduğu görülmektedir dolayısıyla ölçeklerin güvenilir olduğu ortaya çıkmaktadır (Berthon vd., 2005). Faktör analizine geçmeden önce, verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ile kontrol edilmiştir. KMO değerinin 0,5 den büyük olduğu (0,837) tespit edilmiştir.

Tablo 3. Faktör Grupları ve Cronbach's Alpha değerleri

Hukuki Yetersizlikler (Cronbach's Alpha) 0,764	
HY1	E-ticaret işlemlerinde yüksek vergi sorunu vardır.
HY2	E- Ticaretin hukuki altyapısı henüz <u>oluşmamıştır.</u>
HY3R	E-ticaret için devlet politikaları ve yasal düzenlemeler yeterince açıktır/yeterlidir
HY4	E-ticaret ile ilgili olarak ortaya çıkan hukuki sorunların çözümünde ihmallerden dolayı
HY5	Devlet, firmaların yaptığı e-ticaret faaliyetlerine yönelik olarak yeterli denetimleri
HY6	E-ticaretle ilgili yasal mevzuatta eksiklikler vardır.
Organizasyonel Yapı Etkinliği (Cronbach's Alpha) 0,849	
OYE1	Firma çalışanlarımız e-ticaret için yeterli bilgisayar ve internet deneyimine sahiptir.
OYE2	Firma yöneticileri e-ticaret için yeterli bilgisayar ve internet deneyimine sahiptir.
OYE3	Firmamızın yönetimi yeni teknoloji ve uygulamalarını desteklemektedir
OYE4	Firma yönetimi yenilikleri destekler.
OYE5	Firma çalışanları yeniliğe ve teknolojiye açıktır.
Güvenlik Algısı (Cronbach's Alpha) 0,754	
GA1	E-ticaret genel olarak güvenlidir.
GA2	E-ticarette yapılan her işlem garanti altındadır
GA3	E-Ticaret üstünden yapılan alışveriş normal ticaretten daha güvenlidir.
GA4	Firmalar web sitelerinde yapılan işlemlerde oluşabilecek herhangi bir güvenlik tehdidine
GA5	Sitenin yasal ve teknolojik politikaları internet üzerindeki problemlere karşı beni korur.
GA6	E-ticarette web siteleri yeterli güvenlik özelliklerine sahiptir.
Teknik Altyapı Yetersizlikleri (Cronbach's Alpha) 0,789	
TAY1R	Firma yeterli teknik altyapıya <u>sahip değildir.</u>
TAY2R	Firma e-ticaret konusunda teknik olarak yeterli tecrübeye <u>sahip değildir.</u>
TAY3R	Sektörde tedarikçiler yeterli teknik donanıma <u>sahip değildir.</u>
TAY4R	Hitap edilen müşteri kitlesi yeterli teknik donanıma <u>sahip değildir.</u>
TAY5R	Bulduğumuz bölgede lojistik (taşıma) altyapı <u>yeterli değildir.</u>

Tablo 3'ün devamı:

Kamu Desteği (Cronbach's Alpha) 0,785	
KD1R	E-ticaret için mevcut kamu bankası destekleri yeterli olmaktadır.
KD2	Devlet tarafından sağlanan maddi teşvik <u>yetersizdir.</u>
KD3	Elektronik ticaret yapmam için devletin teşvik ve desteği gereklidir.
KD4	Kamu tarafından KOBİ'ler e-ticaret altyapısı konusunda desteklenmelidir.
KD5	Devlet tarafından KOBİ'ler için e-ticaret teşvik kapsamına alınmalıdır.
E-Ticarete Geçiş (Cronbach's Alpha) 0,947	
ETG1	E-ticaret uygulamaları rekabetçi pozisyonu artırır.
ETG2	E-ticaret uygulamaları satışları artırır.
ETG3	E-ticaret uygulamaları karlılığı artırır.
ETG4	E-ticaret firmamın genel performansını artırır.
ETG5	Elektronik ticaret ile iş yapma hızı artar.
ETG6	Elektronik ticaret sayesinde işletmenin Pazar payı artar.
ETG7	E-ticareti kullanmak işteki verimliliği artırır.
ETG8	Firmamızın e-ticaret platformlarında yer alması iyi bir fikir.
ETG9	Firmamızın e-ticaret platformlarında yer almasını isterim.

Çalışmada regresyon analizi sonucunda “Elektronik Ticarete Geçiş” ile “Organizasyonel Yapı Etkinliği” ve “Kamu Desteği” arasındaki ilişki $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı iken, “Elektronik Ticarete Geçiş” ile “Teknik Altyapı Yetersizlikleri” ve “Hukuki Yetersizlikler” ve “Güvenlik Algısı” arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 4. Katsayı Tablosu (Coefficients)

Model	Stantardize Edilmemiş Katsayılar		Stantardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
	(Constant)	0,653	0,518		
Teknik Altyapı Yetersizlikleri	0,103	0,073	0,102	1,410	0,161
Hukuki Yetersizlikler	0,044	0,075	0,044	0,585	0,559
Güvenlik Algısı	0,009	0,074	0,009	0,125	0,901
Organizasyonel Yapı Etkinliği	0,213	0,073	0,227	2,903	0,004
Kamu Desteği	0,507	0,074	0,521	6,838	0,000

Çalışma kapsamındaki veriler ışığında yapılan analizde Organizasyonel Yapı Etkinliğinin Elektronik Ticarete Geçişte olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir. Yapılan analize göre H4 hipotezi kabul edilmiştir. Çalışma kapsamındaki veriler ışığında yapılan analizde Kamu Desteğinin Elektronik Ticarete Geçişte olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu durumda H3 hipotezi kabul edilmiştir. Çalışma kapsamındaki veriler ışığında yapılan analizde Teknik Altyapı Yetersizlikleri, Hukuki Yetersizlikler ve Güvenlik Algısının Elektronik Ticarete Geçişte bir etkisi görülmemektedir. Yapılan analize göre H1, H2 ve H5 hipotezi kabul edilmemiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma KOBİ'lerin e-ticarete geçişinde etkili olan faktörleri tespit etmeye ve çözüm önerileri getirmeye yöneliktir. Literatür araştırması sonucunda yapılan araştırmalar genellikle e-ticareti etkileyen faktörlerin tespiti üzerinedir. Fakat e-ticarete geçişi etkileyen faktörlere yönelik çalışmalar oldukça azdır, bu durum çalışmayı değerli kılmaktadır.

Yapılan analizlerde organizasyonel yapı etkinliğinin elektronik ticarete geçişi olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Tablo 4). İşletme bünyesinde gerek yöneticinin teknolojiye ve e-ticarete bakış açısı gerekse çalışanların teknolojiye karşı tutumları, süreci önemli düzeyde etkilemektedir. Firma sahibinin veya yönetici grubunun bilgisayar ve internet deneyimi, yeni teknolojik gelişmelere karşı tutumu ve entegrasyon düşüncesi, yenilikleri desteklemesi, çalışanların benzer şekilde yeniliklere açık olup olmaması, iyi birer bilgisayar ve internet kullanıcısı olup olmaması e-ticarete geçişi olumlu düzeyde etkilemektedir.

Yapılan bu çalışmada bu etki ortaya konulmuştur. Ayrıca (Kırçova, 2005) ve (Altıntaş ve ark., 2006) çalışmaları incelendiğinde benzer sonuçlar görmek mümkündür.

Çalışmada yapılan analizlerde kamu desteğinin elektronik ticarete geçişi olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Tablo 2). Kamu kurum kuruluşlarının ve kamu bankalarının e-ticaret için KOBİ'lere destekler sağlaması e-ticarete geçişi olumlu düzeyde etkilemektedir. Yapılan çalışmada söz konusu etki belirgin şekilde ortaya konulmuştur. Bununla beraber Bulut ve Öngören, (2006), çalışmaları incelendiğinde e-ticaret için banka kredilerinin ve desteğin ne kadar önemli olduğunu görmek mümkündür. Bu durum çalışmamızı doğrular niteliktedir.

Çalışma sonucunda çıkan verilere göre teknik altyapı yetersizliklerinin e-ticarete geçişte etkisinin olmadığı görülmüştür (Tablo 2). İşletmenin ve tedarikçilerin yeterli teknik altyapıya sahip olmaması, tecrübesinin yetersiz olması, müşterilerin yeterli teknik donanıma sahip olmaması, bölgenin lojistik altyapısının yetersiz olması hususlarının e-ticarete geçişte herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Yalova ili; İstanbul, Bursa, Kocaeli illerine oldukça yakın bulunan konumundan dolayı lojistik olarak önemli avantajlara sahip bir şehirdir dolayısıyla ilde lojistik altyapı yetersizliği söz konusu değildir.

Çalışmada yapılan analiz sonuçlarına göre hukuki yetersizliklerin e-ticarete geçişte etkisinin olmadığı görülmüştür. Gelişmiş bir hukuk devleti olan Türkiye'de 1997 yılından bu yana e-ticaret ile ilgili yasal altyapı oluşmuştur. 2014 yılında yayınlanan gerek "Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği" gerek "Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun" ve 2015 yılında yayınlanan "Elektronik Ticarete Hizmet Sağlayıcı ve Aracı Hizmet Sağlayıcılar Hakkında Yönetmelik" e-ticaretteki yasal boşlukları büyük ölçüde doldurarak hem alıcının haklarını hem satıcının haklarını düzenlemiştir. Bu durumun; KOBİ'lerin hukuki yetersizlikleri e-ticarete geçişte bir etki olarak görmesine engel olduğu söylenebilir.

Çalışma kapsamındaki analiz sonuçlarına göre güvenlik algısının e-ticarete geçişte etkisinin olmadığı görülmüştür. Elektronik ticaretteki SSL (SecureSocketLayer), SET (Secure Electronic Transaction), 3D Secure, Firewall gibi güvenlik sistemleri online alışverişin güvenli ve problemsiz şekilde gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. Söz konusu sistemlerin, KOBİ'ler için güvenlik algısı faktörünü e-ticarete geçişte bir etki olarak görmesine engel olduğu söylenebilir.

Günümüzde, KOBİ'ler için elektronik ticarete geçişin karşısındaki en büyük engellerden biri, kamunun ve banka kuruluşlarının bu konudaki desteğinin az oluşu olarak değerlendirilebilir. Çalışmada uygulanan regresyon testi sonucunda KOBİ'lerin e-ticaret için maddi teşvik ve desteğe ayrıca konuyla ilgili eğitimlere ve

altyapı desteğine ihtiyacı olduğu görülmüştür. Kamu KOBİ'lere çeşitli destekler sağlayan kurumlarıyla bu konuya eğilerek, e-ticaret için eğitimler, maddi teşvik ve destekler sağlamalıdır. KOSGEB, hedef kitlesi KOBİ'ler olan, onlara maddi destekler sağlayan ve kamu tarafından fonlanan bir kurum olduğundan bu iş için ideal bir kurum olarak düşünülebilir. Ayrıca KOSGEB bünyesinde çalıştırdığı personellerinin konuyla ilgili eğitim almasını sağlayarak, KOBİ'lere hem altyapı konusunda hem eğitim verme konusunda da destek sağlayabilir.

Bununla beraber kamu bankaları ve diğer kamu kurum kuruluşlarının, KOBİ'lere daha geniş hizmet sunabilmeleri adına kendi aralarında; ortaklık, stratejik yakınlaşmalar, alt yapı paylaşma gibi ilişkilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Organizasyonel yapı etkinliğiyle ilgili, firma yöneticileri ve firma çalışanları yeterli bilgisayar ve internet deneyimine sahip olmalıdırlar. Ayrıca e-ticaret için diğer faktörlerin önemi de göz ardı edilmemelidir. Güvenlik faktörüyle ilgili, güvenli ödeme sistemlerinin geliştirilmesi ve yasal boşlukların tamamlanması KOBİ'lerde elektronik ticaretin gelişimini hızlandıracaktır. Teknik altyapı yetersizliklerinden kaynaklanan sorunlar, KOBİ'lerde açık ağlara erişimi, dolayısıyla e-ticareti önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Hızlı, güvenilir, ucuz ve herkesçe erişilebilir bir açık ağ altyapısı olmaksızın, e-ticaretin gelişmesi zordur. KOBİ'ler için sektörde tedarikçilerin ve hedef müşterinin e-ticaret için yeterli teknik donanıma sahip olmaması büyük bir engel teşkil edecektir.

KAYNAKLAR

- Altıntaş, M. H., Altıntaş, F. Ç., & Tokol, T.; (2006), "E-Ticaret Engellerinin E-Ticaret Kullanma Eğilimine Etkisi: Türkiye'deki İhracatçı KOBİ'ler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma.", *"Ankara Üniversitesi SBF Dergisi"*, 61(4), 37-58.
- Berthon, P., Ewing, M., & Hah, L. L.; (2005), "Captivating company: Dimensions of attractiveness in employer branding", *"International journal of advertising"*, 24(2), 151-172.
- Bulut, Z. A., Öngören, B., & Engin, K.; (2006), "KOBİ'lerde Elektronik Ticaretin Kullanımı: İstanbul Örneği".
- Coppel, Jonathan; (2000), "E-commerce: Impacts and Policy Challenges", *"OECD Economics Department Working Papers"*, s.252.
- Coşkun, Neslihan; (2004), "Elektronik ticaretin gelişiminde temel dinamikler ve gelişimi önündeki engeller.", *"Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi"*, 13(2).
- Dastan, I., Gürler C.; (2016), Factors affecting the adoption of mobile payment systems: an empiric alanalysis. *Emerging Markets Journal*, 6(1), 17.
- Durmuş, Beril ve diğerleri (2011). Sosyal Bilimlerde SPSS' le Veri Analizi, 4. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Ene, S.; (2002), "Elektronik ticarete tüketicinin korunması ve bir uygulama", *"Pusulaya Yayıncılık ve İletişim"*.
- Erbaşlar, G., Dokur, Ş.; (2008), "Elektronik Ticaret.", *"Ankara: Nobel Yayın Dağıtım"*.
- Güleş, H. K., Bülbül, H., & Çelebi, A.; (2003), "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Elektronik Ticaret Uygulamaları", *"Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi"*, 9, 463-482.
- Kalaycı, C.; (2008), "Elektronik Ticaret ve KOBİ'lere Etkileri.", *"Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi"*, (1).
- Kırçova, İ.; (2005), "İnternette pazarlama", *"Beta Basım Yayın Dağıtım AŞ"*, İstanbul, Türkiye.

- KOSGEB 2017 (www.kosgeb.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.08.2016).
- Marka 2017. Yalova Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi (2017) Doğu Marmara kalkınma ajansı yatırım destek ofisi yayınları.
- Min, Hokey / Galle, William P.; (1999), "Electronic Commerce Usage in Business-To-Business Purchasing", "*International Journal of Operations & Production Management*", 19/9 :909.921.
- Stockdale, R., Standing, C.; (2004), "Benefits and barriers of electronic marketplace participation: an SME perspective.", "*Journal of Enterprise Information Management*", 17(4), s.307.
- Sucuoğlu, S.; (2008), "*Elektronik Ticaretin KOBİ'lerde Kullanımı Aydın Merkez Örneği*", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Aydın.
- Şahin, Ayşe ve Demir, Hulusi; (2005), "Tekstil ve Konfeksiyon Sektöründe Faaliyet Gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Pazarlama Sorunları ve E-Ticaretten Beklentileri", "*Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*", Cilt: 20, Sayı: 1, ss-1-13.
- Şimşek, S.; (2012), "*Türkiye'de Elektronik Ticaret ve E-Ticaretin KOBİ'ler Üzerindeki Etkisi*", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Tamar, R.S.; (2013), "*Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde E-Ticaret, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Ankara İlinde Bir Uygulama*", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- TÜSİAD; (2017), Dijitalleşen Dünyada Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret TÜSİAD yayınları
- Yıldırım, E.; (2011), "*Türkiye'de Perakende Ticaret Yapan Firmalarda E-Ticaretin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma*", Gazi Üniversitesi Bilişim Sistemleri, Yüksek Lisans Tezi: Ankara.

SINIR TİCARETİ VE BÖLGESEL GİRİŞİMCİLİĞİN EKONOMİK GELİŞMEYE ETKİSİ *

Selami ÖZCAN**
H. Yunus TAŞ***

Geliş Tarihi: 24.11.2017 Revize Tarihi: 17.12.2017 Kabul Tarihi: 27.12.2017

ÖZ

İnsanlığın yaradılışı ile hayatın devamı için lazım olan gıda malzeme ve teknolojinin insanlar arasında bir ihtiyaçtan kaynaklanan nedenlerden dolayı alışverişi yapılmıştır. Günümüzde ülke sınırları içerisinde ticaret yapıldığı gibi ülkeler arasında da çeşitli ihtiyaç maddelerinin ticareti yapılmaktadır. Günümüzde gelişen teknolojiler sayesinde dünyanın en uzak yerindeki ülkelerde biri birlerine mal alıp vererek ticaret yapabilmektedirler. Ancak konumuzun ana başlığı olarak ele aldığımız sınır ticareti ise, daha ziyade biri birleri ile sınırları olan ülkelerin özellikle fiziksel olarak yakın olan bölge insanı ve işletmelerinin gerek, gerçek kişiler bazında ve gerekse tüzel kişilikler aracılığı ile yapmış oldukları ticaret hacmini ifade etmektedir.

İlk önce ilgili esnaf odaları, ticaret sanayi odaları, sivil toplum kuruluşları ve dernekler ziyaret edilerek sınır ticaretinin bölgeye etkisi konusunda çok faydalı görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler neticesinde sınır bölgesine düşünüldüğü kadar olumlu etki yapmadığı tespit edilmiştir. İkinci olarak ticari faaliyette bulunan kişi ve kuruluşlar üzerine etkisini araştırmak için anket yapılmıştır. Araştırmanın yapıldığı Cuma pazarı esnafına yönelik 14 adet soru sorulmuştur. Sınır ticareti ve bölgesel girişimcilik faaliyetinde bulunan 100 esnafın ticari faaliyetleri özellikle sınır ötesi Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen müşterilere yönelik sunulan hizmetler hakkında anket yoluyla veriler toplanmıştır. Yüzde metodu ile değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınır Ticareti, Bölgesel Girişimcilik, Ekonomik Gelişme

THE IMPACT OF BORDER TRADE AND REGIONAL ENTREPRENEURSHIP ON ECONOMIC DEVELOPMENT

ABSTRACT

The nature of mankind and the food material and technology needed for the continuation of life have been exchanged for reasons that arise from a need among people. Today, as well as trading within the borders of the country, there is also the trade of various necessities among the countries. Today, thanks to developing technologies, one of the countries in the farthest part of the world is able to trade with one another. However, border trade, which we consider as the main title of the location, refers to the trade volume in which the people and businesses of the regions, especially the ones physically close to one another, have made themselves through some kind of real persons and even legal entities.

Firstly, relevant chambers of commerce, chambers of commerce and industry, non-governmental organizations and associations were visited and very useful negotiations on the effect of border trade on the region were made. As a result of these negotiations, it has been determined that the border region has not had a positive effect. Secondly, a survey was conducted to investigate the effect on persons and organizations engaged in commercial activities. 14 questions were asked about the Friday bazaar shop trader. Border trade and regional entrepreneurship activities were

* Bu çalışma Yalova Üniversitesi, BAP birimi tarafından desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, sozcan@yalova.edu.tr

*** Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Eko.ve Endüstri İlişkiler, yunus.tas@yalova.edu.tr

collected through questionnaires on the services provided to the business activities of 100 shopkeepers, especially those from cross-border Bulgaria and Greece. Evaluations were made by the percentage method.

Key Words: Border Trade, Regional Entrepreneurship, Economic Development

GİRİŞ

Sınır bölgelerinde yerleşik bulunan köy kasaba ve şehirlerde yaşayan insan toplulukları bir yönüyle komşu buldukları sınırın diğer tarafında bulunan insanlarla olan sosyal ilişkilerinin sonucu olarak yapılabilecek ticaretin ölçülmesidir. Bir taraftan da sınırın her iki tarafında bulunan insan toplulukları aynı zamanda akraba da olabilmektedirler. Dolayısı ile bunların birbirlerini ziyaret etmeleri ve görüşmeleri engellenemez bir durumdadır. Bu ziyaretler sırasında beraberinde bazı ekonomik değeri olan hediyelerin yanında ticari amaçlı bazı eşyalarda götürülmektedir. Sınırdaki yaşayan kesimlerin mağdur edilmeden ve yasadışı yollara girmeden sınır komşuları ile alışveriş yapmalarının önündeki bazı engeller esnek tutulmakta ya da belli oranlarda serbest bırakılmaktadır. Batı bölgesindeki sınır ülkelerimizde bolca bulunan gıda vb. ürünleri ile Türkiye’de ise gıda ve tekstil vb. ürünlerinin ticaretinin önündeki vergi vb. durumlar belirli oranlarda esnetilmektedir. Bu durumlar neticesinde bölge halkının girişimcilik ve iş yapma potansiyeli ile istihdama olan katkısı ölçülecek olup, Yöre halkı ve sınır bölgesindeki ülkelerin de konu ile ilgili durumlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Marmara Bölgesi sınırında bulunan Bulgaristan ve Yunanistan gibi AB üyesi ülkelerle olan sınır ticareti hacmi karşılaştırılabilme imkânı da ortaya çıkmıştır. Sınır ticaretinin potansiyeli tespit edilerek bölgesel girişimciliğin geliştirilmesine yönelik öneriler hazırlanmıştır.

1. SINIR TİCARETİ VE GÜMRÜK KAPILARI

1.1. Gümrük Kapıları

Batı bölgemizde yer alan ve araştırmanın kapsamına giren gümrük kapıları aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Türkiye'yi karayolu ile Avrupa'ya bağlayan 333.000 m² yüzölçümü ile dünyanın en büyük gümrük kapısı olan Kapıkule Gümrük Kapısı, Bulgaristan'ın Kapitan Andreevo Gümrük Kapısına açılmaktadır. Gümrük sahanın hemen yanında ithalat ihracat ve yolcu işlemlerinin yapıldığı Kapıkule Gar Gümrük Müdürlüğü bulunmaktadır. Bir diğer gümrük kapısı Yunanistan'ın Kipi Gümrük Kapısına açılan İpsala Gümrük kapısıdır. Bu kapı 106.000 m² alana sahiptir. Bu kapıda canlı yayın yapan 2 adet kamera ile 14 adet güvenlik kamerası bulunmaktadır. Bir diğer kapı ise Bulgaristan'ın Lesova Gümrük Kapısına açılan Hamzabeyli Gümrük Kapısıdır. Bu kapı 60.000 m² alan üzerine kurularak 2005 tarihinde faaliyetine başlamıştır. 2009 yılında modernize edilmiştir. Sahada canlı yayın yap2 adet kamera ve 1 adet güvenlik kamerası bulunmaktadır. Dördüncü gümrük kapısı ise Dereköy Gümrük kapısıdır. Bu kapı Bulgaristan'ın Malko Tırnova Gümrük Kapısı ile karşılıklı olup, Kırklareli ilinde 17.000 m² alan üzerine kurulmuştur. Beşinci gümrük kapısı ise Uzunköprü gümrük kapısıdır. Bu kapı Yunanistan'ın Python Sınır Kapısı ile karşılıklı bulunan Uzunköprü Türkiye'nin Yunanistan'a tren bağlantısı olan tek Gümrük Kapısı olup, toplam alanı 1800 m²'dir. Bu kapıda diğerlerinden farklı olarak Trenle gelen ve giden yolcuların ve eşyaların transit işlemleri yapılmaktadır. Altıncı gümrük kapısı, Pazarkule gümrük kapısıdır. Bu kapı Yunanistan'ın Kastanies Gümrük Kapısı ile karşılıklı olup, 3.400 m² üzerine kurulmuştur. Avrupa ülkelerine giden veya Avrupa'dan ülkemize gelen yolcu araçlarının gümrük işlemlerinin yapıldığı gümrük kapısıdır. 2015 yılında Pazarkule Gümrük Müdürlüğünde 223.000 yolcu aracının gümrük işlemi yapılmıştır. 2014'te yapılan çalışma sonucunda işlemlerin tek durakta yolcuların araçlarından inmeden yapılabilmesi için konteynerden peron yaptırılarak hizmete girmiştir. Pazarkule Gümrük Kapısında 1 adet bagaj X-Ray bulunmaktadır. (http://trakyagumruk.gov.tr/uploadlar/2015_faaliyet_raporu.pdf).

1.2. Yolcu Beraberi Eşya ve Bavul Ticareti

Yurda giriş yapan yolcuların beraberinde olmak kaydıyla, karayolu Türkiye dışına çıkıp en az üç gün (72 saat) kalma şartı ile tütün ve tütün ürünleri ile alkollü ürünlere ilişkin şart kaldırıldı. Onun yerine yapılan değişiklikle bu şart kaldırılarak, alışveriş yapma hakları ayda 10 adetle sınırlandırılmıştır. Yurt dışından emekli olanlar için emeklilik tarihinden sonra Türkiye'ye ilk defa getirecekleri taşıtları için Türkiye'ye son giriş tarihinden geriye doğru bir yılda en az yüzseksenbeş gün Türkiye Gümrük Bölgesi dışında bulunma koşulu aranmaz. Ayrıca, sürelerinin tamamını kullanmadan taşıtıyla Türkiye'den çıkan emeklilerin, izin süresi içinde olmak koşuluyla, izinden kalan sürelerini kullanmak üzere taşıtıyla yeniden Türkiye'ye girişlerinde, bir yılda en az yüzseksenbeş gün Türkiye Gümrük Bölgesi dışında bulunma şartı aranmaz (www.edirnehaberci.com erişim tarihi 24.07.2017). Yolcu beraberli eşyanın açıklaması şu şekilde yapılabilir, yolcunun beraberinde getirdiği, ticari miktar ve mahiyet arz etmeyen eşya ve her bir yolcu için gerçek değeri 430 Euro'yu geçmeyen (15 yaşından küçükler için 150 Euro) hediyeleş eşyaları demektir. Bu konuda çıkan ekli listede kalem kalem sayılan malların karşısında yazılı miktar kadar yolcunun beraberinde eşya getirilebilmektedir.

Yolcu beraberinde getirilen eşyalar çok büyük oranda parfüm, alkollü içecek, tütün ürünleri ve paketli gıda maddeleri gibi mamullerdir. Bunlara ilişkin sınırlamalar aşağıdaki gibidir. (www.havayolu101.com erişim tarihi 09.06.2017).

1.2.1. Yolcu Beraberi Eşya

Yolcu beraberliği eşya listesi (www.havayolu101.com erişim tarihi 09. 06. 2017).

A) Tütün ve Tütün Ürünleri

- ✓ Sigaralar 600 adet
- ✓ Sigarillolar (her biri 3 gr.dan ağır olmayan purolar) 100 adet
- ✓ Puro 50 adet
- ✓ Kıyılmış tütün (200 yaprak sigara kâğıdı ile) 250 gr.

B) Alkollü Ürünler

- ✓ Alkol derecesi % 22'yi geçen alkol ve alkollü içkiler 1 lt.
- ✓ Alkol derecesi % 22'yi geçmeyen alkol ve alkollü içkiler 2 lt.

C) Kozmetik Ürünler

600 ml'yi aşmamak kaydıyla kolonya, parfüm, lavanta, esans veya losyon ile 5 adet cilt bakım ürünü ve makyaj malzemesi.

D) Gıda Ürünler

- ✓ Çay 1 kg.
- ✓ Çözülebilir hazır kahve: 1 kg.
- ✓ Kahve: 1 kg.
- ✓ Çikolata: 1 kg.
- ✓ Şekerden mamul yiyecek: 1 kg.

İsteyen yolcular 1 kg çikolata veya 1 kg. şekerden mamul yiyecek haklarının tamamını yani 2 kg'lık hakkı söz konusu eşyadan sadece birisi için kullanabilirler. Son genelgeye göre; karmaşık ve uygulaması mümkün olmayan ortak üst limit kavramı hafifletilerek, tütün ve tütün ürünleri ile alkollü ürünler için muafiyet hakkı, karşısında yazılı miktarı aşmamak kaydıyla her bir ürün için ayrı ayrı kullanılabilir.

Yolcu beraberinde veya bavul ticareti kapsamında ihracat istisnası, KDV Kanununun 11 inci maddesinde "Türkiye de ikamet etmeyen yolcuların satın alarak Türkiye dışına götürdükleri malların teslimi anında Katma Değer Vergisi tahsil edilir. Ancak gümrükten malın çıkışı anında fatura veya belgenin ibrazında tahsil edilen Katma Değer Vergisi iade olunur." Amir hükmü gereğince bu iade doğuran istisna kanunda yer almıştır. Bununla beraber iadede faydalanacak mal ve hizmetler ile uygulamaya ilişkin usul ve esasları tespit etmeye Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Maliye Bakanlığı bu yetkisini 43 nolu KDV Genel Tebliği ile yolcu beraberliği eşya ihracı olarak, 61 nolu KDV Genel Tebliği ile bavul ticareti şeklinde iki başlıkta düzenleme yaparak kullanmıştır. (11/B) (www.omerkalın.com.tr erişim tarihi 28.03.2017)

İstisnadan faydalanabilmek için gerekli şartlar, gerek yolcu beraberliği eşya ihracında gerekse bavul ticareti kapsamında mal ihracında istisnadan faydalanacak **alıcılar**, (www.omerkalın.com.tr erişim tarihi 28.03.2017)

- ✓ Türkiye de ikamet etmemeli,
- ✓ Satın aldıkları malları yurt dışına götürmeleri gereklidir.

- ✓ Alıcıların T.C. vatandaşı olması halinde Yurt dışında ikamet ettiklerine dair o ülkenin resmi makamlarından almış oldukları ikamet teskeresine veya bu mahiyette belgeye sahip olmalıdırlar. Türkiye de geçici veya daimî ikametgâh verilen yabancı uyruklular istisnadan faydalanamazlar.

İstisnadan faydalanacak **satıcılar**, (www.omerkalın.com.tr erişim tarihi 28.03.2017) gerek yolcu beraberî eşya ihracında gerekse bavul ticareti kapsamında mal ihracında istisnadan faydalanacak satıcıların KDV mükellefi olmaları, izin belgesi almış olmaları yeterlidir. Ayrıca bavul ticareti kapsamında istisnadan faydalanacak satıcıların haklarında sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge düzenlediği veya bilerek kullandığı konusunda rapor yazılmış olmaması lazımdır.

İstisnaya konu satılan mallar, gerek yolcu beraberî eşya ihracında gerekse bavul ticareti kapsamında mal ihracında, (www.omerkalın.com.tr erişim tarihi 28.03.2017)

- ✓ Her türlü mal satışlarına bu istisnalar uygulanır.
- ✓ Malların satış tarihinden itibaren 3 ay içinde yurt dışına çıkarılması gerekir.
- ✓ İstisnada satış faturalarının gümrükçe onaylanması icap eder.

Alıcıların satın alarak yurt dışına götürdükleri malların faturaları, malların yurt dışına çıkışı sırasında gümrükte gümrük memurunca arkasına malların çıkış tarihi yazılarak onaylanmalıdır (www.omerkalın.com.tr erişim tarihi 28.03.2017).

Yolcu beraberî eşya ihracatı ile bavul ticareti kapsamında yapılan ihracatı birbirinden ayıran özellikler aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Yolcu beraberî eşya ihracında (www.omerkalın.com.tr erişim tarihi 28.03.2017)

- ✓ Özel fatura gerekli değildir.
- ✓ Fatura KDV'li kesilir.
- ✓ Döviz alım belgesi gerekli değildir.
- ✓ Mal bedeli KDV hariç 100 TL'den fazla olmalıdır.
- ✓ Satın alınan mallar şahsi ihtiyaçlarda sınırlı olmalıdır.
- ✓ Gümrükte malların çıkışında gümrük memurunca arkası çıkış tarihi yazılarak onaylanan fatura satıcıya 3 ay içinde ulaştırılmalıdır.
- ✓ Satış faturası gümrükte alıcılar tarafından onaylatılmalıdır.
- ✓ Satışa konu mallar tüm gümrük kapısından çıkarılabilir.
- ✓ İmalatçılarca Satıcılara ihraç kayıtlı mal teslimi yapılamaz.
- ✓ Hesaplanan KDV iadeye konu edilir.

1.2.2. *Bavul Ticareti*

Bavul ticareti; (www.omerkalın.com.tr erişim tarihi 28.03.2017)

- ✓ Özel fatura gereklidir.
- ✓ Fatura KDV'siz kesilir.
- ✓ Döviz alım belgesi gereklidir.
- ✓ Mal bedeli KDV hariç 700 TL'den fazla olmalıdır.
- ✓ Satın alınan mallar ticari boyutta olabilir.
- ✓ Gümrükte malların çıkışında gümrük memurunca arkası çıkış tarihi yazılarak onaylanan fatura satıcıya 1 ay içinde ulaştırılmalıdır.
- ✓ Satış faturası gümrükte alıcı, satıcı, nakliye firması tarafından onaylatılabilir.

- ✓ Satışa konu mallar sadece; İstanbul, İzmir, Antalya, Samsun, Trabzon, Edirne Artvin illerindeki kapılar ile Kırklareli Dereköy, Tekirdağ Çorlu, Iğdır, Dilucu kapılarından yapılabilir.
- ✓ İmalatçılarca satıcılara ihraç kayıtlı satış yapılabilir (İhraç kayıtlı satış yapan imalatçılar bu satış için nakit iade talep edemezler)
- ✓ Yüklenilen KDV iadeye konu edilir.
- ✓ Türkiye de ikamet etmeyenlere Özel faturalı satış her kapıdan yapılamamaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışmanın en temel amacı, bölgesel ticaret hacminin özellikle sınır bölgesinde faaliyette bulunan bölge halkı ve esnafının yapmış olduğu ticaret hacmi ve getirileri kapsamında ele alarak bölge ekonomisine katkısını araştırmaktır. Bu bağlamda yakın çevre il ve ilçelerde faaliyet gösteren özellikle Edirne, Kırklareli ve İstanbul illerinden sınır bölgesine ticaret yapmaya gelen veya yapan esnafın bölgesel girişimcilik üzerine yapmış olduğu etki incelenmiştir. Bu etkilerin sebep ve sonuçları itibari ile yeni ürünlerin geliştirilmesi veya taklit edilerek bölgesel girişimciliğin geliştirilmesi ile ülkenin ekonomisine ve gelişimine sağladığı etkiler araştırılmıştır. Ayrıca söz konusu ticari faaliyet neticesinde bölge insanının ekonomik durumunda ki olumlu gelişmeler ve bölge halkının istihdam imkânları da incelenmiştir.

Türkiye'nin batı sınır illeri (Edirne ve Kırklareli) hususan AB ülkesi olan Yunanistan ve Bulgaristan'ın sınır bölgesindeki illeri kapsayan bir alan araştırması ve literatür taraması yapılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Proje çalışmamız hazırlanırken Sosyal Bilimler Araştırma Yöntemleri kullanılmıştır. Literatür taraması konu ile ilgili basılı ve görsel materyallerden faydalanılarak, kitap, dergi makale ve süreli yayınlardan da yararlanılmıştır. Ayrıca Türkiye ve Komşu ülkeler ile AB ve diğer gelişmiş dünya ülkelerinin istatistiksel verilerden de yararlanılarak konu ile ilgili anket soruları hazırlandı, bu anket sonuçlarının analiz ve yorumları yapılmıştır.

Masabaşı ve saha araştırması yapıldığından dolayı sınır bölgelerinde yerinde inceleme ve araştırma yapılmıştır. Yaşanan sorunlar yerinde tespit edilerek çözüm önerileri getirilmiştir.

Çalışmanın %75 alan araştırması yani mülakat ve anket yöntemi ile yapılmıştır. Geriye kalan %25'lik kısmı masa başı bilgi toplama ve raporların yazılmasıdır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Anket çalışmasının yapıldığı yer hakkında tanıtıcı bilgiler verecek olursak; (www.corluhaberleri.net erişim tarihi 26.01.2015).

Anket çalışmasının yapıldığı yer, Edirne'de kurulan halk pazarı, komşu ülkeler Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen çok sayıda müşterisi nedeniyle uluslararası halk pazarı konumuna gelen Cuma pazarıdır. Pazarda bölgesel girişimcilik yapan esnaf ve ticaret erbabı ile 15 sorudan oluşan anket çalışması yapılmıştır. Cuma günleri kurulan halk pazarına Türk müşterilerin yanı sıra gelen yüzlerce Yunan ve

Bulgar turist, satılan kıyafetleri hem ucuz hem de kaliteli olması nedeniyle tercih etmektedir. Ülkelerinden otobüslerle turlar düzenleyerek Edirne'ye gelen Yunan ve Bulgar müşteriler ayakkabıdan, kıyafete güzellik malzemesinden, çamaşıra kadar tüm ihtiyaçlarını Edirne'deki bu pazardan karşılamaktadır. Üç ülke vatandaşına hizmet veren halk pazarı esnafı, tezgâhlarında sattıkları ürünleri Türkçe, Yunanca ve Bulgarca yazılarla fiyatlandırmaktadır. Ortak Osmanlı kültürüne sahip bir toplumun aynı pazarda buluşması kendilerine büyük bir alışveriş keyfi vermektedir. Türk müşterilerinin yanında çok sayıda Yunan ve Bulgar müşterileri bulunmaktadır. Pazar esnafının çok sayıda Yunan ve Bulgar müşterileri bulunmaktadır. Yurt dışından gelerek Türk ürünlerini satın alan Türk, Yunan ve Bulgar müşterilerin her geçen gün sayısı artmaktadır. Yunanistan'da yaşanan kiriz bölgesel girişimcilerin işine yaramaktadır. Ayrıca Bulgaristan'dan gelen müşterilerinin pazardan toptan sattın aldıkları ürünleri ülkelerinde perakende olarak satmaktadırlar. Bulgaristan'dan gelen müşterilerinin ülkelerindeki tekstil ürünlerinin pahalı olması nedeniyle Türkiye'yi tercih etmekte ve satın aldıkları ürünleri ülkelerindeki kendi işyerlerinde perakende olarak satmaktadırlar. Cuma pazarı sadece bölge esnafının ticaret yaptığı bir Pazar değil aynı zamanda Bulgar ve Yunan esnafının da geçim kaynağıdır. Edirne'de yedi yıldır haftanın her Cuma gününde kurulan halk pazarında marka ürünlerin benzerleri ile ihraç fazlası ürünleri satılmaktadır. Pazara komşu ülkeler Yunanistan ve Bulgaristan'ın yanı sıra, İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale'den gelen çok sayıda iç müşteri de bulunmaktadır. Sabahın erken saatlerinde otomobilleriyle sınır kapılarından giriş yapan Bulgar ve Yunan vatandaşlar, pazarda daha çok yetişkin kıyafetlerine rağbet etmektedirler. Pazarı didik didik ettikten sonra Bulgar ve Yunan vatandaşlar, alışverişlerine çarşıda devam etmektedirler.

Edirne ilinde yapılan günübürlük ticaret için gelen müşterilere hizmet sunan 100 adet bölgesel girişimci/pazarcı esnafa 14 adet anket sorusu sorularak alınan cevaplar aşağıdaki gibidir:

İkamet oranı: Hangi ilde ikamet etmektesiniz? Sorusuna verilen cevaplarda Edirne ve İstanbul illeri %88 ile en çok ikamet edilen iller olmuştur. Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerine ait ikamet yok denecek kadar azdır.

Yaş aralığı: 26 ile 55 yaş aralığı bölgesel girişimcilerin yaş aralığının %79 olduğu görülmüştür. Buda orta yaş girişimcilerin ankete katılanlar arasında ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir.

Bakmakla yükümlü olduğunuz kişi sayısı: 1-3 ile 4-6 kişi aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu iki aralığın toplamı %85 tir.

Girişimcilik/Pazarcılık faaliyeti dışında ticari faaliyet: %72 oranında başka ticari faaliyetin olmadığını ifade etmiştir. Azda olsa şoför, serbest günübürlük işler yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Yaptığınız daha önceki işe nazaran gelirinizin artış oranı: %69 oranında 2 kat arttığını, %27 oranında 1 kat arttığını, aynı veya az düşme oldu diyenlerin oranı ise %4 olmuştur.

Aylık satış cirosu: ortalama aylık toplam satış geliri ise 15.000 ile 20.000 TL arasında (%59) olduğu, 20.000 ve yukarısı ortalama aylık satış gelirin sahibim diyen girişimci oranı ise %35 tir.

En çok kullanılan sınır kapısı: Bulgaristan'dan gelen müşteriler sınır kapısı olarak Kapıkule ve Hamzabeyli sınır kapısını kullandığı. Yunanistan'dan gelen müşterilerin en çok kullandığı sınır kapısı olarak Pazarkule sınır kapısı gelmektedir.

Müşterilerinin % dağılımı: %33'ü Yunan vatandaşı, %35 Bulgar vatandaşı, Geriye kalanı Türk vatandaşıdır. Yunanistan'dan gelen müşterilerin yarısı Yunan, diğer yarısı da Türk kökenli Yunan vatandaşlarıdır. Bulgaristan'dan gelen müşterilerin çoğunluğunu (%55) Türk kökenli müşteriler oluşturmaktadır, Bulgar olanların oranı %45 tir. Türk vatandaşı müşterilerin %87 si Edirne ve civarı, diğerleri Edirne dışından gelmektedir.

Pazarda en çok sattığımız ürün/ürünler: Sınır ötesinden gelen müşteriler için pazarda en çok satılan ürün olarak giyim eşyası, tekstil ve elbise gelmektedir. Bu ürünler daha çok yetişkinlere yöneliktir. Fiyatının ucuz olması, çeşidin bol olması ve dünya standardında ürünler olması nedeniyle çok satılmaktadır. Yerli müşteriler ise tütün ve alkollü içecekler, sağlık, gıda (et vb.) ve kozmetik ürünler ile dijital ürünleri tercih etmektedir.

Pazar dışında en çok satılan ürün/ürünler: Sınır ötesinden gelen müşteriler daha çok günlük ihtiyaçlarını gidermeye yönelik şehir esnafı ile alışveriş yapmaktadır. Başta yemek yemek, telefon ve araba tamiri, kuaför hizmetleri gelmektedir. Az da olsa yufka, sebze ve meyve gelmektedir. Yerli müşteriler ise daha çok kozmetik ve teknolojik ürünleri tercih etmektedir.

Müşterilerin bu pazardan alışveriş yapma nedeni/nedenleri: Sınır ötesi müşteriler için en önemli neden yakınlık ve kalite gelmektedir. Ondan sonra ucuzluk, kolay bulunabilirlik ve marka gelmektedir. Yerli müşteriler için ise en önemli kriter ucuzluktur.

Bölgesel girişimcilik/pazarcılık faaliyeti ile meydana gelen değişiklikler: En önemli değişiklik, şehir/pazar esnafının geliri arttı, sonunda şehir ekonomisi gelişerek ekonomik büyümeye olumlu etki etmesi şeklinde ifade edilebilir. Bunun yanında ticaret ahlakının artması ve kültürel etkilenme de söz konusudur.

Bulgaristan ve Yunanistan'dan ticari açıdan alınmasında fayda görülen ürün/ürünler: Et ürünlerin ucuz olması, tütün ve alkollü içeceklerin kaliteli olması, sağlık ve kozmetik ürün çeşitlerinin çok olması, elektronik ve dijital ürünlerin ucuz olması nedeniyle bu iki ülkeden bu ürünlerin satışı kolaylaştırılmalıdır.

Son soruda günlük alışverişlerde karşılaşılan en önemli sorunlar olarak alışveriş para birimi veya Euro farkı, vergi uygulaması ve faturalama, giriş çıkışların sayı ile sınırlandırılması, adet ve yük sınırlaması olarak ifade edilmiştir. Az da olsa AB kıstaslarına uygun olmayan ürün satışı gerçekleşirse sınırda sorunlar yaşanmaktadır. Çözüm önerileri olarak E faturalama döneminin başlaması adedin az olması durumlarında faturalama işleminin öneminin azalması, serbest sınır ticaretinin yapılabilmesi, vergi uygulamasının tamamen kaldırılması, ihraç fazlası ürünlerin satılması şeklinde cevaplar alınmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Edirne ve Kırklareli batıda yer alan iki sınır ilimiz. Bu iki şehre hafta sonu yerli ve yabancı çok sayıda ticari ve turistik maksatlı günlük yolcu gelmektedir. Bu

illere ticari maksatlı gelen yolcu sayısı şehirlerimizin ticari hayatına canlılık katmaktadır. Bölgesel girişimcilik faaliyetlerin gelişmesine neden olmaktadır. Özellikle Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri esnafın yüzü gülmektedir.

Bu proje ile Türkiye'nin batı Trakya sınır bölgelerinde yer alan sınır ticareti ve bölgesel girişimciliğin bölge ekonomisine katkıları sanıldığı kadar büyük oranda olmadığı sınır illerindeki esnafın öncesine nazaran gelirlerini iki kat arttırmasının yanında kazanılan paranın bir kısmının İstanbul ili esnafına aktığı görülmüştür. Genelde ülke ekonomisine katkının büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca bölgesel girişimcilerin kazandıkları para ile en az 1 en çok 6 kişiye daha baktıkları görülmüştür.

Sınırın öbür tarafında yaşayan yabancı vatandaşların çeşit açısından bol ve kalite açısından yüksek kaliteli istedikleri ürünleri rahat bulabilecekleri için sınır illerimizden çok büyük miktarlarda alışveriş yaparak bölge illerine yüklü miktarlarda para bırakmaktadırlar. Bunun için en büyük yerleşim yerinin sınır bölgesi illeri olması hasebiyle günde birkaç kez gelerek alışveriş yapmaktadırlar. En çok alışveriş yaptıkları alanların başında tekstil ürünleri gelmektedir. Bunun yanında araba tamiri, berber hizmetlerinden yararlanmak, yufka satın almak vb. günlük ihtiyaçlarını gidermek için çok sayıda giriş çıkış yapılmaktadır.

Aynı zamanda beraberinde getirdikleri bazı ürünleri ilgili pazarlarda da satmaktadırlar. Bunların başında taze ve ucuz et ürünleri, alkollü içecekler, sağlık ve kozmetik ürünleri gelmektedir.

İlgili sınır bölgesinde yapılan inceleme ve araştırmalar neticesinde bölgede sanayinin veya büyük fabrikaların olmaması bölgeyi daha çok ticaret ve turizm açısından geliştirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda fuarlar, kültür ve kongre etkinliklerin yapılması bölge illerinin ekonomisine büyük katkılar sağlayacağı görülmüştür. İlgili bölgesel girişimcilere ve kamu kurum ve kuruluş yetkililerine gerekli önerilerde bulunulmuştur.

Sonuçta sınır ticareti ve sınır bölgesi girişimcilerin girişim potansiyellerinin gelişimine katkı sağlanarak girişim faaliyetleri desteklenmeli ve serbest sınır ticaret bölgesi kurulmalıdır.

KAYNAKLAR

- İstanbul Ticaret Odası Yayınları. (2012). *Teşvik/Destek Rehberi Serisi 3 KOSGEB Destekleri*. Rehber Yayınlar.
- Kara M. (2005). Ekonomik etkileri açısından Türkiye'de Sınır ticaretinin Değerlendirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3). 60-79.
- Küçük, O. (2011). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Marangoz, M. (2012). *Girişimcilik*. İstanbul: Beta Yayınları.
- MARKA Doğu Marmara Kalkınma Ajansı. *Yatırımlarda Devlet Destekleri ve Teşvik Rehberi*.
- Müftüoğlu, T. (1993). *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler: Sorunlar; Öneriler* Ankara: Desen Ofset AŞ.
- Orhan, O. (2000). *Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2000-27, İstanbul.

Öztürk N. (2006) Türkiye’de Sınır Ticaretinin Gelişimi, Etkileri, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3). 107-127.

Sugözü İ.H., ve Atay, M., *Sınır Ticaretinin Bölge Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Kapsamında Habur Sınır Kapısı*, www.iibf.sirnak.edu.tr/indir.php?id=WjSpfCPI.pdf29.10.2010

Tan M. ve Altındal, F. (2008). *Türkiye’de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu*, İTO Yayını, 2008-26, İstanbul.

Tekin, M. (2009). *Hayallerin Gerçeğe Dönüşümü: Girişimcilik*. Konya: Günay Ofset Matbaacılık.

Tikici, M. ve Aksoy, A. (2009). *Girişimcilik ve Küçük İşletmeler*. Ed. Ankara: Nobel Yayınları.

Yelkikalan, N. (2013). *Girişimcilik*. Ed. İstanbul: Beta Yayınları.

İnternet Kaynakları

http://arsiv.dha.com.tr/edirne-uluslararası-halk-pazari_744737.html

<http://lacetincali.blogspot.com.tr/2011/01/yolcu-beraberinde-veya-bavul-ticareti.html>

<http://www.gundemedirne.com/mobil/haber/1555/3-gun-sarti-kaldirildi.html>

www.corluhaberleri.net erişim tarihi 26.01.2017

www.edirnehaberci.com.tr erişim tarihi 24.07.2017

www.havayolu101.com erişim tarihi 09.06.2017

www.omerkalın.com.tr erişim tarihi 28.03.2017

TÜRKİYE'DE ÇIKARILAN VERGİ AFLARININ NEDENLERİ VE 6736 SAYILI KANUN'UN MALİ YÖNDEN İNCELENMESİ*

Ercan YELMAN**

Geliş Tarihi: 10.07.2017   Revize Tarihi: 02.12.2017   Kabul Tarihi: 12.12.2017

ÖZ

Mükellefler tarafından devletin kendilerinden vergi toplaması kimi zaman bir yük olarak algılanmış ve bu nedenle bazı mükellefler vergi ödevini yerine getirmemek için çeşitli yollara başvurarak ödemeleri gereken vergileri tamamen veya kısmen ödememe eğilimleri içerisine girmişlerdir. Bu durum sonucunda devletin toplaması gereken vergi gelirlerinde bir azalma meydana gelmektedir. Bu nedenle devletin mali, sosyal ve diğer görevlerini yerine getirmek için azalan vergi gelirlerini ve hazineye daha kolay yoldan kaynak sağlamak için başvurduğu en önemli yollardan biri vergi afları olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'de çıkarılan vergi aflarının nedenlerini inceleyerek 6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun'u mali yönden değerlendirmektir. Çalışmada anılan amaca ulaşmak için vergi affı kavramı, vergi aflarının nedenleri, vergi aflarının faydaları ve zararları ile 2016 yılında çıkarılan 6736 sayılı Kanunu'nun gerekçesi, kapsamına giren vergiler ve diğer alacaklar, kanundan yararlanmak için başvuru süreleri ile söz konusu kanun ile kamu borçlusuna getirilen imkânlar analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Affı, 6736 sayılı Kanun, Yeniden Yapılandırma

THE CAUSES OF TAX AMNESTY IN TURKEY AND FINANCIAL ASSESSMENT OF LEGISLATION NO. 6736

ABSTRACT

The taxpayers' perceived tax burden from the state itself is sometimes a burden, and for this reason some taxpayers have tended to pay taxes in full or in part, by resorting to various means to fulfill the tax obligation. As a result, there is a decrease in the required tax rates of the state. For this reason, one of the most important ways that the government has resorted to providing reduced tax revenues to fulfill its financial, social and other duties and to provide easier funding to the treasury has been tax amnesties. Tax amnesty; Is defined as the state's total or partial abandonment of its total planned tax and tax-like revenues by using the right of sovereignty in order to provide the financial resources necessary to maintain and improve the quality of public services. The main aim of this study is to examine the causes of the tax amnesties in Turkey and to evaluate the final tax amnesty, which was enacted by Law No. 6736, in the financial direction. In order to reach the aim that is mentioned in the study, The definition of tax amnesty, the reasons of tax amnesties, benefits and losses of tax amnesties and the reason of Law No. 6736 issued in 2016, what included the taxes and other payees by the law, the application periods of the law, and the possibilities for public debt have been analyzed.

Key Words: Tax Amenty, Law No. 6736, Restructuring

* Bu çalışma 26.11.2016 -27.11.2016 tarihleri arasında Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi'nde sunulan ve özeti yayınlanan çalışmanın güncellenmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Öğretim Görevlisi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu Hukuk Bölümü Adalet Programı, ercanyelman@duzce.edu.tr

GİRİŞ

Devletin kamu harcamalarını finanse edebilmesi ve aynı zamanda vatandaşlarına daha iyi hizmet verebilmesi için en önemli finansman kaynağı şüphesiz vergilerdir. Bu çerçevede 1982 Anayasası'nın 73. maddesinde herkes mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlü olduğu belirtilmiştir. Ancak devletin bu finansman kaynağını etkin ve verimli kullanılabilmesi, mükelleflerin vergilerini düzenli ödemesine ve mükelleflerden vergilerin düzenli bir şekilde tahsil etmesine bağlıdır. Devletin vergilerin düzenli tahsil edilmesi adına mükelleflere bir takım yaptırımlar uygulamaya çalışması, mükelleflerin gelirinin düşeceği endişesine kapılmasına neden olmakla birlikte vergiyi ödeme hususunda bazen mükelleflerin vergi tutumlarında farklılık oluşturabilmektedir. Vergi uyumu açısından yaşanan söz konusu tutumlar, mükelleflerin bazen yasal sınırlar içinde (vergiden kaçınma) bazen de yasal sınırlar dışında (vergi kaçırma) davranış geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle mükellefler gelirinin azalmaması için vergi ödemekten kaçması hem kayıt dışı ekonomiye neden olabilmekte hem de vergi uyumunu azaltmaktadır. Mükelleflerin kayıt dışı ekonomi sonucunda vergi kaçırmasına neden olan ve servetini gizlemeye yönelik bu davranışlar devletin gelirinin düşmesine neden olmaktadır.

Hükümetler mükelleflerin vergiye uyumunu artırmak ve kayıt dışında kalan gelirleri ekonomiye kazandırmak için farklı yollara başvurmuşlardır. Başvurulan en önemli yollardan biri de son dönemlerde daha da popüler hale gelen ve adeta bir kurum haline dönüşen vergi affi kanunlarıdır. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar değişik gerekçelerle çıkarılan vergi affi kanunlarına çoğunlukla siyasi, ekonomik, mali, sosyal, idari ve teknik nedenlerle başvurulmuştur. 2016 yılında çıkarılan 6736 sayılı Kanun; Cumhuriyet tarihimizin 34. mali af kanunu olarak kayıtlara geçmiştir.

6736 sayılı Kanun'a bakıldığında geçmişte çıkarılan birçok af kanunlarından fazla bir farkı bulunmamaktadır. Bu nedenle bu kanun vergi aflarına ilişkin tartışmaları yeniden beraberinde getirmiştir. Türkiye'de çıkarılan bir takım af kanunları kapsam açısından tıpkı 6736 sayılı Kanun gibi geniş tutulmuştur. 6736 sayılı Kanun'un kapsamına, vergi dairesine, belediyelere, sosyal güvenlik kurumuna olan borçlar dâhil edilerek kamu borçlusuna geniş bir af imkânı tanınmıştır.

Türkiye'de çıkarılan her bir af kanunu, mükelleflerde geleceğe ilişkin bir beklenti oluşturarak kendinden sonraki mali affin veya vergi affinin zeminini oluşturmaktadır. Ayrıca af kanunları iyi bir düzenlenme ve iyi bir altyapı ile oluşturulmadan yürürlüğe konulduğu için vergi uyumu artırmaktan ve kayıt dışı ekonomiyi azaltmaktan ziyade vergisini düzenli ödeyen mükellefleri olumsuz etkilemekte ve kayıt dışı ekonomiye adeta zemin hazırlayarak vergi sistemine zarar vermektedir (Edizdoğan ve Gümüş; 2013:100). Günümüze kadar çıkarılan vergi af kanunlarına bakıldığında her ne kadar kısa vade içerisinde bir gelir artışı sağladığı görülse de, uzun vadeye bakıldığında ekonomi içerisinde bir takım olumsuzluklara neden olabilmektedir (Torgler vd., 2003: 376).

Çalışmanın amacı ülkemizde neredeyse artık bir kurum haline dönüşen vergi aflarının çıkarılma nedenleri ve 2016 yılında çıkarılan 6736 sayılı Kanun ile kamu borçlusuna neler getirdiğini analiz etmektir. Çalışmada vergi affi ve mali af kavramları açıklandıktan sonra vergi aflarının nedenleri ile türleri, faydaları ve

zararları, 6736 sayılı Kanunun gerekçeleri, kapsamı, ödeme ve başvuru süreleri ile kamu borçlusuna getirdiği imkânlar değerlendirecektir.

1. AF KAVRAMI, VERGİ VE MALİ AF KAVRAMLARI

Af kavramı genel itibariyle ceza hukuku ve anayasa hukukunda düzenlenmesine karşın, doğurduğu sonuçlar itibariyle özel hukuku da ilgilendiren bir kavramdır. Af kelime olarak herhangi bir suçu ya da bir kusuru veyahut yapılan bir hatayı bağışlamak anlamlarında kullanılmaktadır (TDK, Güncel Türkçe Sözlük). Geniş anlamda af kavramına bakıldığında ise bir suçu işleyen bireyin takip edilmesi ve cezalandırılması yolu ile toplumsal erke ilişkin hakkın kullanılması ile adalet ve genel fayda düşüncesi göz önünde bulundurularak verilen cezalardan kısmen veya tamamen vazgeçilmesi anlamına gelmektedir (Dursun, 2009: 373).

Hukuk sistemimizde mali affa ilişkin bir tanımlama yapılmadığından birçok kişi vergi affı kavramını ve mali af kavramını aynı anlamda kullanmıştır. Ancak her ne kadar literatürde mali af kavramı ile vergi affı kavramları için aynı tanımlamalar yapılsa da mali af; vergi affını içine alan daha geniş bir kavramdır. Zira genel olarak mükelleflerin vergi borçları ve bu borçlara ilişkin gecikme zamları ile verginin aslı vergi af kanunlarının kapsamına girerken, mali af kanunlarının kapsamına ise; vergi affının kapsamına giren değerlerle beraber birçok kamu kurumuna ait idari ve para cezaları, sosyal güvenlik kurumuna ait pirim borçları ve bu borçlara ilişkin cezalar, özel hukuk çerçevesinde kurulan ilişki sonucunda oluşan mülk ve teşebbüs gelirleri, ecrimisil, belediyelere ait borç ve cezalar, il özel idareleri ve diğer kamu kurumlarına ait borç ve cezalar, devlet bankalarının çiftçilere verdiği krediler ve gecikme faizleri gibi geniş bir alanı kapsamaktadır (Müftüoğlu Hoş, 2015: 797-798). Bu nedenle çalışmamızda mali af kavramı vergi affını kapsayacak şekilde kullanılacaktır.

Makalenin konusu olan vergi affı kavramına bakıldığında ise Vergi Usul Kanununda affa dair bir hüküm bulunmadığından literatürde birçok tanımla yapılmıştır (Edizdoğan ve Gümüş; 2013:102). Ancak genel bir tanımla ile vergi affını; devletin çıkartacağı bir kanun ile vergi ve/veya cezalarından doğan alacaklarından tek taraflı olarak kısmen veya tamamen vazgeçmesi şeklinde tanımlamak mümkündür (Şenyüz vd., 2016: 198). Ancak siyasi iradeler, vergi aflarına başvururken çıkarmış olduğu af kanunlarında af kavramını nadiren kullandığı görülmektedir. Af kavramı yerine 1960 yılından önce çıkarılan kanunlarda terkin, tasfiye ifadeleri kullanılırken 1960 yılından sonra ise genellikle özel uzlaşma yoluyla tahsil, alacakların tahsilinin hızlandırılması gibi ifadeler kullanılmıştır (Dönmez, 1990: 11). Daha sonraki dönemlerde ise vergi affı yerine vergi barışı, tahsil edilemeyen alacakların yeniden yapılandırılması, milli ekonomiye kazandırma, torba yasa gibi ifadeler kullanılmıştır (Yurdadoğ ve Coşkun Karadağ, 2017: 135).

Vergi borcunu ortadan kaldıran hallerden biri de af kavramıdır. Ancak vergi hukukunda aynı zamanda vergi affına benzerlik gösteren ve vergi borcunu ortadan kaldıran terkin, cezada indirim, pişmanlık ve ıslah, uzlaşma gibi kurumlar ile karıştırılmaması gerekmektedir. Af kavramına benzeyen bu kurumların aftan en önemli farkı süreklilik göstermeleri ve kaynağını çıkarılan kanunlardan alan birer idari tasarruf olmasıdır (Dönmez, 1990: 26).

Vergi aflarının temel özelliklerini şöyle sıralanabilir (Aygün, 2012: 89);

- ✓ Vergi afları ancak kanun ile çıkarılabilmektedir.
- ✓ Çıkarılan vergi affi kanunu ile devlet tek taraflı olarak alacağından kısmen veya tamamen vazgeçmektedir.
- ✓ Vergi af kanunları geçmişe yürütülebildiğinden geçmiş döneme veya olaylara dair alacaklara ilişkin düzenlemeler yapılabilmektedir.
- ✓ Devlet af kanunları ile cezalandırma yetkisinden kısmen ya da tamamen vazgeçmektedir.

2. VERGİ AFLARININ ÇIKARILMA NEDENLERİ

Devletin çıkarmış olduğu vergi aflarına ilişkin birçok gerekçe vardır. Af kanunlarının siyasi, ekonomik, nedenleri ile birlikte siyasi, ekonomik, mali, sosyal, idari, teknik ve psikolojik nedenleri de bulunmaktadır.

2.1. Siyasi Nedenler

Küreselleşen dünyada hızla değişen toplumlar kendi içerisinde önemli değişikliklere neden olmaktadır. Değişen şartlara hukuk kurallarının ve kanunların geri kalması nedeniyle sosyal ve politik yaraları kapatmak için başvurulan yöntemlerden biri vergi aflardır (Sayar, 1987: 65).

Afların çıkarılmasının bir diğer nedeni ise tamamen alınan siyasi kararlardır. Yani mükelleflerin vergi ödeme hususundaki olumsuz bakışları isteksiz olması nedeniyle siyasi iradenin politik karar almasına neden olmaktadır. Bu çerçevede siyasi iradelerin birçoğu baskı ve çıkar guruplarını düşünerek onların lehine kararlar alarak oy uğruna kamu alacaklarından vazgeçebilmekte ve vergi yükünü vergisini düzenli ödeyen diğer mükelleflere yükleyebilmektedir. Bu durum her seçim döneminde mükelleflerde beklenti oluşturmakta ve bu beklentiler neticesinde her şeye yeniden başlanacak havasının oluşmasına neden olmakta ve tüm bu beklentilerde af kanunlarının çıkarılmasına zemin hazırlamaktadır (Ayrangöl ve Tekdere, 2013: 259).

Af aynı zamanda toplumların yaşadığı krizlerden sonra ortamı yumuşatmak için etkin kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira siyasi iradeler, yaşanan askeri devrimler, darbelerin sonunda eski yönetimin izlerini ortadan kaldırmak ve vatandaşlarının bakış açılarını yumuşatmak için vergi aflarına başvurabilmektedirler (Dönmez, 1990: 41).

2.2. Ekonomik Nedenler

Mali afların çıkarılmasında iki temel ekonomik sebep bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, beyanı yapılmayan kayıt dışı kalan servet unsurlarının yeniden ekonomiye kazandırılarak yatırma dönüştürülüp ekonominin güçlendirilmesi amacıdır. Çünkü kayıt dışı ekonominin neden olduğu olumsuzlukları ve adaletsizliği ortadan kaldırmak için vergi aflarına ihtiyaç duyulmaktadır (Taşkın, 2010: 126).

İkinci gerekçe ise ülke içerisinde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle işletmelerin bir kısmının mali açıdan gelirlerinin azalması ve artan borçlarla beraber vergilerini zamanında ödeyemeyecek duruma gelmeleri nedeniyle af kanunun çıkarılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Yaşanan bu olumsuzlukları gidermek, piyasayı

canlandırmak ve olumsuz havayı bertaraf etmek için vergi aflarına başvurulmaktadır (Çetin, 2007: 173).

2.3. Mali Nedenler

Vergi aflarının çıkarılmasındaki en önemli gerekçelerden biri de mali nedenlerdir. Siyasi iradeler zaman zaman bütçe açıklarını finanse etmek için gelire ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle bazı dönemlerde devletin finansman ihtiyaçları ciddi boyutlara ulaşabilmektedir. Böyle durumlarda vergi oranlarını artırmak ya da bütçeyi küçültmek yolu ile gelir elde etmek zaman alabilmektedir. İşte bu nedenlerden dolayı devlet, ihtiyaç duyduğu geliri kısa vadede elde etmek için vergi aflarına başvurmaktadır (Bülbül ve Karadeniz, 2004: 875).

Devlet, ayrıca mali nedenlerden dolayı çıkarmış olduğu veya çıkaracağı vergi afları ile vergi kaçakçılarını gönüllü olarak ortaya çıkarmak ve kaçırılan vergilerin beyan edilmesi halinde cezaların affedileceği belirterek vergi gelirinde artış sağlanmayı amaçlamaktadır. Devlet bu yöntemle kayıt dışı olan değerler ekonomiye kazandırılarak vergisini ödeyen mükellef sayısını artırıp vergi gelirinde artış sağlamayı hedeflenmektedir (Bulut, vd., 2008: 29). Ancak bazılarının göre vergi afları ile yeni gelir elde etmekten ziyade daha önce beyan edilmemiş kaçırılan gelirlerin toplamı olduğunu ve bu şekilde gelir için yeni kaynakların oluşturulmadığı öne sürülmektedir. Bazılarına göre ise vergi affının mali gerekçesi çıkarılan kanunun içeriğine göre değişebilmektedir (Ayrangöl ve Tekdere, 2013: 259).

2.4. Sosyal Nedenler

Vergi aflarının çıkarılmasındaki sosyal gerekçelerin temelinde iki temel sebep bulunmaktadır. Birinci sebep, vergisel anlamdaki yükümlülüklerini yerine getirmeyen ve idare tarafından bu durumda bulunup tespit edilemeyen mükellefler ile idare tarafından tespit edilip denetlenen çok az sayıda bulunan mükellefler arasındaki eşitsizlik vergi afları ile ortadan kaldırılabilmektedir. İkinci sebep ise beyana dayanan vergi sistemlerinde hem idare tarafından hem de yargı tarafından çeşitli sebeplerden dolayı verimli ve etkin bir şekilde uygulanmayan ülkelerde sık bir şekilde görülen idari ve yargı hatalarından kaynaklanan çeşitli adaletsizlikleri ortadan kaldırmak için vergi aflarına başvurulduğu belirtilmektedir (Kireçtepe ve Avcı, 2016: 151).

2.5. İdari ve Teknik Nedenler

Kamuya ait vergi ve diğer alacaklar anlamında hem yargı hem de idare üzerinde bulunan işlerin yoğunluğu nedeniyle kamuya ait alacakların takibinin yapılarak tahsil edilmesi ve mükellefler ile devlet arasında ihtilafli hale dönüşen kamuya ait alacaklarının vergi yargısından geçirilerek çözülmesinin uzun zaman alması teknik nedenler olarak kabul edilebilmektedir. Vergi sisteminde mevcut olan aksaklıkları ve eksiklikleri gidermek amacıyla vergi sisteminde reformlar yaparak vergi idaresi ve vergi yargısını daha işler hale getirmek için vergi affına başvurulabilmektedir (Çetin, 2007: 173).

2.6. Psikolojik Nedenler

Vergi aflarının mükellefler tarafından kabullenmesi ve mükelleflerin katılımını artırmak için en önemli etkenlerden biri psikolojik nedenlerdir. Çünkü siyasi,

ekonomik, mali, sosyal, idari ve teknik nedenlerin başarıya ulaşabilmesi için psikolojik nedenlerin başarılı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Buradaki temel amaç görevlerini ve sorumluluklarını zamanında yerine getirmeyip vergi uyumunu sağlamayan mükelleflerin, yükümlülüklerini eksiksiz ve tam olarak yapabilmelerini sağlamaktır. Bu nedenle çıkarılan vergi aflarının amacı; affa başvuru yapan mükelleflerin af sonrasında ciddi bir şekilde takip edilip denetleneceği düşüncesi ile daha önce yaptıkları hataları en aza indirerek daha dikkatli bir şekilde davranmasını sağlamaktır (Doğan ve Besen, 2008: 1).

Psikolojik gerekçelerin bir diğer nedeni ise; vergi yükü ve sorumluluklarını yerine getirmeyen ya da eksik yerine getiren mükelleflerin devlet tarafından çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya bırakılması sonucunda çalışma istek ve arzularının azalması nedeniyle vergi ödeme hususundaki uyum azalabilmektedir. Böyle bir durumda sisteme karşı uyumu azalan mükellefler için çıkarılarak bir vergi affi; ilgili olumsuzlukları ortadan kaldırarak sisteme uyum göstermelerine katkı sağlayacaktır. Ancak vergi aflarının siyasi bir propaganda olarak kullanılması veya kullanılma ihtimali mükelleflerde beklenti oluşturacağından aftan beklenen psikolojik etkenler ortadan kaldırılabilmektedir (Ayrangöl ve Tekdere, 2011: 432-433).

3. VERGİ AFLARININ TÜRLERİ

Vergi aflarında birçok farklı sınıflandırma yapılmasına karşın tür olarak vergi aflarını 3 temel grupta toplamak mümkündür. Son yıllarda çıkarılmış olan af kanunlarına bakıldığında inceleme, kovuşturma ve düzeltme affi da bu sınıflandırmaya dâhil edilmektedir (Tekin ve Diğerleri, 2013: 6).

3.1. Kapsam Açısından Vergi Afları

Bu tür sınıflandırma daha çok vergi affının hangi vergileri kapsadığı belirtilmektedir. Zira çıkarılan af kanunları kapsam açısından farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; uygulamada vergi sistemindeki mevcut bütün vergiler yerine sadece Gelir Vergisi veya Kurumlar Vergisi hatta bazen sadece ülke sınırları dışında bulunan servet unsurları bile af kapsamına dâhil edilebilmektedir (Alm, 1998: 2).

3.2. Süresi Açısından Vergi Afları

Çıkarılan af kanunlarının uygulamada genellikle bir süresi olmaktadır. Bu nedenle bu tür sınıflandırma affin hangi dönemleri kapsayacağını belirtilmektedir. Ayrıca çıkarılan afların belirli bir süresinin olması ya da olmaması da bu sınıflandırmaya dâhil edilebilmektedir. Genel anlamda çıkarılan aflar belirli bir süreye bağlı olarak çıkarılmaktadır ancak bazen vergi istemlerinde bu durum farklılık göstererek kesintisiz af uygulama mekanizmalarına da rastlanabilmektedir (Savaşan, 2006a: 41).

3.3. Mükellef Açısından Aflar

Bu sınıflandırma ise dar ve tam mükellef ayırımını belirten vergi borçlarını kapsamaktadır. Yani çıkarılan af kanunundan yerli ya da yabancı mükelleflerin yararlanıp yararlanmayacağını belirtildiği sınıflandırmadır (Kargı, 2011: 102).

3.4. Düzeltme Affi

Bu tür aflar ile mükelleflere hesaplarını yeniden gözden geçirme, eksik bildirdikleri ya da gizledikleri vergi matrahlarını cezasız olarak beyan etmelerine imkân tanınmaktadır (Franzoni, 1996: 4). Ayrıca düzeltme affi, mükellefin aftan yararlandığı dönemde dâhil olmak üzere vergi incelemesine tutulmasına mani değildir (Erol, 2011: 14).

3.5. Kovuşturma Affi

Bu af türünde ise; devlet, çıkarmış olduğu af kanunundan yararlanan mükellefler için bir takım ödeme kolaylıkları sunabilmekte ve bu ödeme kolaylıkları çerçevesinde alacağı belli bir kısımdan vazgeçmenin yanı sıra başlatmış olduğu incelemeler ile hukuki süreçleri sona erdirmektedir (Yıldız Şeren ve Dedebeğ, 2013: 9-10).

3.6. İnceleme Affi

Bu af türünde devlet ile mükellefin bir af kanunu çerçevesinde anlaşarak belli şartlar altında mükellefin matrahına dair bir takım değişiklikler yapmasına izin vermektedir. Ayrıca devlet, af kanununu kapsayan süreler içerisinde aftan yararlanan mükelleflere ilişkin hesap ve iş incelemelerinden vazgeçmektedir. Devlet söz konusu çıkarılan affi kapsayan dönemleri içerisinde isterse hesap ve işlemleri inceleyebilmekte; fakat dönem içerisinde mükellefler tarafından yapılacak matrah gizleme veya vergi kaçırmasına yönelik davranışlar nedeniyle herhangi bir ceza uygulayamamakta ve kaçırılan vergi salınmasını ve ödenmesini hiçbir şekilde mükelleften talep edememektedir (Erol, 2011: 143).

4. VERGİ AFLARININ FAYDALARI VE ZARARLARI

Cumhuriyet tarihinden itibaren günümüze kadar siyasal iktidarlar tarafından birçok vergi affi kanunu çıkarılmıştır. Sıklıkla vergi aflarına başvurulması literatürde tartışa gelen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle vergi afları bir kısım mükelleflere olumlu etkiler sunarken bir kısım mükellefler üzerinde ise olumsuz etkiler bırakmaktadır. Ancak devlet, vergi aflarını çeşitli maliyetleri göze alarak kendisine ve vatandaşlarına birtakım faydalar sağlayacağına inandığı için uygulamaya koymaktadır.

4.1. Vergi Aflarının Sağladığı Faydalar

Vergi afları her ne kadar bir kısım mükellefler tarafından olumsuz karşılanırsa da gerek devlet açısından gerekse bazı mükellefler açısından düşünüldüğünde birçok fayda sağlamaktadır. Bu nedenle devlet vergi aflarını kendine ve vatandaşlarına fayda sağlayacağı düşüncesi ile uygulamaya koymaktadır.

Olağanüstü dönemlerde uygulanan demokratik olmayan birtakım kanunların çıkarılması nedeniyle meydana gelen adaletsizliği ortadan kaldırmak ve toplumsal barışı sağlayarak geleceğe daha güvenle bakılması için vergi aflarının çıkarılması fayda sağlayacaktır. Ayrıca ekonomik bunalımlar sonrasında çıkarılan vergi afları da ekonominin iyileşmesi ve toparlanması adına katkı sağlayacaktır (Dönmez, 1990: 41-42).

Sürekli vergi kanunlarında yapılan değişiklikler kanunları anlama ve uygulama noktasında idare ile mükellef arasında yorum farklılıkları neden olabilmektedir. Bu

nedenle vergi ödevlerini zamanında ve tam olarak yerine getiremeyen mükellefler üzerindeki haksızlıkları ortadan kaldırılmak için vergi aflarının katkısı olmaktadır (Edizdoğan ve Gümüş, 2013: 104).

Vergi afları, vergi idaresi ve vergi yargısında birikmiş olan iş yükünü hafifletmekte ve bu kurumların daha etkin ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamakta ve yönetim anlamında doğabilecek maliyetleri azaltarak tasarruf sağlamaktadır (Saygın, 2013: 167-168). Ayrıca vergi afları dönemsel olarak ani bir artış meydana getirmektedir (Alm vd., 2007: 47).

Af kanunları önceden vergi ödevlerini ve yükümlülüklerini yerine getirmeyen mükellefleri kayıt altına almak ve kayıtlı ekonomiye katkı sunmak için bir avantaj olabilmektedir (Torgler, 2003: 651). Aynı zamanda kayıtlı ekonomiye kazandırılan bu mükelleflerin vergi idareleri tarafından daha sonra iyi izlenip, kayıtlarının tutulması için sıkı denetimlerle gönüllü uyumu artırabilmektedir (Kargı ve Yüksel, 2011: 102).

Vergi afları sonrasında gönüllü uyumunun artırılması amaçlanan hedeflere varmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda vergi sistemini adalet ve hakkaniyete daha uygun şekilde güçlendirmeye ve iyileştirilmeye yönelik uygulamalar ile mantıklı, adaleti sarsmayacak yaptırımların uygulanması çerçevesinde af sonrası gönüllü uyumu artırılabilir (Alm vd., 2007: 47).

Af kanunlarının bire defaya özgü çıkarılmasını esas alan bir anlayışla uygulamaya konulması ve af sonrası katı bir şekilde uygulanacak ceza sistemi ile mükelleflerde yakalanma ve alacakları cezalar ilişkin kaygı ve endişeler oluşturmamasına neden olmakta ve mükelleflerin af kanuna başvurmasını ve gönüllü uyumu etkileyebilmektedir (Savaşan, 2006b: 151).

Af kanunları gizli kalmış alacakları ekonomiye kazandırmanın yanında vergi sistemine yeni mükellefler ekleyerek vergi tabanını genişlemesine yardımcı olmaktadır (Ayrangöl ve Tekdere, 2011: 432-433). Ayrıca vergi aflarının; hataları nedeniyle dürüst davranmayan mükelleflerin hatasını telafi etme ya da bilinçli olarak veyahut zorunluluklardan dolayı vergi kaçırın mükelleflere, temiz bir sayfa açmasını sağlamak gibi birçok faydası bulunmaktadır (Tekin vd., 2013: 9).

4.2. Vergi Aflarının Zararları

Vergi aflarının devlet ve mükellefler açısından birtakım yararları olduğu kadar birçok maliyetleri ve dezavantajları da bulunmaktadır. Vergi afları ile vergi gelirlerinde bir artışın sağlanması hedeflense de bu durum her zaman geçerli olmamakta, hatta bazen gelir artışından ziyade katlanılmak zorunda kalınan bir dizi maliyetleri bünyesinde barındırmaktadır.

Vergi afları kısa dönemde vergi gelirinde bir artışa neden olabilmekte ancak bu gelirin ciddi boyutlara ulaşacağı düşüncesinin abartılı olduğu düşünülmektedir. Çünkü vergi afları neticesinde elde edilen gelirler genellikle daha önce bildirilmemiş olan vergilerden sağlanması gereken bir gelir olduğundan dolayı kısa vadede bir artış sağlamakla birlikte uzun vadede gelirin azalmasına neden olabilmektedir (Alm, 1998: 7). Ayrıca vergi aflarının tahsilatı hızlandırmadığı gerçeği göz önüne alındığında af beklentisi içerisinde bulunan mükelleflerin gelirini gizlemesine neden olmaktadır. Bu durum ise giderek vergi gelirlerini

durma noktasına getirmektedir. Bu yüzden çıkarılan aflar ile normal dönemlere göre tahsilatta bir artış sağlaması ödenmeyen vergi gelirlerinin tahsilinden başka bir şey değildir (Saygın, 2013: 168-169).

Vergi aflarına sürekli başvurulmasının en önemli olumsuz yanlarından biri de şüphesiz mükellefler açısından adil olmayan bir uygulama fikrinin yaygın olmasıdır. Özellikle vergi yükümlülüklerini tam olarak yerine getiren mükellefler için büyük bir haksızlık oluşturduğundan adil vergilendirme yapısının önünde en büyük engellerden biri olarak görülmektedir (Şenyüz, 2014: 91-93). Ayrıca sürekli olarak af kanunlarının çıkarılması vatandaşların kanunlara olan güven duygusunu ve saygınlığını azalmaktadır (Saraçoğlu ve Çaşkurlu, 2011: 95).

Af kanunlarından yararlanacak mükelleflerin affın sadece bir defaya mahsus çıkarılacağı ve gelecekte tekrardan böyle bir şeyin olmayacağına dair ikna edilip inandırılması gerekmektedir (Yaraşır, 2013: 178-179). Aksi takdirde devlete karşı olan sorumluluklarını ve yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getiren mükelleflerde de gelecekte af beklenti oluşacak olmasından vergi uyumunu azaltabilmektedir (Saygın, 2013: 168). Ayrıca çıkarılan her bir af kanunu bazı mükellefler tarafından vergi kaçırmanın meşru olduğu ve vergiyi kaçırın mükelleflere bir ödül olarak algılandığından bu durum vergi uyumunu olumsuz etkileyebilmektedir (Braithwaite, 2002: 60).

Af kanunları siyasi anlamda bir yatırım aracı olarak kötüye kullanılması durumda veya sürekli af kanunlarına başvurulması toplumsal olarak bir ahlaki çöküntüye neden olmakla birlikte vergi gelirlerini azaltmaktadır. Bu durum sonucunda siyasi amaçlarla çıkarılan af kanunları mükelleflerin vergi uyumunu da olumsuz etkilemektedir (Kaya, 2014: 197).

Vergi aflarına karşı çıkanlara göre afların bir diğer zararı ise; vergi suçlarını işleyenlerin genellikle planlı ve bilerek işlediklerini ve bu tür mükelleflerin hukuku aykırı davranmalarının yanında vergi kaybına yol açtığını savunmaktadırlar. Çıkarılan aflar ile bu işlemlerin hukuk nezdinde suç olmaz özelliğini değiştirmeyecektir ve bu işlemler belirli plan çerçevesinde yani kasıtlı olarak tasarlanıp yapıldığından bazı mükellefler için masumiyet karinesini de ortadan kaldırmaktadır. Bu sebepler çıkarılacak vergi aflarını gereksiz kılmakla beraber devletin zarara uğratılmasına neden olacak düşüncesi ile af kanunlarının çıkarılmasına karşı çıkmaktadır (Dönmez, 1990: 63-65). Ayrıca vergi aflarının devlet ile mükellef arasındaki uzlaşma kurumunu olumsuz etkileyerek vergi yargısının ve vergi idaresinin iş yükü artırabilme ihtimali de bulunmaktadır (Kargı, 2011: 108).

Vergi aflarının bir diğer olumsuz yanı da aldatmayı artılabilmekte ve vergi sisteminin verimini düşürebilmektedir (Andreoni, 1991: 143). Ayrıca vergi afları uzun vadede daha etkili ve verimli bir sistem ile desteklenmezse ise gönüllü uyum üzerinde olumsuz etki bırakmaktadır (Alm ve diğerleri, 1990: 23). Başka bir ifade ile çıkarılan vergi af kanunları etkin denetimlerle desteklendiğinde af kanundan istenilen verim alınabilecektir. Aksi takdirde mükelleflerin vergi uyumunu olumsuz etkilemektedir (Savaşan, 2006b: 49).

5. TÜRKİYE’DE ÇIKARILAN VERGİ AFLARI

Türkiye’de Cumhuriyet tarihinden günümüze kadar vergi ve mali nitelikte birçok af kanunu çıkarılmıştır. Söz konusu af kanunlarının farklı şekiller karşımıza çıkmaktadırlar. Bu kanunların belirli bir kısmı vergi cezalarını tamamen affederken, bir kısmı genel af kanunları içerisine maddeler ekleyerek, diğer bir kısmı ise vergi kanunlarına dair bazı değişiklikler yaparak kanunlara geçici maddeler eklemek yolu ile karşımıza çıkmaktadırlar. Ayrıca af kanunlarına bakıldığında çıkarıldıkları dönemin izlerini taşımakta ve dönemin ihtiyacı olan şartlara uygun şekilde çıkarılmıştır. İlk yıllardan günümüze kadar çıkarılan vergi aflarının gerekçelerine bakıldığında da temel amaç kamu yararını gözeterek tahsil edilemeyen kamu gelirlerinin tahsil edilmesini hızlandırmak ve hazineye gelir sağlamaktır (Özbek, 2014: 101).

Ülkemizde cumhuriyet tarihinden günümüze kadar çıkarılan vergi aflarını aşağıda belirtilen şekilde sıralamak mümkündür.

Tablo 1: Türkiye’de Çıkarılan Vergi Afları

Sıra No	Çıkarılma Tarihleri	Çıkarılan Af Kanununa İlişkin Açıklamalar
1	17.05.1924	İlk Vergi Affı
2	05.08.1928	Elviyel Selased Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Yasa
3	15.03.1934	4530 sayılı Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Yasa
4	04.07.1934	2566 sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine Dair Yasa
5	29.06.1938	3568 sayılı Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Yasa
6	13.06.1946	Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkındaki Yasa
7	21.01.1947	5050 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Hakkında Yasa
8	26.10.1960	113 sayılı Af Yasası
9	28.12.1961	281 sayılı Vergi Cezaları Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Yasa
10	23.02.1963	218 sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
11	13.06.1963	252 sayılı Spor Kulüplerinin Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affı Hakkında Yasa
12	05.09.1963	325 sayılı Yasa Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Yasa
13	16.07.1965	691 sayılı Belediyelerin ve Belediyelere Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Yasa
14	03.08.1966	780 sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
15	28.02.1970	1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunuyla Getirilen Af
16	15.05.1974	1803 sayılı Cumhuriyet’in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
17	20.03.1981	2431 sayılı Tahsilatın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Yasa
18	02.03.1982	2431 sayılı Yasaya Ek
19	22.02.1983	2801 sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu İle Tahsili Hakkında Yasa
20	04.02.1985	Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında 3239 sayılı Kanunun Geçici 4. Maddesi
21	03.12.1988	3505 sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
22	28.12.1988	3512 sayılı Yasa
23	15.12.1990	3689 sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
24	21.02.1992	3787 sayılı Yasa
25	05.09.1997	400 sayılı Tahsilat Genel Tebliği
26	22.07.1998	4369 sayılı Yasa

Tablo 1'in devamı

Sıra No	Çıkarılma Tarihleri	Çıkarılan Af Kanununa İlişkin Açıklamalar
27	06.02.2001	414 sayılı Tahsilat Genel Tebliği
28	07.03.2002	4746 sayılı Yasa İle Emlak Vergisi İle İlgili Af Düzenlemesi (Emlak Vergisi Yasasının Geçici Madde 21)
29	27.02.2003	4811 sayılı Vergi Barışı Kanunu
30	22.11.2008	5811 sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun (Varlık Barışı)
31	25.02.2011	6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Ve Diğer Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
32	29.05.2013	6486 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2. Varlık Barışı)
33	10.09.2014	6552 sayılı İş Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Ve Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun
34	19.08.2016	6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun

***Kaynak:**(Aliçavuşoğlu, 2016: 64, Yurdakul, 2013: 74-75, Kireçtepe ve Avcı, 2016: 152-153).

Yukarıda tablodan anlaşılacağı üzere 19.08.2016 tarihinde çıkarılan 6736 sayılı Kanun ile beraber cumhuriyet tarihimizin 93 yıllık hayatında 34 adet mali ve vergi affi çıkarılmıştır. Çıkarılan af kanunlarını belli yıl aralıklarına bölerek aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

Tablo 2: Çıkarılan Vergi Aflarının Belirli Yıllara Göre Dağılımı

1924 – 1960	1961-1980	1981-2000	2001-2016
7Adet Vergi Affi	8 Adet Vergi Affi	11 Adet Vergi Affi	8 Adet Vergi Affi

Tablo incelendiğinde 1924 yılından 1961 yılına kadar geçen 36 yıllık dönemde 7 adet vergi affi çıkarılmasına karşın 1961 yılından 1980 yılına kadar geçen 20 yıllık süre zarfında 8 adet af kanunu çıkarılmıştır. Daha sonra 1981 yılından 2000 yılına kadar geçen 20 yıllık süreye 11 af kanunu sığdırılmıştır. 2000 yılından sonraki son 16 yıllık zamana bakıldığında ise 8 adet vergi affi çıkarılmıştır.

Kısacası vergi afları serüvenine bakıldığında son 40 yılda af kanunları sık sık çıkarılmış ve özellikle 1980 yılından sonra ortalama her üç yılda bir vergi ve sigorta pirim affi çıkarılmıştır. Bu durum bazı yıllarda her yıl aralığına kadar düşmüştür (Şenyüz, 2014: 91).

6. 6736 SAYILI BAZI ALACAKLARIN YENİDEN YAPILANDIRILMASINA İLİŞKİN KANUN

Cumhuriyet tarihimizde 34. af kanunu 6736 sayılı Kanun 19.08.2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çalışmanın bu kısmında çıkarılan 6736 sayılı Kanun'un gerekçesi, kapsamı, süresi ve getirilen imkânlar ve kanunun değerlendirilmesi üzerinde durulacaktır.

6.1. 6736 Sayılı Kanunun Gerekçesi

“Ülkemizde mevcut olan yatırımları ve istihdamı artırmak, daha fazla üretimi teşvik etmek adına araştırma ve geliştirme çalışmalarına destek vererek bu anlamda ülkemizi daha cazip hale getirmek, ekonomik kalkınmayı sürekli hale dönüştürmek ve girişimcilerin alacağı iş ve yatırım kararlarına daha sağlıklı bir biçimde yoğunlaşmaya olanak sağlamak” amacıyla bu kanun yürürlüğe konulmuştur

(Başak, 2016: 7-8). Söz konusu kanun ile böylece yatırım konusunda iyileştirmeler yapmak için imkân verilmektedir. İstenilen hedefe ulaşmak ve ülkemizi uluslara arası arenada yatırımlar açısından cazibe merkezi haline dönüşmesi noktasında bu kanun katkı sağlayacaktır. Ayrıca planlanan hedeflerin sonuca ulaşması ve ekonomik kalkınmanın devamlılığı açısından bu kanunun çıkarılması elzem hale gelmiştir (Başak, 2016: 7-8).

Söz konusunu kanun aynı zamanda; “özel sektörün devlete olan vergi ve diğer bir takım borçlara ilişkin yükünün azaltılarak, bu borçların ödenmesinde taksitle ödeme imkânı getirilerek uyuşmazlıkları barışçıl yollarla sonlandırmak, vergi incelemesinde olan konuların dava açılmaksızın çözmek, vergi sisteminde öngörüü artırarak daha önceki vergilendirme dönemlerine dair doğabilecek riskleri azaltmak ya da ortadan kaldırmak, işletmelerin tuttuğu ya da tutması gereken kayıtları fiili olarak durumlarını gerçeğe uygun hale getirmeyi sağlayarak kayıt dışı ekonomiyi azaltıp kayıtlı ekonomiye kazandırmak amaçlanmıştır. Ayrıca 6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun kapsamında yapılandırılan alacakları, kanunun belirttiği şartlar çerçevesinde borcunu ödeyemeyen borç sahiplerine tekrardan bir hak verilmek suretiyle kamu alacaklarının tasfiyesini sağlamak ve bazı varlıkların milli ekonomiye kazandırmak” gibi amaçları gerçekleştirmek için bu kanun çıkarılmıştır (TBMM, 2016).

6.2. 6736 Sayılı Kanunun Kapsamı

19.08.2016 tarih ve 29806 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 6736 sayılı Kanun toplamda 14 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu kanun kamuoyunda hem vergi affı hem de prim affı olarak değerlendirilmekte ve kamuya ait alacakları yeniden yapılandırmasına dair hükümler içermesine karşın; aslında toplumun tamamını ilgilendiren hükümleri içeren bir mali af kanunudur (Gönen, 2016: 76).

6736 sayılı Kanun öğrenciden esnafa, çiftçiden işadamına kadar 10 milyonu aşkın vatandaşın yaklaşık 150 milyar TL’lik bir alacağı kapsamaktadır (Yücel, 2016: 27). Kanun kapsamına daha geniş bir çerçevede bakıldığında; Maliye Bakanlığı’na bağlı tahsil daireleri tarafından takip edilen vergiler ve bunlara bağlı vergi cezaları, seçim, askerlik, nüfus idarelerince kesilen cezalar, trafik karayolu geçiş ücretleri ve RTÜK idari para cezaları, kaynak kullanım destekleme fonu, ecrimisil, , katkı ve öğrenim kredisi alacakları, haksız yere faydalanılan destek ödemeleri gibi diğer alacaklar, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına katkı payı, gümrük vergileri, sigorta primleri, emeklilik keseneği ve kurum karşılığı, sosyal güvenlik destek primi, işsizlik sigortası primi, genel sağlık sigortası prim alacakları, topluluk sigortası primlerine ilişkin her türlü faiz, zam, gecikme zammı, gecikme faizi, cezai faiz ve gecikme cezaları ile beraber ayrıca belediyelerin idari para cezaları, su, atık su ve katı atık ücreti alacakları, belediyelere ödenmesi gereken paylar hariç, beyana dayanan vergilerde ve 2016 yılına ilişkin 30 Haziran’dan önce tahakkuk eden vergi ve bunlara bağlı vergi cezaları, gecikme faizleri, gecikme zamları yer almaktadır (Demir, 2016: 86-87).

Yapılandırmada esas olarak 30.06.2016 tarihi esas alınmış ve kanunun kapsamı genel olarak bu çerçevede çizilmiştir. 30 Haziran’dan sonra ödenen ödenmesi

gereken Temmuz ayında ödenecek Gelir Vergisi 2. taksiti, Emlak Vergisi'nin 2. taksiti ve Motorlu Taşıtlar Vergisi'nin 2. taksiti ve diğer bir kısım alacaklar kanun kapsamının dışında tutulmuştur (Başaran, 2016: 88-90-98).

6736 sayılı Kanun kapsamında yapılandırmadan yararlanan kurum ve kuruluşları özetleyecek olursak; Maliye Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, İl Özel İdareleri, Belediyeler, Orman Genel Müdürlüğü, TOBB, TESK, TÜRMOB ve Türkiye Barolar Birliği gibi birçok kurum kanun kapsamına dahil edilerek yelpaze geniş tutulmuştur (Türkay, 2016: 57-58).

6.3. 6736 Sayılı Kanuna Başvuru Süresi ve Kanunla Getirilen İmkânlar

Kanundan yararlanmak isteyenler kanunun Resmi Gazete'de yayımlandığı 19.08.2016 tarihinden başlayıp bu tarihten sonraki ikinci ayın sonuna kadar borçlu olunan vergi daireleri, belediyeler ve gümrük idarelerine başvurulmaları ön görülmüştür. Diğer bir ifadeyle kanundan yararlanmak için en geç 31. 10. 2016 tarihine kadar başvuru yapılması gerekmektedir. Söz konusu bu kanun kapsamında yapılandırılan borçların ilk taksit ödeme süresi içerisinde tamamen ya da ikişer aylık dönemler hâlinde azami 18 eşit taksitte ödenmesi mümkün olup ilk taksit ödeme süresi 30 Kasım 2016 tarihi mesai saati bitiminde sona ermektedir (Başaran, 2016: 127-128).

6736 sayılı Kanun'dan yararlanmak için başvuruda bulunmasına rağmen 27.01.2017 tarihi itibarıyla kanun gereği ödemesi gereken ödeme tutarlarını zamanında ödemeyerek af kanununa aykırı davranan borçlulara ve kanuna aykırı tutarlar için tekrar bir şans verilerek ve kanunun yürürlüğe girdiği tarihten geçici 2'nci maddenin yürürlüğe tarihe kadar (ilgili tarih dâhil olmak üzere) geçen süre için ödemede gecikilen her bir ay ve kesir için hesaplanması gereken tutar gecikme zammı ile beraber ödenmesi durumunda söz konusu af kanunundan yararlanma imkânı sunulmuştur (GİB, 2016: 15).

Uzatılan bu süreden yararlanabilmek için kanunun ilgili maddelerinde belirtilen şartlara uyularak borçlarını yapılandırılmış olanlar için ayrıca 27.01.2017 tarihine kadar ödenmesi gereken tutarların süresinde ödenmemesi nedeniyle kanun hükümlerine uyulmamış olması, kanuna aykırı olan tutarların, ödenmesi gereken tarihten itibaren 27.01.2017 tarihine kadar (bu tarih dâhil olmak üzere) arada geçen süre (her ay ve kesri) için hesaplanacak geç ödeme zammı ile birlikte 31 Mayıs 2017 tarihine kadar (bu tarih dâhil) ödenmesi şartlarına bağlanmıştır (GİB, 2016: 15).

6736 sayılı Kanun kamu borçlusuna 30.06.2017 tarihinden önceki dönemlere ilişkin birçok imkân getirmektedir. Bu imkânları aşağıda özetlemek mümkündür. Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Trafik Para Cezalarında önemli indirim, peşin ödemelerde Yurt İçi ÜFE oranında hesaplanan tutardan ayrıca %50 indirim, Yurt İçi ÜFE oranında güncelleme ve vergi aslına bağlı olmayan usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarının %50'sinin silinmesi gibi imkânlar verilmiştir. Ayrıca işletme kayıtlarının cezasız ve faizsiz olarak gerçek duruma uygun hale getirilmesi, inceleme ve tarhiyat safhasındaki borçlar için yapılandırma, vergi ihtilaflarının sulh yoluyla sonlandırılmasında %80'e varan indirim, eczanelerde cezasız faizsiz stok düzeltme, matrah ve vergi artırımında vergi incelemesinden muafiyeti,

yapılandırılan borçları anlaşmalı bankaların banka kartı ve kredi kartı ile ödeme, beyan edilmemiş gelirler ve kazançlar için pişmanlıkla cezasız ve faizsiz beyan, 6552 sayılı Kanun kapsamında devam eden borçların yeniden yapılandırılması, vadesi 31.12.2011 tarihinden önce olan 50 TL ve altındaki borçların silinmesi noktasında kamu borçlusunu adeta rahatlatacak birçok önemli avantajlar sağlamaktadır. Kamu borçlusuna verilen bu imkânlar affa katılımı teşvik etmek ve af kanununun başarısını etkilemektedir (Karahanoğulları, 2017: 276).

Vergi afları türleri açısından 6736 sayılı Kanun'a gelir ve kurumlar vergisi matrah artırımına ilişkin ifadeler yer verilmesi mükelleflere incele affı sağlanmıştır (Yurdadoğ vd., 2017: 150). Öte yandan mükellefler yapılandırdıkları borçlar için taksitli ödeme seçeneğini kabul etmeleri halinde, başvuru yaptıkları kamu kurumuna başvurdukları sırada 6, 9, 12 veya 18 eşit taksitte ödeme seçeneklerinden birini kabul edebilmektedirler. Ayrıca ödeyecekleri ilk taksiti 30 Kasım 2016 tarihine (bu tarih dâhil) kadar, kalan taksitleri de iki ayda bir ödenebilmektedir. Belirtilen şartları sağlayarak taksitli ödemeyi seçenler için;

6 taksitte 12 ayda yapılacak ödemelerde	1,045
9 taksitte 18 ayda yapılacak ödemelerde	1,083
12 taksitte 24 ayda yapılacak ödemelerde	1,105
18 taksitte 36 ayda yapılacak ödemelerde	1,150

katsayıları ile çarpılarak ödenecek toplam tutar hesaplanacaktır (Sonsuzoğlu, 2016).

6.4. 6736 Sayılı Kanunun Değerlendirilmesi

İş dünyasının ile mükelleflerin merakla büyük beklentiler ile beklediği 6736 sayılı Kanun pek çok konuda borçları yeniden yapılandırmakta, asla bağlı fer'i alacakların bir kısmının tamamını bir kısmının da kısmen affetmesi nedeniyle doğurduğu sonuçlar itibariyle af kanunu olarak değerlendirilmektedir. Ancak kanunun içeriğine bakıldığında vergi affından ziyade birçok kamu alacağını yapılandırması ve içerisinde vergi affını da barındıran bir mali af olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Kireçtepe ve Avcı, 2016: 153-155).

6736 sayılı Kanun'a karşı olumsuz bakış açıları olmasına rağmen 2017 ve 2018 yıllarında otomatik olarak gerçekleşecek olan vergi bilgi değişiminin Türkiye'de ve diğer birçok OECD ülkesinde yürürlüğe girecek olması nedeniyle, uluslararası vergi konularında idari yardımlaşma sağlayan OBD anlaşmasının yürürlüğe girmeden önce, ülkemizde 6736 sayılı Kanunu'nun çıkarılmış olması bilhassa mükelleflerin mali affa katılımlarını olumlu yönde etkileyerek zamanlama açısından bu kanunun ne kadar isabetli bir tarihte çıkarıldığı görülmektedir. (Orkunoğlu Şahin, 2016: 40). Ayrıca 15 Temmuz darbe girişiminin izlerini silmek adına bu kanunun çıkarılmış olması toplumsal dayanışmayı artırmak ve ekonomi üzerindeki olumsuz havayı bertaraf etmek için bu kanunun çıkarılması yine yerinde bir karar olmuştur.

Bu nedenle kanunun kapsam ve içeriğine bakıldığında, çıkarıldığı dönemin izlerini taşımaktadır. Ayrıca söz konusu af kanuna bakıldığında ismi ve içeriği ne olursa olsun, kanun mükelleflere önemli avantajlar sağlayarak yeni bir sayfa açmak için fırsat sunmuştur. Ödenemez büyüklüğe ulaşan borçları kısmen silerek, ayrıca taksitlendirerek ödeme kolaylığı getirmekle birlikte matrahını artıranlar için

incelenmeme güvencesi vermesinin yanında daha birçok konuda fırsatlar vermektedir.

Af kanunu kapsamında 25 Kasım 2016 itibari ile 8 milyon 527 bin 452 adet başvuru dilekçesi alınmış ve bu tarih itibariyle toplamda 77,6 milyar TL yapılandırılmıştır. Alınan dilekçelere bakıldığında 4 milyon 382 bin 606 adedi internet üzerinden 4 milyon 144 bin 846 kişi doğrudan vergi dairelerine başvurularak yapılandırmadan yararlanılmıştır. Bu yapılandırma başvuruları göz önüne alındığında kanuna yoğun ilgi gösterilmiş olduğu görülmektedir. Zira 6736 sayılı Kanun çıkmadan önce 90 milyar TL kamu alacağı vardı ve bu kanun ile alacağın %76'si yapılandırılmış oldu. Bazı vergi türleri itibariyle söz konusu yapılandırmaya bakıldığında; Motorlu Taşıtlar Vergisi'nden 1,7 milyar TL, trafik para cezasından 1,4 milyar TL, KDV'den 15,5 milyar TL, Gelir Vergisi'nden 3,2 milyar TL, ÖTV'den 1,8 milyar TL, belediyelere ait alacaklardan 3,6 milyar TL, köprü ve otoyollardan usulsüz geçişlerden 271 milyon TL ve öğrenim harç kredilerinden 1,2 milyar TL gelir elde edilmiştir. Ayrıca kanun kapsamına giren toplam borçlu sayısı 6,3 milyon kişi ve başvuru kişi sayısı ise 4,8 milyon kişi olarak belirlenmiştir. Başvuran kişilerden 1,2 milyon kişi borcunu peşin ödemiştir (Yıldırım vd., 2016).

6736 sayılı Kanun ile 2016 yılında 15,3 milyar TL tahsilat yapılırken mayıs ayı içerisinde Maliye, Gümrük ve Sosyal Güvenlik Kurumuna ait yaklaşık 3 milyar liralık tahsilat yapılarak toplamda 22,7 milyar lira tahsilat yapılmıştır (Akyıl, 2016).

SONUÇ

Vergi afları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomiyi ve devlete kaynak sağlamanın yollarından biri haline gelmiştir. Öyle ki son zamanlarda vergi afları bir kurum haline dönüşmüş ve kısa vadede kamu alacaklarını hızlandırmak, ekonomideki olumsuzlukları ve darbeler gibi toplumu derinden sarsan olayların etkilerini ortadan kaldırmak, vergi yargısı ve idaresinin yükünü hafifletmek vergi aflarının olumlu yönlerini göstermektedir. Tekrarlanan af kanunları mükelleflerde beklenti oluşturarak vergisini düzenli ödeyen dürüst mükellefleri de olumsuz etkilemekte ve kayıt dışı ekonomiyi arttırdığı için vergi uyumunu azaltmaktadır. Bu durumda cezaların caydırıcılık özelliği ortadan kalkmakta ve nedenle kanunlara olan güven sarsılmak ve adalet mekanizması zarar görmektedir. Bu nedenle çıkarılan af kanunlarının başarıya ulaşabilmesi mevcut vergi sistemi iyi analiz edilerek belli başlı temel noktalara dikkat edilmelidir. Bu temel noktalardan biri, vergi ve mali afların hangi alacakların ve kimleri kapsayacağını iyi belirlenmesi ve affın sınıfları çizilerek verginin aslı ya da fer'i alacakların veyahut bunlara tekabül eden faizlerin ve gecikme zamlarının silinip silinmeyeceği bu sınırlar çerçevesinde belirlenmelidir. Bir diğer nokta ise vergi affının zamanlaması ve süresi af kanunun başarıya ulaşmasında temel noktalardan biri olacaktır. Af kanunların sürekli çıkarılmasından ziyade aftan sonra vergi sitemini güçlendirmeye ve iyileştirmeye yönelik atılan adımlar vergi gelirinin artmasını sağlayacaktır. Ayrıca affın başarılı olmasını sağlamak noktasında görsel ve yazılı basında tanıtımları yapılmalı ve aftan yararlanıp temiz ve dürüst bir mükellef olmayı seçenlerin kimlik bilgilerinin gizli tutulması affa katılımı artırmaktadır.

Ülkemizde 2016 yılında çıkarılmış olan 6736 sayılı Kanun hem bir vergi affi hem de bir mali af kanunu olup, görsel ve yazılı basında çok tartışılmıştır. Bu kanun daha önce çıkarılan af kanunlarına benzemenin yanında Gelir, Kurumlar ve Katma Değer vergilerinde vergi artırımının yanı sıra matrah artırımına da ilişkin ifadelere yer vermesi diğer af kanunlarından farklılıklarını göstermektedir. Ayrıca 6736 sayılı Kanun daha önce çıkarılan 6111 sayılı Kanun gibi kapsam açısından geniş tutulmuş ve mükelleflere ödeme noktasına birçok ödeme rahatlığı ve imkânı sunulmuştur. 6736 sayılı Kanun birçok kamu kurumuna ait alacakları kapsamı ve ödeme hususunda kamu borçlularının şartları göz önüne alınarak birçok kolaylığın sunulması affa katılımı arttırmıştır. Bu nedenle 6736 sayılı Kanun çıkarılma gerekçeleri dışında kapsam olarak geniş bir kitleyi ilgilendirmesi ve yenilikçi düzenlemeler içermesi noktasında affın çıkarıldığı günden günümüze ekonomik, idari, siyasi ve toplumsal alanlarla etkisini fazla olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak vergi afları ve mali afları, toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri iyi analiz edilerek ülkedeki mevcut şartlarla beraber af kanunlarının zamanlamasının iyi belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca af kanunlarının rutin bir uygulama olmadığının belirtilmesi ve af kanunlarının siyasi iradeler tarafından bir politik araç olarak kullanılmaması gerekmektedir. Vergi sisteminde denetimi sıklaştırarak caydırıcı cezalar verilmeli ve af kanunlarına gerek kalmadan kayıt dışı ekonominin önüne geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akyıl, Z. (2017). Ağbal Yeniden Yapılandırma Sonuçlarını Açıkladı, <http://aa.com.tr/tr/ekonomi/agbal-yeniden-yapilandirma-sonuclarini-acikladi/833029> (Erişim Tarihi: 14.11.2017).
- Aliçavuşoğlu, Ç. (2016). Vergi Affının Mükellefler Üzerindeki Etkileri Tokat İli Örneği, *ICHACS*, 62-67.
- Alm, J. and William B. (1993). Tax Amnesties And Compliance In The Long Run:A Time Series Analysis, *National Tax Journal*, Vol: 46, No: 1, March, 235-253.
- Alm, J., Jorge M.-V. (2007). Tax Morale And Tax Evasion In Latin America, *International Studies Program Working*, 1-79.
- Alm, J.(1998). Tax Policy Analysis: The Introduction of a Russian Tax Am-nesty, *International Studies Program*, October, 1-9.
- Aygün, R. (2012). Vergi Afları ve Vergi Uyumuna Etkisi, *Vergi Dünyası*, Sayı: 369, 88-92.
- Ayrançöl, Z. Tekdere M. (2011). Ana Hatlarıyla Vergi Afları, Bölgesel ve Küresel Dinamikler: *Türkiye ve Yakın Çevresinin İktisadi ve Siyasi Meseleleri Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı*, 421- 441.
- Ayrançöl, Z., Tekdere, M. (2013). Potansiyel Etkileri ve Gönüllü Uyum Açısından Vergi Afları: 6111 Sayılı Kanunun İrdelenmesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 249-470.
- Başak, L. (2016). 6736 Sayılı Kanun Kapsamında Matrah ve Vergi Artırımına İlişkin Esaslar Ve Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, Sayı: 154, 7-26.
- Başaran, M. (2016). 6736 Sayılı Kanun Düzenlemesi Işığında Vergi Mükelleflerine Tanınan Olanaklar, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 336, 65-286.

- Braithwaite, V. (2002). Taxing Democracy, The Australian National University, s.60, <https://dspace2.flinders.edu.au/xmlui/bitstream/handle/2328/13626/Wenzel%20Taxing%20Democracy.pdf?sequence=1> (Erişim Tarihi: 16.11.2017).
- Bülbül, D., K. Karadeniz, H. (2004). Vergi ve Sigorta Prim Aflarının Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Etkisi, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 10-14 Mayıs, Uludağ Üniversitesi, Antalya, 801-812.
- Çetin, G. (2007). Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2). 171-187.
- Demir, F. (2016). 6736 Sayılı Af Kanunu'nun Vergi İncelemeleri Kapsamında Değerlendirilmesi, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, Sayı:153, 86-91.
- Doğan, Z., Besen, R. (2008). Vergi Aflarının Nedenleri ve Mükellefler Üzerindeki Etkileri, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 1(1). 23-39.
- Dönmez, R. (1990). Teoride ve Uygulamada Vergi Afları, Doktora Tezi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Dursun, H. (2009). Af Kavramına Genel Bir Bakış, *Türk Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 85. 373-402.
- Edizdoğan, N., Gümüş, E. (2013). Vergi Afları ve Türkiye'de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi, *Maliye Dergisi*, Sayı: 164, 99-119.
- Erol, A. (2011). Vergi Felsefesi (Devlet ve Vergi), *İSMMMO Yayınları*, No:140, İstanbul.
- GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞI, (2016). 6736 Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması Kanunu Rehberi, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/yayinlar/6736rehberi.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.02.2017).
- Gönen, C. (2016). 6736 Sayılı Af Yasasından Yararlanmayı Düşünen İhracatçı Firmaları Bekleyen Sürpriz, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, Sayı: 153, 76-80.
- Karahanoğulları, Y. (2017). Kronik: Türkiye'de Kamu Maliyesinin Dönüşümü: 1998-2017, Ankara Üniversitesi *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 72(1). 259-289.
- Kargı, V., Cihan Y. (2010). Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 54. Seri, 23-44.
- Kargı, V. (2011). Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Gelirine Etkisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13). 101-115.
- Kaya, A. (2014). Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz, *Maliye Dergisi*, Sayı: 167, 184-199.
- Kireçtepe, B. vd. (2016). Teorik ve Tarihsel Çerçeve de Vergi Afları: 6736 Sayılı Kanunun İncelenmesi, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 339, 146-158.
- Müftüoğlu Hoş, Z. (2015). Vergi Cezalarının Affı, *Ankara Üniversitesi Yayınları*, No:459, Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan Cilt: II, 797-819.
- Orkunoğlu Ş., Işıl F. (2017). Türkiye'deki Varlık Barışı Uygulamalarının Vergi Uyumuna ve Tahsilatına Etkileri, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 140, 31-55.
- Özbek, F.R. (2014). Vergi Afları ve Yansımaları, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 310, 99-108.
- Saraçoğlu, O.F., Çaçkurlu, E. (2011). Tax Amnesty with Effects and Effecting Aspects: Tax Compliance, Tax Audits and Enforcements Around; The Turkish Case, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2, No. 7, 95-103.
- Savaşan, F. (2006a). Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları ("Vergi Barışı" Uygulama Sonuçları), *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: VIII, Sayı 1, 41-65.

- Savaşan, F. (2006b). Vergi Aflarına Mükellef Tepkisi: Türkiye’de Vergi Aflarından Kimler Faydalaniyor?, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı 12, 49-171.
- Sayar, F. (1987). 1960 Yılından Sonra Çıkarılan Vergi Af Yasaları ve Sonuçları, *Vergi Dünyası*, Sayı: 73, 65-78.
- Saygın, Ö. (2013). Vergi Uyumu ve Vergi İdaresinin Vergi Uyumuna Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Sonsuzoğlu, E. (2016). 6736 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun Hakkında Değerlendirmeler, Yaklaşım Yayıncılık, Sayı: 286, http://www.yaklasim.com/Duyuru/yapilandirma-ile-ilgili-tum-detaylar_16674 (Erişim Tarihi: 03.02.2017).
- Şenyüz, D. (2014). Hukuk Devleti Perspektifinden Adil Vergileme ve Vergi Afları, *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2). 81-96.
- Şenyüz, D., Yüce, M., Gerçek, A. (2016). *Vergi Hukuku* (Genel Hükümler), 7. Baskı, Bursa.
- Taşkın, Y. (2010). Vergi Aflarının Hukuki Niteliği ve Gerçekleri, İstanbul Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, 122-128.
- TBMM, (2016). “Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun Teklifi ve Gerekçesi”, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1310.pdf> (Erişim Tarihi: 01.02.2017)
- Tekin, A., Güner, T., Sağdıç, E.N. (2013). Vergi Afları Sonrasında Vergi Uyum Süreci, *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(2). 1-26.
- Torgler, B. (2003). Tax Morale Theory And Empirical Analysis of Tax Compliance, Dissertation, *der Universität Basel zur Erlangung der Würde eines Doktors der Staatswissenschaften*, 650-661.
- Torgler, B., Schaltegger, C.A, Schaffner, A. (2003). Is Forgiveness Divine? A Cross-Culture Comparison Of Tax Amnesties, Schweiz. *Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, Vol. 139(3), 375-396.
- Türkay, İ. (2016). 6736 Sayılı Kanuna Göre Vergi/Ceza Borçlarının Yapılandırılma, *Maliye Postası*, Sayı: 866, 57-63.
- Yaraşır, S. (2013). Vergi Afları ve Türkiye’deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi, *Vergi Dünyası*, Sayı: 379, 175-187.
- Yıldırım, G., Yılmaz, İ., Akyıl, Z. (2016). “Yeniden Yapılandırma Sonuçları Açıklandı”, <http://aa.com.tr/tr/ekonomi/yeniden-yapilandirma-sonuclari-aciklandi/694476> (Erişim Tarihi: 14.11.2017).
- Yıldız Ş.G., Dedebeğ, E. (2013). 6486 Sayılı, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, *IAAOJ, Social Science*, 1(1). 3-23.
- Yurdadoğ, V., Karadağ Coşkun, N. (2017), “Türkiye’de Yapılan Ampirik Çalışmalar Işığında Vergi Aflarının Değerlendirilmesi”, *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal*, Volume: 8, 134-164.
- Yurdakul, A. (2013). Vergi Ahlâkı ve Vergi Ahlâkını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa.

SİYASİ YÖNETİMDE MEŞRUIYET SORUNU

Enver Sinan MALKOÇ*

Geliş Tarihi: 18.10.2017 Revize Tarihi: 28.11.2017 Kabul Tarihi: 09.12.2017

ÖZ

Siyasi yönetim olgusu, binlerce yıldan beri toplumsal yaşamın önemli bir parçası olagelmıştır. Buna binaen siyaset kurumu, sosyoloji biliminin ele aldığı temel ve değişmez toplumsal kurumlar arasında sayılmaktadır.

Yönetim olgusu, bireysel özgürlüğü sınırlayıcı doğası itibarıyla birçok tartışmanın da odağı durumundadır. İnsanların özgürlüklerini kısıtlayan bir yapının kamu vicdanında kabul görece meşru gerekçelere ihtiyacı olacaktır. Dolayısıyla siyasal yönetimin tarihte ortaya çıkışını sağlayan koşullar, tarih boyunca gelişen çeşitli yönetim biçimleri, devletin topluma karşı görev ve işlevleri, bunları yerine getirirken sahip olması gereken yetkinin sınırları gibi meseleler her zaman tartışılmıştır.

Bu bağlamda tartışmalar; var oluşu itibarıyla devletin insan toplumları için zorunlu ve vazgeçilemez olduğunu kabul eden yaklaşımdan onu tamamen haksızlıkla ve eşitsizlikle itham eden yaklaşıma; devletin uygulamadaki meşruiyetini halk iradesini yansıtmaya kabiliyetinde arayan yaklaşımdan bunun için belirli bir inanç ya da ideolojiye hizmet etme misyonunu şart koşan yaklaşıma; devletin yetki sınırının çok geniş olması gerektiğini savunan yaklaşımdan son derece küçültülmüş bir devlet organizasyonu, hatta yönetimsiz organizasyon taleplerine varıncaya kadar geniş bir yelpaze içinde yürütülmektedir.

Konunun çok geniş olması sebebiyle bu makalenin sınırları içerisinde sadece ilgili temel yaklaşımların varlıklarına kısaca değinilmekle yetinilmiştir. Böylece detaylarına inilmeksizin, tartışmaların hangi zemin üzerinden yürütüldüğünü ortaya koyan genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Yönetim, Kamu Vicdanı, Meşruiyet, Devlet, Hukuk Devleti.

THE QUESTION OF LEGITIMACY IN POLITICAL ADMINISTRATION

ABSTRACT

The phenomenon of political administration has been a significant part of social life for thousands of years. Therefore, the institution of politics is regarded as one of the basic and permanent social institutions examined by sociology.

The phenomenon of administration is the focus of several discussions in terms of the restrictive nature of individual freedom. A structure that restricts individual freedoms need to have legitimate justifications which can be adopted by public conscience. So, issues such as the conditions of the emergence of political administration historically, various types of administration, duties and functions of state towards society and the limits of the authority during the performance of these duties have always been discussed.

In this context, there are various debates and approaches regarding the status of the state and political administration. Some approaches view the existence of the state as

* Yrd. Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, esinan76@yahoo.com.tr

necessary and indispensable whereas some others regard the state as the embodiment of injustice and inequality. Another approach looks for the state's practical legitimacy either in its ability to reflect popular will or in its mission to serve for a faith or ideology. Last, there is an approach suggests that the limits of the state authority should be very wide whereas other conflicting approaches advocate a minimal state organization or even demands for an organization with no administration.

As the scope of the topic is very wide, it is tried to mention only relevant main approaches within the limits of this paper. Thus it is attempted to make a general outline of the framework of these debates without entering into its details.

Key Words: Political Administration, Public Conscience, Legitimacy, State, Constitutional State.

GİRİŞ

Siyasal iktidar boyutuyla yönetim olgusu, insanlığın binlerce yıldan bu yana muhatap olduğu; önemli, belki de vazgeçilemez ama bir o kadar tartışmalı ve sancılı bir alandır. İnsanların diğer bazı insanlar tarafından yönetilmesinin meşru olup olmadığı ve meşru kabul edilmesi halinde bu uygulamaya dair sınırların nasıl çizileceği bu konudaki tartışmaların ilk ve en önemli basamağını oluşturmaktadır.

Aziz Augustine Büyük İskender'in esir aldığı bir korsanın hikâyesini anlatır. İskender korsana "Hangi cesaretle denizlerde saldırganlık yapabildin?" diye sorar. Korsan "Sen hangi cesaretle tüm dünyaya saldırabildin?" diye cevaplar. Ve konuşmasını şöyle sürdürür: "Ben sadece çok küçük bir gemiye sahip olduğum için korsan diye adlandırılıyorum sense aynı şeyi çok büyük bir donanmayla yaptığın için imparator olarak adlandırılıyorsun" (Chomsky, 2004: 7).

Bu hikâye özetle iktidarın meşruiyet problemini gözler önüne sermesi ve mezkur problem etrafında şekillenen tartışmaların kapısını aralaması bakımından sembolik bir niteliğe ve öneme sahiptir.

Bu noktada karşımıza, toplum hayatında doğan "kurumlaşma" ve "otorite" kavramları çıkıyor. Yine bu iki kavram arasında -belki de zorunlu olan- ilişki ve bu ilişkiyle temellenen devlet / siyasal yönetim olgusu da konuyla ilgili tartışmaların odak noktasını teşkil etmektedir. İnsanlık tarihi boyunca vuku bulan mücadeleler, karışıklıklar, savaşlar, ilhaklar, isyanlar, isyan bastırma hareketleri vb. siyasal sorunlarda çoğu kez bu meselenin, yönetimde hak ve meşruiyet probleminin etkisi görülmüştür.

"İktidar, yöneten-yönetilen ilişkisinde, yönetenin konumunu belirleyen başlıca kavramdır" (Taşdelen, 2010: 17). İktidarın başlıca özelliklerinden birisi de kurumlar kanalıyla yürütülmesi ve kurumlara dayanmasıdır (Taşdelen, 2010: 19).

"Yönetme gücü" olarak tanımlayabileceğimiz iktidar kavramı; karşımıza sosyal, ekonomik ve siyasal boyutlarıyla çıkabilen geniş bir kavramdır. Ancak makalemizin konusu itibarıyla burada sadece -devlet kurumunun vazgeçilmezi olan- siyasal iktidarla ilgilenmek durumundayız.

Otorite kavramını ise iktidar gibi bireysel olarak kullanılan bir güç olmaktan ziyade kurumdan gelen, kurumsal olarak üstlenilen bir yetki (yönetme yetkisi) olarak anlamak daha doğru olacaktır.

Dolayısıyla; yönetimde meşruiyet problemini inceleyeceksek öncelikle bu olguyu (devlet kurumu başta olmak üzere) kurumsal boyutuyla ele almak, hangi tarihi koşullara dayanan hangi gerekçelerle ortaya çıkıp süregeldiğini araştırmak ve bu gerekçelerdeki inandırıcılık payını irdelemek durumundayız. Gerekçelerin tarihi süreç içerisinde kazandığı çeşitlilik ise gücünü hangi kaynaktan alan ve hangi yönde icraat sergileyen yönetimlerin meşruiyet kazanabilecekleri tartışmalarını kaçınılmaz kılıyor. Yönetimlerde yetkinin makul ve meşru sınırının ne olabileceği de konuyla ilgili bir diğer tartışma konusudur.

1. İLK SİYASAL YÖNETİM ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Tarihte siyasal yönetimin ilk olarak nasıl ortaya çıktığına dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. İlk devletlerin, bugün ulaşılabildiği en eski yazıdan daha önce ortaya çıkmaları ve eldeki tabletlerde konuyla ilgili aydınlatıcı bilgilere rastlanmaması bizi cevapsız sorularla baş başa bırakmaktadır. Ancak böylesine önemli ve her insanın - özellikle de bilim adamlarının- merakını çekecek bir bilmecenin somut bir cevabının bulunamaması bu konuda doğal olarak birçok tezin geliştirilmesini beraberinde getirmektedir. Geliştirilen tezleri, daha çok varsayımlara dayanan felsefi ağırlıklı olanlar ve eldeki sınırlı verilere dayanan bilimsel (tarihsel ve sosyolojik) ağırlıklı olanlar şeklinde ikiye ayırmamız mümkündür (Kapani, 2001: 38).

1.1. Felsefi Varsayımlar

“Gözlem ve deney verilerinin eşlik etmediği dönemlere ait bilgilerimiz bilimsel değil, metafiziksel” (Aydın, 2014: 57). Dolayısıyla bu türden görüşleri felsefi varsayımlar olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

Bir grup felsefeci, insan yaşamında yönetim ve organizasyonun henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde insanların yardımlaşma esasına dayalı olarak kardeşçe yaşadıklarını, mülkiyetin ortak olması sebebiyle aralarında alıp verecek ve böylece sorun çıkaracak hiç bir şey bulunmadığını, ancak daha sonra bazı zorbalardan türeyerek özel mülk edindiklerini savunurlar. Böylece güçlünün güçsüzü ezdiği, orman kanununun geçerli olduğu, haktan-hukuktan yoksun bir kaos ve zorbalık hali ortaya çıkmıştır. Sonra insanlar bir araya gelerek organize olmuş, güçlerini zorbalık etmek isteyenlere karşı birleştirmiş ve böylece insanlar arasında adaleti sağlayacak olan devlet mekanizmasını bir toplum sözleşmesinin üzerine inşa etmişlerdir. Hobbes, Locke ve ünlü “Toplum Sözleşmesi” kitabının yazarı Rousseau bu tezi savunan düşünürler arasındadır.

Bu görüşün öncülerinden Thomas Hobbes’a göre “Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir” (Hobbes, 2007: 94). Bu durumda “Devletin amacı, bireysel güvenlidir” (Hobbes, 2007: 127). Çünkü bu güvenlik; doğal hukukla, birkaç kişi veya ailenin birleşmesiyle ya da tek bir karar verici tarafından yöneltilmeyen bir çoğunlukla sağlanamaz” (Hobbes, 2007: 127-128). Dolayısıyla böyle bir güvenlik için bir egemene ihtiyaç vardır. O egemen çoğunluk tarafından belirlenir ve “hiç kimse, çoğunluk tarafından belirlenmiş egemene adaletsizlik etmeden karşı gelemez” (Hobbes, 2007: 133). Bir başka deyişle, çoğunluğun sözleşmesine uymamak bir uyruk açısından adaletsiz bir tutum olacaktır.

Rousseau'ya göre ‐Toplum anlaşması şöyle ifade edilebilir: ‐İçimizden her biri, varlığını, bütün kuvvetini, müştereken, genel iradenin emrine verir ve biz, her ortağı bütünü bölünmez bir parçası kabul ederiz‐ (Rousseau, 1997: 19).

Bununla birlikte zamanla devletin anlamı değişmiş, adeta varlığı kendinden menkul bir hal almış ve -ileride göreceğimiz üzere- bazı filozoflara göre zorbalığın zorbalıklarını sistemleştirmek üzere kullandıkları bir araç haline gelmiştir.

Görüldüğü gibi bir yandan devletsizlik kaos ve zorbalık anlamına gelirken, diğer yandan devletin kendisi de zorbalığın aracı olabilmektedir. Aslına bakılırsa tarihte devlet otoritesinin kaybolduğu coğrafyalarda zorbalığın ve orman kanununun hüküm sürmeye başladığı da, devletin zorbalık elinde bir araç olarak kullanıldığı da görülmüştür. Ancak bu tecrübelerle bakarak devletin ortaya çıkış koşulları hakkında ileri sürülen görüşler bir tahmin ve beyin jimnastiğinden öte anlam taşımayacaktır.

Dolayısıyla tamamen bir varsayıma dayanan bu hipotetik teoriler, devletin ortaya çıkışını açıklamak yerine değişik siyaset teorilerinin oluşturulmasında bir çıkış noktası olarak kullanılmışlardır (Kapani, 2001: 38).

Zaten bu tahminlerin yürütüldüğü 18 ve 19. yüzyıllarda ulaşılan arkeolojik bilgilerin de en azından günümüzdekilerle kıyaslanamayacak kadar yetersiz olduğu açıktır.

Buna karşın özellikle 20. yüzyılda arkeolojik bilgilerin artması ve ilkçağ Yakındoğu medeniyetlerine ait yazılı tabletlerin ve papirüslerin bulunup alfabelerin çözülmesi gibi gelişmeler ortaya çıkmıştır (Bratton, 1995: 12). Bu durum, ilk devletlerin ortaya çıkışına dair -direk bilgilere olmasa da- birtakım ipuçlarına ulaşılmasını sağlamış, bu da bilimsel yönü daha ağırlıklı tezlerin üretilmesini beraberinde getirmiştir. Bunlar, olayı daha geniş bir perspektifle ve somut verilerle ele alıp incelemeleri bakımından diğerlerinden ayrılırlar.

1.2. Bilimsel Tezlerde Devletleşme Süreci

İnsanoğlu yeryüzündeki serüveni boyunca beslenme, barınma ve güvenlik gibi problemlerle yüz yüze gelmiş, sürekli olarak yaşam standardını yükseltme çabası içinde bulunmuştur. Bununla birlikte yaşam mücadelesini tüm hayvan cinslerinin aksine sadece doğal koşullara bağlı kalarak değil, aklını kullanarak ve planlı-programlı hareket ederek yürütmüştür. Bu planlı-programlı mücadele onu dayanışmaya ve işbölümüne dayalı kolektif yaşam biçimine sürüklemiştir. Böylece yaratılışı icabı zaten konuşma yeteneğine sahip sosyal bir varlık olan insan, hayat koşullarına karşı akılcı bir mücadelenin de gereği olarak, zorunlu bir biçimde toplum yaşantısı içine girmiştir.

Yönetim olgusu işte bu toplum yaşantısı içinde ortaya çıkar ve genellikle kurumsallaşmış yapılar üzerine bina edilir. Kurumsallaşmış yapılar, ‐kurumlar üstü kurum‐ olarak tanımlayabileceğimiz devletle kemale ermiştir. Devleti ortaya çıkaracak ölçüde köklü bir kurumsallaşma için ise yerleşik hayata ihtiyaç vardır.

Tarihte yerleşik hayata geçiş, kurumsallaşma ve devletleşme aşamalarını yaşayan toplumlara baktığımızda bu sürece farklı toplumların farklı sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde sürüklediklerini görüyoruz.

1.3. İlk Devletler

Neolitik dönemde tarıma ve hayvancılığa dayalı bir karma ekonomi ortaya çıkmış ve 3-4 bin yıl içinde Çin'den Avrupa'ya yayılarak köy aşamasındaki ilk yerleşik toplum yapılanmasını oluşturmuştur. Bu arada toprağın sürülmeden ve gübrelenmeden ekilmesi giderek verim düşüklüğüne yol açıyor, bu sorun eşdeğer verimlilikte geniş topraklara sahip olan Avrupa'da göçebe tarım ve göçebe köy yerleşmeleri yoluyla aşılabiliyordu. Tarıma elverişli topraklardan çok bozkırlar, çöller ve bataklıklarla kaplı olan Asya'da ise böyle bir yer değiştirme imkânı yoktu. Yerleşik topraklardaki güçlükler, bunların aşılması için daha gelişmiş bir örgütlenmeyi ve ilişkiler ağını zorunlu kılmıştı. Böylece sorunlarını köy aşamasında çözdükleri için bu noktada takılıp kalan Afrika ve Pasifik toplumlarının aksine Mezopotamya ve Mısır'da tarihin ilk yerleşik şehir örgütlenmelerinin yolu açılmıştır (Tuna, 1987: 76-82).

Asya'dan gelerek Yakındoğu'daki su boyu ovalarına yerleşen savaşçı kabileler sahip oldukları askeri örgüt yapısının da desteklediği merkezi bir yönetim-denetim sistemi kumuşlardır. Bu sistemle sazlık ve bataklıkların kurutulması, suyun kanallar vasıtasıyla çorak bölgelere ulaştırılması ve böylece tarım arazilerinin genişletilmesi sağlanmış, ayrıca bu arazilerin ve suyun bölüşümü düzenlenmiştir. Bu organizasyon toplumun gıda problemini çözmekle kalmamış, organizasyonun merkezi olarak kurulan ve direkt olarak üretime katılmayan şehirleri de besleyen bir "Artı Ürün" elde edilmesine yol açmıştır (Tuna, 1987: 83-85).

"Delta Uygarlıkları", "Su uygarlıkları" olarak isimlendirilen bu yapılar tarihte ilk devlet organizasyonlarının; Nil, Fırat ve Asya'nın büyük nehir vadilerinde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bouthoul, "Sulama kanallarının kazısını ve bakımını yapma, bereketlendirilmiş toprakları bölme, çiftçilerin emniyetini sağlama meseleleri krali yetkiyi ve ilk yönetimleri yarattı" demektedir (Bouthoul, 1968: 20).

İlk olarak bu şekilde ortaya çıkan devlet organizasyonu ve şehirleşme, hızla diğer coğrafyalara da yayılmış, ancak bu yayılış yukarıda da değinildiği gibi değişik toplumlarda değişik ihtiyaçlar sonucu peyderpey gerçekleşmiştir. Örneğin Batı uygarlığının temeli kabul edilen Yunanistan coğrafyası, "dağların doğal olarak böldüğü bölgelere ayrılmıştı" (Tekin, 1995: 12). Ege çevresinde dağların birbirinden ayırdığı bu verimli ancak dar arazilerde yaşayan ve ihtiyaçları noktasında kendine yeterli olamayan topluluklar ticarete ve korsanlığa yönelik organizasyonlar kurmuş, böylece bu coğrafyada devletler birbirinden ayrı siteler şeklinde belirmiştir (Tuna, 1987: 108-111).

Devlet idaresine vücut kazandıran koşulların bölgesel farklılıklar göstermesi, devlet-toplum ilişkilerinin de farklı biçimlerde gelişmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin Doğu'da tabii şartların zorluğu, bayındırlık işleri için bireysel çabaların ötesinde bir devlet gücünü zamanla zorunlu kıldığından bu topraklarda her zaman güçlü bir devlet otoritesi hüküm sürmüştür, buna karşın iktisadi ve siyasi alanda bireysellik, özel mülkiyet gelişip yerleşmemiş ve zenginlikler sayılı ellerde toplanmamıştır. Bu sebeple verimli topraklara sahip olan Batı'da toplumlar, devletin olmadığı zamanlarda da var olmuşlardır ama Doğu'da devletsiz toplum görülmemiştir. Batı'da devlet, yerine göre bir sınıfın öteki sınıfı ezmek için kullandığı araç haline gelebilirken Doğu'da devletin ana ödevi toplumu ihya etmektir. Batı'da ilk çağların kölelik sisteminden bu yana özel mülkiyet kutsal

olduğu halde, Doğu tarihindeki kutsal her zaman devlet olmuştur (Tahir, 1965: 144).

Bu açıklamalar, devletin meşruiyetini incelerken tüm devlet tiplerini aynı kefeye koymayarak olaya çok boyutlu bakılması gerektiğini, ayrıca herhangi bir toplum tarihinden yola çıkılarak üretilen “sınıf mücadelesi” vb. tezlerin kolaylıkla evrenselleştirilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

2. FARKLI YÖNETİM ANLAYIŞLARININ MEŞRUIYET DAYANAKLARI

Yönetimin ortaya çıkışına dair üretilen tezlere göz attıktan ve bu ortaya çıkışın, şartlardaki farklılığa bağlı olarak değişik biçimlerde gelişebileceğini vurguladıktan sonra; devletin meşruiyetinin kaynağını konu edinen, bunu farklı temellere dayandıran görüşleri ele alabiliriz.

2.1. Meşruiyetin Kaynağını Devletin Bizzat Kendi Varlığında Bulan - Devlete Kutsal Bir Rol Bıçen Anlayış

Bu noktada en çok gönderme yapılan iki kavram “Devlet Aklı” ve “Hukuk Devleti” doktrinleridir. Belki de devletin tarihçesi kadar eski olan; Antik Yunan tarihçisi Thukydides’in eserlerinde bakış açısı olarak yansıtılan; Machiavelli tarafından sistemleştirilen ve Hegel tarafından zirveye çıkarılan Devlet Aklı doktrinine göre devletin bekası, bütün ahlaki davranışların ön şartıdır ve bu sebeple devlet, bu davranışları anlamlı hale getiren ilkelere tabi tutulamaz. Devletin iyiliği, bireyin iyiliğinden tamamen farklı bir temele ve haklılığa sahiptir. Devlet, haklılığını ve meşruiyetini kendi içinde taşır. Şayet devlet için bir ödev varsa bu, kendisini koruma ödevi olacaktır. Bunu yaparken alacağı tedbirlerin muhataplar nezdinde nasıl değerlendirildiği ise hiç önemli değildir (Sancar, 1997: 80-82).

Bu bakış açısı; devletin, kendisini ortaya çıkaran koşulların etkisinden sıyrılıp toplumdaki koparak “kutsallığı kendiliğinden” bir hal almasını sistemleştirerek savunan bir yaklaşımdır.

Devlet adı verilen tüzel kişiliğin yöneticisi olan gerçek kişileri yönettikleri kitlelere hesap vermektan koruyan ve hukuki sorumluluklardan muaf hale getiren bu felsefe, doğal olarak otoriter ve totaliter yönetimlerin dayanağı olagelmıştır.

2.2. Meşruiyetin Kaynağını Halk Egemenliğine Dayalı Hukuka Bağlayan Anlayış

Yönetme yetkisini bizzat devlet kurumunun kutsallığı varsayımına bağlayan anlayışın karşısındaki hukuk devleti doktrini Avrupa’da Aydınlanma ve Burjuva devrimleriyle ortaya çıkmış ve devlet iktidarının hukukla bağlanması, sınırlanması ve böylece devlet kudretinin keyfilikten arındırılması prensipleri üzerine bina edilmiştir. Burada hukuk devletini herhangi bir yasa devletinden ayıran belirleyici özellik ise hukuk devletinde insan haklarının ve bireysel özgürlüğün devletin temeli olarak gözetilip korunmasıdır (Sancar, 1997: 83).

Aydınlanma çağı düşünürlerinden, Toplum Sözleşmesi yazarı Rousseau; bir yandan tebaanın devlet otoritesine itaatini mecbur sayarken diğer yandan “hâkim varlığın” da tebaayı faydalı olmayan hiçbir kayıt altına sokamayacağına vurgu yapmaktadır (Rousseau, 1997: 39). Bunu; toplumun devlete yönelik görev ve sorumluluğuna karşı devletin de topluma yönelik görev ve sorumluluklarının

olduğu şekilde yorumlamak gerekir. Dolayısıyla devlet otoritesine itaat; ondan gelecek talimatların faydalı olması şartıyla kayıt altına alınmaktadır. Bu noktada; hangi talimatın kime göre ve nasıl faydalı sayılabileceği soruları muallakta kalmaktadır. Ancak bu tür soruların halk oylamasıyla açıklığa kavuşturulması, kararların oy çoğunluğuyla alınması ve yöneticilerin halk tarafından denetlenerek istendiği takdirde değiştirilebilmesi en makul çözüm olarak görülmektedir.

Bu anlayış, Fransız devriminden sonra oluşan, egemenliğin yöneticilerde ve yasa koyucu meclislerde değil, halkta olduğu görüşüyle zemin bulmuştur (Wallerstein, 2000: 16).

Max Weber, otoritenin kaynağını/meşruiyetini geleneklere ya da yöneticilerin kişisel karizmasına dayandıran iki görüşün aksi yönünde gelişen bu anlayışın, rasyonel temellerde “yasallaştırılmış kurallar”ın üstünlüğüne dayandığını ileri sürmüştür (Weber, 2012: 334). Buna göre meşruluk iddialarının geçerliliği “Rasyonel Temeller”, “Geleneksel Temeller” ve “Karizmatik Temeller” olmak üzere üç farklı temele dayandırılabilen, ancak rasyonel temellere dayalı anlayış, diğerlerinden köklü biçimde farklılık arz etmektedir.

Geleneksel Temellerde “çok eski geleneklerin kutsallığına duyulan yerleşmiş inanca” dayanan otoritenin meşruluğu anlayışı Karizmatik Temellerde “tekil bir kişiye ve onun buyruğuyla etrafında ortaya çıkarılan düzene bağlılığa” dayalıdır (Weber, 2012: 334-335). Rasyonel / Yasal Otoritede ise amir bizzat “kişiler üstü düzene bağlıdır”. Dolayısıyla “otoritedeki kişiye itaat”, “bireysel olarak ona değil”, “kişiler üstü düzene” olmaktadır. İtaat, “rasyonel olarak sınırlandırılmış yetki alanı içinde” zorunludur. Ayrıca “rasyonel tipte idari kadronun üyelerinin üretim ya da yönetim araçlarının sahipliğinden tamamen ayrılması gerekliliği prensip meselesidir” (Weber, 2012: 336-337).

Burada betimlendiği şekliyle tam bir halk egemenliğinin birdenbire -ya da herhangi bir yer ve zamanda tam olarak- gerçekleştirilebildiğini söyleyebilmek de mümkün değildir. Parlamentoya geçiş sürecinde öncelikle belli bir gelir düzeyi esas alınmış ve yönetimde burjuva iktidarı söz konusu olmuştur. İşçi sınıfına ve toplumun diğer katmanlarına parlamenter düzen içinde zamanla yer verilmiştir. Söz konusu “yer verme” ise uzun süre siyasetin yürütülmesi kademesinde gerçekleşmemiş; sadece bu sınıflara sistem içinde nispeten daha iyi bir yer verme şeklinde ortaya çıkmıştır (Coşkun, 1997: 163).

2.3. Meşruiyetin Kaynağını, İdeal Kabul Edilen Bir Öğretiye Bağlayan Anlayış

Siyasal yönetimin ancak ideal (ve bazen kutsal) bir öğretiye bağlılıkla meşruiyet kazanabileceğini savunanlar da vardır. Buna göre devlet, meşruiyetini bizzat kendi varlığından alamayacağı gibi halkın tercihlerine göre idare edilmesinden de alamaz. Zira devlet, varlığını belli başlı, kabul edilebilir bir misyona dayandırmak zorundadır ve bu noktada halkın tercihleri de her zaman isabetli, doğru tercihler olmayabilir. Bu durumda doğruluğundan şüphe edilmeyen ideal bir sistem, halkın iradesini arkasına alsın ya da almasın yönetime meşruiyet kazandıracaktır.

Bu anlayışı taşıyanlar arasında, siyasal yönetimi dini bir inanca ya da beşeri bir ideolojiye göre şekillendirmek isteyenler olabilmektedir.

“Klasik anlamda meşruluğun ilk temellerinden birisi dinî (teolojik) kaynaktır” (Aydın, 2014: 186).

Kur’an-ı Kerim birçok hukuki kaide içermektedir ve bizzat Kur’an-ı Kerim’de yer alan “...Hüküm ancak Allah’ındır...” (Yusuf 12/40), “...Kimler Allah'ın indirdikleriyle hükmetmezlerse işte onlar kâfirdirler” (Maide 5/44) ayeti kerimeleri bir siyasal yönetimin İslam hukukuna göre hükmetme zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Günümüz siyasal İslamcılar da dinin bu siyasal tutumuna vurgu yapmaktadırlar. Yalçın Akdoğan’a göre; “İslamiyet’in teolojik olarak sosyal ve siyasal yapıyı önemsemesi, bu yapının meşruiyetini kutsal bir güce bağlaması İslamcılara göre İslamiyet’i adeta bir siyasal ideoloji düzeyine çıkarmaktadır” (Akdoğan, 2000: 23). Buna karşın İslam’ın siyasi alana ilişkin prensiplerini; bu dinin siyasete indirgenmesi yerine siyaseti de kuşatması şeklinde yorumlayabilmek mümkündür. Nitekim İslam’ın siyasal alanla ilgili düzenlemelerinin adalet (Maide 5/8, 42), merhamet (Beled 90/17), istişare (Âl-i İmran 3/159) gibi aslında toplumsal yaşamın her alanı için geçerli olan temel ilkelerinin etrafında şekillendiği söylenebilir.

Hıristiyanlık her ne kadar İslam’da olduğu gibi hukuki kaideler içermese de bu dinin temsilcilerinde de bir yönetimin meşruiyetini dine dayandırma eğilimi çokça görülmüştür.

Hıristiyan filozof Saint Augustinus, toplumun yöneticisi olan kralın buyruğuna itaati toplumun birliği için gerekli olarak nitelendirir. O halde “evrendeki bütün varlıkların yöneticisi olan Tanrı’nın buyruklarına” itaat, kralın buyruklarına itaatten daha fazla gereklidir (Augustinus, 2010: 92-93). Öyle ki; “Tanrı bir halka bir şey buyurduğunda, bu şey bu halkın adetlerine ya da yasalarına aykırı olsa bile yapılmalıdır, (...) daha önce yasalaşmamışsa yasalaşmalı” dır (Augustinus, 2010: 92).

Bu düşüncelerden yola çıkan Augustinus, Tanrı Devleti isimli eserinde Tanrı Devleti’nin karşısına Yeryüzü Devleti’ni koyar ve yaptığı ayırmada bu ikincisinin Şeytan’a -kötüye- boyun eğenleri kapsayacağını ileri sürer (Gökberk, 1990: 156).

Ruhani ve dünyevi iktidarın sınırları hakkında 13. yüzyıl sonu Avrupa’sında şiddetli tartışmalar ve hatta çatışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalarda papalık savunucularına göre “ruhun maddeye, ruhani olanın dünyevi olana üstünlüğü (...) doğal hiyerarşinin gereğidir. Dolayısıyla Hıristiyan toplumsal düzeni içindeki dünyevi iktidar ruhani iktidara bağımlı olmak zorundadır” (Ağaoğulları-Köker, 1991: 16). Aynı söylem doğrultusunda “gerçek krallığın doruğunda oturan papa, aynı zamanda tek gerçek kraldır” (Ağaoğulları-Köker, 1991: 18).

Bu verilen örneklerden farklı olarak; siyasal yönetimin meşruiyetini din dışı bir kaynağa/ideolojiye bağlayanlar da olagelmiştir. Sosyalizmin önemli isimleri Karl Marx ve Friedrich Engels’e göre “siyasi iktidar, aslında, bir sınıfın diğer sınıfları baskı altında tutmaya yarayan örgütlü gücünden başka bir şey değildir” (Marx-Engels, 1998: 76). Bu söylemin, siyasal iktidar olgusuna daha temelden karşı olduğu görülmektedir. Ancak yine aynı ikiliye göre komünistlerin yakın gayesi; “proleterlerin bir sınıf halinde teessüsü, burjuva hâkimiyetinin yıkılması, siyasi iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi” (Marx-Engels, 1998: 63) olarak belirlenmektedir. Böylelikle proletarya “bir devrimle hâkim sınıf durumuna

geçince ve hâkim sınıf olarak, eski üretim rejimini zor kullanarak yıkınca, bu üretim rejimiyle birlikte sınıf antagonizmalarının ve genel olarak sınıfların varlık şartlarını da yıkmış olacak ve böylece, bizzat kendi sınıfını ortadan kaldıracaktır” (Marx-Engels, 1998: 76-77).

Özetle ifade etmek gerekirse Marksizm; karşı çıktığı toplumsal sınıf ve siyasal iktidar olgularının ortadan kaldırılması için proletarya sınıfının devrimle işbaşına geleceği, siyasal iktidarı ele alacağı bir geçiş dönemi öngörmekte ve hedeflemektedir. Dolayısıyla burada; sadece öngörülen geçiş döneminin sosyalist ideolojiye bağlı iktidarına meşruiyet atfedilmektedir.

3. YÖNETİM OLGUSUNDA MAKUL VE MEŞRU SINIR

Siyasal yönetim alanındaki bir diğer tartışma konusu da yönetimin görev ve yetkileri bakımından sahip olabileceği öngörülen sınırlarla ilgilidir. Bu noktada; yöneticilerin toplumsal yaşama dair düzenlemelerinin nerede başlayıp nerede biteceği, iktidarın bireysel ve bireyler arası davranışlara ne ölçüde müdahalede bulunup kısıtlamalar getirebileceği üzerine tezler geliştirilmiştir.

Söz konusu yetkinin maksimum düzeyde geniş olması gerektiğini savunanların varlığına karşın bunun olabildiğince dar sınırlar içinde kalması hatta hiç olmaması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır.

3.1. Olabildiğince Geniş Yetkilerle Donatılmış Yönetim

Meşruiyetin kaynağını devletin bizzat kendi varlığında bulan anlayışı yukarıda görmüştük. Devlete kutsal bir rol biçen bu anlayış, siyasal yönetimin toplum karşısındaki yetki sınırlarını da doğal olarak son derece geniş tutmaktadır.

Bu görüşün öncülerinden Hobbes’a göre; “Uyruklar hükümet şeklini değiştiremezler”, “egemenin eylemleri uyruk tarafından değiştirilemez”, “egemenin yaptığı hiç bir şey uyruk tarafından cezalandırılmaz”, “uyruklarının barışı ve savunulması için neyin gerekli olduğuna egemen karar verir”, “uyruklara hangi düşüncelerin öğretilmesine egemen karar verir”, uyrukların adalet ölçüleri içinde nelere sahip olacağına egemen karar verir, “yargılama ve anlaşmazlıkları çözme hakkı da ona aittir”, “uygun gördüğü şekilde savaş ve barış yapma hakkı da ona aittir”, “ödül ve ceza vermek”, “şeref ve paye vermek” de egemenlerin yetkisi dâhilindedir. Zira “uyrukların gücü ve şerefi egemen güç karşısında yok olur” (Hobbes, 2007: 131-137).

Burada; devlet olmaksızın insanın hiç bir değerinin kalmayacağı görüşünden hareketle kutsal devlet anlayışına varıldığı ve bu tüzel kişiliği temsil eden gerçek kişilere (yönetici konumundaki bireylere) adeta bir dokunulmazlık zırhının giydirildiği görülmektedir. Böylece yaptıklarının hikmetinden sual olunmazlık vasfı verilen yönetenler ile yönettikleri kitleler arasına kesin çizgilerle bir ayırım getirilmiş olmaktadır.

3.2. Küçültülmüş Yönetim

Kuvvetler ayrılığı ve devletin küçültülmesi ilkeleri, liberal teoride yer almaktadır (Mahcupyan, 1997: 21). “Liberalizm, ister monarşik, isterse feodal, askeri, ruhbanı ya da cemaatçi olsun her çeşit siyasal mutlakiyetçiliğe karşıdır.” (Marshall, 1999: 256). John Locke, David Hume, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi

liberalizmin öncüsü olan düşünürler “toplum sözleşmesi kuramını vurgular ve devletin bireylerin yaşamına en az düzeyde müdahale etmesini savunurlar (Marshall, 1999: 256).

Bu durumda liberallerin, totaliter rejimlere karşı çıkmakla birlikte siyasal iktidarın tamamen yok olmasını da desteklemediklerini, böyle bir durumun kaosa yol açacağından hareketle siyasal iktidarın belirli sınırlar içerisindeki varlığını gerekli gördüklerini ifade edebiliriz. Liberaller, insan toplumlarının yetki ve müdahale alanları sınırlandırılmış hükümetler tarafından idare edilip olabildiğince hür yaşayarak gelişebileceklerini savunurlar.

Batı’da modern dönemle birlikte liberal anlayışın revaç bulduğunu ve özellikle ilk modern anayasaların bu teori doğrultusunda şekillendiğini söyleyebiliriz. “İlk modern anayasalardaki temel haklar kataloğu, liberal kamusal alanın mükemmel bir imajını verir: Bu haklar, özel bir alan olarak toplumun özerkliğinin garantilenmesini ve kamusal otoritenin birkaç işlevle sınırlandırılmasını garanti ediyordu” (Habermas, 2004: 99).

Dolayısıyla bir tarafta her çeşit totaliter ve baskıcı yönetim, diğer tarafta ise yönetimi kökten reddeden anarşizm olduğunu düşünürsek, yetki ve müdahale alanı olabildiğince sınırlandırılmış, birey ve gruplara olabildiğince geniş hareket alanı sağlayan bir siyasal yönetimin hem esneklik hem de düzen sağlayan yapısıyla bunların arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Özetle ifade etmek gerekirse liberaller; siyasal bir yönetimin insanlar üzerindeki yaptırım gücünü, ancak belli sınırlar içinde kalması şartıyla makul ve meşru kabul etmektedirler.

Thomas More’da ütopyasında son derece gelişmiş kurumların oldukça az sayıda yasayla idare edildiği bir özgür yaşam modeli oluşturma çabasıydı (More, 1999: 79-80). Bununla birlikte Ütopya’da toplum yaşantısının kanunlar ve devlet baskısı yerine kemikleşmiş gelenekler kullanılarak neticede yine son derece katı kalıplarla çevrelenmiş olduğunu da not düşmek gerekiyor.

Batı modernizmiyle birlikte teorik planda öne çıkan liberalizmin pratikte ne derece hayat bulabildiği ise ayrı bir tartışma konusudur. Habermas’a göre “meşruiyet açığı ya da meşruiyet krizi teori ile pratik arasındaki açığı, uyumsuzluğu, uçurumu ifade etmektedir” (Çelik, 2013: 158). Habermas, “müzakereci demokrasi ve siyaset modeli” ile “liberal demokrasinin meşruiyet anlayışını ve yaşadığı krizi aşmaya yönelik” önerilerde bulunur. Buna göre kriz “aktif yurttaş katılımı, sivil toplum, kamusal tartışma” ile aşılabacaktır. Burada hedeflenen; “devlet erkleri arasında değil, toplumsal entegrasyonun değişik kaynakları arasında yeni bir denge kurulmasıdır” (Demir, 2011: 58).

3.3. Yönetim Olgusunun Gayr-ı Meşruluğu Tezi ve Yönetimsiz Organizasyon Önerisi

Anarşizm, yönetim olayını temelden gayr-ı meşru ilan eden ve en despotundan en esneğine varıncaya kadar her çeşit yönetim biçimine karşı çıkan bir doktrindir.

Marksistler gibi Anarşistler de; bir zamanlar olmayan ve gelecekte yine ortadan kaldırılacak sınıfsal bir baskı aracı olarak gördükleri devlete karşı çıkmışlardır (Aydın, 2014: 193-194). Ancak devletin her çeşidine karşı çıkan ve onu bütünüyle

gayr-ı meşru sayan Anarşistlerin bu konuda, devletin lağvedilmesinden önce bir proleter devlet hedefleyen Marksistlerden daha tutarlı oldukları düşünülebilir.

Anarşistler, insan topluluklarının karşılaşacakları birçok sorunu çözebilmek için kolektif çabaya, dolayısıyla da organize bir çalışmaya ihtiyaç duyduklarını kabul ederler. Ancak bu organize çalışma için bir “yönetim” mekanizması oluşturulmasının gerekli olmadığını, insanların birbirlerini yönetmeden de yardımlaşabileceklerini savunurlar.

Anarşist kuramcı Michael Bakunin’e göre iktidar, kendisine dahil olanları kişisel ve sınıfsal çıkarlar gözetken despot sömürücüler, kendisine tabi olanları ise köleler haline getirir. Bu yüzden anarşistler her hükümete, her devlete ve her tür devlet örgütlenmesine düşmandırlar (Bakunin, 1997: 136). Bunların yerine ise bireyler üzerinde hiçbir tahakküm kurmayacak federasyonlar ve onların birleşmesiyle oluşacak konfederasyonlar tarzında bir örgütlenme modeli önerirler (Woodcock, 1998: 149-257).

Binlerce yıldan beri yaşam tarzlarını hiç değiştirmedikleri düşünülen Avustralya yerlileri Aborjinler hakkında bir roman yazan Marlo Morgan’ın aktarımına göre bu kabilelerde yönetimsiz bir işbölümü ve organizasyon -her ne kadar sade ve basit olsa da- mevcuttur (Morgan, 2000: 149).

Aynı şekilde Güney Amerika’da yaşayan pek çok yerli kabiledede otoritesi olmayan şeflik kurumu işletilmiş ve bu toplumlarda da siyasal iktidar oluşmamıştır (Akay, 2000: 18-19).

Ancak tüm bu örneklerin çok sınırlı bir nüfusa sahip ve kendi kendisine yetecek bir yaşam standardını yakalamış, bununla birlikte ilişkiler ağı ve dolayısıyla organizasyonları son derece sınırlı kalmış toplumlardan verildiği görülmektedir. Aynı türden bir organizasyonu, yaşamını -zorunlu olarak- daha karmaşık bir ilişkiler ağıyla sürdüren toplumlarda görebilmemiz mümkün değildir. İlk devletlerin kuruluşundan bahsederken de belirttiğimiz gibi bu tür toplumlar güç koşulların getirdiği bir mecburiyet neticesinde devlet tarzı bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Böyle geniş ve kapsamlı bir örgütlenmenin ise güç, otorite ve hiyerarşi -dolayısıyla da yönetim- olmaksızın yürütülebilmesi imkânsızdır.

SONUÇ

Dünyamız; bazen uğruna fedakârlık yapılan ya da bazen bunun aksine üzerinden rant devşirilen çok farklı inançlara ve ideolojilere ev sahipliği yapmaktadır. Farklılık sadece insanların kendisine yöneldikleri bu inanç ve fikirlerde değildir. Onlara yönelen toplumlar ya da aynı toplum içerisindeki (iktisadi, kültürel vb.) sınıflar da büyük bir çeşitlilik göstermektedir.

Aslında bu farklılık hâli; insanoğlunun tek tipleştirilmeye aykırı tabiatının, çok fazla renk ve çeşit arasında dağılım göstermeye yatkın fitratının bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

Bu durumu ister olumlu isterse olumsuz tarafından okumaya çalışalım; neticede söz konusu farklılıklar dünyadaki varlıklarını devam ettirdikçe siyasal konulardaki görüş ayrılıkları da sürüp gidecektir. Siyasal yönetim kavramının daha en temelden meşru olup olmadığı sorunsalından başlamak üzere, çeşitli yönetim anlayışları arasından hangisinin meşru görülüp hangisinin meşru görülmeyeceği ve devletin

toplum üzerinde meşru sayılacak müdahale alanının nerede başlayıp nerede biteceği gibi konular geçmişte tartışıldığı ve halen tartışılmakta olduğu gibi muhtemelen gelecekte de tartışılmaya devam edecektir.

Zamansal ve mekânsal boyutlarıyla adeta evrensel bir niteliğe sahip olan bu tartışmalar diğer yandan yine zamansal ve mekânsal şartların çeşitliliğinden kaynaklanan farklı yansımalara da sahne olmaktadır. İdeal yönetime ulaşma arayışları içinde demokrasinin öne çıktığı 20 ve 21. yüzyıl dünyasında tartışmaların daha çok hukuk devleti, radikal demokrasi, sivil toplum ve bireysel özgürlük gibi kavramlar etrafında yoğunlaştığı görülmektedir.

Ancak bütün bu tartışmaların da büyük ölçüde 18-19. yüzyılda başlayan liberalizm tartışmalarının günümüz koşullarındaki devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Neticede hukuk devleti kavramından; hareket alanı ve yetkileri demokratik koşullar altında şekillenen hukuk normlarıyla “sınırlandırılmış devleti” anlayabiliriz. Burada devletin hareket alanı hem sivil toplum hem de “bireysel hak ve özgürlükler” lehine sınırlandırılmış olmaktadır ki bu da liberal anlayışla birleşmektedir.

Sonuç olarak; insanın ve toplumun söz konusu olduğu her yerde geçerliliğini koruyan siyasi yönetim tartışmalarının makalemizin sınırları içinde ele aldığımız ve temel çizgilerini ortaya koymaya çalıştığımız kulvarlar üzerinde boy gösterdiğini görmekteyiz. Buna göre zamansal ve mekânsal değişkenlerin ürünü olan yeni kavramsal açılımlar dahi bu kulvarların dışında değerlendirilememekte, dolayısıyla siyaset bilimine ait güncel yaklaşımların sağlıklı şekilde anlaşılıp değerlendirilebilmesi için söz konusu kulvarlara ait çizgilerin zihinlerde netleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaogulları, M. A. ve Köker, L. (1991). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Akay, A. (2000). *Minör Politika*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2000). *Siyasal İslam*, İstanbul: Şehir Yayınları.
- Augustinus, (2010). *İtirafatlar*. (Çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Aydın, M. (2014). *Kurumlar Sosyolojisi*, 2. Basım, İstanbul: Açılım Kitap.
- Bakunin, M. (1997). Almanya’da Hegelcilik, Anarşizmin Temeli, Devletçilik ve Marxizm, Devlet ve Anarşi. (Çev. Alev Türker). *Doğu-Batı Dergisi*, 1, 131-137.
- Bratton, F. G. (1995). *Yakındoğu Mitolojisi*. (Çev. Nejat Muallimoğlu). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bouthoul, G. (1968). *Siyaset Sosyolojisi*. (Çev. Ali Türkay Yazıcı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Chomsky, N. (2004). *Korsanlar ve İmparatorlar*. (Çev. Fatma Ünsal). 2. Baskı, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çelik, M. (2013). Avrupa Birliği’nde Yaşanan Meşruiyet Krizi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/2, 151-190.
- Demir, G. (2011). Habermas ve Foucault: Müzakereci Demokrasi ve Yönetimsellik, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 22, 48-71.

- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*, 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (2004). “Kamusal Alan”, *Kamusal Alan*, Edit: Meral Özbek, İstanbul: Hil Yayınları.
- Hobbes, T. (2007) *Leviathan*, (Çev. Semih Lim). 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kapani, M. (2001). *Politika Bilimine Giriş*, 13. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mahcupyan, E. (1997). “Kapitalizm, Liberalizm ve Devlet”, *Doğu Batı Dergisi*, 1, 17-23.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1998). *Komünist Partisi Manifestosu*. (Çev. Cenap Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- More, T. (1999). *Ütopya*. (Çev. T. Gökçen Sağnak). İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Morgan, M. (2000). *Bir Çift Yürek*. (Çev. Eren Cendey). 6. Baskı, İstanbul: Dharma Yayınları.
- Rousseau, J.J. (1997). *Toplum Anlaşması*. (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Sancar, M. (1997). “Devlet Aklı, Hukuk Devleti ve Devlet Çetesi”, *Birikim Dergisi*, 93-94, 80-90.
- Tahir, K. (1965). *Yorgun Savaşçı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Taşdelen, M. (2010). *Siyaset Sosyolojisi*, 2. Baskı, İstanbul: Kocav Yayıncılık.
- Tekin, O. (1995). *Eski Yunan Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuna, K. (1987). *İlk Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (Çev. Latif Boyacı). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Woodcock, G. (1998). *Anarşizm*. (Çev. Alev Türker). 3. Baskı, İstanbul: Kaos Yayınları.

TOPLUMSAL KURALLARIN AHLAKİ TEMELİ: “ÖYLE EYLE Kİ ...”

Rüveyde YILDIZ*

Geliş Tarihi: 12.10.2017   Revize Tarihi: 17.12.2017   Kabul Tarihi: 23.12.2017

ÖZ

İnsanoğlu toplum içerisinde yaşamaya başladığı andan itibaren güven içinde yaşayacağı ve hem kendisinin hem diğer insanların haklarını koruyacağı toplumsal düzen için belli kurallar belirlemiştir. Bu toplum düzeni, birlikte yaşama zorunluluğundaki insanların davranışlarına yön verir. Belirlenen kurallar ise özgür yaşamının teminatıdır.

Toplumsal değerlerin kaynağını oluşturan dinî ve toplumsal değerler aile ve çevre ile nesillere aktarılır. Ancak daha açık ve net kurallara ihtiyaç duyan insanlar, bir yandan yazılı ve bağlayıcı hukuk kurallarını üretirken; diğer yandan düşünürler farklı inanış ve kültürlerle sahip toplulukların ortaya çıkışından dolayı tüm zaman ve mekânlar için geçerli olacak bir ahlakî ilkeye veya ilkelere göre yaşamayı salık vermişlerdir. Zira hukuk kuralı devlet gücüyle yaptırıma bağlanmışken, ahlak, din ve görgü kurallarının yaptırımları bireysel ve vicdanî kabul ve tercihlere dayanmaktadır. O nedenle “öyle davran ki...” ifadesi ahlakî ve felsefî zeminde yer edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Kurallar, Değer Yargıları, Ahlâk, Toplumsal Düzen

THE MORAL BASIS OF SOCIAL RULES: “ACT IN SUCH A WAY THAT ...”

ABSTRACT

From the moment people begin to live in society, they set certain rules for the social order in which they will live in confidence and protect the rights of both themselves and others. This social order guides the behavior of people who are obliged to live together. The specified rules are a guarantee of free living.

The religious and social values that constitute the source of social values are transferred via family to the generations. However, people who need more clear and clear rules, while producing written and binding rules of law, on the other hand, thinkers have recommended to live according to a moral principle or principle which will be valid for all times and places due to the emergence of communities with different beliefs and cultures. For while the rule of law is dictated by state power, sanctions of moral, religious and etiquette are based on individual and personal conviction and preferences. For that reason, "act in such a way that ..." has gained a place in the moral and philosophical grounds.

Key Words: Social Rules, Value Judgements, Morals, Social Order.

---

* KTO Karatay Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Son Sınıf Öğrencisi, ruveydeyildiz94@gmail.com

GİRİŞ

Çalışma, “ancak ahlaki ilke üzerine inşa edilen toplumsal kurallar özgürlüğün ve toplumsal düzenin teminatıdır” hipotezini ele almaktadır. Bu bağlamda insanların birlikte yaşayabilmeleri için kuralların gerekliliğini; toplum üyelerince toplumsal kuralların onayında din inancı ve değer yargılarının etkisini, ailenin aktarıcı rolünü vurgulamaktadır. Ancak çalışma Türkiye örneğinde, ahlaki dayanağı sorunlu ama sosyal yaşamda etkin olan bazı değer yargıları ve inanışların varlığı ile kitle iletişim araçlarının aile yapısı üzerinde deforme edici etkisine de dikkat çekmektedir. Böyle bir durumda insan davranışlarının ve kuralların hangi ilkeye dayanması gerektiği sorusuna, Kant’ın “öyle eyle ki...” ifadesinde cevap aramaktadır.

İnsan; özgürce ve düzen içerisinde yaşayabilmek adına toplumsal kurallar zinciriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Bu kurallar kargaşayı önlemek ve bireylerin aynı çatı altında bir arada yaşamasına imkân sağlamak için oluşturulur. Bunları kültürel, hukuki, siyasi ve ekonomik kurallar olarak sıralamak mümkündür. Ancak toplumsal bir varlık olarak insanın kurallara, değerlere, inançlara karşı uyma davranışı yanında hak arama tarzında itiraz ve karşı duruşları da yaşanagelmektedir. Bu nedendir ki tarih boyunca kural koyuculuk ile konulmuş kuralları kaldırmak uğruna birbirinden hayli farklı teori, ideoloji ve sistem geliştirilmiştir.

İnsan zihinsel olarak kurallarla donatılmış biçimde dünyaya gelmez. Kuralların, toplumun içine doğar ve sosyalleştikçe bu kurallar onun bir parçası haline dönüşür. Dahası birey bu kurallar yumağından kaçmak istese bile bunu başaramaz; kurallar bağlayıcıdır ve gücünü insanın sosyal bir varlık oluşundan alır. Haddizatında kuralsızlık özgürlük değil, olsa olsa kaos, başıboşluk, güçlü olanın zayıfı yok ettiği veya ezdiği bir karmaşanın hazırlayıcısıdır; özgürlük ancak ve ancak -adaleti tesis edecek olan- kurallarla mümkündür. O nedenle sosyal ilişkiler ağı içinde hayatını idame ettiren insanlar, diğer insanlar karşısında bazı haklara ve yetkilere sahip olmak yanında onlara karşı sorumlulukları da üstlenir. Ancak toplumsal bir güce sahip olan hak, yetki ve sorumluluklar sosyal düzenin de zeminini oluşturur ki belirli kuralları zorunlu kılar. Kurallara uyulmaması toplumda tepki uyandırır. İleri düzeye ulaşıncaya da toplumu temsil eden otoritenin, devletin harekete geçmesine neden olur. Kısacası düzeni de özgürlüğü de eşitliği de kurallar sağlar.

“Kurallar kişisel özgürlüğün alanını tanımlar ve onu potansiyel olmaktan çıkarıp mümkün hale getirirler. Bir kurala herkesin uyacağına bilinmesi ve aksine davranışlarının ilgili aktörler ve kurumlar tarafından cezalandırılması, birey özgürlüğünün sağlanmasının ön şartlarından birisidir. Kural, bireye diğer insanlarla olan ilişkilerinde kısıtlamalar getirerek onun davranışlarını belirli sınırlar içine almakla, aynı zamanda o bireye hangi durumlarda başkalarının kendisine karışm(a)yacağını da gösterir.” (Demir, 2003: 31).

Hukuk kurallarının bireye hem özgür yaşama hakkı vermesi hem diğer bireylerin haklarının korunması adına bireyi disipline etmesi gibi, “toplumun kurumsal yapısı, eylemlerimiz için bir model sunar; bireylerin sosyal davranışlarını kolaylaştırır” (Türkkahraman, 1998: 299); insanlar arasında herhangi bir problemin oluşumunu engeller. Bu bağlamda çoğunluğun kurallara uyması *toplumsal bütünleşmeyi sağlarken*, uymaması da toplumsal çözülmeye neden olabilir. Toplumsal bir kontrol mekanizması olan kurallar, toplumun düzenini ve

devamlılığını sağlayan merkezi bir otorite konumundadır. Bu otoritenin olmadığı durumlarda insanlar diğer insanların hak ve özgürlüklerini kısıtlayabilmekte ve onlara zarar verebilmektedir.

Toplumların kendilerine özgü olan ve yapısını belirleyen, düzenleyen, şekillendiren kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik... değerleri mevcuttur ve bu değerler etrafında kurumsallaşma da farklılık gösterir. Kişilik haklarını ihlal eden fiiller hemen her ülkenin hukuk sisteminde suç olarak kabul edilir. Bazı fiiller ise bir toplumda onaylanırken başka bir yerde onaylanmayıp suç olarak görülebilir; bir toplumda onur ile ilişkilendirilen bir eylem/edim başka bir yerde onur kırıcı olabilir. Ekonomik ve kültürel yapı, coğrafi şartlar, tarihi miras, kültürel etkilenme... bu kararda etkilidir. Başka deyişle toplumsal kurumların toplumsal yapıya bağlı olarak kendine has kurallar dizgesi, davranış kalıpları, kabul edilmiş rol ve statüleri vardır. Genellikle de toplumun çoğunluğunca benimsenmiştir. Ancak hissiyat ve arzularına boyun eğen insanlar bazen başkalarının özgürlük ve haklarını umursamadan kendi istek ve çıkarlarını önceleyen davranışlarda bulunabilir. O durumlara -bir yönüyle- zorlama veya cezalarla önleme çabası olarak *yazılı hukuk kuralları* devreye sokulur.

İsteklerin güvence altına alındığı hukuk kurallarının, diğer *yazılı olmayan kurallara* göre daha fazla yaptırım olduğu düşünülebilir. Ancak insanların hukuk kurallarına çoğunlukla kendilerini gözetleyenlerin olduğunu hissettikleri yerlerde ve zamanlarda cezalandırılmamak amacıyla uydukları da bir gerçektir. Yazılı olmayan örfi kurallarda yaptırım gücü ve cezalandırma işlevi ise toplumun bizzat kendisine aittir. Ancak bazı durumlarda -tıpkı yazılı kurallarda olduğu gibi- yazılı olmayan kurallar da çiğnenebilmektedir. Üstelik bilmediğinden/ bilemediğinden/ farkında olmadan farklı olandan korkan, önceden kestiremediği şeyden tedirginlik duyan insan, beklenmedik davranışlarda bulunmak veya olaylarla karşılaşmak yerine, belli kalıplar içerisinde hareket etmeyi daima tercih edegelmiştir. Kurallar rahatlatıcıdır. O halde, insan kuralsızlıkla değil, ancak ve ancak kurallarla özgür, mutlu ve insanca yaşama kavuşandır.

1. KURALLARIN ONAYINDA ETKİN OLAN FAKTÖRLERİN DİSFONKSİYONEL TEZAHÜRLERİ

1.1. Değer Yargıları

Toplum, “sükûn ve asayişini sağlayacak, ... başka topluluklarla temas kuracak bir heyete, ortak bir iradeye” (Türükoğlu, 1976: 11) sahip olmakla bir sosyal düzene kavuşur. Bu haliyle toplum bir denetim ve filtreleme aygıtı, bir sosyo-kontrol merkezidir de. Toplumun ortak kurallarının işleyişinde bireylerin onayı gerekli olsa da ortak kurallara uymanın şartı, tek tek toplumu oluşturan tüm bireylerin onayına bağlanamaz. Dolayısıyla “ben onaylamıyorum ve kurallara uymayacağım” gibi bir itiraz, uygulama kabul edilemez; tek tek bireyler onaylasa da onaylamasa da toplumda yaşamak için kurallara uymak durumundadırlar. Zaten bireyin kararlarını bağlayıcı bir etkiye sahip toplumsal bilinç ve kurallar, topluma uyum sürecinde ve çatışma yaşanmadıkça bireyler tarafından çoğu kez hissedilemez. Tercihlerini etkileyen toplumsal değer yargıları ile de birey, “zaman içerisinde beraber yaşadığı insanların davranış ve eylemlerini içselleştirir ve onlar gibi yaşar. Arkadaşlarının huylarını kapmak, onların hareketlerini tekrar etmek insan ruhunun özelliğindedir” (Bulut, 2008: 31). Bireysel ve toplumsal öğelerin karşılıklı

etkileşimini içeren sosyalleşme (Kağıtçıbaşı, 1996: 65) de ortak bilincin özümsemesi sürecidir ki zamanla toplumsal kurallar, alışkanlıklara, gelişmiş ahlaki bilince dönüşür (Sayın, 1985: 9).

Ancak “bireylerin yapmak istediği halde yapmaması gerekenlerinin veya yapmak zorunda olduklarının oranı arttıkça, kuralların meşruiyet sorunu ortaya çıkar” (Demir, 2003: 41). Dahası yazılı kurallara aykırı olarak toplumun bazı kesimlerince kabul görmüş değer yargılarının tümüyle kabulü mümkün değildir, zira zaman zaman sonuçları da sosyal düzene değil kaosa, endişelere sebep olabilmektedir. Örneğin; bir toplumun erkekten beklentilerinin veya erkek tanımlamasının içselleştirilmişliği, cana kastedecek kadar istenmeyen yanlış eylem ve sonuçları beraberinde getirebilir. Aşağıdaki üç vak’a bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bir: 07.12.2017 tarihli Milliyet Gazetesinde yer alan haber:

“Ümraniye’de bir otel girişinde ayrı yaşadığı eşini başka bir erkekle görerek cinnet getiren ve eşini defalarca bıçaklayarak öldüren sanık... “Kendisi bu olaydan bir süre önce evi terk etti. Ben çocuklarımla birlikte kalyordum. Olay günü ... [eski eşim x’i] gördüm. Kendisi ile konuşmak için araçtan indim. Bu sırada madde satan E.D. ile [x] konuştu ve bir binaya girdiler. Ben de peşlerinden gittim. Yukarıya çıkacaklarını görünce müdahale ettim ve ‘Ne oluyor?’ deyip E.’ye sordum. Kendisi [x’e] mal vereceğini söyledi. Ben de herkese sokakta satıyorsun, [x’e] neden odada dedim?... [x] ‘Sen karışamazsın’ ... ‘*Sen erkek misin*, ben buyum, bana karışamazsın’ gibi sözler söyledi. ... O an tuhaf oldum, nasıl olduğunu hatırlamıyorum.” dedi. Duruşmada, olay gününe ait güvenlik kamerası görüntüleri izlendi. Anne [y] ‘Katil, katil’ diye bağırması üzerine, sanığın kardeşi ‘Namus’ diyerek cevap verdi” (<http://www.milliyet.com.tr/otel-girisinde-esini-defalarca-gundem-2568462/>, Erişim: 18.12.2017).

İki: Yukarıdaki haberdan bir önceki gün, 06.12.2017 tarihli Milliyet Gazetesinde yer alan haber:

“Kına gecelerinin sabahında, düğünlerinin yapılacağı gün, eşi [x’i] evlerinin mutfağında ekmek bıçağı ile 8 yerinden bıçaklayarak öldürdü. ... Eşini öldüren koca cumhuriyet savcısına verdiği ifadede, "Kına gecesine gelen bazı davetlilerden eşimle ilgili ihanet söylentileri duydum. Söyleyen kişiler, *benim buna göz yumduğumu düşünmüşler. Sabaha kadar uyuyamadım*. Sabah eşime duyduklarımı anlatınca aramızda tartışma çıktı. Elimde bıçak olduğu sırada boğuşmaya başladık. Nasıl bıçakladığımı hatırlamıyorum" dedi (<http://www.milliyet.com.tr/dugun-gunu-karisini-olduren-koca-kina-bursa-yerelhaber-2449273/>, Erişim: 18.12.2017).

Üç: Cüceloğlu da aynı konudaki benzer bir örneği kitabına taşımaktadır:

“*Sivas Yarıcaık Cezaevi’nden kaçarak* eşi [y] ile 2 çocuğunu öldürüp birini de yaraladığı iddiasıyla yakalanan 42 yaşındaki [x], “*Eşim kötü yola düşmüş. Namusumu temizledim. Çocukları da ortada kalıp perişan kalmaması için öldürdüm*” dedi. [x]’in davranışının altında sosyal normları görmemek imkânsızdır. “Eşim kötü yola düşmüş” ifadesini kullanan [x], kendisi hapisteye olduğuna göre kendisine getirilen “haberlerden” karısının “kötü yola” düştüğünü öğrenmiş bulunuyor. Ona bu haberi getirenler [x]’in karısının bazı davranışlarının, o yöreni sosyal normlara uymadığını görüyorlar ve sosyal normun altında yatan sosyal değerlerin korunması için harekete geçiyorlar. *Sen ne biçim erkeksin!* Karın böyle davranırken onu sağ bırakır mısın? Başın dik bir erkek gibi yaşayabilmek için namusunu temizlemen gerekir” mesajını vermişlerdir” (Cüceloğlu, 2004: 547).

1.2. Aile

Birey, içinde yaşadığı toplumun -kuralların temelini oluşturan- değerlerini, gelenek ve göreneklerini, inanış biçimlerini ilk olarak ailede öğrenmeye başlar. Değerler bireylerin davranışlarını yönlendirir, sınırlandırır, disipline eder. Dolayısıyla bir çocuğu, bir insanı oluşturan ruhsal unsurlardan hemen hepsi sosyal hayatın izini taşır; izlenim ve düşünceleri içinde yaşadığı sosyal hayatın ürünüdür (Gövsa, 1998: 116-117). Aileler, farklı sosyal ve kültürel ortamlarda farklılıklar gösterirler. Kağıtçıbaşı'nın (1996: 76) dile getirişiyle "yerleşik tarımsal yaşam biçimi olan yerlerde çocuklarda uyma ve itaat davranışlarını geliştirecek aile içi etkileşim vardır. Böyle sıkı toplumlarda alana bağlı bireyler oluşmaktadır. Kentsel yaşam bölgelerinde ise çocuğun sosyalleşmesinde daha çok bireysel özgürlük gelişmektedir." Cüceloğlu'nun (2004: 80-81) ifadesiyle de çocuk yetiştirmede orta tabakadaki aileler gelecekte bireysel karar verebilme gibi mesleki gereklere uygun özelliği vurgularken; işçi anne-babalar, kendi iş ortamlarında geçerli olan dışsal kısıtlamalara itaat ve uyma davranışlarını önemsemektedirler. İşte aileyi bir arada tutmaya yönelik bu sosyal değerlerle örülü kurallar yumağı aynı zamanda toplumsal ilişkilerin çimentosudur. Sağlam aile, sağlam toplum anlamına gelir.

Ancak içinde yaşadığımız çağda kitle iletişim araçları ve bunların toplumsal değerler ve aktarıcısı olan aile yapısı üzerindeki egemenliği göz ardı edilemez. Bazı değerlerin kitle iletişim araçları yardımıyla/vasıtasıyla değer(siz)leştirilmesi söz konusudur. O nedenle dizilerde, devlet görevlilerinin baskıcı ve acımasız gösterilip yasa dışı örgüt mensuplarının kahramanlaştırılması, canı sıkılan kişilerin çareyi içkide araması ve her evde hemen ulaşılabilecek yerlerde içkinin hazır bulunması, evliliklerinden mutlu olmayan insanların evlilik dışı ilişkileri ve boşanma programları vs. konular tartışmalara konu olmaktadır.

Sosyal değerlere aykırı kalıp değerlerin yayılmasında etkin bir faktör olan medya, güvensizliğin farklı örneklerini sahnelerken insanlara nasıl düşünmeleri ve davranmaları gerektiği hakkında modeller sunmakta; böylece sosyal değerler, yazılı veya yazılı olmayan kurallar sosyal düzenin koruyucusu ve aile bu değerleri muhafaza edip aktaran olmaktan çıkmaktadır.

Sıkça yaşanan vahşi cinayetler, kız öğrencilere yönelik tecavüz veya öldürme, kalabalık yerlerde canlı bombaların ölümüne sebep olmaları gibi güven kaybına neden olan haberler, 'tehlike her an ve her yerde' algısını destekler mahiyette sunulmaktadır. Bu da insanları 'en yakınım bile güvenirse zarar görürüm' endişesine ve giderek dış dünyayla ilişkilerini en aza indirip kendi evlerinin içine çekilmesine sürüklemekte, dolayısıyla kişiler -istemese de- sosyal ilişkilerden men edilmektedir. Parklarda veya sokaklarda çocuk sesi duymanın, oyun oynayan çocukları görmenin seyrekleşmesi, ebeveynlerin yanlarında olmaksızın çocuklarını parka göndermemeleri, eve ve sanal âleme mahkûmiyeti beraberinde getirmektedir.

Toplumsal ilişkilerin aşırı bireyselleşmeye kaydığı bu sürece rağmen halen aile toplumun değerlerini bireye aktarmada önceliğini ve önemini kaybetmiş değildir. Ailenin kuşaklara aktardığı bu toplumsal değerler ve hukuk ise kaynağını dinde bulur.

1.3. Din

Din, bütünlüştürücü fonksiyonu itibarıyla toplumsal hayatı, bireyleri kapsayan fakat onları aşan anlam ve değerler temelinde düzenler; insanları bu temel çizgide tutmaya yardımcıdır; kısacası toplumsal kontrolü sağlar.

“Dış (itaat) ve iç (vicdan) kontrol yoluyla insanların toplumsal kurallara uymalarını sağlar. Dış kontrol, toplumsal düzene kutsallık atfedilerek insanlardan ona uymaları istenir. Yöneticilere itaat, evlilik ve mülk edinme gibi konuların kutsal olarak değerlendirilmesi dinin bu işleviyle ilgilidir. Diğer taraftan iç kontrol bireyleri toplumsal düzene uymaya zorlamaz, kontrol dinin içselleştirilmesi ve insan bilincini şekillendirilmesi ile sağlanır... Dış ve iç kontrol, yani ferdi dışarıdan itaate zorlayan ve bunu ferdin kendi vicdanı içinden yapanlar arasında ayrım yapabiliriz” (Berger, 2002: 128, 130).

Aile, çevre, grup veya içinde bulunduğu toplum tarafından belirlenmekle kişi, dış kontrolün etki alanındadır. Kişi, istemese bile bazı durumlarda dış etkenlere bağlı olarak karar verebilmekte ve tercihler kişiye ait olamamaktadır. İç ve dış kontrol bağlamında “dindarlığın boyutları temel olarak psikolojik ve toplumsal olmak üzere iki düzeydeki tezahürleri dikkate alınarak anlaşılmalıdır” (Hülür ve Kalender, 2003: 158). Kişinin inanması veya inanmaması ve bunun gereklerini yerine getirmesi bireysel olarak adlandırılırsa; bu ritüellerin sosyal bir zeminde gerçekleştirilmesi de toplumsal düzey olarak düşünülebilir. Örneğin kişinin zikir anında cezbeye gelmesi psikolojik bir tezahürdür dersek, Hac için Kâbe’de ve Cuma namazı için camide toplanmak... toplumsal bir tezahür olarak değerlendirilebilir. Toplumsal tezahürlerde değer ve inançlar bu birlikteliğin önemli zincirleridir ki bir arada olmayı sağlar. Dinî veya itikadî doğrular o dini kabul etmiş tüm insanlar için geçerlidir. Örneğin, İslam dininde bir inanç olarak intihar men edilmiştir ki bu Dünya Sağlık Örgütü’nün intihar verilerinde de kendini açıkça göstermektedir. Zira Müslüman ülkelerdeki intihar oranları düşükken Müslüman olmayan ülkelerde yüksektir. Dahası 2015 verilerine göre 10,2’nin üstündeki oranlara sahip ülkeler arasında Kazakistan hariç hiçbir Müslüman ve Türk Dünyasından ülke yoktur. (WHO, 2015, *Ülkeye Göre İntihar Ölüm Oranları*).

Ancak bir kesim insanlar veya gruplar dini kontrolü elinde bulundurunca, mensupları üzerinde bir egemenlik kurabilmektedirler. Dahası bu dış kontrol temsilcilerine itaat etmenin dini bir akide olarak verilmesi ise din üzerinden o temsilcilere meşruiyet kazandırmak olur ki artık temsilciler kişilerin davranışlarının belirlenmesinde de önemli bir görev üstlenirler. Hele bir de otoriter yöneticilerce dini inançlar üzerinde yasaklar uygulanırsa, halk arasındaki tabirle, merdiven altı din temsilcileri ortaya çıkar. Bir zamanlar başörtüsü üzerinden uygulamaya konan yaptırımlar sonrasında kuvvet bulan cemaat yapıları gibi. Zira dış kontrol çabaları iç kontrolü şekillendiremiyorsa başarı imkânı azalır. Berger (2002: 133) de sosyal kontrolün bireyi sadece dışarıdan zorlamadığına; ayrıca kişinin bilincinde “içselleşerek” vicdani bir tarzda etkili olduğuna; kurallar kişinin vicdanında köklü bir yer edinmedikçe dıştan gelen kontrolün etkili olmasının düşünülemeyeceğine işaret etmektedir.

“İftira etmek, başkasının malını çalmak, yaşamına ve namusuna saldırıda bulunmak, yaptığı borcu reddetmek gibi eylemler hem hukukça, hem ahlakça iyi görülmeyen eylemlerdir. Ahlak bunları kınar, hukuk ise cezalandırır.” (Velidedeoğlu, 1983: 71). İkisinin de yaptırım gücü vardır. Ancak hukuk devlet,

güç, siyasi otorite eliyle; ahlaki kurallar ise toplumun eliyle uygulanmaktadır. Velidedeoğlu (1983: 71) ahlak kavramının bir sorumluluk ve görev duygusundan; bağlılık ve ödevlerin de çok eski çağlardan bu yana toplum yapısında kök salmış olan kimi göreneklerden ve kimi eylemlerin iyi kimilerinin de kötü sayılması konusundaki geleneklerden doğduğunu ve ahlak kurallarının toplumsal düzeni sağlamağa yaradığını belirtmektedir. Ancak coğrafi yapı, iklim şartları, diğer topluluklarla ilişkiler, insan doğası, hayat şartları, yaşam biçimine bağlı toplumsal farkların varlığı, farklı ahlak anlayışlarını, felsefi bağlamda öğretilerini ve farklı hukuk kurallarını ortaya çıkardığına göre; zaman ve mekâna bağlı kalmadan tüm insanlığı kuşatan bir ahlaki ilkeye/ilkelere göre yaşamak önerilegelmiştir. Birey ve toplulukların hayatını düzenleyecek olan tüm kural ve değerlerin özü olabilecek böyle bir ahlaki ilke veya ilkeler mevcut mudur, mevcut ise nedir? İşte bu vb. sorular, norm ve yasaların meşruiyeti ve kabulü açısından önemi haizdir.

2. EVRENSELİN KİŞİDE GERÇEKLEŞMESİ: “ÖYLE EYLE Kİ...”

Kant’ın ifadesiyle “öyle eyle ki, senin istemenin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin” (Kant, 1994: 35). Maksim, istemenin öznel ilkesi; pratik yasa ise nesnel ilke (Kant, 1995: 16) olduğuna göre; ‘öyle eyle ki’ ifadesi senin yaptıkların evrensel hale gelsin değil aksine sen evrensel olana/ evrenseli gösteren yasaya uygun davran anlamına gelmektedir. Maksim de evrenselin kişide gerçekleşmesinin dile getirilişidir. Bu haliyle bir eğitimidir ki ‘ödev ahlaki’ olarak adlandırılmasının nedeni de budur. Kant’ın bu sözü, bir yönüyle, ortaya konan ilkelerin farklı zaman dilimlerinde ve farklı topluluk veya toplumlar için değil; tüm zamanlar ve tüm insanlık için geçerli oluşuna dolayısıyla ahlak ilkelerinin kaynağı ve geçerliliğine vurgu yapmaktadır. Diğer yönüyle, ister insanın iyi isteğine bağlı olmak kaydıyla aklın üretimi isterse metafizikî veya ilahî olsun, evrensel ahlak yasalarına uyma çabasında, insanın mekâna ve zamana bağlı veya toplumsal değişimlerden uzak kalarak aklını kullanımına atıftır ki, insanın özgürlüğüne ve aklından dolayı sorumlu oluşuna da dikkat çekmektedir.

Ayrıca üretilen veya bulunan ilkenin tüm insanlar için kabul görece davranışlara dönüşmesinin istenmesi, bir bakıma, “norm, kural, yasa” kavramlarının ilkeye uygun olması isteğini dile getirmektir. Böylelikle tarihsel süreç ve sosyal değişme bağlamında ilkenin değişmezliğine ve yasaların bu “ilke”ye göre düzenlenmesi gerektiğine vurgudur. Diğer deyişle “öyle eyle ki” ifadesi bir yönüyle, tarihsel açıdan daha önceden var olan veya toplumsal alanda içine doğulan toplumsal yasalara sorgulamadan uyulmasını değil, evrensel olana göre davranmayı önermektedir. İnsanın Platon’un *ideaları* ile İmmanuel Kant’ın “*a priori*” (deney/tecrübe öncesi) kavramı çerçevesinde, insanüstü ve insana bağımlı olmayan kesin ahlak bilgisini, ilke ve yasalarını bulma anlamını da içermektedir. Bu haliyle metafizik veya ilahî bir anlatımı, deney öncesi var olan ilkelerin akıl yoluyla bulunmasını ve ilkelere uygun yasaların oluşturulmasını dile getirmektedir.

Kant’ın yapmak istediği “genel bir yasa olmasını isteyeceğin bir ilkeye göre eyle” formülü yoluyla insanları doğru eyleme yönlendirmektir (Gökberk, 1980: 407-408). Bu da kişinin ilke veya ölçü olarak kabul ettiğini başkalarının da alıp almayacağını, herkes için geçerli bir yasa olup olamayacağını dikkate almayı kişinin kendi eylemlerine dönük önermektedir. Bu da insanın araçsallaştırılmaktan

çıkması ve her insanın onurlu oluşuna yapılan vurgudur. Ahlak alanında, zaman ve mekânla sınırlı olmayan bir ilke mevcut ise tümel geçerliliği olan bir ahlak öğretisi veya yasasından söz edilebilir. Ancak toplumdan topluma, dönemden döneme yaşanan değişimlere ve hatta yönetim biçimlerine, ideolojilere, yöneticilere bağlı olarak ahlak kuralları (ve yasalar) da değişir denilirse söz edilemez; bu durumda farklı ve hatta gelişigüzel tasarımlar veya hükümler insanları sarar ki ancak bir ahlak tarihinden söz edilebilir. Kime göre, hangi kritere göre vb. sorulara mahal vermeden kaynağın/ilkenin bulunması adalet için önemi haizdir. Dolayısıyla ahlakın dayanağı olan ilke(ler), insanlarda farklı farklı kendini gösteren hissiyatla, eğilimlerle, eylemlerin sonuçlarıyla bulunamaz. Örneğin insanın yaratılma nedeni mutlu olmak olsaydı, pekâlâ sevk-i tabii veya eğilimler ile mutlu olunabilirdi. Ancak insanda kılı kırk yaran akıl var ki o da tek başına mutluluğa götüren yeterli bir kılavuz değildir. O nedenle olsa olsa Kant'ın ifadesiyle “*ödev ahlakı*”ndan söz edilebilir ki bir davranışın ahlaki değeri, varılmak istenen amaçta veya ulaşılmak istenen sonuçta değil bu davranışı belirleyen ilkededir. Bu ilke ise a priori'dir (Gökberk, 1980: 406-407) ki yasaya, norma duyulan saygıdan doğan ödev de, aklın buyruğudur.

Konfüçyüs da insanın davranışlarının temel dayanaklarını ve soylu insanın temel niteliklerini belirlerken ilke ve ahlak arasında bağ kurmakta ve ‘soylu insan’ı tarif etmektedir:

“Eğer bir insan, verilen bir ilkeyi zihinsel olarak kavradığı halde ahlakı o ilkeyi yaşamasına izin vermiyorsa, o ilkeye ulaşmış bile olsa, geri düşmekten kurtulamaz. Öte yandan zihinsel olarak kavradığı bir ilkeyi ahlak haline de getirebildiği halde başkalarını onuruyla idare etmesini bilmiyorsa kimse ona saygı duymayacaktır. Yine zihinsel olarak kavriyor, ahlak haline de getirmiş, insanları onuruyla idare edebiliyor ama insanları fitneye düşürecek hareketlerden kaçınmıyorsa mükemmele henüz ulaşmamış demektir” (Konfüçyüs, 1997: 145-146).

“Soylu insan Hakikat’i asıl ilke sayar, nezaketle onu uygular, alçakgönüllü bir şekilde onu sürdürür, ciddiyet ve samimiyetle onu mükemmele ulaştırır” (Konfüçyüs, 1997: 143).

İslam açısından yaratanın iletmiş olduğu vahye ve dolayısıyla ahlaki ilkelere aklederek ve davranışlarda uyarak, fitrat üzere, sırat-ı müstakim üzere yaşayarak ulaşılır. Hz. Aişe'nin sorulan bir soruya, Hz Muhammed (sav) için, “O'nun ahlakı Kur'an'dır” (Buharî, el-Edebü'l-Müfred, 99) diyerek verdiği cevap ile Hz. Muhammed (sav)'e hitaben “*Şüphesiz ki sen, en büyük bir ahlak üzerindesin*” (Kalem Suresi, Ayet: 4) mealindeki Ayet-i Kerime de ahlakın vahiy çerçevesinde ele alındığına delildir. Üstelik Hz. Muhammed (sav) “Ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim” hadisiyle de ahlakın yani tümel geçerliliği olan ahlak ilkelerinin ve uygulamalarının vahiy bağlantısını dile getirmişlerdir (Malik b. Enes, 2008: Hüsnü'l Hulk: 8). O halde ahlakın kaynağı vahiydir, Kur'an-ı Kerim'dir. Uygulamadaki önder ve örneği Hz. Peygamber'dir.

Gökberk'in (1980: 407-408) ifadesiyle ahlak dünyasında, doğada olduğu gibi, yalnız cansız bir zorunluluk, kör bir mekanizm yoktur; büsbütün farklı bir yasası olan bir dünyadır ve ahlak ilkeleri, gereklilik yasalarıdır, özgür bir süjeye seslenirler. O nedenle insanlar kendilerine ve birbirlerine “şöyle davranmalısın, böyle davranmamam gerekir” vb emirlerle yönelebilmektedirler. İnsan da ancak

insan onurunun teminatı ve genel geçer olan fitrî, aklî, ilahî ilkeler ile duygu ve menfaatler çerçevesinde şekillenen ilkeler* arasında tercih yapabiliyorsa ahlaki eyleyen olabilir. Aksi ise robotlara benzer. O nedenle özgürce seçim elbette ahlaki bir eylemin temel şartıdır. Bu özgürce tercihin bir sonucu olan sorumluluk ise toplumsal alanda kendisini yasalarla, normlarla, ödüllerle, cezalarla gösterir. (Yasaların, ödüllerin ve cezalandırmaların ilkelere uygunluğu ise başka bir tartışma konusudur.) Tüm bu çabalar bizi, ahlaki insan pratiği bağlamında değerlendirip, özgürlüğü şartsız gereklilik olarak gören “etik” kavramına götürür ki amaç *ahlaki yetkinliktir*.

“Etik, eylemde bulunanın kendi eylemi üzerinde aydınlanmasını ve sadece ahlaki yargılar vermeyi kazanmaktan da öte ahlaki yetkinlik ile toplumsal sorumluluk arasındaki temel ilkesel önem ve anlamı kavramasını ister. ... Ahlaki yetkinlik-deyim yerindeyse modern erdem kavramı-, herkesten beklenen ahlaki davranma ve yargılama becerisini, herkesin özgürlüğe saygı göstermeye ve özgürlük temelinde hesap vermeye hazır olmasını öngören sosyal sorumluluğu yansıtır” (Pieper, 1999: 152).

Aristoteles’in “insan doğadan siyasal bir hayvan” (Aristoteles, 1975: 9), sözünden hareketle insan toplumları, birbirinden işlevsel olarak farklılaşmış, etkinlikleri ve rolleri değerlendiren/farklı değerler atfeden dinamik sistemler diye tanımlanabilir. Bireylerin birbirlerinin etkinliklerini değerlendirmelerinin nedeni, toplumun ahlaki bir küme oluşundandır. Her toplum bütünlüğünü korumak için üyelerinin ortak bir değer sistemine bağlanmalarını ister ki bu durum, anonim bireyleri ahlaki bir küme haline getirir. Davranış ile norm arasındaki uyum veya uyumsuzluk nedeniyle de eşitsizlikler toplumsal kaynağını bulur. Normların korunması için ceza ve ödül, kaçınılmaz olarak toplumda eşitsiz bir dizilişi pekiştirir (Ergil, 1994: 80; 85) ki sosyal tabakalaşma dahi bu ahlaki küme oluşun bir sonucudur.

SONUÇ

Etkileşime açık bir zemin olan toplum denen yapıda, bireylerin gerçekleştirmeleri veya gerçekleştirilmeleri gereken birtakım davranış örüntüleri bulunmaktadır. İnsanlar birlikte yaşamının getireceği sorunları ortadan kaldırmak için bir takım isteklere sınırlamalar getirmiştir. Bunlar yazılı veya yazısız olabilir. Kurallara riayet etmesi için hukuk, dini inanç, kültürel ve tarihsel değerler, aile, gelenek, görenek, örf ve adetler vs. bireyin düşünce ve eylemlerine etki eder. Ancak sosyal düzende güven başta olmak üzere (metin içinde örnekleri verildiği gibi) sosyal sermaye kaybına sebep olabilen anlayışlar da bireyler üzerinde etkin olabilmektedir. Bu olumsuz yaklaşım kendini uluslararası alanda insan hakları ihlali olarak ortaya kor: İsrail’de bir anaokulundaki çocuklara, tüm dünyanın Yahudi ve İsrail düşmanı olduğunun şarkılarla öğretilmesi ya da Filistin’de yaşayanların öldürülmelerinin beyinlerine kazınması... gibi.

Toplumsal kurallar bireyleri kuşatır. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar arasında denge görevini üstlenen bazı sosyal değerler ve kurallar, Durkheim’in “elcil intihar” açıklamasını hatırlatır bir şekilde, bazen baskıcı bir hal alabilir. Böyle durumlarda kalıplardan sıyrılıp bir şeyler yapabilmek ya da aynılık içerisinde farklı

* Çokça moda olan “benim ilkelerim var, ilkelerimden taviz vermem” ifadesi tartışmaya açıktır. “Kişisel çıkarlarını koruyan ilkelere mi yoksa kendini sorgulayacağın evrensel ilkelere mi söz ediyorsun?” sorusu konuya açıklık kazandıracaktır.

olabilmek pek kolay değildir. O nedenle hem bireyin özgürlüklerini kullanması hem de sosyal ilişkilerin bir düzen içerisinde yürütülmesi için toplumsal kuralların dayanağı olabilecek bir “ahlaki ilke” aranmıştır. İlke, bireylerin birbirlerine ve topluma, toplumun da bireylere karşı tutum ve davranışlarını düzenleyici niteliktedir; bu ilkeyle insanlar insanca yaşamak için kendi kendilerini kontrol altına almışlardır.

İnsanın özgürlüğü ve onuru için davranışları belirleyecek ilkelerin tüm zaman ve insanlar için tümel-geçerliliği zorunludur. Zamana ve farklı toplumlara göre değişecek ilkeler ve bu ilkelere bağlı yasalar hakikate ulaştırılmaz. İster insan aklıyla üretilsin ister ilahî ve metafizikî bir yolla ulaşılsın, tümel-geçer ilkeler ve yasalar insanın özgürlüğünü zorunlu ve dolayısıyla insanı sorumlu kılmaktadır. İnsan özgür olduğu için sorumludur da.

Ahlaki küme olarak toplumlarda birçok yasa, ilkeler çerçevesinde değerlendirmeye açık olmak üzere, zamanın şartlarına göre değişebilmektedir (doğal değil pozitif hukuk). Ancak her yasa, adalet ilkesine ters düşmemek kaydıyla tümel geçerliliğini kazanabilecektir. Belki bu söylem, Baumann’ın “Yasa Koyucular ile Yorumcular”^{*} kitabında tartıştığı konuları irdelemeyi de beraberinde getirmektedir. Bir ahlaki davranışın değeri de yaratana imandan sonra, hadiste belirtildiği üzere, kendisi için istediğini, kardeşi için de istemektir (Ahmed b. Hanbel, 2004: 113). Böyle bir yaşam biçimi de Hz. Ali’nin, ‘Müslümanlar inançta kardeş, insanlar ise yaratılıştan kardeşler’ sözüne; Yunus Emre’nin ‘severim yaratılanı yaratandan ötürü’ ifadesine müracaat etmeyi zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- KUR’AN-I KERİM (Yazır, Elmalı Hamdi. (2002). *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali*. Sadeleştiren: Kasım Yayla. İstanbul: Merve Yay.
- Ahmed B. Hanbel. (2004). *El-Müsneid, el-Fethu’r-Rabbani Tertibi*. Terceme: Rifat Erol ve Süleyman Sarı. Cilt: 1. İstanbul: Ensar Yay.
- Aristoteles. (1975). *Politika*. Çev. Mete Tuncay. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bauman Z. (1996). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Metis Yay.
- Berger P. L. (2002). Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi. *Din ve Modernlik-Toplum Bilim Yazıları -I-*, Der. ve Çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Buhari, (2017). *el-Edebü’l-Müfred*, İstanbul: Beka Yay.
- Bulut M. A. (2008). *Ruhun Deşifresi*. İstanbul: Popüler Yay.
- Cüceloğlu D. (2004). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demir Ö. (2003). *İktisat ve Ahlak*. Ankara: Liberte Yay.
- Ergil D. (1994). *Toplum ve İnsan*. Ankara: Turhan Kitabevi Yay.

* Modern stratejiyi belirleyen şey “yasa koyuculuk”tur. Hüküm verme otoritesi, entelektüellerin toplumun entelektüel olmayan kesimine oranla daha kolay eriştikleri nesnel bilgi tarafından meşrulaştırılır. Postmodern strateji ise “yorumcu”dur. Bir topluluğa özgü gelenek içinde dile getirilmiş ifadeleri, bir başka geleneğe dayanan bilgi sisteminde anlaşılabilir şekilde çevirmeyi içerir. En iyi toplumsal düzeni seçmek yerine, iletişim sürecinde anlamın çarpıtılmasını anlamaya çalışır (Bauman, 1996: 11-12).

- Gökberk M. (1980). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gövsal İ. A. (1998). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yay.
- <http://www.milliyet.com.tr/dugun-gunu-karisini-olduren-koca-kina-bursa-yerelhaber-2449273/>, Erişim: 18.12.2017.
- <http://www.milliyet.com.tr/otel-girisinde-esini-defalarca-gundem-2568462/>, Erişim: 18.12.2017.
- Hülür H., Kalender A. (2003). *Sosyo-Politik Tutumlar ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı Ç. (1996). *İnsan, Aile, Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kant I. (1994). *Pratik Aklın Eleştirisi*. Çev. İonna Kuçurardı ve Yusuf Örnek. Ankara: TFK Yay.
- Kant I. (1995). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev. İonna Kuçurardı. Ankara: TFK Yay.
- Konfüçyüs. (1997). *Seçme Konuşmalar*. Türkçesi: Hakan Arslanbenzer, İstanbul: Şule Yay.
- Malik B. Enes. (2008). *Muvatta Tercemesi*. Çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık.
- Pieper A. (1999). *Etiğe Giriş*. Çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sayın Ö. (1985). *Sosyolojiye Giriş (Sosyolojinin Temelleri)*. İzmir: Erdem Kitabevi.
- Türkkahraman M. (1998). Sosyal Değişme, Kurumlar ve Toplumsal Uzlaş. *Bilim Yolu*, Sayı: 1, 293-303.
- Türükoğlu G. (1976). *Sınırlandırılmış Türk Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Velidedeoğlu H. V. (1983). *Toplumsal Yaşam ve Hukuk*, İstanbul: Hil Yay.
- WHO. Global Health Observatory Veri Havuzu, Ülkeye Göre İntihar Ölüm Oranları (2000-2015). <http://apps.who.int/gho/data/view.main.GSWCAH22v>, Erişim: 17.12.2017.

FARKLILIKLARI BİR ARADA YAŞATMADA CAMİLERİN ÖNEMİ VE YENİ MABET DİLİNİN İNŞASI

Zeki TAN*

Geliş Tarihi: 12.11.2017   Revize Tarihi: 15.12.2017   Kabul Tarihi: 25.12.2017

ÖZ

Toplumun farklı renklerini, ırklarını, etnik yapılarını bir araya getirmede alternatifini olmayan tek kurum mabetlerdir. Bunun tezahür ve “gerçekliğini” camiye bakarak görmek mümkündür.

Modern dönemde de insanların en temel ihtiyacı toplumun bütün fertlerini kaynaştırmaktır. Bireyciliğin ön plana çıkarıldığı bir dünyada caminin kapsayıcı atmosferine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Mescid-i Nebevi’deki ilk cemaatin fikri, irki, zihni profili ile bugün camiye gelen farklı mezhep ve düşünce sahibi insanlar aynı değildir. Bugün farklı diller, ırklar, renkler, cinsler, mezhepler aynı cami kubbesi altında bir araya gelmektedirler. Bunları kucaklayan, dışlamayan, ötelemeyen daha rikkatli bir dil, daha özenli bir üslubu içeren yeni bir “cami dilinin” inşasına ihtiyaç vardır.

Kitlelerin düşüncelerini bastıran, ötekileştiren, buyurgan, önyargılı ve otoriter tutum ve dil insanların kutsala ve mabede yabancılaşmasına yol açar. O halde camide “sivri ve fevri konuşmak” değil usulüyle ilmi konuşmak; heyecan vermek değil “bilinç uyandırmak” ve yeni ufuklara yelken açmak esas alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Toplum, cami, farklılık, mabet dili, üslup, bir arada yaşama.

THE IMPORTANCE OF THE MOSQUES IN COEXISTENCE THE DIFFERENCES AND CONSTRUCTION OF THE NEW SANCTUARY LANGUAGE

ABSTRACT

The only institution that does not have an alternative to bringing together the different colors, races and ethnic structures of society is the sanctuaries. It is possible to see appearance and "reality" of this by looking at the mosque.

In the modern era, the fundamental principle that people need is to integrate all the members of society. In a world where individualism is at the forefront, the containment atmosphere of the mosque is required more than ever.

The intellectual, racial, and mental profile of the people in Masjid al-Nabawid is not the same with different sectarian and thought-minded people coming to the mosque today. Today different languages, races, colors, genres, sects come together under the same mosque dome. There is a need for the construction of a new "mosque language", namely a more polite language, a more attentive style that includes but does not exclude and does not push them.

The dominant, marginal, bossy, prejudiced and authoritarian attitude and language lead to sanctification and alienation of the people. In that case, it has to be based on duly speaking scientifically, not “speaking snippy and impulsive”; raising awareness, not giving excitement; and setting sail for new horizons.

Keywords: Society, mosque, difference, sanctuary language, style, coexistence.

* Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, zekitan64@windowslive.com

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerim’in insanlığa gönderilmesindeki maksatlardan birisi de “fabrika ayarları” ile oynanan inancın, ahlakın, ibadetlerin yeniden düzeltilmesidir. Vahyin tarihe müdahalesi ilk değildir. İnsanlık tarihi boyunca vahyin belirlediği koordinatlarından sapma durumunda hep ilahi müdahale olagelmıştır. Bundan sonra yeni bir vahiy gelmeyeceğine göre yapılması gereken şey, meydana gelen bireysel veya toplumsal krizlerde son vahyin bize sunduğu koordinatlar üzerinden sağlıklı zemin inşa etmektir.

Geçmiş vahyin muhataplarından bazılarının “...Biz Allah’ın çocukları, O’nun sevgili kullarıyız...” (Mâide, 5/18) demeleri Kur’ân tarafından eleştirilerek bize aktarılır. Kur’ân bu iddianın geçersizliğini “Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Kendinize mahsus bir kimlik sahibi olmanız, birbirinizi farklı kimliklerinizle tanıyıp yardımlaşmanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Ama şunu da bilin ki Allah katında en değerli olanınız, O’nun emir ve yasakları hususunda en duyarlı, en dikkatli olanınızdır. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.” (Hucurât, 49/13) diyerek bu yanlış düzeltir.

Manevi üstünlük ve karakter farklılığı insanın kendi emeğinin karşılığı olan değerlerdir. Bu alanlarda tekâmül insana bırakılmıştır.

Kur’ân “Ey insanlar! Sizi bir tek can(lı)dan yaratan, ondan eşini var eden ve her ikisinden pek çok kadın ve erkek meydana getiren Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun...” (Nisa, 4/1) buyurarak bütün insanların biyolojik kökenlerinin birliğine dikkat çeker. Bir de bütün insanların insan olma “ortak paydasına” dikkat çeker. Çünkü her insan Allah tarafından yaratılmıştır. Bu sebepten insan, insan olduğundan dolayı saygıya layıktır. Hz. Peygamber (sas)’in bir Yahudi cenazesi karşısında ayağa kalkarken kendisine “bu bir Yahudi cenazesidir” şeklindeki ifadeye “O bir insan değil mi?”¹ diyerek cenazenin “insan” olması hasebiyle saygıya layık olduğunu ifade etmiştir.

Bir Yahudi hastayı ziyaret ederek² farklı inanca mensup da olsa “Âdemoğlu’na” karşı duyarlılığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Kur’ân “gerçek şu ki, Biz Âdemoğullarını üstün ve onurlu kıldık...” (İsra, 17/70) buyurarak etnik farklılıkların değil “âdemoğlu olma” ortak paydasına dikkat çekmektedir.

Bütün insanlar “aynı candan” (nefsi vahide, Nisa, 4/1) yaratılmışlardır. Daha sonra insanların farklı ırklara kavimlere ve kabilelere ayrılmalarını Allah dilemiştir. Böylece ilahî iradenin ipoteğine aldığı insanların kendi hegemonyasına alarak ırklar üstünlüğüne dönüştürmesi yanlışır.

Her insanı sevmek zorunda değiliz fakat her insanı kendi ontolojik farklılığı ile kabullenmek zorundayız. Bu aynı zamanda kendimize de olan saygının gereğidir. Aksini söylemek zihin daralmasının dışı vurumu hatta akıl tutulmasıdır ki artık yerkürenin bunu tolere etmek gibi bir imkânı da kalmamıştır.

İnsanların zihinsel olarak girdiği ve çıkmakta zorlandığı modern dönem handikaplardan ancak vahyin rehberliği ile çıkabilir. Birçok ideoloji denenerek

¹ Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu Muslim*, İstanbul. 1985, “Cenaiz” 78.

² Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim; *Sahihu'l-Buhâri*, Mısır, 1212, “Cenaiz” 80.

kredisini tüketti. Dünyanın yeni kaos ve savaşlarla yüzleşecek takati kalmadı artık dense sezadır. Modern dönemde yeniden nükseden küresel ölçekte problem olarak “farklılıkları bir arada yaşatamama” hususunda vahyin sesine kulak vermek gerekir. Yoksa farklılıkları bir arada yaşatma becerisi ve formülü geliştiril(e)mediğinden dolayı modern dünya derin krizlerle boğuşmaya devam edecektir.

Bugün dünyada eskisinden daha fazla göç ve sığınma ile karşı karşıyayız. Bu göçler bazen işsizlik, bazen eğitim sorunu, bazen salgın hastalıklar, bazen iç savaşlar bazen de hukuk ve adaletin tecellisine sığınma olarak kendini göstermektedir. Ama dünya henüz böyle bir mobilizasyona hazır değil. Toplumlar bu ani şok karşısında ortaya çıkan kimlik ve kişiliklerle karşı karşıya geldiklerinde ne yapacaklarını bilememektedirler. Toplum bilimciler çok kültürlülüğü içselleştirecek bir çözüm üretmede neredeyse yetersiz kalmaktadırlar. Bu durum da insanlar arasındaki diyalog eksikliği yeni düşmanlık zeminleri oluşturmaktadır. Şayet buna çözüm üretil(e)mezse yer küre yaşanabilir olmaktan çıkabilir.

Beraber yaşamak zorunda olduğumuz şu yerküreyi daha yaşanabilir hale getirmek hususunda herkes seferber olmak zorundadır. Ünlü İngiliz fizikçi Prof. Dr. Stephen Hawking insan cinsinin yaptıkları karşısında ümitsizliğini şöyle ifade eder; “*dünya artık tehlikeli bir gezegen oldu, yaşayacak başka bir gezegen bulmamız lazım...*” Hâlbuki başka gezegen aramaktan öte, mevcut gezegeni yaşanabilir hale getirmek gerekir. Yoksa sinema filmindeki astronotun, “*aşağıda birbirimize yaptıklarımıza katlanamıyorum. Uzayda yaşamak istiyorum. 8 milyar insanın yanına dönesim gelmiyor*” aforizmasını insanlar daha yüksek sesle dile getirilebilir. Hatta “Uzlaşma Kültürü Bakanlığı” talebi bunun ilk ifadesi olabilir.³

İnsanların hem biyolojik hem de ontolojik olarak farklı olduklarını bunları tekipleştirmenin fitrata müdahale olduğunu vahiy şöyle anlatır: “*...Eğer Allah dileyseydi hepinizi tek bir topluluk yapardı; fakat size emanet ettikleriyle sizi sınamak için yapmadı: o halde hayırlarda birbirinizle yarışın! Topyekûn dönüşünüz Allah’adır; işte o zaman ihtilaf ettiğiniz şeyleri size bir haber verecektir.*” (Maide, 6/48) buyurarak bütün insanları değer üretmeye davet eder. Buna rağmen insanların birbirlerine “tahakkümle” kriz üretmiş olurlar ki bu da anlaşılır gibi değildir.

İlahi rehberlikten yoksunluk, vahiyde yapılan tahrif insanlığı ilahî alana müdahaleye götürebilir. Yüce Allah insana inanma özgürlüğü verdiği gibi inanmama tercihini de vermiştir. Fakat insan hemcinsinin öznel dünyasına saygı göstereceğine kendine benzetme psikozuna (gerçeklik ile ilişkinin kopması) girebiliyor. Kur’an “*Eğer senin Rabbin dileyseydi, dünyada ne kadar insan varsa hepsi imana gelirdi. Ama bunu irade etmedi. Şimdi sen mi, imana gelsinler diye insanları zorlayacaksın?*” (Yunus, 10/99) buyurur. Ayet her insanın, inansın veya inanmasın kendi tercihine saygı gösterilmesini istemektedir.

Yeni ve orijinal fikirler tek tip düşünce dünyasına sahip insanlardan değil, farklı hatta zıt düşüncelerin bir araya gelmesinden doğar. İnsanın fitratı farklı olması üzerine kodlanmıştır. Yoksa insanlar da aynı kovanda yaşayan arılardan farksız

³ Ramazanoğlu, Yıldız, “Uzlaşma Kültürü Bakanlığı” <http://www.karar.com/yazarlar/yildiz-ramaas:20.05.2017>.

olurlardı. Milyonlarca arıyı veya ipekböceğini bir araya getirirler üreteceği tek şey bal veya ipektir. Çünkü böyle kodlanmışlardır. İlk dönemdeki arı veya ipek böceği hangi özellikte ise bugün de aynıdır. Fakat ilk insan ile günümüz insanının ürettikleri arasında mukayese edilemeyecek kadar fark mevcuttur.

Tek tip düşünceye sahip insanların üretecekleri fikir de tektir. Belki de komünist ve faşist düşüncenin uzun vadeli yaşayamamasının bir sebebi de tek tip düşünce dünyasının inşasıdır. Komünizm insanlığa sadece “hüzün koleksiyonu” miras bıraktı dense sezadır. İnsana derin derin düşünme kanalları açma yerine dışarıdan fikir dayatmanın adı komünizmdir. Fikir patronluğuna soyunarak insanların konuşmalarını istemek, kişiyi sıkıca tutup koşmasını istemek ile eş anlamlıdır. Bu zihniyet şekilsel olarak tarihe karışsa bile zihniyet olarak başka veçhelerde kendini gösterebilir. Şairin dediği gibi *“her çıkmaz sokağın çıkmazını anlamak için sonuna kadar yürümek zorunda bırakıldık. Yine çıkmaz bir sokakta yürüyoruz.”* İnsanlar yorulmaktan söz söyleyemez hale geldi.

Yaşadığımız yer kürede hepimizin ötekenden öğreneceği mutlaka bir şeylerin olduğuna inanmak gerekir. Yoksa ya hep beraber kaybedeceğiz ya da hep birlikte kurtulacağız. Kendisini yeterli görüp dünyanın efendiliğine soyunmanın faturasını kapitalist blok ağır şekilde bize ödetiyor.⁴

Kur’ân, *“bir yerde herkes birbirine benziyorsa; orda kimse yok demektir”* dedirtmemek, insanları kendi sınırlarına davet etmek için şöyle der:

“Bütün insanlık sadece bir tek topluluk halindeydi, ama sonradan ayrı görüşleri benimsemeye başladılar. Şayet (bu konuda) Rabbinin katında önceden belirlenmiş bir karar olmasaydı düşüklükleri bütün bu ayrılıklar (daha başlangıçta) çözümlenmiş olurdu” (Yunus, 10/19)

Otomobil sanayiinde önemli bir yeri olan Ford Motor Company'nin kurucusu Henry Ford şöyle bir tespitte bulunur: *“Bütün Fordlar (Ford markalı otomobiller) birbirinin tıpatıp aynıdır, ama yeryüzünde birbirinin tıpatıp olan iki kişi yoktur. Bu gök-kubbe altındaki her yeni hayat yeni bir şeydir; daha önceleri onun gibi hiçbir şey yoktu ve bundan sonra da onun gibi bir şey olmayacak.*

Bir genç kendisi hakkında düşünürken, o fikir üzerinde durmalı, kendisini diğerlerinden farklı yapan tek bir şahsiyet kıvılcımının ne olduğunu araştırmalı. Cemiyet ve okullar, onun bu özelliğini kendisinden ayırmaya çalışabilirler; onların yapmak istedikleri, hepimizi aynı kalıba dökmektir, ama ben de derim ki, o kıvılcımın kaybolmasına müsaade etme; önemli bir olma yolunda elinizdeki yegâne iddia odur.

Bütün bunlar, umumi yerlerde konuşma konusunda iki defa doğru ve geçerlidir. Bu dünyada sizin gibi başka biri yoktur. Yüz-milyonlarca insanın da iki gözleri, bir burunları ve bir ağızları var; ama hiçbiri tıpatıp bize benzemez; hiçbirinde sizin özellik ve metotlarınızın ve sizin kafanızı oluşturan malzemenin aynı yoktur... Başka bir ifade ile sizin kendinize özgü bir şahsiyetiniz var...”⁵

Ressamlar tablo yaparken hiçbir tablonun ikizini yap(a)mazlar. Yaptıkları her tablo tek ve özeldir. Başkaları bunun kopyasını alıp çoğaltabilirler. Ressamın nezdinde

⁴ Garaudy, Roger, *Yobazlıklar*, trc. Cemal Aydın, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 74.

⁵ Muallimoğlu, Nejat, *Bütün Yönleri ile Hitabet*, Bugra Yayınları, İstanbul 2016, s. 270.

tabloyu farklı kılan tek ve eşsiz oluşudur. Sanatçı sahip olduğu birikimi tuvale yansıtarak kendini ortaya koyar.

Kur'ân “İnsana iki göz vermedik mi?” (Beled, 90/8) buyurur. Burada sadece insana verilen göz nimetine şükredilmesi dikkate verilmiyor, aynı zamanda insanın sahip olduğu biyolojik iki gözü ile yeryüzündeki bütün insanlardan farklı olduğu da vurgulanmaktadır. Çünkü insanların sadece parmak izleri değil, yüz, göz, ses, kulak, beyin dalgaları da farklıdır. Her insan Allah'ın yarattığı özel bir tablodur. Biyolojik olarak farklı olduğu gibi fikri olarak da farklıdır. Bu farklılıkları farklı ve orijinal fikir üretmede birer avantajdır. Bunu dezavantaja dönüştürmek anlaşılır değildir.

1. MEDENİYETİN KRİTERİ FARKLILIKLARI BİR ARADA YAŞATMADIR

Hz. Peygamber (sas)'i Medine'ye ısrarla davet ettiler. Çünkü farklı kabilelere mensup olanlar arasında yüz yıllarca devam eden savaşlar insanları hem bezdirmiş hem de yormuştu. Nesiller boyunca devam eden savaşların bitirilmesinde formül bulunamıyordu. Kur'ân Medine'de yaşayan akrabaların arasındaki krizleri şöyle anlatır. Bunlar akraba olmalarına rağmen bir arada yaşamının parametrelerini bulamamışlardı. Toplumsal statüyü belirleyen değerler Garaudy'nin dediği gibi kendilerini başkalarının efendisi görmeyi. Bağnazlıklara karşı verilecek mücadele kendi bağnazlığından hareketle verilemezdi.⁶ Vahiy önce bunların değerler hiyerarşisinde yerini belirledi ve farklılıklarını kabullendi. Fakat bunu bir değer olarak görmedi. Herkesin varlığını adeta tescil etti. Değer inkârına yönelmedi vahiy. Herkes kendisini nasıl görüyorsa veya görmek istiyorsa o şekilde tanındı. O güne kadar çöl insanının tarihinde görülmemiş en gelişmiş toplumsal mutabakat zeminini tesis etti. Vahyin sağladığı toplumsal sözleşmenin temelleri şu ahlaki ilkelere dayandırıldı.

“Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız tutunun ve birbirinizden kopmayın. Ve Allah'ın size verdiği nimetleri hatırlayın: Siz birbirinize düşman iken kalplerinizi nasıl uzlaştırdı da O'nun lütfü ile kardeş oldunuz ve ateşli bir uçurumun kenarında (iken) sizi ondan (nasıl) korudu. Bu şekilde Allah mesajlarını size açıklar ki hidayet bulasınız.” (Âl-i İmrân, 3/103).

Prof. Dr. Mehmet Görmez'in dediği gibi: “...İnanan insanlar arasındaki küçük mensubiyetler, büyük mensubiyetleri gölgeledi. Irka, dile, bölgeye, kabileye, mezhebe, meşrebe, tarikata, cemaate bağlılığın küçük mensubiyet, Allah'a olan bağlılığın ise büyük mensubiyet olduğu bilinmelidir. Küçük mensubiyetler bir kimlik haline dönüştü. Büyük mensubiyetler gölgede kaldı. Kürtlük, Türklük, Araplık, Zencilik, Şafilik, Sünnilik ön plana çıktı, fertleri kardeş kılan asıl unsurlar gölgede kaldı. Büyük mensubiyetler, küçük mensubiyetlerin önüne geçmediği sürece de bu böyle devam edecektir. İnananlar küçük mensubiyetlerini kimliğe dönüştürerek büyük mensubiyetlerinin önüne geçirmesinin zararlarını yaşıyor. Bütün bunların nedeni, cehalettir...”⁷

⁶ Garaudy, *Yobazlıklar*, s. 73-74.

⁷ <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/Diyaret-Isleri-Baskanligi-Duyuru-18126.aspx>. Erişim Tarihi: 06.04.2012

Hız. Peygamber (sas)'in Medine'ye geldiğinde belirlediği temel stratejide şu üç kurum vardı. Kurumlaşmayan bir birimin problem çözmesi toplumsal değişim ve dönüşüm gerçekleştirme imkânsızdır. Bunun için Peygamber (sas) ayağının tozu ile geldiği Medine'de insanları “manen inşa” edecek bir “mescit” inşa etti. İkincisi toplumun iktisadi taleplerinin karşılanacağı “ticaret merkezi” (pazar yeri) kurdu. Üçüncüsü de savaflara bile gitmesi hoş karşılanmayan (Tevbe, 9/122) ilim ehlinin yetişeceği Muhammed Hamidullah'ın ifadesi ile “yeryüzünün ilk üniversitesi” olan mescidin bir bölümünü “bilginin merkezi” haline getirdi.⁸

Bir de Medine'de yaşayan insanların inancına ve ameline bakmadan insanların problemlerini ve değerlerini dikkate alarak “katılım” esasına dayanan bir ortak metin imzalandı.⁹ Bu ortamda kamu sağlığı, kamu ahlakı ve kamu yararı bozulmadığı sürece herkes kendi içerisinde özgür olarak hareket etmiştir. Bazı fikirler bize uymasa da gelecekte işe yarayabilirler.

İslam kültür ve medeniyetine baktığımızda varlıklarına tahammül edil(e)meyen birçok fikir ve düşünce insanı daha sonraki yıllarda baş tacı edilmiştir.

Medine'deki dindar olanla olmayanın karşılıklı olarak korkularının üstesinden gelmesindeki başarıya, modern dünyanın projeksiyonlarını çevirmesi gerekir. Bu birliktelik dini değil toplumsal uzlaşma üzerine kuruldu. Kabilecilik anlayışının hüküm sürdüğü coğrafyada “Medineli” olma orta paydası uzun sürmese de herkese anlamlı geldi.

İslam ülkelerinde anayasa hareketlerini inceleyen Salih Tuğ, bu konuda şöyle der: “Bu o devre kadar fiziki determinist ölçülerle ayakta duran kabile yapısının ötesine geçmek suretiyle, sırf “insan” unsuruna ve onun seçimine/ihtiyarına dayanarak ırk, dil, din farkını nazarı itibara almayan pek yeni bir siyasi cami'a anlayışını benimsiyordu.”¹⁰

Tarihte kurulan, Bağdat, İstanbul, Buhara, Bosna, Semerkant, Şam vb. şehirlere bakıldığında toplumsal uzlaşma sağlanmış ve kuşatıcı bir şehir planlaması sayesinde çeşitli etnik ve dini guruplar beraber yaşamışlardır. Bu “icbari” bir zorunluluk olarak görülmemiş, “ihtiyari” bir gereklilik olarak benimsenmiştir. Çünkü şehirde yaşayan farklı insanlar yaşadıkları yerlere kültürel, iktisadi katkılarda bulunmaktan geri durmamışlardır.

2. FARKLILIKLARI KÜLFET DEĞİL NİMET BİLMEK

Anadolu'nun değişik illerinde yaşayan Yahudi, Hıristiyan, Ermeni ve Rum vatandaşların sahip oldukları sanat, zanaat, bilgi ve becerileri ile topluma değer kattıkları müsellemidir. Anadolu'nun verimli topraklarında her kültür ve inanç gurubu içinde yaşadığı toplumun bir çarkı misali “değer üretmekten” geri durmamıştır.

Her ferдин inancı (Yahudi, Hıristiyan, Mecusi, Müşrik) ne olursa olsun sahip olduğu kabiliyet ve taşıdığı kimlik içinde kabul ederek kendisinden istifade etme Nebi (sas)'in hayatında görülmektedir. Mesela: Hız. Peygamber (sas) Bedir savaşı sonrası savaşı esiri olanların Müslüman çocuklara okuma yazma öğretmelerini

⁸ Hamidullah Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1980, II, 820.

⁹ Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, Beyrut, 1987, s. 59-62.

¹⁰ Tuğ, Salih, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul. 1969, s. 45.

isteyerek farklı fikirde/müşrik olmalarının onlardan istifade edilmeyeceği yolunu tercih etmemiş bilakis toplumda üretebileceği emek ve değer olmasına bakmıştır.¹¹ Hatta diplomasindeki kabiliyet ve başarısından dolayı Müslüman olmayıp “Müşrik” olan Amr b. Umeyye’yi Habeşistan’a göndererek diploması işlerinde çalıştırmış, böylece müşrik birisinin sahip olduğu bilgi birikimden istifade cihetine gitmiştir.¹² Hicret esnasında henüz Müslüman olmayan Abdullah b. Uraykit’in maharetli yol rehberliği hususundaki tecrübesinden ve güvenilir olmasından istifade etmekten çekinmemiştir.¹³ İslam tarihi boyunca da farklı inanç mensuplarının sahip oldukları bilgi ve beceriden istifadeden uzak kalınmamıştır.¹⁴ Böyle bir davranış değer üretenlerin emeklerinden istifade edilerek toplumsal kalkınmaya artı değer katmıştır.

2015 Nobel Kimya Ödülü’nü “DNA onarımı” hakkındaki bilimsel çalışmasıyla Prof. Dr. Aziz Sancar kazandı. Batı dünyası Sancar’ın ürettiği “bilgiye” odaklanırken doğu toplumları hangi “ırka” mensup olduğunu tartıştı. Doğu toplumları yapılan işin “kalitesinden” ziyade, işi yapanın; kimliği, cinsiyeti, mezhebi, dini üzerinden tartışma yapar. Futbol oynayan oyuncunun “oyununa” değil de “ırkına” bakarlar.

Apple Computer, Inc.’ın kurucusu olan Steven Paul Jobs bilgisayar endüstrisinin önderlerinden olarak kabul edilir. Next Computer ve Pixar Animasyon Stüdyoları’nı da kurmuş ve yönetim kurulu başkanlığını yapmıştır. Yönettiği Apple firmasını zirveye çıkarmıştır. Aslen Suriye’li göçmen bir ailenin çocuğu olarak sonradan gittiği Amerika’ya büyük katkılar sağlamıştır.

Bugün de Anadolu coğrafyasına bakıldığında Türk, Kürt, Arap, Rum, Gürcü, Süryani, Yahudi, Hristiyan, Çerkez, Abhaz, Zaza, Alevi, Ermeni, Yezidi, Roman, vb. yetmiş iki buçuk milletin “az da” olsa izleri halen yaşamaya devam etmektedirler.

Yabancı işçilerin Almanya’yı kalkındırmasındaki gücü inkâr edilemez bir gerçektir. Almanya bu kazanımını farklı inanç guruplarına olan pozitif yaklaşımına borçludur.

Almanya’nın en büyük spor kulübü ve dördüncü büyük futbol takımı olan Bayer Munich, futbolcularının dini vecibelerini rahatça yerine getirebilmeleri için bir mescit yaptırma kararı aldı. Futbol kulübünün orta saha oyuncusu Bilal Franck Ribery tarafından yapılan istek üzerine, kulübe ait Allianz Arena stadyumuna mescit yapılması kararlaştırıldı. Yapılacak mescit bütün Müslüman oyuncu ve izleyicilerin hizmetinde olacak. Aynı zamanda daimî bir imamı ve İslami eserlerden oluşan kütüphanesi ile Müslümanlara hizmet verecek. Kulüp tarafından yapılan açıklamada mescit inşası ve müstemlatı ile ilgili masrafların %85’inin

¹¹ İbn Sa’d, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu’l-Kübra*, Beyrut, 1985, II/18; Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitabu’l-Emval*, trc. Cemaleddin Saylık, İstanbul 1981, s. 308.

¹² Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1980, I/447.

¹³ İbn Sa’d, *et-Tabakatu’l-Kübra*, I/223-226.

¹⁴ Öztürk, Levent, *İslam Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, 321-399; Gayrimüslim hekimlerin İslam toplumunda çalışmaları ve topluma katkıları hususunda bkz. Öztürk, “Abbâsiler Döneminde Yaşayan Hristiyan Doktorların İslam Toplumuna Katkıları”, *İstem Dergisi*, 2 (3), 2004, s. 72-73.

Bayer Munich futbol kulübü tarafından, geri kalan %15'inin ise Müslüman futbolcu ve diğer cemaat tarafından karşılanacağı duyuruldu.¹⁵

3. FARKLILIK VE MABET

Yeryüzündeki farklı karakterlerin bulunduğu zengin mekânların başında mabetler gelmektedir. Çünkü mabetlerin sahibi insan değil Allah'tır. *"İbadethaneler Allah'a mahsustur; öyleyse Allah'ın yanısıra başka hiç kimseye yalvarıp yakarmayın!"* (Cin, 72/18). Âyeti mabetlerin Allah'ın tekelinde olduğunu vurgular. Bunun anlamı şudur: Allah, kendisini Kur'ân-ı Kerim'in ilk sûresi olan Fatiha'da *"Âlemlerin Rabbi"* olarak tavsif eder. Bölgesel değil evrensel ve herkesin Rabbi. Yani hiç kimsenin dışlanmadığı mutlak kuşatıcı bir tariftir bu.¹⁶ İnsanlar genellikle kendisi gibi düşünmeyen, inanmayan kısaca ötekileştirdiği kimselerle sağlıklı ilişki kurmazlar. Bugün insanların en temel problemi kendisi gibi olmayanla ontolojik ilişkinin sağlıklı bir zeminde kurulmasıdır. Bunun içinde alternatifi olmayan kurum camidir. Çünkü yeryüzündeki farklılıklara kucak açan cami misali bir kurum halen inşa edilmedi. Bu sebepten bütün inançlara ait mabetlerin savaş ortamında bile korunması esastır. Bir inanca ait mabedin saldırıya uğraması aynı zamanda o inancın ifade edilmesine de saldırıdır.

Kur'ân-ı Kerim farklı inanç guruplarına ait mabetlerin korunması gerektiğini şöyle anlatır: *"...Allah insanları birbirlerine karşı savunmasız bıraksaydı, şüphesiz o zaman, içlerinde Allah'ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler (çoktan) yıkılıp gitmiş olurdu..."* (Hac, 22/40).

Her inanç kendisini kamusal alanda mabet üzerinden ifade eder. Mabede saldırı inanca saldırı kabul edilmektedir. Bu ayette müteakabiliyet esasına dikkat çekilmemiştir. "Sen benim mabedimi korursan ben de senin mabedini korurum" şeklinde değil her mabet dokunulmaz kabul edilmiştir.

Irak başkenti Bağdat'ta Sünni camilerine düzenlenen bir dizi bombalı saldırı sonucu 8 kişinin öldüğü, onlarca kişinin yaralandığı bildirildi. Reuters, yerel güvenlik güçlerine dayandırarak verdiği haberde, ilk patlamanın kentin güney batısındaki Kubaisi Camii önünde cuma namazı çıkışında meydana geldiğini belirtti. Ardından kentin kuzeyinde er-Raşidiye Camii yakınında yerleştirilen bomba patlatıldı.

Irak'ta son günlerde Şiiler ve Sünniler arasındaki çatışmalar tırmandı. Çatışmaların gerçek bir mezhep savaşına dönüşmesinden endişe ediliyor.¹⁷

¹⁵ <http://www.onislam.net/ZgkeZ/english/news/europe/462624-bayern-munich-muslim-players-gets-mosque.html> : 01.05.2017.

¹⁶ İskoçya'nın Aberdeen kentindeki cami Müslümanlar için çok küçük kalınca St. John Kilisesinin rahibi Isaac Poobalan, kilisenin bir bölümünü namaz kılmaları için Müslümanlara ayırdı. Rahip, caminin çok küçük olduğunu ve Müslümanların yağmur altında kalmasından rahatsızlık duyduğunu belirterek, "Dua etmek kötü bir şey değil. Benim işim insanları duaya yöneltmek" dedi. İskoçya'da ilk defa bir kilisenin cami cemaatine yer verdiğini söyleyen Poobalan, "Eğer yardım teklifinde bulunmasaydım, bu, inancıma ters bir durum olurdu. İbadet etmek asla yanlış bir şey değil. Benim işim insanları ibadet etmeye çağırmak. Cami her zaman dolup taşıyordu. Rüzgâr ve yağmur altında insanlar namaz kılıyordu. İncil bu durum karşısında komşularımıza yardımcı olmamız gerektiğini öngörüyor" dedi. <http://www.haber7.com/avrupa/haber/1004031-kilise-namaz-icin-kapilarini-acti> 21.05.2017.

¹⁷ https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_04_26/bagdatta-sunicamilerinar-8-olu/: 01.05.2017

Bu ve benzeri haberlerin çoğaldığı bir vakıdır. Bu da bir arada yaşama kültürümüzü kaybettiğimiz ifadesidir. Mabede yapılan saldırı toplumun kalbine yapılmış gibidir.

Yaşadığımız yer kürede bizim en büyük problemimiz, toplumsal bütünlüğü tesis edecek kutsalı/dini değerlendiremeyişimiz olmuştur. Toplumdaki “manevi kopuşun” önüne geçmede mabedin fonksiyonu ve rolü ıskalanmamalıdır. Ferdi ve toplumsal kırılmalarda insanları “ihtiyari” olarak bir araya toplayan yaygın eğitim müesseselerin başında cami gelmektedir.¹⁸

Kendisine yüklenen misyonu ifa ettiği sürece camiler toplumu kemale erdiren görünmeyen sessiz ve sedasız birer eğitim kurumudur. Cami bütün farklılıkları bir arada tutan bir sosyal laboratuvardır.

Parçalanmanın arttığı modern dünyada, bütünleştirmede başat rol oynayan ortak yerlerin başında camiler gelir. Farklı renklerin; siyah, beyaz, sarı, esmer... Farklı ırkların; Arap, Türk, Kürt, Çerkez, Pomak... Farklı cinslerin; kadın, erkek, yaşlı, genç... Farklı anatomik yapılarla sahip; zayıf, şişman, uzun, kısa... Farklı mezheplerin; Hanefî, Şafii, Maliki, Hanbelî, Zeydiye, İbadî, Caferî... Bütününün bir kubbe altında bir araya gelmesi/getirilmesi vahdette kesretin kesrette vahdetin tezahür ettiği alternatifsiz kurum olan mabedin fonksiyonelliğinden kaynaklanmaktadır.¹⁹

3.1. Toplum Birlikte Yaşatacak Yeni Bir “Mabet Dilinin” İnşası

İslam medeniyetinin ilk tohumlarının Nebi'nin inşa ettiği mabette atıldığı izahtan varestedir. İnşa edilen medeniyetin süreklilik göstermesinin göstergesi bunun kurumsal hale getirilmesidir. Kurumlaşmayan hiçbir fikir ve anlayış geleceğe taşınmaz.

Hız Peygamber (sas)'in inşa ettiği Medine homojen olmayıp farklı inanç ve anlayışların yaşadığı bir şehirdi. Araplar, Farşlılar, Bizanslılar vb. bir arada yaşıyorlardı. Bu farklılık ve çeşitlilik camide de görülüyor, hep beraber ve bir arada ibadet yapabiliyorlardı. Farklılıkların bir araya gelmesi o güne dek Araplarda görülmeyen bir medeniyetin inşasının göstergesi idi. Bunun inşası toplumsal barış için bir gereklilikti. Çünkü medeniyetin temel özelliği de tek tip insanların değil farklılıkların beraber yaşatılmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm neler yememiz gerektiğini belirlediği (En'âm, 6/145) gibi nasıl ve neyi konuşmamız gerektiğini de belirlemiştir. Her şeyi konuşamayacağımızı, konuştuğumuzun kayıt altına alındığını vahiy bize söylemektedir. “*İnsanın sağında ve solunda (sözlerini ve fiillerin kaydeden) iki melek vardır. Evet, insan ne zaman bir söz söylese yanında mutlaka onu kaydeden bir melek hazır bulunur.*” (Kâf, 50/18-19).

Biz sadece yaptıklarımızın değil konuştuğumuz ve yazdıklarımızdan da sorumlu tutulacağız.

¹⁸ Tan, Zeki, *Eski Müftü Yeni Akademisyene Göre İmamlar Ne İş Yapar*, Ark Yayınları, İstanbul, 2015, s. 101-113.

¹⁹ Tan, Zeki, “*Kur'ân-ı Kerim'e Göre Toplumsal Farklılıkları Bir Arada Yaşatmada Mabetlerin Fonksiyonu*” İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2, Yıl: Güz, 2012, s. 21.

Bugün uluslararası diplomasi dilinden söz edilmektedir. İlişkilerde ortak zemin inşası ancak kullanılan “diplomasi dili” ile sağlanabiliyor. Ülkelerin karşılıklı olarak menfaatleri olduğundan her diplomat ağzına geleni söylemiyor. Yanlış anlamaya sebep olmayacak bir dilin kullanılmasına azami “özen” gösteriliyor. Yanlış, eksik veya çirkin konuşmalardan dolayı bazı diplomatlar istenmeyen adam ilan edilip sınır dışı edilebiliyor. İkili ilişkiler askıya alınabiliyor. Hatta bazen Yunus Emre'nin dediği gibi “Söz ola kese savaşı söz ola kestire başı, Söz ola ağılı aşı bal ile yağ ede bir söz” farklı problemlere, krizlere sebep oluyor veya çözümlere vesile olabiliyor.

Fransız yazarın dediği gibi; “*Gerçek hitabet gereken her şeyi ve sadece gerekli olanı söylemektir.*” Tıpkı bunun gibi günümüzde yeni bir mabet dilinin inşasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Dün önemli sayılan konular, bugün en azından o derecede önemli görülmeyeceği gibi, dün pek üzerinde durulmayan meseleler, bugün özellikle vurgulanması gereken konulara dönüşmüş olabilir. Söz gelimi çoğulcu toplumda barış içinde birlikte yaşama kültürü, çevre bilinci vb. konular gibi geçmişe kıyasla günümüzde daha önem kazanan meselelerin öncelenmesine ve aktüel şartlar hesaba katılarak daha ayrıntılı biçimde ele alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çerçevede cami dilini geliştirme ve yeni bir dini söylem oluşturma kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak kendisini hissettirmektedir. Söz gelimi bugün “fırka-i nâciye/fırak-ı dâlle” eksenli bir dilin İslam içi çoğulculuğu Müslümanlar arası kavga aracı olmaktan çıkarıp, hepsi bir zenginlik unsuruna, güç kaynağına dönüştürmeye katkı sağlayamaz mı?²⁰

Camiye sığınan her insanı; dini, dili, ırkı, mezhebi, meşrebi ne olursa olsun hepsini kuşatacak, kucaklayacak ve incitmeyecek bir dil kullanılmalıdır. “*Değişmeyen tek şeyin değişim olduğu*” fehvasınca cami cemaatinin de değiştiğini fikir ve inanç olarak tek düze olmadığını bilmek gerekir.

3.2. Yeni Bir Mabet Dilinin İnşasında Temel Parametreler

Hz. Peygamber (sas) inşa ettiği toplumun temel özelliklerini biliyordu. Bunların kabilelerini, ırklarını, fikirlerini, yaşlarını, cinsiyetlerini, şehirli veya köylü/bâdiyeli oluşlarını dikkate alıyordu.

Buradan o günün Medine'sine projeksiyon tuttuğumuzda cami cemaatinin kısmi benzerlikleri varsa da bazı farklılıkların da olduğu bir vakiydir.

Günümüzde camiye gelenlerin içinde kendini Müslüman olarak görüp modern dönemde ortaya çıkan bazı akımlara mensup hisseden insanlar bulunmaktadır. Şunu bilmek gerekir ki Allah, insanların insanlara dini tebliğ görevini saklı tutarak kimseye kimsenin imanını “onaylama” yetkisini vermemiştir. İlahi vahiy “*Onlara inanç dayatan bir zorba değilsin!*” (Ğaşiye, 88/21) buyurarak tebliğde yol haritası göstermektedir. Bir insan kendi beyanı ile “Müslümanım” diyorsa Müslüman kabul edilir. Yine kendi ifadesi ile “Müslüman değilim” diyorsa beyanına itibar edilir. İslam'da hiçbir kişi veya kurum fertleri dine dâhil etme veya dinden çıkarma

²⁰ Aydın, Muhammed Şevki, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ank. 2011, s. VII.

yetkisine sahip kılınmamıştır.²¹ İman kalbe atfedilen bir eylemdir. Bu sebepten Allah Resulü imanın yerini kalp²² olarak göstermiştir ki, hiç kimsenin bir başkasının imanı hakkında “noterlik” (onay) yetkisine sahip olmadığını bilmesi gerekir.²³ Yoksa Kur’ân’ın aforoz veya onay gibi onaylamadığı kilise zihniyetini İslam elbisesi giydirerek hortlatmış oluruz.²⁴

Kur’ân “iman ettik” diyenlere Firavun, siyasi otoritesinin sarsıldığını anlayınca “*Demek siz, benden izin almadan ona iman ettiniz hâ!...*” (A’raf, 7/121-123) şeklindeki vicdanlara hükmetme despotluğuna onay vermez. İman emir-komut ilişkisi ile inşa edilecek bir duygu değil, özgür ortamda, özgün irade ve özgür beyanla, insanı özgürleştirecek emsalsiz bir tercihtir.

Kendisini Müslüman olarak gören bir insanın fikri veya siyasi tercihi farklı olabilir. Bu bazen bize göre de yanlış olabilir.

Hz. Peygamber (sas)’in mescidinde sol düşünceli, sosyalist, demokrat, liberal fikirli, kendisini laik olarak tanımlayan insanlar yoktu. Nakşî, Kadirî, Bektaşî vb. tarikatlara mensup Hanefî, Şafîî, Maliki, Hanbelî, Zeydi, İbadî, Maturidî, Eş’arî, Şii, Sünnî, vb. mezhepler mevcut değildi. Bütün bunlar bugünün birer sosyolojik ve kültürel gerçekleri, yarın daha farklı sosyo-kültürel olgularla karşılaşabiliriz. Bunlardan herhangi birisi kendisini “en doğru” diğerlerini “batıl” ilan etmediği sürece problem olarak görülmemelidir.

Günümüzde bunlar veya bunlara benzer fikir veya meşreplere mensup insanlar bulunmakta ve bunlar camiye gelmektedirler. Bunu da fırsata dönüştürüp toplumun birlik ve bütünlüğüne katkı sağlayabiliriz. Yoksa Osmanlı bakiyesi ve yetmiş iki milletin kendisine “Anadolu” bildiği bir coğrafyada Fransız devriminin neticesi olan, kendisinin bile arşivlediği demode olmuş ulusçuluk anlayışını öne çıkaran bir dilin “birleştirici” olması mümkün değildir.

Sadece ulusçuluk değil, tek mezhep, tek anlayış, tek ırk dayatması da anlamlı değildir. Tek tip anlayışı çok kültürlü dünyada karşılığı olmasa da İslam toplumları maalesef bunlarla gündem belirleyip oyalanıyor. Hâlbuki modern dünyada etkili ve

²¹ Kilise hukukuna göre, yetkili dini şahsiyetler veya meclisler tarafından suçlu görülen bir Hristiyan’ın cemaatten çıkarılması İslam’da yoktur. Bkz. Şahin, M. Süreyya, “Aforoz” *DİA*, I, 412-413.

²² Müslim. “İman”, 41.

²³ “Namaz kılmayan kişinin cezası idamdır” sözleri sosyal medyanın gündemine oturdu. Özakcan “Mazereti olmadığı halde namaz kılmayan kişinin durumu nedir?” sorusuna “İdam” yanıtı verdi. Şemseddin Özakcan isimli kişi o soruya Kuran’ı ve hadisleri kaynak göstererek yanıt verse de bir cümle sonra “Âlimlerin ortak görüşü budur” diyerek namaz kılmayanların yeryüzünde gezme hakkının bile olmadığını söylemesi dikkat çekti. Daha sonra da “İnşallah aramızda namaz kılmayan yoktur” diyen Özakcan, İslam âlimlerinin de böyle söylediğini belirterek namaz kılmayanın cezasının ölüm ve idam olduğunu söyledi.” <https://www.youtube.com/watch?v=VcK4uuQSymo>

²⁴ Ordu nun merkeze bağlı Akkise Köyü nde yaşayan ve 28 yıllık öğretmenlik yaptıktan sonra emekli olan Yalçın Kılıçkaya, gittiği Akkise Köyü Merkez Camii ne gidince karşılaştığı imam Fazlı Şahin in kendisini durdurduğunu söyledi. Kılıçkaya, şunları anlattı: “İmam, Atatürk rozetini çıkart, namazın kabul olmaz. Çıkarmazsan, cemaatin namazı da lekelenir, onlarınki de kabul olmaz dedi. Kendisine Ben sonra çıkartırım dedim. Kendisi çıkartmak için hareket etti. Bunun üzerine rozeti çıkarttım cebime koydum, namazımı kıldım.” Bu olayın ardından köydeki gençlerin imam Fazlı Şahin e tepki gösterdiğini söyleyen Yalçın Kılıçkaya , “İmam bir hafta sonra özür diledi, tekrar ben de Atatürk rozetiyle girdim camiye. <http://www.sondakikahaberleri.info.tr/haber/494152-ataturk-rozetiyle-namaz-kilinmaz>: 20.05.2017.

yetkili olmak için daha çok adalet, hukuk, bilgi, teknoloji, özgürlük, şeffaflık ve denetimliliği etkin hale getirmek gerekiyor.

Unutmamalıyız ki toplumun farklılıklarını bir araya getiren emsalsiz kurum camidir. Farklı yapıda olup camiye geleni “tanımlamaya” kalkıldığında başka kapılara gidebilir. Bu sebepten insanları yanlış kapılara yönlendirmemek için camide kullanacağımız dilin kuşatıcı olması gerekir. Bize göre bazı yanlışların olması halinde bile karşılıklarını ahirete bırakmak daha iyi olsa gerektir.

Her yanlış düzeltme iddiasına sahip olursak hiçbir şeyi düzeltemeyebiliriz. Kur’ân-ı Kerim tebliğ ve temsil görevimizi hatırlatmakla beraber, “*Onlara inanç dayatan bir zorba değilsin!*” (Ğaşiye, 88/21) “*Sen onların inanç tercihlerinden, yapıp ettiklerinden sorumlu (vekil) değilsin,*” (En’âm, 6/107) “*...Ben sizi zoraki imana getirmekle mükellef (hafız) değilim.*” (En’âm, 6/104) diyerek dayatmadan uzak durulmasını ister.

3.3. Çağrı Allah’a Yapılmalı

Kur’ân-ı Kerim’in “*...Ey Âdem’in evlatları!...*” (A’raf, 7/31) formundaki hitabı mabedin Âdem’in bütün evlatlarına ait ve açık olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu sebeple mabette kullanılacak dilin de evrensel nitelikte olup camiye gelen herkesi kapsamaması gerekir.

Kur’ân-ı Kerim camide kullanılacak “dil parametresini” söylerken çağrının “sadece Allah’a” yapılması gerektiğini anlatır:

“(İnsanları) Allah’a çağırın, doğru ve adil olanı yapan ve “Şüphesiz ben Allah’a teslim olanlardanım!” diyenden daha güzel sözlü kim vardır?” (Fussilet, 41/33).

Âyet “en güzel çağrının” sadece Allah’a yapılan çağrı olduğunu anlatırken davetin merkezine vahyin mesajının konulmasını ister.

3.4. Çağrı Hikmetle Yapılmalı

Bu çağrının da “hikmetle” yapılmasını ister vahiy. “*(Bütün insanlığı) hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır...*” (Nahl, 16/125). Kelime olarak muhakeme, hâkimiyet, sakındırmak, ıslah etmek, menetmek²⁵ vb. anlamlara gelen hikmet, ıstılah olarak da; eşyayı/nesneyi yerli yerine oturtmak veya işin doğrusu ve özünü kavramak demektir.²⁶ Bir başka ifade ile her şeyde olgunluk ve kemal arandığı gibi sözün de “**olgun ve doğru olanı**” vardır. İşte hikmet sözün hem tecrübe edilmiş hem de olgun olanı anlamına da gelir. Tarihin ve tecrübenin imbiğinden geçerek tedavüle sokulan “olgun söz” insanın başını önüne eğmez. Bundan hareketle cami dilinin hikmet eksenli olması gerekir. İslâm dünyasının hatta yeryüzünün tek ümidi ve sığınağı olan camiye herkesi kucaklayacak mekân haline getirmediğimiz zaman insanlar ya alternatif arayışlarına başlar veya camiye küser ki bu da toplumsal bütünlüğü dinamitlemektir.²⁷

²⁵ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, thk. Heyet, Kahire, th. II, 952-953.

²⁶ Kutluer, İlhan, “Hikmet” DİA, XVII, 503-511.

²⁷ Beylikdüzü Fatih Sultan Mehmet Camii imamı Hasan Hakyemez, verdiği vaazla camiye bastırdı. İşte Hakyemez’in vaazı; “Eşini çalıştıran adamın biri gelerek, karısının kendisini patronu ile aldatıldığını söyledi. Bakın, karılarınızı çalıştırmayın, günaha girersiniz. Çünkü kadının 9 nefsi var. Hangisine hâkim olsun. Erkeğin tek nefsi var ve buna hâkim olabiliyor. Bunları kendim

Caminin “alternatifi” yoktur. O halde camide “sivri ve fevri konuşmak” değil usulüyle ilmi konuşmak; heyecan vermek değil “bilinç uyandırmak” ve yeni ufuklara yelken açmak esas alınmalıdır.²⁸

SONUÇ

Yeni milenyumda toplumların önündeki en büyük problem farklı inanç ve etnisiteye mensup gurupların sulh içinde bir arada yaşamalarını temin etmektir. Çok dinli, çok dilli, çok kültürlü ve çok etnik yapıları bir dünyada beraberce yaşama şansını kaçırmamak gerekir. Aksi halde yerküre yaşanmaz hale gelir.

Küreselleşen dünyada hiç kimsenin başkalarından yardım almadan kendi problemlerini çözmesi mümkün değildir. Problemlerdeki çeşitlilik ve geçişkenlik sebebiyle dünyanın en uzak bölgesindeki krizden etkilenmemek imkânsızdır. Bunun için bugün dünyayı saran katı bağnazlık, ırkçılık, savaş ve çatışma, sömürü, açlık, çevre kirliliği, cehalet vb. konuların çözümünde özellikle din temsilcilerinin başat olarak rol alması gerekir.

Toplumun farklı renklerini, ırklarını, etnik yapılarını bir araya getirmede alternatifi olmayan tek kurum mabetlerdir. Bunun gerçekliğini camiye bakarak görmek mümkündür.

Yaşadığımız yer kürede bizim en büyük problemimiz, bizi birbirimize bağlayacak çimento mahiyetindeki çok önemli bir dinamik olan kutsal/dini hakkıyla değerlendiremeyeşimiz olmuştur. Bu sarmaldan kurtulmada, mabedin fonksiyonu ve rolü dikkate alınmalıdır. Farklılıkları bir araya getirme fonksiyonunu “ihtiyari” ve sivil olarak yapan yaygın eğitim kurumlarının başında mabet/cami gelir. Kendisine yüklenen misyonu ifa ettiği sürece camiler toplumu kemale erdiren görünmeyen sessiz ve sedasız birer eğitim kurumudur. Bütün farklılıkları bir arada tutmada özel bir görev üstlenen cami bir sosyal laboratuvarıdır.

Toplumu mobilize etmede yeryüzünde, bağrında barındırdığı cemaati itibari ile cami ile yarışır ikinci bir kurum yoktur. Hemen hemen her yaşta insanın sığındığı bir asude mekândır cami. Dilleri, kültürleri, yaşları, kıyafetleri, cinsleri, ırkları, farklı insanların bir araya getirildiği ve bu bir araya gelmekle toplumsal çoğulculuğun, kardeşliğin, yardımlaşma, dayanışma birlik ve bütünlüğün sağlandığı eşsiz bir kurumdur cami. Caminin sahibi insan değil Allah'tır. “*İbadethaneler Allah'a mahsustur...*” (Cin, 72/18) ikazı mabetlerin Allah'ın himayesinde olduğunu vurgular. Bu uyarı beşerin hem cinsini ötekileştirmesini engellemek için olsa gerektir.

Allah'ın “evi” (Hac, 22/26) olarak nitelediği Kâbe'de ırkı, dili, mezhebi, kabilesi, kavmi, teni, rengi, ülkesi, cinsiyeti, fikri, zikri vb. farklı olanlar aynı safta namaz kılıyorlar. Fakat ne oluyorsa “aynı insanlar” ülkelerine döndüklerinde Nebi (sas)'ın “Allah'ın evi olarak ifade ettiği (Müslim, Mesâcid 282) camilerde aynı tabloyu sergilemiyorlar. Bunu anlamak zordur.

uydurmuyorum. İslam'ın emrini tebliğ ediyorum” dedi. Yazının eleştirisi için bkz. <http://www.kocaeliaydinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=266> : 20.05.2017.

²⁸ Çakan, İsmail Lütfi, “*Tebliğ Diplomasisi*” İslam Medeniyeti Üç Aylık Dini İlmi Edebi Araştırmalar Dergisi, Cilt: V, Say: 3, Mart 1982, s. 6.

Modern dönemde de insanların ihtiyaç duyduğu temel esas toplumun bütün fertlerini kaynaştırmaktır. Kitlenin değil de bireyciliğin ön plana çıkarıldığı bir dünyada caminin kapsayıcı atmosferine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Medine’de yaşayan Mü’minler mazeret (hastalık, tabii afetler vb.) hariç namazlarını her vakit Mescid-i Nebevî’de cemaatle kılmaya aşırı özen göstermişlerdir. Bu hassasiyet sadece cemaat namazından alacağı “manevi getiri” değil “toplumsal bütünlüğü” de sağlamak adına yapıyordu. İlk dönem Müslümanların bu hassasiyeti Hanbelî mezhebini (özür hariç) “namazları cemaatle kılmak farzdır” içtihadına götürmüştür.²⁹

Aslında camiye sadece namaz kılma mekânı olarak düşünmek bir algı kırılmasıdır. Namaz her yerde kılınır. Peygamberimiz “*yeryüzü bana mescit kılındı.*” buyuruyor. Temiz olan bütün topraklarda biz namazımızı kılarız. O halde camiye niçin ihtiyaç duyuyoruz. Şöyle ki: Camilerin gayesi farklılıkları bir araya getirip kırık kalpleri birleştirmektir. Müslüman toplum olarak bugün kalplerimizi, ruhlarımızı birleştiremiyoruz. Çünkü camileri sadece namaz kılma mekânı olarak görüyoruz.

Bugün farklı diller, ırklar, renkler, cinsler, mezhepler aynı cami kubbesi altında bir araya gelmektedirler. Bunları kucaklayan, dışlamayan, ötelemeyen daha rikkatli bir dil, daha özenli bir üslubu içeren yeni bir “cami dilinin” inşasına ihtiyaç vardır. Bu dilin bürokrasinin sınırları çizilmiş dar ve “dışlayıcı” dili değil yukarıda geçtiği üzere vahyin kapsayıcı dili; “ey insanlar”, “ey mü’minler” “ey ehl-i kitap” şeklindeki evrensel olmalıdır. Bir de Hz. Ali’nin Mâlik el-Eşter’e “İnsanlar iki sınıftır, ya dinde kardeş, ya da yaratılıştan bir eştirler.”³⁰ talimatı bu gün de ve insanlığın gelecek tüm zamanlarında güncelliğini koruyacaktır.

Kitlelerin düşüncelerini bastıran, ötekileştiren, buyurgan, önyargılı ve otoriter tutum ve dil insanların kutsala ve mabede yabancılaşmasına yol açar. Bir de kendine benzemeyeni “*düşmana fırsat vermeyelim*” retoriği ile anlatma zihinlerde onarılmaz yaralara sebep olur.

Yaşam tarzlarına baskı bizim doğrularımızın mutlak doğrular olduğu otoriter dilden uzak durarak, Prof. Dr. Mehmet Görmez’in dediği “...yargılamayan, kişinin özel hayatına müdahil olmayan. Gencin küpesine, dövmesine, saçına, sakalına, kıyafetine, kotuna, botuna müdahil olmayan, bilakis ruhuna, kalbine hitap eden...”³¹ bir dilin inşasına şiddetle ihtiyaç vardır.

Sözün önceki İstanbul müftüsü Prof. Dr. Mustafa Çağrı’nın şu ifadesi ile bitirelim: “Başkasının yanlışını düzeltmek çoğunlukla benim elimde olmuyor; fakat kendi yanlışlarımı düzeltmek benim elimdedir. Öyleyse ben öncelikle kendi hatalarımı görmek ve düzeltmekten sorumluyum.”

²⁹ Cezerî, Abdurrahman, *el-Fıkh a’la’l-Mezâhibi’l-Erbaa*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1986. I, 405.

³⁰ Radî Şerîf, *Nehcu’l-Belâğa*, Beyrut, 2003, s. 395.

³¹ <http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/diyaret-isleri-baskani-gormez-universite-camilerinde-08.05.2017>

KAYNAKLAR

- Aydın, M.Ş. (2011). *Açık Toplumda Din Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Buhâri, (1212). *Sahihu'l-Buhâri*, Mısır.
- Cezerî, A. (1986). *el-Fikh a'la'l-Mezâhibi'l-Erbaa'*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Çakan, İ. L. (1982). Tebliğ Diplomasisi. *İslam Medeniyeti Üç Aylık Dini İlmî Edebi Araştırmalar Dergisi*, V (3). 6.
- Ebu Ubeyd, K.b.S. (1981). *Kitabu'l-Emval*, trc. Cemaleddin Saylık, İstanbul.
- Garaudy, R. (2016). *Yobazlıklar*, trc. Cemal Aydın, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hamidullah, M. (1987). *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, Beyrut.
- Hamidullah, M. (1980). *İslâm Peygamberi*, trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl C.M. (th). *Lisanu'l-Arab*, thk. Heyet, Kahire.
- İbn Sa'd, Ebu A.M. (1985). *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut.
- Kutluer, İ. "Hikmet" *DİA*, XVII, 503-511.
- Muallimoğlu, N. (2016). *Bütün Yönleri ile Hitabet*, Bugra Yayınları, İstanbul.
- Müslim, (1985). *Sahihu Muslim*, İstanbul.
- Ramazanoğlu, Y. "Uzlaşma Kültürü Bakanlığı" <http://www.karar.com/yazarlar/yildiz-ramaas:20.05.2017>.
- er-Radî Şerîf, (2003). *Nehcu'l-Belâğa*, Beyrut.
- Şahin, M. S. "Aforoz" *DİA*, I, 412-413.
- Öztürk, L. (1995). *İslam Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, L. (2004). Abbasiler Döneminde Yaşayan Hıristiyan Doktorların İslam Toplumuna Katkıları, *İstem Dergisi*, 2 (3). 72-73.
- Tan, Z. (2015). *Eski Müftü Yeni Akademisyene Göre İmamlar Ne İş Yapar*, Ark Yayınları, İstanbul.
- Tan, Z. (2012). Kur'ân-ı Kerim'e Göre Toplumsal Farklılıkları Bir Arada Yaşatmada Mabetlerin Fonksiyonu. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 21.
- Tuğ, S. (1969). *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul.

MANEVİ DESTEK UYGULAYICILARININ MANEVİ DESTEK HİZMETLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Metin ERDEM*
Bedrettin KESGİN**

Geliş Tarihi: 22.11.2017 Revize Tarihi: 16.12.2017 Kabul Tarihi: 25.12.2017

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de manevi destek hizmet alanında çalışan uygulayıcıların, manevi destek hizmetlerine ilişkin görüşlerini incelemektir. Uygulayıcıların yaklaşımları altı tema altında toplanmıştır. Araştırmanın teorik kısmında sosyal hizmet ve manevi destek hizmetleri arasındaki ilişkiler ele alınmış, uygulama kısmında görüşme yoluyla elde edilen bilgiler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Toplamda beş kişi ile görüşülmüş ve görüşmede yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Alanda yapılan görüşmelerde uygulayıcılar, manevi destek hizmetinin gerekliliğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla uygulayıcıların kurumlarda göreve başlamadan önce manevi destek hizmetleri eğitimlerinden geçirilmesi gerekliliğine yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden ölçüt örneklem yöntemi, veri elde etmek için ise görüşme ve tarama teknikleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maneviyat, Din, Manevi Destek, Manevi Destek Uygulayıcıları

SPIRITUAL PRACTITIONERS’ VIEWS ON SPIRITUAL SUPPORT SERVICES

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate thoughts of social workers who are working at spiritual support services are in Turkey about spiritual support services. These thoughts were summarized under six themes. In the theoretical part of the study, social work and spiritual support services were handled, in the implementation part of the study, data collected with interview was investigated using descriptive analysis. Interview was conducted with 5 persons in total and semi structured forms were used. Persons who are working in the area stated the necessity of spiritual support services. Therefore, it was concluded that workers should be educated about spiritual support services before engaging in this area. In the study, criterion sampling method which is one of qualitative research method was used, interview and scanning method were used in order to collect data.

Key Words: Spirituality, Religion, Spiritual Support, Spiritual Practitioners

* Araştırma Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, metin.erdem.21@gmail.com

** Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, bedretink@gmail.com

GİRİŞ

1950’li yıllardan itibaren sosyal bilimlerde yaşanan paradigma değişimiyle beraber metafizik/manevi olgusu sosyal bilimlerin konusu haline gelmiştir. Yaşanan bu değişim ile birlikte, bireylerin yaşadığı sorunlara tek başına modern bilimin çözüm üretmediği görülmüş ve modern bilimin sorunlar karşısında çaresiz kaldığı durumların da olduğu bilinmektedir.¹ Dolayısıyla sosyal bilimlerde sorunları çözüme noktasında alternatif çözümler aranmaya başlanmıştır.

Sosyal hizmet biliminde de benzer paradigma değişimi yaşanmaya başlanmıştır. Değişen paradigma ile birlikte sosyal hizmette, sorunları çözmeye yönelik olarak, bireylerin metafizik/manevi duygusuna yönelmeye başlandığı görülmüştür. Bu yeni sorun çözüme şeklinin, müracaatçılardan olumlu tepkilerin gelmesiyle birlikte, sosyal hizmetin ayrılmaz bir parçası haline geldiği söylenebilir.

Bu çalışmada son dönemlerde, sosyal hizmette gelişen manevi destek hizmetlerinin, bireyi rehabilite etme noktasında önemli bir yer tuttuğunun iddiasındadır. Ayrıca bu çalışma, sorunu olan bireylerin manevi destek hizmetleri yaklaşımı ile sağlıklı birer birey haline getirilerek, toplumsallaşabileceğinin tartışmasını içermektedir.

1. DİN- MANEVİYAT İLİŞKİSİ

Din ve maneviyat denildiğinde kişilerin zihninde benzer anlamlar belirmektedir. Gerçekte ise dinin ve maneviyatın birbirinden farklı anlamları bulunmaktadır. Yani, din ve maneviyat kavramları her ne kadar birbirinin yerine kullanılsa da bu iki kavramın ilişkisi tartışma konusudur (Tuncay, 2007: 15). Son dönemlerde sosyal bilimlerde bu iki kavramın anlamlarındaki ayrışma belirgin bir hale gelmiştir.

Din (religion) kavramının, etimolojik olarak ele alındığında Latince “religare” sözcüğünden geldiği görülmektedir. “Bağlamak” anlamına gelen “religare” kavramından kasıt ise Tanrıya olan bağlılıktır (Kartopu, 2009: 7-8). Eski Yunancada ise din (religion) kavramı “thrioheya/triskevi” kelimelerin anlamına denk gelmektedir. Bu kelimeler ise korku ile karışık saygı anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Oxford sözlükte din kavramı, insanüstü güçlere inanmak ve bu varlıklara ibadet etmek anlamlarına gelmektedir (Oxford Dictionary, 2016). Din (religion) kavramı bu bağlamda değerlendirildiğinde merkezinde dışsal bir güç olan “Tanrı” olgusunun olduğu anlaşılmaktadır. Maneviyat kavramında ise bundan farklı olarak merkezde “Tanrı” olgusu bulunmamaktadır. Tanrı’nın yerine bizatihi insanların “kişisel deneyimleri” ve “duyguları” bulunmaktadır.

Maneviyat (spirituality) kavramı ise, köken olarak “ruh” ya da “manevi” (spirit) gibi kelimelerden gelmektedir. Ruh kelimesi de her dilde mevcut olan bir kavramdır (Mathews, 2009: 4). Antik Yunan dilinde ruhun karşılığı “Pneuma” diye

¹ Plumb (2001)’in yaptığı çalışmaya göre, manevi destek hizmetlerinin zihinsel sağlığı %91, fiziksel sağlığı %84 ve toplum sağlığını da %89 oranında pozitif yönde etkilemektedir (Plumb, 2001: 11). AAFP (American Academy of Family Physicians)’ın doktorlara yaptığı bir çalışma da bunu destekler niteliktedir. Bu çalışmada doktorların %99’u manevi desteğin iyileşmeyi teşvik ettiğini, %75’i ise başkalarının hastaya ettiği duaların kişiyi olumlu yönde etkilediğini düşünmektedir (Waring, 2000: 23). Tüm bu çalışmalar manevi desteğin ihtiyaç olduğunu ve önemini göstermektedir.

bilinirdi. Bu kavram nefes, ruh, anlamına gelmektedir. Ayrıca Antik Yunan döneminde beden, in, ruh ve kalp birbirine bağlı bir bütün olarak ele alınmıştır İbrani dilinde ruhun kelime karşılığı olan “ruah”, nefes ve insanların ruhunun tohumu anlamlarına gelmektedir. Bunlarla birlikte Latince “spiritus” kavramı kullanılır. Spiritus kavramı nefes, insan ruhu ve direnç anlamlarına gelmektedir (Gilbert, 2006: 11). Maneviyat kavramının Türkçede farklı anlamları bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde manevi kavramı “görülmeyen, duygularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı” gibi anlamlara gelmektedir. Maneviyat kavramının da iki farklı anlamı bulunmaktadır. Birincisi “maddi olmayan şey”, ikincisi ise “yürek gücü, moral” anlamlarına gelmektedir (TDK, 2017: Erişim Tarihi: 2.3.2017). Görüldüğü üzere, ruh kavramı genel olarak müşterek anlamlara sahiptir. Ortak tema, insanın içinde var olan manevi duygunun, diğer duygular ve organlar gibi insanın vazgeçilmez bir parçası olduğu ve insanın zorluklarla mücadele etme gücünü vermesidir (Thayne, 1998: Akt, Hodge, 2005: 77).

Yukarda da ifade edildiği gibi, manevi yat kavramının bilimsel literatürde birçok tanımı bulunmaktadır (Saad ve Mederious, 2012: 128). Genel anlamda bakıldığında manevi yat, kişinin yaşam deneyimleri ve sürecinin amaç, ahlaki iyilik ve anlam anlayışına odaklanması; kişinin kendisi, başkaları, evren ve hakikatle ilişkisi; kişinin aşkınlık duygusuna kapılmasıdır (Canda ve Furman, 2010: 75). Tanımlara bakıldığında aşkınlık duygusu ve özneliğin belirgin olduğu görülmektedir.

Din ve manevi yat kavramlarının belirtilmesinden sonra şu fark açık bir şekilde görülebilmektedir: Din, kolektif ve resmi dinsel bir kuruma bağlı iken, manevi yat böyle bir durum söz konusu değildir (Linda, vd., 2000: 103). Fakat din ve manevi yat kavramları tamamen birbirinde ayrılmış da değildir. Maneviyat, dini de kendi kapsamına alarak genişlemiştir (McMahon ve Buggs, 2012: 4). Wagler (2007: 136)’a göre, manevi yat kavramı tanımlandığı gibi kullanılmalıdır. Wagler, dini manevi yatın bir boyutu olarak görmektedir. Ona göre manevi yat, kişinin hayata yüklediği anlamdır. Bu anlam bireyin tüm yaşamını kapsadığı gibi en temel inançlarını da içine almaktadır. Ayrıca Wagler manevi yatı, kişiye güç veren “şey” olarak ifade etmiştir. Özdoğan (2010: 189), manevi yatı daha belirgin bir biçimde tanımlamıştır. Ona göre manevi yat, birey ve “aşkın güç” ile bunların kendi aralarındaki kişisel ve özel bir ilişkidir. Din ise kurumsallaşmış ve mekâna sığmış bir etkinlik bütünü olarak ifade edilmektedir.

Dünya genelinde manevi yat ve din birbirinden ayrılmaz kabul edilmekte ve ikisine de aynı anlam verilmektedir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri’nde din ve manevi yat kavramları birbirinden ayrı olarak kullanılmaktadır. Bu ayrım aslında, manevi yat duygusu olup kendini bir dine tanımlamayan kişiler açısından bakıldığında yararlı görülmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014: 590).

Bu yaklaşımlardan farklı olarak Hill ve Pargement (2003) din ve manevi yat kavramları arasında yapılan ayrımın gereksiz olduğuna işaret etmektedirler. Manevi yat duyguların kaynağının aslında tarihsel bir geçmişe sahip olduğunu ve kurumsallaşmış dini deneyimlerden geldiğini ifade etmektedirler. Ayrıca, yapılan ayrım sonucunda manevi yat kavramının olumlu, din kavramının ise olumsuz bir şekilde tanımlandığı görülmektedir. Hâlbuki her iki kavramın olumlu veya

olumsuz anlamlarının olabileceği düşünülmelidir. Ayrıca birçok insan manevi ve dini duygularını birbirinden ayırmamaktadır. Böylece yapılan ayırım bilimsel çalışmalarda kafa karışıklığına neden olmaktadır (Shafranske ve Sperry, 2007; akt; Ekşi vd., 2016: 15). Aynı şekilde, kişi Tanrı'yla iletişim kurmak veya ona yakınlaşmak amacıyla dinsel bir ritüelde bulunuyorsa bu pratik, manevi olarak tanımlanmaktadır (Richard ve Bergin, 2011: 22).

Bu incelemelere konu olan din kavramı, geleneksel toplumlarda kullanılan din kavramından farklı bir hale gelmiştir. Bu dönemde din ve maneviyat kavramları birbirinden ayrılmış ve son dönemlerde maneviyat kavramı (spiritüel) sosyal bilimlerde oldukça çekici ve kullanışlı bir terim olmaya başlamıştır. Ancak bu iki kavramın birbirinden ayrılmasından dolayı bir kavram kargaşası yaşanmıştır. Oysa bu iki terim, yapılarından dolayı çok boyutludur ve tek bir anlama indirgenemez durumdadırlar (Hill vd., 2013: 87). Dolayısıyla din ve maneviyat kavramlarının tartışmalı kavramlar olduğu, ancak genel anlamda maneviyatın dini de kapsayan daha geniş bir şekilde tanımlanmasının sosyal hizmet açısından doğru olduğu söylenebilir.

Şekil 1: Din ve Maneviyat İlişkisi

Kaynak: (Canda, 2010: 77)

2. SOSYAL HİZMET VE MANEVİYAT İLİŞKİSİ

Sosyal hizmet mesleğinin ilk alanları dini örgütlerdir. İlk dönemlerde Amerika'da yürütülen sosyal hizmet çalışmalarının destekleyici kaynağını dini kurumlar oluşturmuştur. Bu geçmişe rağmen sosyal hizmet mesleği süreç içinde sekülerleşmeye başlamıştır (Holland, 1989: 32-33). Fakat bu süreç, 20.yy. ortalarına doğru tersine dönmeye başlamış, 1950'li yıllardan sonra ise sosyal hizmet mesleğinde manevi destek hizmetlerinin gerekliliği üzerine ciddi şekilde tartışmalar yapılmıştır.

Son dönemlerde ilişkinin bu minvalde gelişmesinin, şüphesiz ki birçok nedeni bulunmaktadır. Ama Eck (2002:269), bu durumun en önemli nedeni olarak müracaatçıların çoğunda manevi veya dini duyguların önem arz ettiğini ve bundan dolayı kendilerinin bizzat manevi destek hizmetlerini istemelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir.

Mevcut verilere bakıldığında, manevi destek hizmetlerinin ruh sağlığını korumada da önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmektedir. Manevi destek hizmeti gören hastalar, kendilerini ruh sağlığı bakımından daha iyi hissettiklerini ifade etmektedirler (Köylü, 2010). Özellikle manevi destek uygulayıcılarının, müracaatçıların dilini kullanması ve kişinin aşkın gücüyle kurduğu ilişkiyi güçlendirmeye çalışması, sosyal hizmet ve maneviyat ilişkisini daha güçlü bir hale getirmektedir.

Manevi destek hizmetlerinin en önemli işlevi bireyin kendisine, çevresine, topluma, Tanrıya ve doğaya karşı yaşadığı yabancılaşma duygusunu yok etmeğe destek olmak veya onu minimize etmesini sağlamaktır. Sonraki süreçte de bireyin hayatını anlamlı kılmaya çalışmaktır (Seyyar, 2010: 1369). Bu anlamlılık duygusu, özellikle gençler başta olmak üzere, bireye, kendisini ve çevresini tanıtarak kimlik kazandırmaya yardımcı olmaktadır (Atakan, 1989: 39).

Manevi destek hizmetleri, müracaatçıların kendi gerçekliğinin farkına varmasını sağlar. Manevi destek hizmetleri, müracaatçının içinde var olan potansiyeli eyleme dönüştürerek bireyin kendisi ve çevresiyle ahenk içerisinde, huzurlu bir şekilde hayatını idame ettirmesine destek olur (Armaner, 1973: 199). Bu denklemin kurulmasıyla, kişiler diğer varlıklarla (kişi, çevre, doğa ve Tanrı) uzlaşa içinde olur.

Manevi danışmanlık hizmetlerinin diğer bir işlevi ise yol gösterici olmasıdır. Müracaatçıya veya herhangi bir sosyal bireye bütüncül (beden, ruh, zihin ve manevi) bir şekilde yaklaşarak (Schlauch, 1985: 223) benlik bilgisinin duygusal keşfini sağlar. Ayrıca manevi destek hizmetleri birey açısından geçmiş ile şimdi arasında bir köprü işlevi görür. Modern bilim ile metafizik ilişkisini kurarak, kişinin ruhsal olarak kendini iyi hissetmesini sağlar.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olan *görüşme tekniği* kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

İfade edilen bu konu doğrultusunda, sosyal hizmet ve manevi destek hizmetleri üzerine yazılan çalışmalara dayalı betimleyici bir yaklaşım tercih edilmiştir. Bu sebeple mevcut durumu olabildiğince dikkatli tanımlama amaç edinmiştir (Büyüköztürk, 2016: 23). Bu tanımlamaların sınırlarını ortaya çıkarmak için konu ile ilgili kavramlar belirlenerek literatür taraması yapılmıştır. Cooper (2010)'a göre literatür taramasının dört amacı vardır. Bunlar; başkalarının yaptıkları çalışmaları birleştirmek, önceden yapılmış bilimsel çalışmaları tenkit etmek, ilgili literatürle ilişki kurmak ve alandaki temel konuları tartışmaktır. (Creswell, 2014: 28).

Araştırmada, amaçlı örneklem yöntemlerinden olan *ölçüt örneklem* yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla, belirlenen kurumlarda, manevi destek hizmetlerini sunan uygulayıcılardan veri toplanmaya çalışılmıştır. Katılımcı sayısının belirlenmesinde ise verilerin *doğunluğa ulaşması* dikkate alınmıştır. Bu amaçla, elde edilen veriler birbirini tekrarlamaya başladığında veri toplama süreci sonlandırılmıştır (Creswell, 2014: 189). Bu ölçütler doğrultusunda toplam beş kişiden veri toplanmıştır.

Veri toplama aracı, araştırmacı tarafından geliştirilen *yarı yapılandırılmış* bir görüşme formudur. Bu görüşme formuna verilen yanıtlar çerçevesinde veri toplanmaya başlanmıştır.

Verilerin analizinde, manevi destek hizmetleri uygulayıcılarına yönelik sorulan sorulardan elde edilen veriler doğrultusunda temalar oluşturulmuştur. Bu temaların analizinde *betimsel analiz* yöntemi kullanılmıştır.

Yapılan betimsel analiz aynı zamanda alanda uzman iki kişi tarafından incelenmiş ve son hali verilmiştir. Uzmanların görüşleri nitel verilerin inandırıcılığını artırmıştır.

4. BULGULAR

Bu başlık altında Bingöl ili sınırlarında bulunan kurumlarda görev yapan manevi destek hizmetleri uygulayıcılarının, manevi destek hizmetlerine ilişkin görüşleri değerlendirilmektedir. Bu çalışma kapsamında beş manevi destek hizmet uygulayıcısıyla görüşülmüştür. Müstear isimlerin kullanıldığı bu çalışmada, uygulayıcılardan iki kişi (Ömer ve Hamza) cezaevinde, bir kişi (İsmail) aile ve dini rehberlik bürosunda, bir kişi (Ayşe) çocuk evlerinde ve bir kişi de (Mehmet) sevgi evlerinde çalışmaktadır. Uygulayıcıların eğitim durumlarına bakıldığında biri doktora (Ömer), ikisi yüksek lisans (Hamza ve İsmail) kalan iki kişinin de (Ayşe ve Mehmet) lisans mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Yapılan görüşme sonucunda, elde edilen verilerle toplam 6 genel tema oluşturulmuştur. Bu genel temalar; Manevi destek hizmetlerine yönelik algı ve anlayışları, manevi destek hizmetlerinin gerekliliği, manevi destek hizmetlerinin etkililiği, hedef kitleye yaklaşım tarzı, manevi destek hizmetlerinin uygulamaları ve uygulayıcıların önerileri şeklindedir. Söz konusu 6 genel temanın alt temaları da bulunmaktadır, ancak her temanın aynı zamanda bir alt teması bulunmamaktadır.

4.1. Manevi Destek Hizmetlerine Yönelik Algı ve Anlayışlar

Bu temanın altında iki alt tema bulunmaktadır. Bu alt temalar; tanım ve eğitimin gerekliliği şeklindedir.

4.1.1. Tanım

Manevi destek hizmetleri uygulayıcılarının birçoğu, manevi destek hizmetlerini tanımlarken dini bilgileri esas alarak tanımlama yapmaktadır. Bazıları ise manevi destek hizmetlerini tanımlarken dini de kapsayacak şekilde tanımlamaktadır. Bu ikinci tanımda, sosyal faaliyetler ve kurslar gibi uygulamaların de manevi destek hizmetlerini kapsadığı düşünülmektedir.

Aile ve dini danışmanlıkta çalışan uygulayıcılardan biri, kendilerine sadece fetva kurulu olarak bakılmaktan şikâyetçi olduğunu ifade etmektedir. Bu şikâyetini “*Biz sadece bir fetva kurulu olarak çalışmıyoruz*” diye dile getirmektedir. Oysa, uygulayıcı, manevi destek hizmetlerini fetva kurulunun ötesinde, kişileri doğru yönlendiren bir terapi şeklinde tanımlamaktadır.

“Manevi destek yeni bir terapi şeklidir. Bir insanın sıkıntı yaşadığı zaman nasıl bir yol bulması gerektiğini, birilerinin birilerinden telkin şeklinde vermesi gerekiyorsa, aile ve dini rehberlikte manevi desteği, dini terapiyi İslam’ın ruhuna uygun bir şekilde onlara izah etmeye çalışan, onları yönlendirmeye çalışan, onlara doğruyu, hakikati uygun bir dille anlatmaya çalışan bir kavram olarak tanımlayabiliriz.” (Kişisel Görüşme, İsmail, Aile ve Dini Danışmanlık Bürosu, 2017).

Cezaevinde manevi destek hizmetlerini sunan bireylerden biri, manevi destek hizmetlerini dini de içinde barındıran bir uygulama olarak tanımlamaktadır. Bu

uygulamalar, çeşitli sosyal aktiviteleri kapsayacak şekilde değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bu uygulamalar kişiyi rahatlatan, motive eden faaliyetler bütünü olarak da nitelendirilmektedir.

“Sadece din hizmeti değil tabi, bu arkadaşların (tutuklu ve hükümlü) kendi yeteneklerine göre yönlendirilmesi gerekiyor. Farklı atölyelerin de olması lazım. Mesela bir ebru kursu olsun... İnsan ruhu üzerinde rahatlatıcı özelliği olan ilahi kursu oluşturmak yönünde bizim bir çabamız var. Bu din eğitimidir. Bunun manevi boyutunun da ihmal edilmemesi gerekir. Manevi boyutundan kasıt sadece bilgi verme değil, aynı zamanda bu insanlara bir vicdan kazandırılması, Bir Allah korkusu kazandırılması, bir sempati duygusu kazandırılması lazım.” (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

Cezaevlerinde seminer veren uygulayıcı, manevi destek hizmetlerini dini hizmetten daha kapsamlı bir şekilde tanımlamakta ve bunun yerine tinsel çalışmaların öne çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir. “*Ama şu an bizim verdiğimiz destek sadece dini destekler tarzında... Yani danışanları, müracaatçıları ya da hapisanedekileri sadece dini olarak desteklemeye çalışıyoruz*” (Kişisel Görüşme, Hamza, Cezaevi, 2017). Bu ifadelerle uygulayıcı, alanda yapılan uygulamalarla sadece dini hizmet yapıldığını ifade etmiştir.

Manevi destek literatüründe tanıma bakıldığında, daha önce de ifade edildiği gibi manevi destek hizmetleri uygulamalarının, dini uygulamalarla sınırlı olmadığı görülmektedir. Dini uygulamaların yanı sıra bireylerin motivasyonunu güçlendirecek diğer uygulamaları da kapsadığı bilinmektedir.

4.1.2. Eğitimin Gerekliliği

Uygulayıcılarla yapılan görüşmede, katılımcıların tamamı, manevi destek hizmet uygulayıcılarının göreve başlamadan önce gerekli eğitimleri almalarının gerekliliği yönünde fikir beyan etmişlerdir.

Uygulayıcılardan biri, eğitim alınmasının temel sebebi olarak; eğitim alınmadığı takdirde duruma müdahalenin yetersiz kalacağı ve mevcut sorunların çözümünde istenilen faydanın sağlanamayacağını belirtmektedir.

“Eğitimin kesinlikle alınması gerekiyor. Çünkü insanlarla nasıl konuşacağımız veya onların dertlerini dinlediğimiz zaman nasıl müdahale edeceğimizi, onlarla ne şekilde baş edebileceğimizi öğrenmemiz gerekiyor. Tabii burada eğitim olmazsa olmaz. Ancak yine de eksik kalıyor. İşte bu eksiklik olduğu zaman sadece fetva konusunda biraz daha ön plana çıkmış oluyoruz.” (Kişisel Görüşme, İsmail, Aile ve Dini Rehberlik Bürosu, 2017).

Başka bir uygulayıcı da göreve başlamadan önce aldığı eğitimin faydalarından bahsetmiştir. Görev öncesi eğitimin dezavantajlı gruplara yönelik olması ve bunun eğitim ile gerçekleştirilebileceğini şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Şimdi bir formasyonun olması gerekiyor. Birincisi oradaki mahkûmlar çok özel bireyler, yani hepsi toplum içerisinde suçlu olarak nitelenen, problemleri olan, sorun yaşamış olan insanlardır. Bunlara sıradan bir bireye hitap ettiğiniz tarzda hitap edemezsiniz. Yani suçlularla nasıl konuşulacak, yaşlılarla nasıl konuşulacak ya da hastalarla nasıl konuşulacak, nelere dikkat edilmesi lazım, bununla ilgili eğitimlerin alınması gerektiğini düşünüyorum. Zaten manevi danışmanlık eğitimleri az çok veriliyor. Bunlar alındıktan sonra temel düzeyde yapılabilecek seviyeye gelinir diye düşünüyorum.” (Kişisel Görüşme, Hamza, Cezaevi, 2017).

Manevi destek hizmetleri üzerine yapılan birçok çalışmada, görev öncesi eğitimin zorunluluğundan bahsedilmiştir. Bu eğitimlerdeki amaç ise uygulayıcının yaptığı çalışmalarda istenilen faydanın sağlanmasıdır. Uygulayıcının, dezavantaj grubundaki bireylerle aynı dili konuşması, onların hislerini ve düşüncelerini doğru bir şekilde anlamalarını sağlamaktadır.

4.2. Manevi Destek Hizmetlerinin Gerekliliği

Bu tema, dezavantajlı gruplara yönelik yapılan çalışmaların kapsamına manevi destek hizmetlerinin dâhil edilmesi ve bu dâhilin gerekliliği üzerinedir. Uygulayıcılarla yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların tamamı tarafından kurumlarda manevi destek hizmetlerinin gerekliliğinden bahsedilmiştir.

Cezaevinde vaiz olan, aynı zamanda ilahiyatta doktora yapan uygulayıcılardan biri, manevi destek hizmetlerinin, müracaatçılardan gelen dönüt doğrultusunda cezaevlerinde de olması gerektiğini şu cümlelerle belirtmiştir:

“Mahkûmlar bize, “Burada sizin varlığınız bize nefes aldırıyor” diyorlar. Bunu hem kendileri söylüyorlar hem de biz bunu gözlemliyoruz. Hapis içerisine girdiğimiz zaman bazen bazı koşullar var çok kalabalık, en az 20 kişilik. Hiç namaz kılmayan, diyelim ki ondan sonra oruç tutmayanlarla biz oturup çok rahat bir şekilde sohbet ediyoruz. Oraya gittiğin zaman sevinçle gelip seni karşılıyorlar, gelip oturuyorlar. Biz bu hizmetten memnun olduklarını müşahede ediyoruz. Bunu kendileri de itiraf ediyorlar. Biraz araya zaman girince “ya hocam nerede kaldınız falan, niye gelmiyorsunuz” diye sitem ediyorlar.” (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

Ayrıca uygulayıcı, toplumun şu anki yaşadığı sorunların temel sebeplerinden birinin manevi destek hizmetlerinin eksikliğinden kaynaklandığını ve bu ihtiyacın giderildiği takdirde toplumun şu anda yaşadığı sorunların büyük bir kısmını yaşamayacağını iddia etmiştir. Ömer, cezaevinde bulunan tutuklu ve hükümlülerin manevi destek hizmetlerinden memnun olduklarını belirtmiştir. Bu memnuniyetin cezaevinde bulunanlar tarafından ifade edildiğini söylemiştir. Ona göre, bu memnuniyet bile tek başına manevi desteğin gerekliliğinin belirtisidir. Ayrıca Ömer, tutuklu ve hükümlülerin cezaevinde bulunmasının önemli bir nedeni olarak mahkûmların manevi yönlerinin eksikliği üzerinde durmaktadır. Suçluların, önceki dönemlerde manevi destek almaları halinde bu suçların en azından bir kısmını işlemeyeceklerini öngörmektedir.

Cezaevinde, Adalet Bakanlığıyla yapılan protokol kapsamında tutuklu ve hükümlülere seminer veren uygulayıcılardan biri, seminer boyunca yaptığı gözlemlere dayanarak manevi destek hizmetlerinin gerekli olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Kesinlikle gerekli olduğunu düşünüyorum, çünkü mahkûmlar içeriye girdikten sonra özellikle bu tür destekler de olmadığı sürece çok fazla sorun yaşayacaklardır. Yani diğerleri ile görüşmelerimizde gelmemiş olan kişilerle test yapmadığımız için en azından kendi gözlemlediğim kadarıyla eğer bu tür destek hizmetleri olmazsa çok daha farklı psikolojik sorunlar yaşayacaklardır.” (Kişisel Görüşme, Hamza, Cezaevi, 2017).

Uygulayıcı, elinde bilimsel bir veri olmamasına rağmen, manevi destek hizmetlerinin sorunlarını minimize edebileceğini ifade etmiştir.

4.3. Manevi Destek Hizmetlerinin Etkililiği

Bu başlık altında manevi destek hizmetlerinin, bu hizmetleri alan kişiler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu hizmetlerin sonucunda, hizmete başvuranların hayatlarında ne tür bir etki ve değişim yaşandığı üzerinde durulmuştur.

Bazı uygulayıcılar, müracaatçılardan gelen “memnuniyet” duygularını esas alarak hedef kitlesi üzerinden manevi destek hizmetlerinin etkililiğini dile getirmiştir.

“Ailevi olarak şu sıkıntıları gördüm. Yani “Yeterince bir din hizmeti alamadım. Bir manevi eğitim alamadım bu nedenlerden ötürü elimden tutan olmadı, olsaydı buraya düşmezdim” diyorlar. “Ya Allah sizden razı olsun sizin buraya gelmeniz hem bize moral oluyor hem yanlışlarımızı görme imkânı sunuyor” diyorlar. Verdiğiniz bu manevi hizmetlerden çok memnun olduğunuzu kendilerine çekidüzen verdiğini, inşallah buradan ayrıldıktan sonra, daha temiz daha güzel bir hayat kurmaya çalışacaklarını söylüyorlar. “Dışarıdayken çok kirli bir hayatımız vardı. Belalarla musibetlerle iç içe. Hep başımız beladaydı. Ama Allah bana rahmet etti. Beni buraya attı” diyorlar. “Ben burada tövbemi ettim, namaz kılmaya başladım Kur’an okumayı öğrendim, yapmış olduğum hataların farkına vardım ve hatalarımdan gerekli dersleri aldım” diyorlar.” (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

Cezaevinde yapılan manevi destek hizmetlerinin, tutuklu ve mahkûmların hayatlarını etkilediği görülmektedir. Tutuklu ve mahkûmlar, manevi destek hizmetini almadan önce doğru ve yanlış ayırt edemediklerini ve şu anda burada bulunmalarının temel sebebi olarak, daha önce manevi destek hizmetini almadıklarından kaynaklandığını düşünmektedirler. Hatta bazı mahkûmlar, cezaevinde bulunmaktan memnun olduklarını belirtmişlerdir. Cezaevi süresince manevi destek hizmetleri sayesinde temizlendiklerini düşünmektedirler.

Hamza, manevi destek hizmetlerin etkililiğini şu örnek üzerinden ifade etmektedir;

“Mesela en son bir görüşmemde yaşlı bir adam herhalde müebbet değildi az bir süresi kalmıştı ama bir seneye kadar süresi vardı. Ama ben anlattıktan sonra kendi söyledi. İşte “ben buradayken isyan ediyordum durumumdan dolayı ama şimdi sizin bu anlattıklarınızdan dolayı hapisanede olmak aslında benim için bir avantajmış ve isyan etmemem gerektiğinin farkındayım, daha olumlu bakıyorum” diyerek mahpuslardan doğrudan yanıtlar alıyoruz.” (Kişisel Görüşme, Hamza, Cezaevi, 2017).

“...Onu getirdim, yani oturdum günlük ona Elif-Ba ders veriyorum. Hem maddi hem manevi anlamda ne gerekiyorsa yardımcı olmaya çalıştım. İlk geldiği zaman mesela uzak duruyordu. Şu anda yaşıyor bana, hiç ayrılmak istemiyor. Yani çocuk böyle bir nevi haz duyuyor, böyle bir rahatlık duyuyor, bir ferahlık duyuyor.” (Kişisel Görüşme, Mehmet, Sevgi Evleri, 2017).

Sevgi evlerinde manevi destek hizmetlerini sunan uygulayıcı, bu çalışmalarını manevi destek hizmetlerinin bir boyutu olan dini ritüeller perspektifinde ele almıştır. Bu uygulamaların, bireyi sorunlarından uzaklaştırarak rahatlattığını dile getirmiştir.

4.4. Hedef Kitleye Yaklaşım Tarzı

Manevi destek hizmetleri uygulayıcılarının yaklaşım tarzına bakıldığında, ilk etapta kişiyle doğru bir iletişim kurmak amaçlanmaktadır. Bu nedenle kişilerle iletişim kurarken kişi merkezli değil, sorunu yok etme merkezli bir yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Sorun yaşayan kişiler, hiçbir şekilde suçlanmaz, ayıplanmaz. Manevi destek uygulayıcılarının, kişiye rahatsızlık veren sorunun temel nedenlerini yok etmeye çalıştığı görülmektedir.

Manevi destek hizmetlerini sunan bireylerden biri, müracaatçılara (hükümlü ve tutuklu) yaklaşım tarzını “*nabza göre şerbet*” şeklinde tanımlamıştır. Uygulayıcı, istenilen sonuçlara ulaşmak için, iletişim kurmadan önce kendilerini hedef kitleye kabul ettirmeye çalıştığını belirtmiştir. Ayrıca, iletişim kurarken hükümlü ve tutukluların kendine özgü hassasiyetleri olduğu için yaklaşım tarzının da ona göre kurulması gerektiğini ifade etmektedir.

“Biz onlarla tabi öncelikli olarak iyi bir iletişim içerisine giriyoruz. Çeşit çeşit insan var, her türlü suça bulaşmış olduğu için yani çok hassas duygulara sahip... Dolayısıyla nabza göre şerbet vermek lazım. İnsanlara kendimizi sevdirmemiz ve kabul ettirmemiz lazım. Onların dilini bilmeniz gerekiyor ve bu tür yanlışların insan fitratında var olduğunu hatayı yapmanın yanlış olmadığını, aksine yanlış olanın yanlışlarda ısrar etmenin, bu yanlışlardan ders almamanın yanlış olduğunu öncelikli bunu söylüyoruz.” (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

Uygulayıcılardan bazıları, çocuk evlerinde kalan çocuklarla iletişim kurarken onlara bir hoca gibi davranmaktan çok, bir arkadaş gibi davranıldığını ve bunun iletişimi kurmada daha iyi bir yöntem olduğunu ifade etmektedir.

“Biz ne yapıyoruz? O zaman diyoruz ki biz zaten vaaza gelmedik, vaazi camide teyzelere anlatıyoruz. Onlara, “burada amacım bu değil” diyorum, oturuyoruz muhabbet ediyoruz. Hiçbir zaman kâğıtla gidemeyiz oraya veya elimde bir notla... Genelde etkinlik yaparız, bire bir ilgilenip onlarla özel muhabbetler, özel iletişimlere geçerek sorunları nasıl çözmesi gerektiği konusunda muhabbet ediyoruz onlar da açılıyorlar.” (Kişisel Görüşme, Ayşe, Çocuk Evleri, 2017).

Sevgi evlerinde çalışan uygulayıcı, çocuklara sorun odaklı yaklaşıldığını belirtmektedir. Çocuklarda sorun yaratan davranış veya duygulara karşı kişileri teskin edici bir yöntemin kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla cezaevi uygulayıcısı, yaklaşım tarzının onları güçlendirmeye yönelik olduğunu belirtmiştir.

4.5. Manevi Destek Hizmetlerinin Uygulamaları

Bu temanın iki alt başlığı bulunmaktadır. Bunlar, manevi destek uygulamaları ve dini uygulamalardır.

Manevi destek uygulamalarına bakıldığında, iki farklı boyutu olduğu görülmektedir. Bunlardan biri, bireyin manevi duyguları dikkate alınarak yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalarda kişinin aşkın duygusuna hitap edilerek onu rahatlatmak, teskin etmek, amaç-anlam kazandırmak gibi uygulamalar hedeflenmektedir. Diğer boyut ise, kişilere dini rehberlik uygulamalarıdır. Bu uygulamalarda da din konusunda doğru bilgilendirme, dini ritüeller ve sorular gibi konulara yönelik yapılan çalışmalar uygulanmaktadır.

4.5.1. Manevi Destek Uygulamaları

Aile ve dini danışmanlık bürosunda hizmet veren uygulayıcılardan biri, kurumda verilen manevi destek hizmetlerinin üç biçimde olduğunu ifade etmiştir:

“Şimdi bizim ihtiyaç sahiplerine manevi destek yapmak amacıyla üç şekilde onlarla irtibat kuruyoruz. Birincisi yüz yüze; sıkıntısı olan işte büromuza gelerek bire bir bize danışarak sorunlarını bildiriyorlar. Yaptığımız görüşme gizlilik çerçevesi içerisinde onlara manevi destek ve rehberlik yapmaktır. Bu da genellikle boşanma sürecinde olan insanların başvurduğu bir yöntemdir. İkincisi; telefonlarla bu sorular soruluyor bunlara cevap vererek onları yönlendirerek uygulama yapmaktayız. Üçüncüsü ise e-mail veya internet, sosyal ağ üzerinden bize ulaşanlara rehberlik yapmaya çalışıyoruz.

Bunun dışında söylemiş olduğumuz çocuk evlerine, sevgi evlerine giderek onları ziyaret ediyoruz. Ayrıca bunlarla birlikte aile ziyaretlerimiz oluyor. Halka ulaşma açısından yıl içerisinde seminerler, konferanslar gerçekleştiriyoruz... Kimi zaman köylere kadar giderek bu seminerleri yürüterek yapıyoruz.” (Kişisel Görüşme, İsmail, Aile ve Dini Rehberlik Bürosu, 2017).

Ayrıca İsmail Bey, Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına başvuruların daha çok boşanma olayları nedeniyle bunu yaptıklarını ifade etmektedir.

Cezaevinde görevli bulunan uygulayıcılardan bazıları, cezaevinde yapılan uygulamaları şöyle değerlendiriyor:

“Denetimli serbestlik müdürlüğü, uygulayıcıları ayın bir günü müftülükten bizi davet ediyor hocam buyurun gelin işte bu arkadaşlara sabrı anlatın veya bu arkadaşlara helal kazancı anlatın diyor. Bu arkadaşlara helal haramı anlatın. Bu konular ile ilgili de diyanetin il müftülüklerinin çalışmaları var her ilde. Bunun dışında dediğim gibi kitap okuma ceza evlerinde özellikle arkadaşlara kitap tavsiye ediyoruz.” (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

Çocuk evlerinde manevi destek hizmeti sunan bazı uygulayıcılar, bu hizmet kapsamında çocuklarla oyun oynanmasının, dışarıda beraber yemek yemenin, manevi destek hizmetleri kapsamında yapıldığını ve bu tür faaliyetlerin de bireyi güçlendirdiğini ifade etmiştir.

“Oyun zaten etkinliklerimiz, ders biter bitmez hocam bu hafta oyun var mı, hangi oyun oynayacağız diye soruyorlar... Genelde diğer arkadaşlarda da öyle oluyor çünkü ilk önce bazen gideriz birlikte yemek yeriz birlikte alıp götürürüz hadi arayalım bugün şunu getiriyorum diyorum bu durumlar hoşlarına gidiyor.” (Kişisel Görüşme, Ayşe, Çocuk Evleri, 2017).

Adalet Bakanlığı ve dini özelliği olan bir vakfın yaptığı protokol kapsamında cezaevinde seminer verdiği belirten uygulayıcı, bu uygulama kapsamındaki amacının tutuklu ve hükümlülere destek vermek olduğunu belirtmiştir. Tutuklu ve hükümlülere yönelik yapılan seminerlerin konularını özenli bir şekilde seçtiğini ve bundaki amacının ise kişilerin cezaevi süresi boyunca hükümlülük halini daha rahat bir şekilde geçirmesini sağlamak olduğunu vurgulamıştır.

“Hani mahkûmların durumu olsun oradaki cezaevinin durumu olsun sürenin kısıtlı olmasından dolayı çok fazla seminer tarzında yapamıyoruz biraz daha sohbet tarzında oluyor. Bireysel gidip geliyoruz böyle ona da direkt seminer diyemeyiz aslında buna biraz daha destek verme amacıyla gidip geliyoruz... Mesela gıybet etmemeleri yalan konuşmalarını birbirlerine düşmanlık etmemeleri gibi noktalarda yani biraz daha tinsel boyutuyla aslında manevi boyuta da kaçıyor sadece dini boyutu değil ahlaki boyutlarıyla da konuşuyoruz.” (Kişisel Görüşme, Hamza, Cezaevi, 2017).

4.5.2. Dini Uygulamalar

Sevgi evlerinde manevi destek hizmetleri sunan uygulayıcılardan bazıları, bu hizmetler kapsamında sevgi evlerinde bulunan çocuklara ibadet, ahlak, örnek hayatlardan bahsetmektedirler. Bunun yanı sıra çocukları dini konferanslara ve dini gecelere götürdüklerini de belirtmektedirler. Bu uygulamaların çocuklar üzerinde etkili olduğunu ve onları motive ettiğini söylemektedirler.

“Bu konferans ve çalıştaylara katılıyorum. Bazen dini konferanslar olur, halk eğitimde dini konferanslar veriliyor, özel ve kutlu doğum haftasıyla ilgili çocuklarımızı toplayıp götürüyoruz, tabi hepsi gelmez. Çocuk bunlarla motive oluyor, hoşlarına gidiyor. Mübarek gün ve gecelerde çocukları camilere götürüp gezdiriyoruz” (Kişisel Görüşme, Mehmet, Sevgi Evleri, 2017).

Benzer ifadeleri kullanan cezaevi vaizi, manevi destek hizmetleri kapsamında cezaevinde verilen hizmetleri şu şekilde dile getirmektedir:

“Özellikle kapalı cezaevlerinde verdiğimiz hizmet şu şekilde: Kuranı Kerim dersi almak isteyenleri biz önceden ilan ediyoruz, bir duyuruda bulunuyoruz. Manevi değerlerin tanıtımı yapılıyor. Onlarla ilgili de yarışmalar yapılıyor. Ayrıca bu sene Kutlu Doğum programı yaptık. Düzenli olarak “Kutlu Doğum” programı yapıyoruz. Onun dışında kandil gecelerinde kandil programları yapıyoruz” (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

Cezaevlerinde bu tür dini uygulamaların etkisi yadsınamaz bir gerçekliğe sahiptir. Cezaevi süresince tutuklu ve hükümlüler için affedilme duygularına çokça ihtiyaç duydukları düşünülmektedir. Bu doğrultuda ele alındığında, tutuklu ve hükümlülerin cezaevi süresince aşkın duygular/Tanrı ile kurduğu ilişki onları motive etmektedir.

4.6. Uygulayıcıların Önerileri

Uygulayıcıların önerileri genel teması içerisinde iki alt tema bulunmaktadır. Bunlar: Eğitim ve hukuki boyuttur.

4.6.1. Eğitim

Bu tema altında uygulayıcıların, manevi destek hizmetleri konusunda önerileri ele alınmıştır. Uygulayıcılar, uygulama esnasında mekân, hukuk, eğitim vb. konularda eksik gördükleri konuları ifade etmişlerdir.

Bazı uygulayıcılar, kurumda çalışan uygulayıcıların mutlaka göreve başlamadan önce belli bir eğitim almaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu eğitimin sadece din eğitimiyle sınırlı kalmaması gerektiğini aynı zamanda sorun yaşayan bireyleri anlamaya yönelik eğitimlerin de olması gerektiğini vurgulamışlardır.

“Aile ve din rehberlik bürosunda çalışan bir insanın kesinlikle ciddi bir eğitimden geçmesi gerekmektedir. Tabi bu aile içi iletişimle alakalı, ondan sonra psikoloji, ve sosyoloji gibi birçok alanda eğitim alınması gerekiyor ki bunun da kurum içerisinde yapılması gerekiyor.” (Kişisel Görüşme, İsmail, Aile ve Dini Rehberlik Bürosu, 2017).

Dolayısıyla, uygulayıcıların, insanların sorunlarını, bireyi, toplumu anlamaya yönelik söz konusu bilim dallarından (sosyoloji ve psikoloji vb.) yararlanılması gerektiği vurgulanmıştır. Sadece bu tür eğitimlerle istenilen sonuçlara ulaşabileceği ifade edilmiştir.

Bu yaklaşıma benzer ifadeleri dile getiren farklı uygulayıcılar, özellikle kurumda (çocuk evleri) çalışan kişilerin çocuklara rol model olmaları gerektiğini ve bunun için de eğitim almaları gerektiğini dile getirmiştir.

“Yani... O ablaların da çok iyi bir eğitim almış olmaları lazım eksiklerimiz o biraz.” (Kişisel Görüşme, Ayşe, Çocuk Evleri, 2017).

Eğitimin gerekliliği konusunda benzer ifadeleri kullanan diğer uygulayıcılar, eğitimin yanı sıra manevi destek hizmetlerinin sadece Diyanet İşleri Başkanlığının görevi olmadığını, bu hizmet için tüm kurumların koordineli bir şekilde seferber olması gerektiğini ifade etmiştir.

“Daha iyi olabilmesi için kurumların işbirliği yapmaları gerekir. Cezaevi idaresinin de oradaki bütün personelinin de düzenli olarak eğitimden geçirilmesi lazım yani konferanslar onlara yönelik de olması lazım. Üniversitelerin de orada görev alması

gerekir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın da Gençlik Spor ve İl Müdürlüğünün de bütün bu kurumların görevi olması gerekir ” (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

4.6.2. *Hukuki Boyut*

Cezaevinde vaizlik yapan Ömer, cezaevinde yapılan manevi destek hizmetlerini tanımlarken, bu işin “*Dostlar alışverişte görsün*”, yaklaşımıyla yapıldığını belirtmiştir. Bu yaklaşım biçimiyle de ne yazık ki istenen sonuçlara ulaşılamayacağını ifade etmiştir.

“Bazı cezaevleri idarecileri sadece yani mevzuat çerçevesinde işler görülsün, fazla etliye sütlüye karıştırmayalım, resmiyette yürüsün derdinde (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

Hukuksal olarak yaşanan sorunları dile getiren uygulayıcı, bu sorunları şu şekilde dile getirmiştir:

“Bizi kısıtlayan temel unsurlardan bir tanesi cezaevi kültürünün olmasıdır. Biz haftada bir gidip gelebiliyoruz, çok fazla konuşma imkânımız hani saatlerce konuşma imkânımız her biriyle maalesef olmuyor. Yani ortamın kısıtlı olması her bir mahkûmla bire bir görüşmenin olmaması bunlar sorun alanları” (Kişisel Görüşme, Hamza, Cezaevi, 2017).

Manevi destek hizmetlerini sunan uygulayıcılardan bazıları, hükümlü ve tutukluların cezaevindeki yaşantısından sonra da hizmetin devamlılığına yönelik çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak, bu uygulamaların olması için hukuksal olarak belli düzenlemelerin yapılması gerektiğini de dile getirmişlerdir.

“Toplum cezaevinden çıkan bir insana cezaevinde tövbe de etse, kendine çeki düzen de verse dışarı çıktığı zaman yine de ona suçlu gözüyle bakıyor. Yani onu kucaklamıyor ve kazanmaya çalışmıyor. Cezaevine girmiş kişi cezaevine girdiği için işini kaybetmiş olabilir ya da bazıları ailelerinden de ayrılıyor. Uzun süre ceza almış o insan dışarı çıktığı zaman o insanın bir takip sistemi ile manevi bir eğitim programına alınması lazım. Hatta diyelim ki yeri yoksa yatılı olarak imkân sunulması lazım. Burada yiyip içmesi lazım eğitim alması lazım ve kendisine asgari ücret düzeyinde bir harçlık verilmesi lazım. Temel ihtiyaçlarının giderilmesi lazım. Kendine bir iş bulana kadar belli bir süre desteğin sağlanması lazım.” (Kişisel Görüşme, Ömer, Cezaevi, 2017).

Sevgi evlerinde çalışan Mehmet, diğer uygulayıcıların aksine, uygulayıcıların manevi destek hizmetlerine daha fazla ağırlık vermeleri gerektiğini dile getirmiştir.

SONUÇ

Yapılan çalışmalarda manevi destek hizmetleri ile bireyin iyi oluşları arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir (Baldacchino ve Draper, 2001; Cascio, 1998; Ekşi, Kaya ve Çiftçi, 2016; Hodge, 2005; Miller ve Thoresen, 2003). Manevi destek hizmetleri ile hastaların iyileşme süreci geliştirilmekte veya iyileşme sürecinde olumlu etkisi olması nedeniyle bu süreç desteklenmektedir. Ayrıca yapılan birçok araştırmada manevi destek hizmetlerinin zihinsel ve fiziksel sağlığı korumada ve iyileştirmede faydalı olduğu görülmektedir (Larimore vd., 2002: 72). Bu tür yararlar arasında; baş etme kararı verme sürecinde bireyi güçlü kılması, sosyal desteği geliştirmesi, kişisel tutarlılık ve bütünlük (Fallot, 2001:112) bulunmaktadır. Buna yönelik sayısız çalışma bulunmaktadır. Manevi destek hizmetleri, kişinin/hastanın manevi duygusunu da kapsayarak bütüncül bir şekilde

kişiyi ele almaktadır. Bu yaklaşım biçimi de müracaatçıyı olumlu anlamda etkilemektedir.

Araştırmada uygulayıcıların manevi destek hizmetlerine yönelik algı ve anlayışları iki farklı başlık altında toplanmıştır: Birinci başlıkta uygulayıcıların, manevi destek hizmetlerinin tanımına iki farklı şekilde yaklaşmaktadır. İlki, manevi destek hizmetlerinin, bir dini hizmet gibi algılanmasıdır. Burada manevi destek hizmetlerinin bilgi kaynağının çoğu, dini bilgilere dayanmaktadır. İkinci gruptaki uygulayıcılar ise manevi destek hizmetlerini tanımlarken din olgusunu da kapsayan bir kavram olarak ele almıştır. Bunlar, sosyal ve eğitim gibi faaliyetleri manevi destek hizmetleri kapsamında ele almışlardır. Son dönem akademik çalışmalara bakıldığında, manevi destek hizmetlerinin ikinci gruptaki uygulayıcılar gibi tanımlandığı görülmektedir (Slay, 2007: 26; Mackinlay, 2004: 76; Karairmak, 2014: 49; McMahon ve Buggs, 2012: 4; Wise, 1951: 12). İkinci başlık ise çoğu uygulayıcının görev öncesi eğitimin gerekli olduğuna dair düşünceleridir. Uygulayıcıların eğitime alınmadığı takdirde müdahalenin yetersiz kalacağına yönelik kaygıları olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun için kurumda çalışan manevi destek uygulayıcılarının görev öncesi eğitim alması gerekmektedir.

Araştırmanın ikinci amacıyla ilgili analiz sonuçları, kurumlarda manevi destek hizmetinin gerekliliğine dairdir. Araştırmaya katılan katılımcıların tamamı, kurumlarda manevi destek hizmetlerinin gerekli olduğuna dair görüş ifade etmiştir. Bazı katılımcılar, gerekliliğin sebebini geri bildirimlerle gelen olumlu tepkilerden kaynaklandığını dile getirmiştir (Eck, 2002: 269). Bazıları ise kurumlarda manevi destek uygulamalarıyla, kişilerin kendilerini iyi hissettiğini belirtmiştir. Ayrıca, sosyal sorunların sebeplerinden biri de zamanında manevi destek hizmetlerinin bireylere sunulmamasıdır. Bu ihtiyaçların geçmiş yıllarda karşılanması halinde bugünkü sorunları yaşamayacaklarına dair fikirler beyan edilmiştir (Tomanbay, 2003: 197; Akbaş, 2014: 98; Needleman vd., 2000; akt. Şirin, 2014: 55).

Araştırmanın üçüncü amacına yönelik analizler, yapılan manevi destek hizmetlerinin etkililiğine dair sonuçlardır. Yapılan görüşmelerde manevi destek hizmetlerinin müracaatçılar üzerinde etkilerinin belirgin olduğu ifade edilmiştir (Lorimorevd, 2002; Fallot, 2001; Waring, 2000). Bazı müracaatçılar için manevi destek hizmetlerinin bir dönüm noktası olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmanın dördüncü amacına yönelik analizler, hedef kitleye yaklaşım tarzı ile ilgilidir. Uygulayıcıların bireylere yaklaşırken onları suçlayıcı bir ifadeden kaçındıkları görülmektedir. Cezaevinde bulunanlara yaklaşım tarzı olarak suçluyu değil suça neden olan sorunlara odaklanması gerektiği anlaşılmıştır. Kişinin rahatsızlık duyduğu uygulamalardan kaçınıldığı, buna karşın onları motive edici, güçlendirici ve teskin edici uygulamaların seçildiği ifade edilmiştir. Ayrıca kişileri rehabilite etme noktasında, kişilerin aşkın gücünün kullanıldığı görülmektedir.

Araştırmanın beşinci amacına yönelik analizler, kurumlarda yapılan manevi destek hizmetlerine yöneliktir. Bu analizlerin sonuçlarına göre, uygulamalar iki başlık altında toplandı. Bu başlıklar manevi ve dini destek uygulamaları diye adlandırıldı. Manevi destek uygulamalarında uygulayıcıların, manevi destek uygulamaları altında dini/dini olmayan sorunlarla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bunlar evlilik, boşanma, şiddet gibi sorunlardan oluşmaktadır. Ayrıca, kişilerin motivasyonunu korumak veya kişileri güçlendirmek için çeşitli faaliyetlerde (spor, oyun oynama

vb.) bulunabilmektedir (Canda ve Furman, 2010). Dini destek uygulamalarında, uygulayıcıların, daha çok din hizmetleri verdikleri anlaşılmaktadır. Uygulayıcılar, bu uygulamaların bireyleri motive ettiğini ve hayata bağlanmada önemli bir unsur olduğunu ifade etmişlerdir (Hökelekli, 2006: 234; Hökelekli, 1993: 143; Bayraktar, 1987: 23-24; Kozan, 2012).

Araştırmanın altıncı amacına yönelik analizler, uygulayıcıların manevi destek hizmetlerinin daha iyi şartlarda sağlanmasına yönelik önerilerden oluşmaktadır. Uygulayıcıların önerileri daha çok iki başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar, eğitim boyutu ve hukuki boyuttur. Eğitim boyutu başlığı altında uygulayıcıların, gerekli eğitimleri almasına yönelik önerilerden oluşmaktadır. Ayrıca uygulayıcılar, kurumlarda çalışan uygulayıcıların manevi destek hizmetleri ile ilgili kendilerini geliştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Hukuki boyutta ise manevi destek hizmetleri ile ilgili yapılan düzenlemeler ve yeniliklerin çoğu zaman uygulamaya geçirilmediği söylenmiştir. Ayrıca bazı uygulayıcılar, kurumlarda yapılan manevi destek hizmetlerinden iyi sonuç alınabilmesi ve hizmetin devamlılığı için “takip sisteminin” geliştirilmesinin gerekliliği üzerine durmuştur. Böylece kişi, kurumdan (özellikle cezaevi ve hastane gibi) ayrıldıktan sonra da takibi sağlanarak sorunlar tekrar etmeden müdahale edilebilir hale gelebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, E. (2014), *Sosyal Çalışmada Çağdaş Eleştirel Perspektifler*, SABEV, Yayın No: 51, Ankara.
- Armaner, N. (1973), *Psikopatolojide Dini Belirtiler*, Demirbaş Yayınları, Ankara.
- Atakan, S.A. (1989), “Gençlikte Kimlik Sorunlarına Dair Yönelik Rehberlik Hizmetleri, Yüksek Öğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma Toplantısı”, 20-28 Mayıs 1987, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Baldacchino, D. ve Peter D. (2001), “Spiritual Coping Strategies: A Review of the Nursing Research Literature, *Journal of Advanced Nursing*,” Vol: 34, No: 6, 833-841.
- Bayraktar, M. (1987), *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yay., Ankara.
- Büyüköztürk, Ş., E. K. Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz, F. Demirel; (2016), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 20. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Canda, E. R. ve L. D. Furman; (2010), *Spiritual Diversity in Social Work Practice (2nd ed.)*, New York, Oxford University Press.
- Cascio, T. (1998), “Incorporating Spirituality Into Social Work Practice: A Review of Whatto Do”, *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 523- 531.
- Creswell, J.W. (2015), *Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları: Araştırma Deseni* (Çeviri editörü: Selçuk Beşir Demir), Eğiten Kitap Yayınları, Ankara.
- Eck, B. E.; (2002), “An exploration of the therapeutic use of spiritual disciplines in clinical practice. *Journal of Psychology and Christianity*”, Yıl: 21 Sayı: 3, 266–280.
- Ekşi, H., Ç. Kaya, ve Çiftçi M. (2016), “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”, Editörler: EKŞİ, Halil ve Çınar Kaya, *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 13-28
- Fallot, R. D.; (2001), “Spirituality and Religion in Psychiatric Rehabilitation and Recovery From Mentalness”, *International Review of Psychiatry*, Vol: 13, 110–116.
- Gilbert, P. (2006), *Breathing Out- Breathing In, Reaching the Spirit: Social Perspectives Network*, London, SPN StudyDaypaper nine.

- Hill, P. C., K. I. Pargament; (2003), "Advances in The Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality", *American Psychologist*, Vol: 58, 64–74.
- Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., McCullough, M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B. & Zinnbauer, B. J. (2013). *Din Ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları*. (Çev.: Kimter, N.), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3, 85-118.
- Hodge, D.R. (2005), "Spiritual Life maps: A Client-Centered Pictorial Instrument For Spiritual Assessment, Planning, and Intervention", *Social Work*, Vol: 50, No: 1, 77-87.
- Holland, T. P.; (1989), "Values, Faith and Professional Practice, Social Thought", Vol: 15, No: 4, 28-40.
- Hökelekli, H. (1993), *Din Psikolojisi*, Ankara, TDV Yayınları.
- Hökelekli, H. (2006), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, İstanbul, Dem Yay.
- Kararımak, Ö.; (2004), "Tinsel Anlayışın Psikolojik Danışmadaki Rolü", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 22, 45-55.
- Kartopu, A. (2009), *Dinler Tarihinde Dinlerin Tarifıyla İlgili Farklı Görüşler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kozan, L. (2012), *Korunmaya Muhtaç Çocukların Din Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köylü, M. (2016), "Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği", Editörler: Ayten, A., M. Koç, N. Tınaz, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, Cilt-I (65-99), Dem Yayınları, İstanbul.
- Larimore, W. L., M. Parker ve M. Crowther; (2002), "Should Clinicians Incorporate Positive Spirituality Into Their Practices? What Does the Evidence Say?", *Annals of Behavioral Medicine*, Vol: 24, No: 1, 69–73.
- Linda, K. George, David B. Larsons, Harold G. Koeing ve E. Michael; (2000), " Spirituality and Health: What We Know, What We Need To Know", Mc Cullough *Journal of Social and Clinical Psychology*; Spring; Vol: 19, No: 1, 102-116.
- Mackinlay E. (2004), "The Spiritual Dimension Of Ageing." Editör: Albert Jewell, *Ageing, Spirituality and Well-Being*, Jessica Kingsley Publishers, England, 72-85.
- Mathews, I.; (2009), *Social Work and Spirituality*, Exeter, Learning Matters.
- Mcmahon, B. T. ve H. C. Biggs; (2012), "Examining Spirituality and Intrinsic Religious Orientation as a Means of Coping With Exam Anxiety", *Journal Vulnerable Groups&Inclusion*, Vol: 3, No: 1. 1-21.
- Miller, W. ve C. Thoresen; (2003), "Spirituality, Religion, and Health: An Emerging Research Field", *American Psychologist*, Vol: 58 No: 1, 24-35.
- Özdoğan, Ö. (2010), *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, 4. Baskı, Ankara, Özden Öze Yayınları.
- Plumb, A.M. (2001), "Spirituality and Counselling: Are Counsellors Prepared to Integrate Religion and Spirituality into Therapeutic Work with Clients?", *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, Vol: 45, No: 1, 1–16.
- Richards, P. S. ve A. E. Bergin; (2011), *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy*, Washington DC, American Psychological Association.
- Saad, M. ve R. Medeiros; (2012), "Spiritual-Religious Coping –Health Services Empowering Patients' Resources", *Complementary Therapies for the Contemporary Healthcare*, Vol: 7, 127-144.
- Schlauch, C. R.; (1985). "Defining Pastoral Psychotherapy", *Journal of Pastoral Care*, Vol: 39, No: 3, 219–228.

- Seyyar, A. (2010), *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, İstanbul, Rağbet Yayınları.
- Sheafor, B. W. ve C. J. Horejsi; (2014), *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*, Çev. Editörü: ÇİFTÇİ, Durdu Baran, Ankara, Nika Yayınevi.
- Slay, G. (2007), "Let's Get Spiritual", *Mental Health*, Vol: 11, No: 4, 26-28.
- Şimşek, H. ve Yıldım A. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 9. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Şirin, T. (2013), *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncay, T. (2007), "Kronik Hastalıklarla Baş etmede Tinsellik", *Sağlık ve Toplum Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 2, 13-20.
- Wagler, Martin; (2007), "Listening to Our Stillness: Giving Voice to Our Spirituality (Spirituality And Clinical Practice)" Editörler: COATES, J., J. R. Graham, B. Swartzentruber ve B. Ouellette, *Spirituality and SocialWork: Selected Canadian Readings*, Toronto, Canadian Scholars' Press, 135-142
- Waring, N.; (2000), "Can Prayer Heal?", *Hippocrates*, Vol: 14, 22-24.
- Wise, C.A. (1951), *Pastoral Counseling: It's Theory and Practice*, Harper&Brothers Publishers, New York.

VAKIF MÜESSESESİNİN GELİŞİMİ VE MAHİYETİ TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

Yasin AKYILDIZ*
Ali Rıza ABAY**

Geliş Tarihi: 27.07.2017 Revize Tarihi: 10.11.2017 Kabul Tarihi: 25.11.2017

ÖZ

Vakıf, bir mülkiyetin veya malın tamamen ve kalıcı olarak toplumun ya da insanlığın yararına bırakılmasıdır. Dünü, bugünü bağlamında değerlendirildiğinde vakıf yardımlaşma ve dayanışma duygusunun kurumsal hale geldiği yapılardır. Vakfın temelini oluşturan insan sevgisi, düşüncesi ve hayır yapma duygu ve davranışı olabileceği gibi, prestij sağlama, vergiden muaf olma, özel mülkiyeti koruma gibi savunma anlayışları da insanların kendi imkânları ile tarih boyunca birçok hizmet ve yatırım gerçekleştirilmesine dayanak oluşturmuştur. Bu duygu ve davranışlar aynı zamanda vakıfların oluşmasını sağlamıştır.

Vakıf anlayışı sosyal, iktisadi, dini, hukuki ve ulusal boyutları olan bir anlayıştır. Geçmişten günümüze kadar birçok toplumda farklı uygulama biçimleriyle varlığını koruyan vakıfların menşei itibarıyla ilk izlerine Babil, Eski Mısır, Eski Yunan ve Orta Asya Türk toplumlarında rastlanmaktadır. Günümüzde ise, özellikle Batıda, vakıflar başta kapitalist piyasa ekonomisinin ortaya çıkardığı sorunları çözmeye adanmış koruyucu, önleyici tedbirler ile eğitim, sağlık, bilimsel araştırma faaliyetleri çerçevesinde kamu hizmetlerine verdiği destekle önemli görevleri yerine getirmektedir. Türkiye’de vakıfların nicelik olarak fazla olmasına rağmen niteliksel olarak yeterli seviyede kamusal fayda oluşturamadıkları, yapılan uygulamaların ise belli bir grubun prestij sağlama aracı olarak görülerek yaygınlaştırılmadığı bilinmektedir. Bu anlayışla vakıfların Türkiye’de kamu hizmetlerine yönelik uygulamaları ikinci planda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yardım, Yoksul, Güç, Prestij, Kamusal Fayda, Mal Güvenliği, Sosyal Sermaye

DEVELOPMENT AND NATURE OF THE FOUNDATION INSTITUTE A HISTORICAL EVALUATION

ABSTRACT

The foundation is to leave an ownership or property completely and permanently for the benefit of society or mankind. When it is evaluated from past to today, the foundation is a structure in which the feeling of cooperation and solidarity becomes institutionalized. Human love and charity feelings and behaviors underlying the idea of foundation as well as defensive behaviors such as providing prestige, tax exemption and protection of private property have made it possible for people to achieve many services and investments on their own throughout their history. These feelings and behaviors also helped to create foundations. The idea of the foundation has social, economic, religious, legal and national dimensions. The first traces of the foundations, which have preserved their presence from past to present in different societies and through different application forms are found in Babylon, Ancient Egypt, Ancient Greek and Central Asian Turkish societies. Nowadays, especially in the West, foundations, primarily on behalf of solving the problems posed by the capitalist market economy, fulfills important tasks with the support it gives to public services within the frame of protective and preventive measures, education, health and

* Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi SBE Sosyal Hizmet ABD, syakyildiz@gmail.com

** Prof. Dr., Yalova Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü, alirizaabay@gmail.com

scientific research activities. It is known that although the foundations in Turkey are large in quantity, they cannot create public benefit in the qualitatively adequate level and charity events couldn't be popularized since the applications made are seen as a means of providing prestige for a certain group. With this understanding, the applications of foundations towards public services in Turkey have remained in the second plan

Keywords: Help, Poverty, Power, Prestige, Public Benefit, Property Security, Social Capital

GİRİŞ

Toplumsal bir varlık olan insanın iyilik hali, sosyal ve ekonomik imkânlarla ulaşması ile mümkündür. Bireylerin sosyal ve ekonomik yönden farklı düzeyde bulunmaları toplumda zengin-fakir ayrımını doğurmaktadır. Zenginliğin yeniden dağılımı servetin bölüşümü olarak ifade edilirken, tarihsel süreçte yönelim toplumun ve bireyin ihtiyaç duyduğu hizmetlerin ve kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Vakıf kurumunu ortaya çıkaran nedenler de bu türden bir oluşumun sonucudur. Belirtilen bağlamda vakıflar bir toplumun vicdani yönünü ortaya çıkaran, toplum adına adanmışlığın bir göstergesi olarak ve toplumların sosyal yapılarına göre bireysel düzeyde yardım etme, prestij sağlama, serveti koruma, sosyal sorumluluk ve dinsel anlayışlarla ortaya çıkan sosyal, iktisadi, dini niteliği bulunan bir yapıdır.

Vakıf benzeri oluşumlara, kurumsal yapılanmalara farklı toplumlarda rastlamak mümkündür. Vakıfların toplumlar düzeyinde özellikle Batıda ve İslam medeniyetinde, geçmişte ve günümüzde farklı etki alanları mevcuttur. Toplumların geleneksel, dini yapıdan, modern yapıya geçişi vakıf kurumunun ortaya çıkmasındaki oluşumları da etkilemiştir. Günümüzde vakıfların geleneksel manada ortaya çıkışını sağlayan dini ve örfî anlayışların yanında kapitalist sermayenin güç, prestij göstergesini ifade eden anlayışı da bulunmaktadır.

Çalışmanın amacı, vakıfların geçmişten günümüze ortaya çıkışının Batı ve Türk toplumundaki oluşumlarına yer verilerek, vakıf kurumunun mahiyeti hakkında okuyucuya geniş bir perspektiften bilgi aktarımını sağlamak, diğer yandan tarihsel süreçte vakıf anlayışında değişime neden olan toplumsal etkilerin önemini vurgulamaktır. Belirtilen bağlamda vakıfların tarihsel süreçteki evreleri Doğu-Batı ekseninde ortaya koyulmaktadır.

Çalışmanın ana problemi, Türk Toplumunun vakıflara ait hem ilk örneklerin ortaya koyulması hem de vakıfların kurumsal bir yapıya kavuşturulması bağlamında vakıf medeniyetinin oluşturulmasının ve geliştirilmesinin öncülüğünü yapmış olmasına rağmen, günümüz Türkiye'sinde vakıfların niceliksel olarak çokluğu, toplumun ihtiyacı olan hizmetlerin karşılanması hususunda yaşam kalitesini artıracak niteliksel etkiler oluşturamamaktadır. Bu durum başta tabela vakıflarının ortaya çıkmasına, toplumsal sorunların ilk elden çözümlenmesinin ötelenmesine ve sivil dayanışmanın oluşturulamamasına neden olmaktadır.

Bu çalışmadaki bilgilere, **literatür taraması** yapılarak, daha önce yapılan konuyla ilgili çalışmalardan elde edilen bilgilerin, **tarihsel analiz yöntemiyle** yeniden değerlendirilmesiyle ulaşılmıştır. Literatür taramasında alanyazında yapılan çalışmalardan temel kaynak düzeyindeki çalışmalara yer verilmiş olup, ağırlıklı

olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından yayınlanan, Hüseyin ÇINAR ve Miyase Koyuncu KAYA tarafından 2015 yılında hazırlanan “*Vakıflar Kaynakçası*” adlı eserin vakıfların tarihi gelişimi ve vakıfların karşılaştırılması başlıklı bölümlerinde yer alan bibliyografyadan yararlanılmıştır.

Birinci başlık altında vakıf kavramının tanımına, hukuki, iktisadi ve dini yönden vakfın mahiyetine, İkinci başlık altında ilk vakıf örnekleri ile Batı ve Doğu toplumlarında vakfı ortaya çıkaran nedenlere, gelişimlere yer verilmektedir. Üçüncü bölümde Amerika, Avrupa ve Türkiye’deki vakıf uygulamaları ve mevcut oluşumların toplumsal yapıyla olan ilişkileri belirtilmektedir. Sonuç bölümünde ise Batı ve Türkiye’de vakıf kurumunun mevcut durum itibarıyla karşılaştırılması yapılarak, Türkiye’de vakıf kurumunun günümüz koşullarında uygulama alanları üzerine önerilere yer verilmektedir.

1. VAKIF KAVRAMI

Vakıf kelimesi köken olarak Arapça kökenli bir kelime olup, anlam olarak “*alıkoyma, durdurma, tutuklama, duruş, kımıldanmama, tamamen vermek, büsbütün vermek, bağışlamak*” anlamlarına gelmektedir (Ballar, 2008: 25). Vakıf kelimesi kavramsal olarak değerlendirildiğinde ise bir mal veya mülkün satın alınmayacak şekilde hayır işine bağışlanması, böylece özel mülkiyet hakkının terk edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın, 2003: 314). Türk Dil Kurumu büyük sözlükte vakıf, “*Bir hizmetin gelecekte de yapılması için belli şartlarla ve resmî bir yolla ayrılarak bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk, para*” şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 1988: 1548). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine göre ise vakıf, İslam ülkelerinde toplumsal ve kültürel hayatta önemli bir rol oynayan hayır müessesesi olarak tanımlanmaktadır (TDV, 1995: 475-479).

Vakıf, bir mülkiyetin veya malın tamamen ve kalıcı olarak toplumun ya da insanlığın yararına bırakılmasıdır. Vakıf kurumu insani, sosyal ve ulusal boyutlara sahip yönleri ile sosyal bir kurumdur (Kodaman, 1988: 1). Vakıf, bireyin şahsi mülkiyetini, hayır amacıyla ihtiyacı olan bireylerin tasarrufu adına tahsis etmesidir (Gökbilgin, 1977: 93). Vakıf kavramı literatürde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise kavramın hukuki, iktisadi ve dini boyutlarının olmasıdır. İktisadi tanıma göre vakıf; bireysel çalışma ve gayretle kazanılan olanakların ve mal varlığının gönüllü olarak paylaşılmasını ifade eden bir sistemdir (Türkoğlu, 2013: 188).

Türk Medeni Kanunu’nda ise vakıf; gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amacın gerçekleştirilmesi için oluşturulan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları olarak tanımlanmaktadır (Türk Medeni Kanunu, 2001: m:101). Dinî tanımıyla vakıf, hem bu dünyanın imarı hem de ebedi saadetin kurtuluşunu sağlayacak bir amel kapısı olarak görülmekte ve bu bağlamda ihtiyacı olanların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bireyin malından başkaları için feragat ederek ortaya koyduğu cami, okul, hastane, gelir getiren mülk şeklinde oluşturulan müesseseler olarak tanımlanmaktadır (Türkoğlu, 2013: 188).

Vakıf ile özel mülkiyet alanından çıkan mallar devlet mülkiyetine de geçmemekte, burada üçüncü tür bir mülkiyet grubu oluşturmaktadır. Bu nedenle vakıflara “Üçüncü Sektör” de denilmektedir. “Vakfedilen malın özel mülkiyetten "toplum”

mülkiyetine geçişi anlamına gelen vakıflaştırma süreci, İslam Hukuku içinde ayrıntılı kuralları kapsayan bağımsız bir disiplin konusu olmuştur (Aydın, 2003: 314).

Vakıflar tarihi süreç içinde değerlendirildiğinde, yardımlaşma ve dayanışma duygusunun kurumsal hale geldiği yapılarıdır. Belirtilen düzeyde vakıf insanların mutluluğu ve toplumun refahını amaçlamayan sistemler bütünüdür. Tarihsel süreçte vakıfların kuruluş gayelerine baktığımızda güç, prestij sağlama, malın gaspını önleme, vergiden muaf olma, yoksullara yardım etme ve imar faaliyetlerinin yerine getirilmesi görevlerini üstlendiği görülmektedir. Vakıflar yoksulluğu azaltmak amacıyla, zenginden fakire gönüllü servet transferini ve dikey sosyal ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen ve kâr amacı gütmeyen kurumlar olarak da tanımlanmaktadır (Türkoğlu, 2013: 188).

İnsanlığın başından beri iyilik ve yardım etme duygusu tarih boyunca insanlığa faydalı birçok eser kurum meydana getirmiştir. Bu eser ve kurumlara örnek olarak gösterilecek vakıflar sistemleşerek İslamiyet ile birlikte birçok İslam ülkesinde yaygınlaşmıştır (Akbulut, 2007: 63). Bununla birlikte vakıf benzeri kurumlar dünyada ve Batı dünyasında farklı isimlerde benzer şekilde çok eskiden beri var olduğu bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse İngiltere gibi bazı Avrupa ülkelerinde kullanılan “*charitabletrust*” kavramı ile Amerika’da kullanılan “*foundation*” kavramları İslam coğrafyasında kullanılan vakıf kavramına benzemekle birlikte aynı yapıyı ifade etmemektedir (Akgündüz, Açılış Konuşmaları, 2013: 3).

1.1. Vakfın Temel Unsurları

Vakfın temel unsurları olarak üç ana unsur söz konusudur. Bunlar; Vâkıf yani vakfeden olmalı, diğeri Mevkuf, yani vakfedilen şey ve sonucusu ise Vakfın menfaatlerinin tahsis edildiği kişilerdir. Bir vakfın kurulmasında, oluşmasında bu üç ana unsur aynı anda bulunmak durumundadır (Ertem, 1999:111-112).

Vakfın temel unsurlarından vakıf kuran kişi “vâkıf”, vakfedilen mal ise “mevkuf” olarak adlandırılmaktadır (Ballar, 2008: 25). Söz konusu vakfın unsurları birbirinden ayrılamayacak bir yapıdadır. Vakfın temel unsurlarından ikisi insana mahsustur. Bu unsurlardan Vakıf ve vakfeden menfaati kişilere veya topluma yöneliktir. Bu bakımdan, ilişkinin boyut ve doğası daha çok, yok veya eksik olan bir ihtiyacı veya hizmeti gidermeye yöneliktir. Bu yönü ile vakıflar sosyal özellik arz eden kurumlardır (Ertem, 1999: 111-112).

Günümüzde vakıf oluşturabilmek için Türk Medeni Kanunu’nda yapılan tanımdan da anlaşılacağı gibi tüzel bir kişiliğe sahip olan vakıfların belirli bir mal varlığı ile bu mal varlığının belirli bir amaca tahsis edilmesi gerekir (Türk Medeni Kanunu, 2001: m:101). Mal varlığı ile mal varlığının tahsis edildiği amaç, vakfın eskiden olduğu gibi şimdi de değişmeyen anlayış kuralıdır.

1.1.1. Malvarlığı

Vakıf için mal veya mamelek bütçesi esastır. Vakfın sürekli olması için, malların varlığı da sürekli olmalıdır. Günümüzün mevzuatında, ekonomik değerler olan para, alacaklar, stoklar, haklar, gerçekleşen veya gerçekleştirilen her türlü gelir mal

olarak nitelendirilir (Erkilet, 1994: 86). Vakıf hizmetlerinin yürütülebilmesi açısından vakfın malvarlığı büyük önem taşımaktadır.

Başka bir deyişle, vakfa tahsis edilen varlıkların, menkul kıymetlerin veya gayrimenkullerin geri dönüşü, vakfın amacını gerçekleştirecek faaliyetleri yürütecek seviyede olmalıdır. Vakıflarda, amaçlanan hizmetler ile onlardan ayrılan varlıklar arasında gerçek bir denge olmalıdır. Günümüzde vakıf oluşturabilmek için Türk Medeni Kanunu'nda kuruluş aşamasında gerekli, asgari malvarlığı tutarı belirlenmiştir.

Avrupa ülkelerinde Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Liechtenstein, Fransa gibi ülkelerde vakıf kurmak için sabit bir sermaye yatırılması gerekmektedir. Avusturya, Almanya, İtalya gibi ülkelerde ise minimum sermaye yerine vakfın aktiflerinin belirtilen amaçları yerine getirecek seviyede olması yeterli iken Hollanda'da vakıf kurmak için kuruluş sermayesi ile mal tahsis gerekli olmayıp ihtiyaç duyulan varlıkların gerektiği zamanda temin edilmesi yeterlidir (Ertuç, 2007: 351).

1.1.2. Malın Belli Bir Amaca Tahsis Edilmesi

Vakfın kurabilmesi için vazgeçilmez unsurlardan bir diğeri de vakfın belirli ve sürekli bir amaca sahip olmasıdır (Erkilet, 1994: 86). Vakfın faaliyetinin amacını belirleme yetkisi kurucusuna aittir. Vakfı kuran kişi belirli şartlar dâhilinde vakfın amacını belirleyebilir. Türk Medeni Kanun'un 101. Maddesinde: "*Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlaka, milli birliğe ve milli menfaatlere aykırı olmaması belirli bir ırk ya da cemaat mensuplarını destekleyici nitelik taşımaması da gerekir.*" hükmüne aykırı olmaması gerekir (Türk Medeni Kanunu, 2001: m: 101).

1.2. Vakfın Mahiyeti

Vakıflar, insanlığın yaşam boyunca ihtiyaç duyduğu tüm konuları ele alarak ortaya çıkmış ve sosyal hizmet anlamında topluma birçok fayda vakıflar aracılığıyla sunulmuştur. Milli kültürümüze bakıldığında özellikle Anadolu'da birçok kamu hizmeti vakıflar aracılığıyla verilmiştir. Günümüzde bu vakıflar hala gayelerini gerçekleştiriyorsa bu vakıfların sosyal dengeye verdiği önemin göstergesidir (Akbulut, 2007: 62).

Vakfın mahiyeti ile vakıfların toplumda sağladığı sosyal denge olarak ifade edilen toplumsal, iktisadi ve dini faydaları ile sonuçlarının bıraktığı etkiler ifade edilmektedir. Bu bağlamda vakıflar bir toplumda sosyal manada, makro ve mikro düzeyde etki sağlamaktadır. Makro düzeyde devletin üstlenmiş olduğu görevlerin ifa edilmesiyle gelirin yeniden dağıtılması anlamında refaha hizmet eden bir sosyal politika aracı olurken, yardımı yapan düzeyinde yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan uygulama alanı, yardımı alan için mağduriyetin giderilmesi nedeniyle hayatı kolaylaştıran bir destek mekanizması olarak görülmektedir. Toplum hizmetlerinin yerine getirilmesi, imar faaliyetleri, fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, dayanışma bağının oluşturulması vb. uygulamalar vakfın toplumsal düzeydeki mahiyetini yansıtmaktadır.

Vakfın iktisadi mahiyeti ise vakfın ortaya koyduğu para ve vakfın kurulmasından sonra ortaya çıkan işletme mantığının oluşturduğu bir teşekkülü ifade eder. Vakıf,

iktisadi ve mali yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik temin eden bir mahiyete de haizdir. Vakıf, bu çerçevede vakfeden bireylerin ihtiyacından fazla olan varlıklarını amme hizmetine tasarruf ederek israfın önlenmesini sağlamakta ve ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Bu sistem döner sermaye mantığıyla işlemekte ve hizmetlerini sürdürmektedir (Şahin, 1986: 237).

Dini açıdan vakfın mahiyeti, iyiliği emretme, yardımlaşma, birlik olma, sevap işleme kavramlarından hareketle oluşturulmaktadır. Bütün dinlerde insanların birlik beraberlik içinde yaşamalarını, fakirlere yardım yapılmasını, hakkın gözetilmesini, doğruyu ve güzeli telkin eden tavsiyeler mevcuttur (Berki, 1965: 4-5). Vakıf belirtilen bağlamda ele alındığında zorunlu yardımlara ek olarak dini şeriat içinde oluşan tavsiyelerle bireylerin amme hesabına oluşturduğu sosyal yardım kuruluşları olarak ifade edilebilir (Güzel, 1988: 396-397).

Kısaca vakıfların mahiyetine temel oluşturan kuruluş nedenlerini üç ana başlıkta toparlayabiliriz. Birinci neden, dini inançlardır ki Müslüman Türk milletinin oluşturduğu vakıflarda bunun örnekleri cami, namazgâhlar gibi kendini göstermektedir. İkinci neden sosyal nedenlerdir ki bunun örneklerini Hanlar, hamamlar, kervansaraylar, imarethane, aşevleri, hastaneler gibi örneklerde görülmektedir. Üçüncü neden ise kültürel nedenlerdir ki bunun örneklerini Medreseler ve kütüphanelerde görebiliriz (Akbulut, 2007: 62).

2. VAKIF ANLAYIŞININ ORTAYA ÇIKIŞI

Vakfın temelini oluşturan insan sevgisi ve insanlık düşüncesi ile hayır duygusu insanların kendi imkânları ile tarih boyunca birçok hizmet ve yatırım gerçekleştirerek vakıfların oluşmasını sağlamıştır (Ertuç, 2007: 345). Vakıf müessesesinin varlığına birçok medeniyette rastlamak mümkündür. Yapılan çalışmalar arasında vakıf müessesesinin ne zaman ve hangi toplum koşullarında tezahür ettiğiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.

Tarih boyunca toplumlar, yaşadıkları bölgede sosyal güvenlik ve sosyal yardım ihtiyaçlarını karşılamak için birçok uygulama ve kurum geliştirmişlerdir. Sosyal yardım ve güvenlik toplumların çözmesi gereken sorunlardandır. Bu doğrultuda vakıf anlayışı sosyal yardım ve güvenlik sorunlarına çözüm anlamında en gelişmiş, en kapsamlı ve en köklü kurumlardan biridir (Özaydın, 2003: 7).

Vakıflar İslam'dan önce tüzel kişilik olarak mevcut olmamakla birlikte, anlayış olarak insanlığın geçmişinde, eski uygarlıklardan beri var olduğu bilinmektedir. Birçok tapınak, çeşme ve kuyu gibi insanların kullanımı için sunulan eserlerin varlığı gelip giden birçok toplulukta vakıf anlayışı olduğunu göstermektedir (Berki, 1965: 9).

Müslüman Türk Milletine özgü bir anlayış olarak kurumsallaşan vakıf anlayışına diğer uluslar ve devletlerarasında da rastlamak mümkündür. Ancak vakıf anlayışını Müslüman Türk Milleti ile diğer toplumlardan ayıran temel çizginin vakfın mülkiyet durumu ile sağladığı toplumsal fayda olarak ayrabiliriz (Akgündüz, 1986: 235).

Konuyu derinleştirmek gerekirse Eski Roma hukukunda kişilik çok geç oluşturulduğundan dolayı bir kişinin vakfetmesi olanaksız olmakla birlikte Romalı bir kişi gelirini şehrin sosyal bir ihtiyacına vakfedebilmesi için malını o şehre

vasiyet veya hibe etmesi gerekirdi. Tarihteki vakıf anlayışına bakıldığında ise Batı toplumlarında vakfeden insan ön planda tutulurken doğu toplumlarında vakfedilen mülk ön planda tutulduğu görülmektedir (Sağlam, 1996: 78).

Tarih boyunca mülkiyet durumu vakıf anlayışında etkili olmuştur. Özel mülkiyetin tanınmadığı toplumlarda vakıf anlayışının ortaya çıkması da mümkün değildir. Tarihte bu durumu örneklemek gerekirse özel mülkiyetin var olduğu Eti tarihinde vakıf anlayışına rastlanırken, özel mülkiyetin olmadığı Sümer tarihinde vakıf anlayışına rastlamak mümkün değildir. Çünkü Sümerlilerde özel mülk bulunmamakta olup her şey şehre veya mabuda aittir (Kunter , 1938: 105). Kısaca, vakıf anlayışı ile mülkiyet sahipliği yakından ilgilidir.

Müslümanlıktan evvel hukukî bir müessese halinde vakıf fikri mevcut değildi, yalnız vakıf uygulamaları vardı, kadim mabetler, çeşme ve kuyular, menzilhaneler, umumun kullanımına açılmış türlü eserler bulunmaktaydı. Bu örnekler tarihten günümüze vakıf fiilinin mevcut olduğunun delilleridir (Berki, 1965: 9). Alanyazında kapsayıcı çalışmalarıyla öne çıkan Köprülü ve Akgündüz' ün konuya yeterince açıklık getirdiği görülmektedir.

Çalışmalarda İslami geleneğe bağlı kalan yazarlar, İslâm hukukçularının klasik telkinlerine sadık kalarak, vakfı tamamen İslami mahiyette ve İslami kökenden gelmiş bir müessese olarak kabul ederler. İslami gelenekteki yazarlara göre vakfın kurulmasının arkasında yatan ana faktör, sadaka bağlamında kurumlaşan bir yardımlaşma müessesesi olarak ortaya çıktığıdır. Diğer görüşlere göre ise vakıf müessesesi Arap hayatında İslâmiyet' den evvel kadınların ve kız çocuklarının içtimâî ve hukukî vaziyetleri çok aşağı olması nedeniyle, İslam dini, kadının bu vaziyetini yükselterek onun da mirastan pay alması gerektiği hükmünü getirmektedir. Asırlardan beri sürüp gelen bir geleneğe karşı İslâm dininin ortaya koyduğu kurallar Arapların dolaylı yoldan aile vakıflarını kurmalarını sağladı. Hile yoluyla vakıf müessesesinin kuruluşunu sağlayan diğer bir yol ise borçlu veya hükümdarların gaspından korunmak amacıyla vakıfların kurulduklarını ortaya çıkarmaktadır. Malın hükümdarların gaspından korumak ve çocuklarına devam edecek bir servet bırakmak düşüncesiyle vakfın temellerinin atıldığı, aynı şekilde borçlu bir kimsenin servetini alacaklılarından kurtarmak için çocuğu lehine vakfetmesi gibi durumlara rastlanırdı. İslam toplumlarında fethedilen yerlerden elde edilen ganimet ve topraklar beytülmal sayılmaktadır. Hz. Peygamber'den sonra halifeler beytülmal kapsamında vakıf müessesesinin kurulduğunu ve İslami referans noktası olarak vakfın kuruluşunun bu çerçevede kabul edildiği ifade edilmektedir (Köprülü, 1942: 5-6).

3. VAKIF ANLAYIŞININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Vakıflar, tarihsel gelişimi içerisinde insanlığın yaşam boyunca ihtiyaç duyduğu konuları ele alarak ortaya çıkan birçok sorunu çözerek insanlığın geçmişinden günümüze kadar gelmiştir (Akbulut, 2007: 63).

3.1. Babillerde Vakıf Anlayışı

Vakıf müessesesinin ortaya çıkışı Babil' de malın başkalarının kullanımına açılması olarak kral tarafından kendi arazisinin kullanım hakkını kamu görevini ifa etmek amacıyla bağışladığı ve malından feragat etmesiyle gerçekleştiği belirtilmektedir. Eski Mısır'da ise vakıf fikrinin mevcut olmakla birlikte, bunun

uygulanış şeklinin kutsal kabul edilen ilah, tanrı, mabet ve kabirlere tahsisinin yapılmasıyla ortaya çıktığı, bunun arkasında yatan temel faktöründe ilahlara yakınlaşmak olduğu açıklanmaktadır (Akgündüz, 2014: 37).

Eski Yunanda vakıf, malın verilmiş amacına göre kullanılmaktaydı. Bireyler hibe veya vasiyet yolu ile mallarını amacı doğrultusunda kullanılması için bir kolektiviteye tahsis etmekteydi. Buradaki amaç, bireysel menfaatin elde edilebilmesi için, bu şekilde bir tasarrufta bulunarak amaca ulaşma yolu olarak görülmekteydi (Köprülü, 1951: 480).

3.2. Roma Hukukunda Vakıf Anlayışı

Roma Hukukunda ise vakfın ortaya çıkmasını sağlayan koşullar üzerine yapılan açıklamalarda İslam toplumlarından öncede vakfın var olduğu ve Müslümanların vakıf müessesesini Roma toprakları içinde olan halktan görerek geliştirip zenginleştirdiğini hukukçu Gatteschi ifade etmiştir (Köprülü, 1942: 7), (Akipek, 1966: 219-220). Dönem şartları içinde Roma' da vakfın kuruluşunu sağlayan ön koşullar dini inanışlar bağlamında Tanrılara ve mabetlere yapılan harcamalar şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Bu türden uygulamaların birey inisiyatifinden tüzel kişilik kazanması Hıristiyanlığın Romanın resmi din olarak kabul edilmesinden sonra gerçekleşmiştir (Ballar, 2008: 6). Dolayısıyla Hıristiyanlığın kabulünden önceki Roma toplumları ile Hıristiyanlığın kabulünden sonraki Roma toplumlarında vakıf anlayışı bireysel zihniyette farklı düzeylerde teşekkül etmiştir.

Dinin kabulü öncesinde kadim Yunan'da olduğu gibi bireyin şan, şeref, menfaat elde etme araçlarından biri olan hayır ve imar faaliyetleri ile toplumsal statü ve saygınlık elde etme amacı vakfın ilkel biçimleri olarak görülürken, toplumsal düzeyde vakfın gelişimini engellemiştir. Dinsel bir topluma geçişle birlikte kurumsal yapılanmalar vakfın toplumsal düzeyde ihtiyaçlarını karşılayıcı bir araç haline gelmesini sağlamıştır (Dupont, 1994: 8).

Bizans hukuku kilise, manastır, ibadethane ile hayır müesseselerinin ve bütün tesislerin hukuki olarak tüzel kişiliğe sahip olduğunu kabul etmekteydi. Bireyler, kişisel iradeleriyle bütün servetini hayır işlerine tahsis edebilmekteydi. Bizans hukukunda tesis sahibi tesis üzerinde istediği tasarrufa sahipti. Yani tesise ait menfaatin bir kısmını veya tamamını kendisine veya mirasçılara tahsis edebilmekteydi. Bizans hukukunda tesisin dini müessese olması durumunda tesise ait malların devredilmesi, değiştirilmesi mümkün görülmemekteydi (Köprülü, 1942: 4).

Germen hukukunda da vakıf müessesesine rastlanmakta ve üç farklı şekilde ortaya çıkmaktaydı. Birinci tür vakıflar hangi alanda hizmet verecekse vakfi yapan tarafından bizzat ortaya koyulmakta ve kendisinden sonra vakfın hizmetlerini aynı şekilde sürdürmek şartıyla güvendiği bir kişiye vakfi devredebilmekteydi. İkinci tür vakıfta ise birinci tür vakfın idamesiyle ilgili sakıncaların ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamaya koyulan bir vakıf türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada vakfın konusunu teşkil eden malları, artık daimî bir hayata sahip bulunmayan bir beşere değil, daimî ve fani olmayan, tanrı, bazen kutsal kabul edilen kiliselerde resimleri bulunan kişiler ile azizler, bir varlığa devir eylemek gayesini taşımaktadır. Üçüncü ve en gelişmiş modelde ise vâkıf, vakf edeceği malları önce fiilen kendi malından tasarruf ederek meydana getirmekte, sonra da bu vakıfta

görev yapacak bireylere mülkiyeti devretmekteydi. Vakıf kurmak isteyen birey sağlık alanında hizmet verecek bir vakıf kurmak istediğinde önce hastaneyi kurması gerekmekte sonra burada hizmet verecek olan teşkilat üyelerine, korporasyon, kilise vb., mülkiyeti devretmesi gerekmekteydi (Köprülü, 1942: 6).

3.3. Türklerde Vakıf Anlayışı

Anadolu'da vakıf müessesesinin ilk belirtileri Hititler' de Kral Hattusilis tarafından bir taş üzerine yazdırılan (M.Ö. 1280-1290 tarihine ait) bir Hitit vakfiyesidir. Burada Kral'ın düşmanını yenmesi sonucu bir ev ve eklentilerini tanrıça İştar'a tapınmak üzere vakfeder (Kunter , 1938: 117). Budist Uygur Türklerine ait bir kitabe Doğu Türkistan'da Turfan kazılarında bulunmuştur. Kitabe Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunmaktadır. Bir tahtaya yazılan vesika bir manastırın temelinde bulunmuş ve yardım etmenin sevabı ve teşvik edilmesine yönelik telkinler bulunmaktadır (Köprülü, 1951: 492). Bu Uygur vakfiyelerinin M.Ö. 12-13. asırda meydana getirildiği anlaşılmaktadır.

Bütün bunlara rağmen ister yerleşik, ister göçebe olsun, mahalli şartlara göre çeşitli düzeylerde eski Türk toplum hayatında bir takım örfi ve toplumsal müesseselerin oluşması doğal karşılanmalıdır. Genellikle iktidar sahibi kişilerden beklenen yardım faaliyetleri ile açları, fakirleri doyurma, giydirme Türk töresinde vücuda getirdiği çeşitli meselelerin insani çerçevede çözüldüğünü ortaya koymaktadır. Herhangi bir örf müessesesi incelendiğinde bu karakter ortaya çıkmaktadır (Caferoğlu, 1942: 185).

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türk toplumunda dini kaynaktan beslenen birçok vakıf müessesesi kurulmuştur. Türkler henüz Anadolu'ya gelmeden önce özellikle eğitim ve sağlık alanında vakıflar kurmuştur. Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinin ardından imar faaliyetleri başlamıştır. 13. yüzyıl itibariyle yerleşik hayata geçişle birlikte oluşturulan artı değer, zenginlik kaynağı oluşturmuş ve böylelikle zengin vakıfların kurulması sağlanmıştır.

Selçuklular dönemindeki vakıfların gayesi sadece dinî amaçlarla kalmayıp, bunun dışında sosyal tesis kapsamında faaliyet gösteren vakıflara da rastlanmaktadır. Selçuklular döneminde Anadolu'da medreseler birer vakıf kurumu olarak görev yapmaktaydı. Medreselerde öğretim için bir bedel talep edilmemekte, öğrencilerin yiyecek ve yatacak masrafları vakıf gelirlerinden karşılanmaktaydı. Vakıf kurumlarında eğitimi yapılacak bilim dalları ve kaç adet eğitimcinin olacağı önceden belirlenirdi. Özel alanlarda hizmet veren medreseler bulunmaktaydı. Darul hadis, Fıkıh medresesi, Tıp medresesi gibi farklı düzeylerde eğitim kurumlarına rastlanmaktadır. Ticaretin gelişmesi bu dönemde bir başka vakıf müessesesinin kurulmasını sağlamış ve kervansaraylar dönem şartları içinde çok önemli hizmetleri yerine getirmiştir. Kervansaraylarda yolcuların ve hayvanlarının konaklamaları, hiçbir ayırım gözetilmeksizin, Müslüman, Hıristiyan, zengin, fakir, köle, hür, yemek verilmesi, yolcuların ihtiyaçlarını gidermeye yarayacak malzemeler, ayakkabı tamiri, yeni ayakkabı verilmesi, yolcuların hayvanlarının nallanması için nal ve çivi tahsis edilmesi, veterinerlik hizmetleri kapsamında hayvanların bakımının sağlanması hizmetleri sunulmaktadır. Selçuklu vakıfları ayrıca birçok sosyal ihtiyacı da karşılamakta ve fakirlere, yaşlılara, engelli ve hastalara, hapiste olanlara yardımlar yapılmaktaydı (Demir, 2013: 272-280).

Osmanlılar döneminde vakıflar temel olarak Selçuklularda olduğu gibi dini bir güdüyle oluşturulmaktaydı. Bu tarz bir yönelimin kaynağını kuşkusuz, Hazreti Muhammed'in sevap kazanmanın yollarını gösteren hadislerinden kaynaklanmaktaydı. Hadisler Müslümanlara ebedi rahatlığa kavuşmanın yollarını göstermekte ve bunun yolunun da insanlara yararlı bilgi, arkasından dua eden dini bütün çocuklar ve süregiden hayırseverlik, faaliyetlerinden geçtiğini belirtmektedir. Vakıfların bu üç koşulu da birleştirmesi, vakıf kurmayı ahirette kurtuluş elde etmenin bir aracı olarak ortaya çıkmasını sağlamakta ve bu anlayış Müslümanları şaşırtıcı sayıda sosyal ihtiyaca cevap vermek üzere birbirinden olabildiğince farklı vakıflar kurmaya itmekteydi (Çizakça, 2000: 6).

Vakıf kurmak için önemli bir diğer gerekçe, mülkiyet haklarının korunmasıydı. Klasik dönem boyunca, Osmanlı elitleri tam anlamıyla mülkiyet hakkına sahip olmamakta ve müsadere tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktaydı. Bu türden bir uygulama tedbir amaçlı olarak ortaya çıkmakta, bu bağlamda haksız kazanç sağlama yolunda olan bireylerin malına el koyma yolunun açılması olarak görülmektedir. Devlet müsadereci ancak 1830'larda Tanzimat reformları ile sona ermiştir. O zamana dek, yönetici elitin bir üyesi mülkünü ancak vakfa dönüştürerek, yani Allah'ın mülkiyetine geçirecek koruyabilirdi. Bir mülkün Allah'ın mülküne dönüştürülebilmesi için, olmazsa olmaz şart ise, o mülkün bu dönüşümden önce tartışmasız bir şekilde özel mülk statüsünde olmasıydı. Son olarak, sosyal prestij kazanmak da bir diğer önemli motivasyondur (Gökşen, 2005:60-76).

4. GÜNÜMÜZ BATI TOPLUMLARINDA VAKIFLARIN ÜSTLENDİĞİ ROLLER

Gelişmiş ülkelerde özellikle Amerika'da vakıflar mevcut olup, tarihi geçmişiyle ele alındığında hayır alanında faaliyet yapan kurumlardan ziyade Amerikan kapitalist sistemine özgü bir oluşumla varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Bugünkü vakıfların çoğunluğu, eski vakıfların, amaçlarından olan bakım ve yardım gibi uygulamalardan çok, önleyici, ortadan kaldırmaya yönelik olması noktasında ayrılmaktadır. Toplumsal düzeyde ortaya çıkan çeşitli sorunların temelini inerek koruyucu önleyici düzeyde tedbir alma yoluna gidilmekte ve uzmanlaşma, derinliğine ve uzun süreli araştırma yapma düşüncesiyle hareket etmektedirler. Vakıflar günümüzde Amerikan sosyal hayatının ihtiyaçlarının, eğitim, sağlık, bilimsel araştırma, karşılanması hususunda önemli bir yere sahiptir.

Ford, Carnegie, Rockefeller gibi ailelerin mensupları, sosyal bilimler, sanat, kültür, çalışma projeleri, deney gibi alanlarda müesseseler oluşturduktan sonra, daha önce araştırma ve uygulama yapılmamış sahalarda öncü rol oynamaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde vakıf olarak nitelendirilebilecek ilk kuruluş James Smithson adında bir İngiliz tarafından 1846 yılında, 508 bin dolarla bilginin artırılması ve yayılması için kurulmuştur. Kuruluş günümüzde hala eğitim ve sosyal alanlarda faaliyet göstermektedir. Amerika'da ilk vakıfların kurulmasına ön koşul olarak büyük sermayelerin olması, dini şart ve yönetim mecburiyetinin bulunmaması, vakıf şartlarının değişen şartlara göre değiştirilebilmesi, güneyin iç savaş sonrası durumu vb. sebepler gösterilebilir. Bir zengin ve sözü dinlenen, bilgili bir birey olan Carnegie'nin görüşleri de vakıfların yayılmasında etkili olmuştur. Zengin olan bireylere tavsiyelerinde, servetin mirasçılara bırakılması, yaşamdan sonra hayri

maksatlarla kullanılması, sağlığında hayır işlerinde kullanılması amacıyla devredilmesi olarak açıklamada bulunmuştur. Carnegie bu açıklamalarının yanı sıra yaşamında servetin akıllı bir şekilde kullanılmasıyla gerekli hizmetlerin sürdürülebileceği kanaatine varmaktadır. Sosyal sorumluluk, aşırı gelirin yeniden yatırıma dönüştürülmemesi, vergi ödeme yükümlülüğünden kurtulma ve kendilerine ait olan paraların vakıflar kurarak denetimi üzerinde hak sahibi olmak istemeleri, herkesçe duyulma, ebedi kalma düşünceleri de Amerika'daki vakıfların kurulmasında rol oynayan etmenler arasında sayılabilir (İşeri, 1970: 275-279).

Avrupa'da dinî mahiyette olan vakıfların yanında kamu hizmetleri vakıfları, aile vakıfları, büyük endüstri muhitlerinde sosyal işleri ifaya tahsis edilen vakıflar, araştırma enstitüleri için vakıflar ve komün vakıfları da yer almaktadır. Bazı önemli işleri gerçekleştirmek amacıyla vakıflar öncül kuruluşlar olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Almanya ve İsviçre' de belediye hizmetlerinin birçoğu vakıflar tarafından yapılmakta ve şehirlerin daha düzenli ve istikrarlı bir şekilde büyümesinde ve gelişmesinde önemli bir yer tutmaktadır (Tuncay, 1984: 308).

Günümüzde insanoğlunu ilgilendiren problemlerin ülkeler arası bir boyuta taşınması, neo-liberal politikalar, küreselleşme gibi faktörler artık vakıf ve vakıf tarzı kurumların yapılanmasında Batıda devletlerarası, devletler üstü oluşumları ortaya çıkarmakta ve önemli sivil toplum ağları kurulmaktadır. Avrupa Genişleme Ağı isimli sivil toplum ağı buna örnek gösterilebilir (McInay, 1998: 8-14).

Avrupa Bölgesinde günümüz koşullarında vakıfların ortaya koymuş oldukları hizmetleri yüzdesel olarak, sosyal hizmetler alanında %57, eğitim-araştırma faaliyetlerinde %46, kalkınma ve konut girişimlerinde %40, kültür ve yeniden yapılanma organizasyonlarında %36, uluslararası faaliyetler %35, sivil haklar ve dayanışma alanında %35, sağlık yatırım ve hizmetlerde %25, hayır ve gönüllülük işlerinde %23, çevrenin korunmasında %18, olarak ifade edilebilir. Almanya'da vakıf sektörü hastane faaliyetlerinin %40'ını, bakımevi hizmetlerinin %60'ını karşılamaktadır. Fransa'da ilk ve orta dereceli okulların %20'si, bakımevlerinin %50'si vakıf kurumları tarafından işletilmektedir. İtalya'da bu sektör okul öncesi eğitimin %20'sini ve bakım evlerinin %40'ını oluşturmaktadır. İngiltere' ilk ve ortaokul dönemi eğitim, öğretim faaliyetlerinin %22'si belirtilen kurumlar tarafından yürütülmektedir (Ertuç, 2007: 154-155).

Avrupa Birliği' inde uygulana gelen hizmetler kapsamında vakıflar, bilgi ve tecrübelerini gönüllülük esasına dayalı olarak amme hizmetinde kullanmak ve bu amaçla teşkilatlanmak suretiyle katılımcılığı ve çoğulculuğu gerçekleştirmekte, özel finansmanın kâr gütmenden kamu menfaati çerçevesinde kurumsallaşmasını sağlamakta, yerinden hizmet yönetimi anlayışı bağlamında, âdemi merkezîyetçi yönetim düzenine geçişe olanaklı hale getirmektedir. Vatandaşlar arasında sosyal yardım uygulamalarıyla yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayarak toplumsal bütünleşmeyi oluşturmakta, toplumsal adalet temelli bir bilinç sağlamakla birlikte, ülke içinde kamu hizmetlerinin bölgeler arasında dengeli dağıtılması amacıyla eşitsizliklerin giderilmesini olanaklı kılmaktadır. Siyasi irade üzerinde demokratik bir baskı grubu oluşturmaya katkıda bulunmakta, azınlığın problemlerine çözümler üretmekte, işbirliğini geliştirmekte, dünyada kamuoyunu oluşturarak,

hükümetlerin ve hükümetler arası kuruluşların kararlarını etkilemektedir (Baloğlu, 1994: 19).

5. TÜRKİYE'DE VAKIFLARIN ÜSTLENDİĞİ ROLLER

Vakıf kurumu bir toplumun içinde doğup büyüyen ve kavramın içeriğini dolduran yardım anlayışından doğmuştur. Dolayısıyla toplumların dini veya laik yapıda bulunmaları da vakıf anlayışının örgütsel dinamiklerinde ve hukuksal düzenlemelerinde de değişiklikler meydana getirmektedir. Bu anlayıştan hareketle günümüz Türkiye'sinde vakıfların mevcut durumunun anlaşılması bu süreç içinde anlam kazanmaktadır.

Türkiye'de vakıf geleneğinin geçmişi Osmanlı İmparatorluğuna dayanmaktadır. Bu gelenek kaynağını dini motifle beslemekte, imparatorluk sınırları ve dışında hemen hemen toplumu ilgilendiren her alanda sosyal, ekonomik, sağlık, kültürel mimari vb. ihtiyaçları karşılamaktaydı. İmparatorluğun doğal sınırlarına ulaşması ve Avrupa'da ki ekonomik gelişmelere ayak uyduramaması, Osmanlı Devleti'nin kendini yenileyememesine neden olmuştur.

Vakıf sisteminde de katı bir örgütlenme geleneğinin olması nedeniyle, yenilenme hareketinin özellikle din adamları tarafından engellenme çabaları, reformist bazı kesimler ile gelenekçi kesimi karşı karşıya getirmekte, sonuçta vakıfların bazı haklarının sınırlandırılmasıyla bu çekişme nihayetlenmektedir. Tartışmaların nedeni ömür boyu mal sahibi olma anlayışından kaynaklanmaktaydı. Yeni dönem içinde özellikle pozitif anlayışın hâkim olması, imparatorluğun çözülmesi, dinamik oluşumlar vakıf sisteminin 1863'te vakıf kurma fikrinde değişiklik yapılmasına neden oldu. İmparatorluğun ekonomik krizlerle boğuşması, vakıf arazilerinden vergi alınmasını beraberinde getirdi. 1836 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezareti (Evkaf Bakanlığı) kurulması ile ulemanın eski dönemdeki zekât toplama ve vakıf arazilerini yönetme rolü, 1924 yılında bakanlığın kaldırılmasına kadar tedrici olarak devam etti. Yeni dönemde, eski dönemde kadılar tarafından uygulanan vakıfların muhasebe denetimleri, vakıflar iç işleri bakanlığı tarafından denetlenir hale geldi (Öztürk, 1995: 65). Merkezileşmenin öne çıkması bağlamında savunma politikaları, ekonomik düzeydeki etkilerinden biri olarak, vakıf gelirlerine el konulması ile sonuçlandı. Vakıf müessesesi bu şekilde sürekli denetim altına alınarak yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nde farklı düzenlemelere tabi tutulacaktır (Kılıçalp, 2013: 1-10).

Cumhuriyet döneminde 1926-1967 yılları arasında başta vakıf ismi değiştirilerek yerine tesis adı verilmiştir. Bu dönemde vakıfların yönetimi devletin eline geçerek, 202 adet tesis kurulmuştur. Kurulan tesislerin 109'u dini, 45'i sosyal, 21'i eğitim, 16'sı karma dini, 6'sı sağlık ve 3'ü de eğitim ve sağlık amaçlıdır. Cumhuriyet tarihinde toplam 4,706 vakıf kurulmuştur. Bu vakıfların 3,677'si kişi vakıfları, 928'si Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarıdır. 76 adet Çevre Vakfı, 24 adet Sosyal Güvenlik Vakfı bulunmaktadır. 1967 yılında 903 sayılı yasa Medeni Kanun'da bazı değişiklikler getirmiş ve vakıfların sayısı hızla artmıştır (Şenel & Tuyan, 2009: 128-133).

1970'li yıllarda Türkiye'de Koç, Sabancı, Eczacıbaşı gibi en büyük sermaye gruplarının liderlerinin kurdukları vakıflar ortaya çıktı (Kılıçalp, 2013: 1-10). 1990

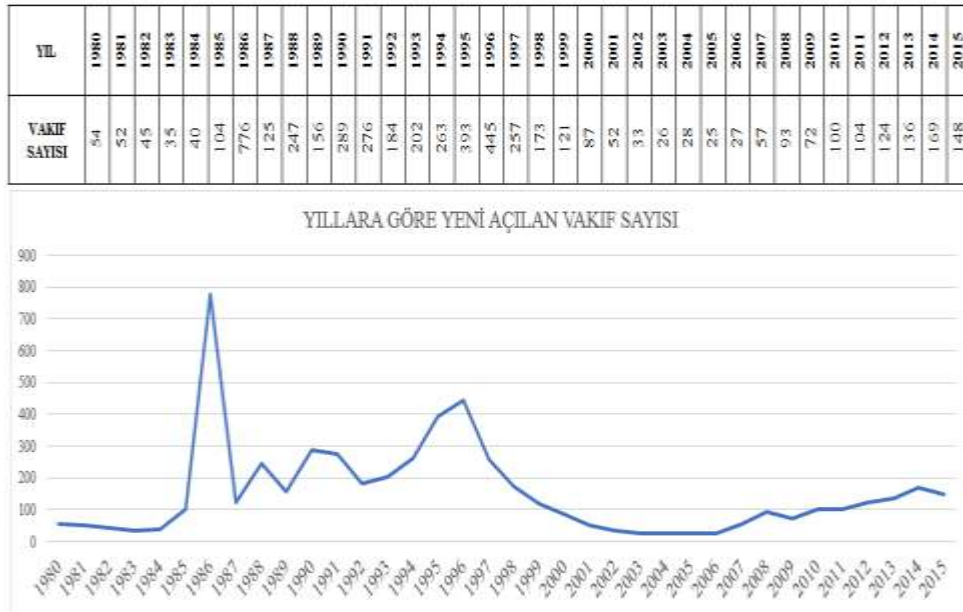

yılında 145 olan tescil, 1994 yılında 279, 1995’de 381 ve 1996 yılında 439 tescil yapılmıştır (Aydm, 2013: 37-39).

Aşağıda verilen Tablo 1’de görüldüğü gibi 1980’li yıllar askeri darbenin etkileri vakıflar üzerinde olumsuz süreç yaşatmış olup, 1985’li yıllardan sonra açılan vakıf sayısı 776 olmuştur. 1990’lı yıllarda küreselleşme ve AB reformları kapsamında sivil toplum hayatında yaşanan olumlu gelişmeler yeni açılan vakıf sayısını artırmış ve 1996 yılında yeni açılan vakıf sayısı 445 olmuştur (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2017).

1993’de TÜSEV, 2000-2011 yılları arasında sırasıyla AB fonları kapsamında STK’ların proje tabanlı çalışmaları, Özel Sektör Gönüllü Derneğinin Kuruluşu, KAGİDER, TÜSEV, Vodafon Vakfı, Turkish Philanthropic Fund, Bolu Bağışçılar Vakfı, Deniz Fener Derneği, Türkiye’nin ilk online bağış platformu olan Benvarim.org, www.degisimicinbagis.org sitesi yayına girdi ve Genç Bank gibi eğitime destek veren vakıf tarzı müesseseler kuruldu (Kılıçalp, 2013: 8-10).

Tablo 1: Yıllara Göre Yeni Açılan Vakıf Sayısı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü

2016 yılı itibari ile türlerine göre vakıflar incelendiğinde Mühlhak Vakıf Sayısı 264 adet, Cemaat Vakıf Sayısı 167 adet, Esnaf Vakfı 1 adet ve Yeni Vakıf Sayısı 5.075 adettir. Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı vakıf sayısı ise 21’dir. Yeni açılan vakıflardan 1.000 tanesi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı iken 19 tanesi Çevre Koruma Vakfı ve 4.056 tanesi diğer yeni, çok amaçlı, vakıflardır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2017).

SONUÇ

Vakıflar yardımlaşmanın tezahürü olarak bir toplum içinde farklı niyetlerle oluşmuştur. Yardımlaşma adı altında güç, prestij elde etme, dini vecibeleri yerine getirme, özel mülkü koruma altına alma vb. niyetlerle ortaya çıkan vakıfların

tarihin her döneminde görülmesi, vakıfların dinamik yapısına atıf yapmaktadır. Bu bağlamda vakıf ve benzeri kuruluşlar, toplumun gelişen şartlarına bağlı olarak yeni anlayışlarla varlıklarını sürdürebilmektedir.

Vakfın varlığının ebediyetini sağlayan ana etmenler arasında hiç kuşkusuz özel mülkün garanti altına alınması yatmaktadır. Özel mülke sahip olan bireyler ancak başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak için mallarından tasarruf edebilirler.

Dinî saikler bireyleri sevap kazanma ve ebedi saadetin elde edilmesiyle hayır davranışına itmekte ve neticesinde vakıf kurumları dini temelli olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal sorumluluk ilkesi çerçevesinde işletmeler, kazan kazan anlayışıyla, günümüzde vakıf kurma yoluna giderek, gerek Batı toplumlarında gerekse de Doğu toplumlarında, toplumun ihtiyacı olan spor, sanat, eğitim, araştırma, kültürel alanlarda birçok faaliyet gerçekleştirmekte ve işletmelerinin içinde bulunduğu toplumla ilişkilerinde sağlıklı bir alt yapı oluşturma aracı olarak vakıflar ortaya çıkmaktadır.

Her ne ad altında olursa olsun vakıfların ortaya koyduğu çalışmalar ilk olarak *kamusal faydayı* oluşturmakta ve böylelikle toplumda meşruiyetlerinin kazanılmasına zemin hazırlanmaktadır.

Açıklamalar bağlamında vakıflar Batıya mı, Doğuya mı, İslam medeniyetine mi ait? Önemli olan tüzel kişilik esasını niyette düğümlenen anlayışlar mı? Soruları çerçevesinde oluşan kısır yorumlamaları bir tarafa bırakacak olursak, Abay'ın ifadesiyle, "*vakıf insanın insanla ve insanın kutsalla olan ilişkisi*" (2015: 353-355) bağlamında dönemin kültürel ve sosyal ilişkilerinden ortaya çıkan bir kurum olarak anlaşılması gerekmektedir. Toplumların kültürel alışverişleri kapsamında da farklı toplum tiplerinde ortaya çıkarak yayılmaktadır.

Ortaya çıkış ve etkinlik bağlamında ise vakıfların Batıdaki görünüşleri daha sönük bir başlangıçla belirlenmekte, bu aşamada güç, prestij aracı olarak kullanılmaktadır. Belirtilen düzeyde vakıflar toplum ihtiyaçlarını kapsamlı düzeyde karşılayacak seviyeye Hıristiyanlığın kabulüyle, dini etkilerle kilise ve çevresi oluşumlarla eğitim, sağlık alanındaki hizmetlerle sağlamıştır. Günümüzde ise Avrupa'da ve Amerika'da koruyucu- önleyici, araştırmacı-geliştirici, tasarlayıcı-yenilikçi bir yapıda devletin önünü açan ilk adım kurumları durumundadır.

Türk toplumunda gerek örfi olarak ortaya çıkan ilk uygulamalar, gerek Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde ortaya çıkan vakıf kurumlarıyla oluşturulan medeniyet seviyesi dönemin gelişmişlik düzeyini aktarımda kilit nokta olarak vakıf kavramına atıf yapar hale getirmiştir. Laik yönelimlerin ve merkezileşme eğilimleriyle vakıfların yapısında meydana gelen bozulmalar ve demokrasi kültürünü engellemeye yönelik askeri uygulamalar, vakıfların gerilemesine neden olan süreçlerdir. Günümüz Türkiye' sinde vakıfların mevcut durumu Batıda olduğu gibi her alanda faaliyet gösteren oluşumdan daha çok ağırlıklı olarak yardımseverlik ekseninde bir örgütlenmeye varlığını sürdürmektedir. İki elin parmak sayısını geçmeyen kapitalist uygulamacıların kurduğu vakıflar ise Osmanlı döneminde olduğu gibi toplumun tamamını kuşatıcı bir durumda değildir.

An itibariyle her dönem toplumumuzun mayasında bulunan sosyal sermayeye yapılan atıfların vakıflar düzeyinde örgütlü olarak toplumu kuşatması sağlanamamaktadır. Bunun arkasında yatan ana etkiler ise sonuç odaklı çalışmalarda ortaya çıkan filantropik uygulamalardır. Küreselleşmenin yaşandığı Dünyada değişimi kaçınılmaz olarak toplumun her kesiminde yaşamaktayız. Günümüzde bu değişimin yönünü, toplum adına, etkilerini, vizyonunu, misyonunu belirleyecek en önemli sosyal sermayeye ait yapı vakıf kurumudur. Belirtilen bağlamda Türkiye’de vakıflar(yöneticileri) filantropik anlayışının yanı sıra toplumun her kesimini etkileme kabiliyetine sahip müesseseler olarak yeni uygulama alanları belirlemeleri gerekmektedir.

Bu bağlamda;

- Demokrasinin geliştirilmesi,
- Çok kültürlü yapılanmaların oluşturulması,
- Vakıfların aktif işletilmesi bağlamında gönüllülüğün yaygınlaştırılması,
- Vakıf personellerine yönelik yerel bazda eğitimlerin verilmesi,
- Bölgesel ihtiyaç analizlerinin yapılması,
- Vakıfların kuruluş amaçlarına yönelik statik hedeflerle talep odaklı uygulamalardan, araştırma, geliştirme merkezli toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap verebilen proje tabanlı faaliyetlere ağırlık verilmesi,
- Spesifik alanlarda vakıf faaliyetlerinin yaygınlaştırılması
- Vakıfların bir sosyal sermaye aracı olarak görülmesi ve devletin vesayetinden kurtarılması,
- Devletin rolünün destekleyici, strateji geliştirici, denetleyici işlevlere sahip olması,

gerekmektedir. Vakıfların işleyişinde belirtilen bağlamda uygulamaların hakim olması, tarihi süreçteki vizyon ve misyonuna uygun toplumsal etki alanlarını geliştirici, geliştirici niteliğe sahip olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abay, A. (2015). Toplumsal Yapı Ve Toplumsal Kurum Değişmesi (İhtisap Kurumunun Zabıta Teşkilatına Dönüşümü Örneği). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (7), 353-368.
- Akbulut, İ. (2007). Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi. *Vakıflar Dergisi*, 30, 61-72.
- Akgündüz, A. (1986). Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar. *Vakıf Haftası Dergisi* (4), 235-246.
- Akgündüz, A. (2013). Açılış Konuşmaları. *Dünya Vakıflar Konferansı İzleme Raporu* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü. s. 2-4.
- Akgündüz, A. (2014). *Dünya Vakıflar Konferansı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü. s. 25-40.
- Akipek, G. (1966). *Türk Medeni Hukuku* (Cilt Başlangıç Hükümleri). Ankara: Öğüt Kitap.
- Aydın, D. (2013). *Cumhuriyet Dönemi Vakıfları: Tarihi Bir Bakış ve Vergi Muafiyetine Sahip Vakıfların Mali Krizi*. İstanbul: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı .
- Aydın, V. (2003). Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(1), 313-338.
- Ballar, S. (2008). *Yeni Vakıflar Hukuku*. İstanbul: Seçkin Yayınevi.

- Baloğlu, Z. (1994). *Türkiye Üçüncü Sektör Raporu*. İstanbul: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı.
- Berki, A. (1965). Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler. *Vakıflar Dergisi*, 6, 9-13.
- Caferoğlu, A. (1942). Türk Teamül Hukukuna Göre İçtimai Muavenet Müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, 2, 185-193.
- Çınar, K. (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çizakça, M. (2000). *A History of Philanthropic Foundations*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Demir, M. (1998). Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*. Sayı: XXVII. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 41-44.
- Dupont, F. (1994). *Daily Life in Ancient Rome*. Mishawaka, USA: Blackwell Pub.
- Erkilet, Ş. (1994). Vakıflarda Mali Kaynakların ve Fonların İşletilmesi, Geliştirilmesi, Vakıf Gelirlerinin Dönemsel Tahlili ve Öneriler. *Vakıf Haftası Dergisi* (11), 85-103.
- Ertem, A. (1999). Osmanlıdan Günümüze Vakıflar. *Divan Dergisi Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları*. Sayı: 6. İstanbul. 111-112.
- Ertuç, H. (2007). *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar İle Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi.
- Gökbilgin, M. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gökşen, F. (2005). *Türkiye'deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirmesi*. İstanbul: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı.
- Güzel, A. (1988). Vakıfların Milli Birlikteki Roller ve Demir Baba Türbesi. *Vakıflar Dergisi*, 20, 395-401.
- İşeri, A. (1970). Amerikan Vakıfları Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(3), 269-298.
- Kılıçalp, S. (2013). *Türkiye'de Vakıfların Gelişimi*. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı: <http://www.degisimicinbagis.org/usrfiles/turkiyedevakiflaringelisimi.pdf>. Erişim tarihi: 05.16.2017.
- Kodaman, B. (1988). Vakfın Sosyal Yönü. *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 3. Samsun. 1-4.
- Köprülü, B. (1951). Tarihte Vakıflar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(3-4), 479-518.
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü. *Vakıflar Dergisi*, 2, 5-6.
- Kunter, H. (1938). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüt. *Vakıflar Dergisi*, 1, 103-129.
- Mcllnay, D. (1998). *How Foundations Work*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Özaydın, M. (2003). Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi. *Kamu İş*, 7(2), 3-32.
- Öztürk, N. (1995). Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- R.G.(2001). Türk Medeni Kanunu. *24607 Sayılı Resmî Gazete*. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>. erişim tarihi: 12.07.2017
- Sağlam, E. (1996). Belediye Hizmetlerinin Yerine Getirilmesinde Vakıflar. <https://belediyevakiflari.wordpress.com/11-ersin-saglam/>. Erişim tarihi: 28.06.2017.
- Şahin, M. (1986). Sosyal Değişimde Vakıfların Rolü. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 21, 231-247.

- Şenel, Ş., & Tuyan, Z. (2009). 1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar). *Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler E-dergi*, 3(5), 128-133.
<http://www.gaziakademikbakis.com/index.php/gab/article/view/75> erişim tarihi: 10 30, 2017
- TDK. (1998). Türkçe Sözlük. Cilt:2. 1548. Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- TDV. (1995). Evkaf-ı Hümayun Nezareti. *II*. İstanbul.
<http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=evkaf> ERİŞİM tarihi: 06 18, 2017
- Tuncay, A. (1984). *Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*. İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları.
- Türkoğlu, İ. (2013). Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 187-196.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2017). *İstistikler*. 15.04.2017 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü:
<http://www.vgm.gov.tr/db/dosyalar/webicerik196.pdf>. erişim tarihi: 04.08.2017

SELÇUKLU'DA BİR SOSYAL HİZMET KURUMU ÖRNEĞİ: KAYSERİ GEVHER NESİBE ŞİFAHANESİ

Recep ÇELİK*

Geliş Tarihi: 20.11.2017 Revize Tarihi: 23.12.2017 Kabul Tarihi: 27.12.2017

ÖZ

On birinci yüzyıldan itibaren, Türk devletlerinin kurulduğu yerlerde bazı sosyal merkezler yükselmeye başlamıştır. Anadolu'da Selçuklular da yerleştikleri topraklarda yeni sosyal hizmet kurumları oluşturarak toplumun kaynaşmasını ve halkın ihtiyaçlarının giderilmesini amaç edinmişlerdir. Bu amaçla mabet, medrese, mektep, imaret, zaviye, kütüphane ve Darüşşifalar gibi vakıf kurumlarını halkın hizmetine sunmuşlardır. Darüşşifalar, temelde, birer sosyal yardım kurumu olarak tesis edilen hastanelerdir ve en çarpıcı özellikleri bu hastanelerde hastaların tıbbi bakımlarının ve tedavilerinin parasız yapılmış olmasıdır. Bu yönüyle özel olarak Darüşşifalar, genel olarak tüm vakıf eserleri Türk devlet geleneğinde sosyal devlet anlayışının bir tür öncüsü olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Darüşşifa, Kayseri Gevher Nesibe Hastanesi.

A SOCIAL SERVICE CENTER IN SELJUKLU: KAYSERİ GEVHER NESİBE HOSPITAL

ABSTRACT

Since the eleventh century, some social centers have started to rise in places where Turkish states have been established. In Anatolia, the Seljuks established new social service institutions on the grounds they had settled and aimed at the integration of the society and the elimination of the needs of the people. For this purpose, they established such foundation institutions as temple, madrasa, school, imaret, zawiya, library for service of the people. *Darüşşifas* are basically the hospitals that are established as social welfare institutions and the most striking features are that the medical care and treatment of the patients are made free of charge in these hospitals. In this regard, all monuments built and institutions founded by foundations, particularly *Darüşşifas*, can be viewed as pioneering institutions which are reflections of social state approach in Turkish state tradition. .

Keywords: Social Services, Darüşşifa, Kayseri Gevher Nesibe Hospital.

GİRİŞ

İnsanoğlunun varlığından itibaren insanların yaşamını kolaylaştıran bilgi birikimi de oluşmaya başlamıştır. Bu bilgi birikiminin kurumsallaşması ile beraber dünyanın belirli bölgelerinde darüşşifalar, imarethaneler, medreseler, kervansaraylar gibi sosyal hizmet kurumları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Günümüz modern toplumlarında bireyi ve tüm toplumu korumak amaçlı refah devletinin işleyişinin bir parçası olan sosyal yardım ve sosyal güvenlik uygulamaları tarihimizde vakıf müesseseleri olarak geliştirilmiş; önceleri eğitim ve

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İİBF, drrecepcelik@gmail.com

sağlık hizmeti ile başlayan bu hizmetler zaman içinde gıda, barınma, su, temizlik hizmetleri gibi alanlarla kapsam alanı genişlemiş, fonksiyonlarını artırmıştır.

İnsanların kaynaklara ve hizmetlere ulaşmalarını sağlamayı amaçlayan sosyal hizmet böylece insanların etkinliğini, verimliliğini, sorun çözme kapasitesini geliştirmeyi hedeflemiş, insanların hayatlarını kolaylaştırmıştır. İnsanların ve toplumların yer değişmesi ile beraber kaynaklar ve hizmetler de değişmiş, yeni hizmet birimleri oluşmaya başlamıştır.

Genel anlamda hastane olan darüşşifalar, bir vakıf müessesesi olarak, İslam dünyasında, ücretsiz olarak halkın sağlığı ile ilgilenen ve bunun yanında hoca-talebe ilişkisi içinde tıp eğitimi veren müesseselerdir. Darüşşifalar vakıf kültürü içerisinde önde gelen sosyal yardım kuruluşlarından birisidir. Vakıfların Allah rızasını kazanmak amacı ile taşınır ya da taşınmaz malların, vakfedenin amaçladığı doğrultuda insanların yaşamlarını kolaylaştırmak sosyal, ekonomik, sağlık, eğitim, gıda gibi belirli hizmetleri sunmak üzere tahsis edilmiş olduğunu biliyoruz. Bir hizmeti oluşturup müteveli denetiminde toplum yararına tahsis edilen bu uygulamalar sosyal ve ekonomik hayatın şekillenmesinde önemli olmuşlar, yıllar içerisinde sosyal hizmet kurumları olarak gelişmişlerdir. İçinde birçok sosyal hizmeti barındıran vakıf müessesesinin ilk örnekleri sağlık ve eğitim alanlarında görülmektedir.

İslam tarihinde sağlık alanındaki ilk birim Emevi Halifesi I. Velid (705-715) tarafından (H. 86, M. 706) tarihinde Şam'da tesis edilmiştir. Türklerde İslami dönemde Orta-Asya'da ilk hastane, Karahanlı Böri Tigin Tamgaç Buğra Karahan'ın, Semerkant'taki evlerinden birini Darü'l-merza (hastane) olarak tahsis etmesi ile kurulmuştur. Darü'l-merza, dönemin diğer mimari eserlerinde olduğu gibi tipik dört eyvanlı Orta-Asya evi tarzındadır. Bu özellik daha sonraki Selçuklu darüşşifalarında da aynen kullanılmıştır.

Sadece eğitim değil, aynı zamanda barınma, sağlık hizmeti sunması, her yaşta ve gruptan öğrenciyi kabul etmesi ile fırsat eşitliği sağlaması açısından Selçuklulardaki Nizamiye medreseleri kendinden önceki medreselerden ayrılmaktadır (Çelik, 2016: 15). Dini eğitim yanında tıp eğitimi de veren bu medreselerden ilki Nişabur'da kurulmuş, bu medrese daha sonra Anadolu da Kayseri, Sivas, Aksaray, Çankırı, Tokat ve farklı birçok yerlerde kurulacak pek çok hastane ve tıp fakültesinin temellerini oluşturmuştur (Çantay, 2014: 15).

On birinci yüzyıldan itibaren Türk devletlerinin kurulduğu yerlerde sosyal merkezler yükselmeye başlamıştır. Öğrenim merkezleri olarak yükselen ve eğitimi sistematik hâle getiren bu merkezlerde dini eğitim yanında pozitif bilimler ve tıp eğitimi verilmeye başlanmıştır.

Selçuklu Türkiye'sinde sağlık kurumları için çok çeşitli isimler kullanılmıştır. Şifahane, maristan, bimaristan, darüssıhha, darülafiye, darüttıp, darülmerza, şifaiye, bimarhane, tumarhane olarak adlandırılan darüşşifalar (Çantay, 1992: 1-8; Kadioğlu-Kadioğlu 2011: 1-7) vakıf kültürü içinde eğitim, gıda, barınma hizmeti veren önde gelen sosyal yardım kuruluşlarından birisidir.

1. DARÜŞŞİFALARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

On üçüncü yüzyılda Konya, Kayseri, Tokat, Sivas, Tokat, Çankırı, Amasya, Erzurum, Erzincan gibi birçok Selçuklu şehrinde darüşşifalar inşa edilerek sağlık hizmetleri kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu hastanelerin bir kısmının yanında tıp medresesinin de bulunması hizmet verecek hekim yetiştirilmesini sağlamıştır. Böylece hem halk sağlığı hizmeti verilmiş hem de tıp eğitimi sürdürülmüştür (Çantay, 1992: 2). Bu hastane ve tıp okullarının giderlerini karşılayacak vakfiyelerinin olması hizmetlerin devamlılığını sağlamış ve böylece vakıflar gelirleriyle asırlar boyu yaşamışlardır.

Anadolu Selçuklu dönemi darüşşifaları, eğitim yapıları olan medreselerin plan şemasına sadık kalınarak inşa edilmiş sağlık yapıları olarak meydana getirilmiştir. Mimari yapıları birbirine çok benzeyen eyvanlı ve ravaklı avlulu medrese şeklinde, büyük sağlam yapılar olarak inşa edilmişlerdir (Kılıç, 2012: 66). Mardin Eminüddin Maristanı, Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi, Sivas Darüsihhasası gibi bazı darüşşifalar bir bütün olarak içinde medrese, hamam gibi yapıların olduğu külliye olarak adlandırılan yerleşke içinde konumlandırılmıştır.

Selçuklu döneminde bu çok amaçlı külliye içinde ihtiyaç sahibi insanlara, birçok alanda yönlendirme yapılmıştır. İnsanların hayatını kolaylaştırma amacı ile hem temizlik, hem sağlık, hem de eğitim hizmeti aynı kompleks içinde verilmiştir. Darüşşifalarda yatarak tedavinin yanında, poliklinik hizmeti de verilmiş, şehirden gelip geçenlere ücretsiz tedavi olanağı sağlanmıştır (Altıntaş, 2012: 42). Aynı zamanda çok kültürlü, çok dinli bir yapısı olan Selçuklu'da bu hizmetlerden Müslüman olan olmayan, kadın, erkek, çocuk, sivil, asker herkese açık kuruluşlar olarak hizmet vermişlerdir.

2. KAYSERİ GEVHER NESİBE ŞİFAHANESİ

Darüşşifaları en yalın haliyle halka sağlık hizmetlerinin sunulduğu yer olarak tanımlamak mümkündür. Şifahane, maristan, bimaristan, darüsihha, darülafiye, darültıp, darulmerza, şifaiyye, bimarhane, tımarhane olarak adlandırılan sağlık yapılarının tümü aynı anlam içinde kabul edilmekte ve genel manada şifa yurdu anlamında darüşşifa adı tercih edilmektedir (Çantay, 1992: 1-2).

Gevher Nesibe Şifahanesi, Anadolu Selçuklularının ilk sağlık kuruluşudur. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından, tüberkülozdan vefat eden kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine, darüşşifa ve tıp medresesini içerecek şekilde 1206'da inşa edilmiştir. Anadolu sınırları içerisinde Türkiye Selçukluları tarafından bir kadının arzusu ile inşa edilen Gevher Nesibe Darüşşifası, aynı zamanda Türkiye'deki ilk tıp fakültesi olmasından dolayı da Türk tıp tarihinin en önemli müesseselerden birisidir (Ünver 1966: 13). Hem hastane hem tıp okulu özelliği ile Selçuklularda çok amaçlı ilk külliye yerleşkesidir. Bu yapı Anadolu'da Mardin'den sonra inşa edilen ilk darüşşifa olmakla birlikte daha sonra inşa edilecek darüşşifalara örneklik teşkil etmiştir (Tekiner, 2006: 53; Yılmaz, 2013: 27-28).

Anadolu'daki ilk tıp merkezi şeklinde nitelenen Gevher Nesibe Tıp Medresesinde aralarında Ebubekir, Gazanferi, Ali Şinasî, Ebu Salim İbni Kübra, Yakubi, Şücauddin Ali Bin Ebu Tahir, Seyit Samet'in de bulunduğu birçok hekim yetişmiştir.

Hastanenin ilk kadrosunda biri başhekim olan 2 hekim, 1 cerrah, 1 göz doktoru, 1 eczacı ve 1 idarecinin olduğu, hastanenin yapıldığı yıllarda Konyalı Hekim Ebubekir'in Kayseri'de görev aldığı ve başhekimlik yaptığı bilinmektedir. Bu sırada Konya'da başhekimlik yapan Ekmelüddin Müeyyed ile Kayseri'de çalışan hekim Ebubekir'in iletişim içinde oldukları bilgisi, sağlık kuruluşlarının başkent Konya'dan idare edildiğini de göstermektedir (Doğan, 2013 :434).

Uzun yıllar hizmet verdikten sonra depremler ve sahipsizlik nedeniyle harabe hâline gelen Gevher Nesibe Darüşşifahanesi hakkında ilk bilgiler dönemin İstanbul Müzeler Müdürü Halil Edhem'in "Kayseri Şehri" isimli kitabında (1918) yer almaktadır. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifasına ait kitabeden burada bahsedilmiştir. Daha sonra özellikle 1950'li yıllarda bu yapı ile ilgili yayınların sayısı artmış, o tarihlerde çeşitli onarım ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Yapı 1969 yılında Hacettepe Üniversitesi'nin bir kolu olarak hizmete açılmış, ardından Erciyes Üniversitesi'ne devredilmiştir (Tekiner, 2006: 66). Daha sonra 11 Mart 1982 yılında "Kayseri Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi" hâline getirilmiştir. Ayrıca 2006 yılında önemli bir restorasyon çalışması daha yapılmıştır. Yapı hâlen tıp müzesi olarak hizmet vermektedir.

2.1. Mimari Yapı

Bir koridorla birbirine bağlanan darüşşifa ve medrese eğitim ve uygulamada birbirini tamamlamaktadır. Yaptıran Selçuklu sultanına ithafen "Giyasiye" ismi verilen medresede tıp eğitimi verilirken, "Şifaiye" denilen hastanede öğrenciler tıp eğitiminin uygulamasını görmektedirler. Medrese ve hastane yan yana olduğu için halk arasında bu darüşşifaya genellikle Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası, Kayseri Şifaiyesi, Kayseri Tıbbiyesi, Şifa Hatun Medresesi, Giyasiye, Giyasiye ve Şifaiye, Gevher Nesibe Hastanesi, Darüşşifa Medresesi gibi farklı isimlerle de adlandırılmaktadır (Yılmaz, 2013: 34-36).

Bitişik iki ayrı yapı olarak kurgulanan hastane ile tıp medresesi açık avlulu, avluları dört yönden revaklı, dört eyvanlı ve tek katlı plan tipindedir. Ayrı avlulara, revaklara, eyvanlara ve diğer birimlere sahip darüşşifa ve medrese, içten avlularının kuzeyindeki bir koridor ile birbirlerine bağlanmıştır. Darüşşifanın batısında bugünkü hastanelerde olduğu gibi bir koridor çevresinde sıralanmış, kareye yakın dikdörtgen planlı eş büyüklükte dokuz hasta odası bulunur (Çantay, 1992: 2).

Mimarı bilinmeyen bu darüşşifa, Kayseri ve çevresindeki diğer Selçuklu eserlerinde olduğu gibi yapı temelinden, dam ve kubbесinin külah ucuna kadar taş malzemeden inşa edilmiştir. Darüşşifa taç kapı, medrese kısmı (Giyasiye), hastane kısmı (Şifaiye) ve kümbet kısmı olmak üzere dört bölümdür. (Tekiner, 2006: 78).

Darüşşifalar ve tıp medreseleri eğitim ve sağlık yapıları içinde incelenmektedir. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi örneğinde iki yapının bitişik tasarlanması, teorik ve uygulamalı tıp eğitimine olanak sağlamış; bu tıp medresesi hastane birlikteliği günümüzün tıp fakültelerine örnek olmuştur (Doğan, 2013: 439).

2.2. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Sosyal Hizmet

On üçüncü yüzyıl başında henüz Kayseri'deki sağlık-eğitim külliye yerleşkesi gibi bir kompleks ne Anadolu Selçuklu başkenti Konya'da ne de Sivas'ta yoktur. On üçüncü yüzyılın ilk yıllarında böyle bir sağlık-eğitim yapısının ortaya çıkması, Büyük Selçuklu vezirlerinden Nizamülmülk'ün yapılandığı medrese eğitim sisteminin Anadolu'daki şahididir (Çantay, 2006: 13). Dönemi itibari ile Sivas ve Konya dışında teorik tıp bilgilerinin öğretildiği ve pratik bilgilerin uygulandığı, hastaya poliklinik hizmeti verilirken usta-çırak yöntemi ile hekim yetiştirilen ilk Anadolu Selçuklu sosyal hizmet birimidir. Bazı merkezlerde tıp medreseleri ile hastaneler yan yana yer almaktadır. Bu durum günümüzde öğrencilere hasta başında uygulamalı tıp eğitimi verilen eğitim araştırma hastanelerinin ilk nüvelerinin Selçuklu'da oluşmaya başladığını düşündürmektedir.

Finansmanı vakfiyelerden elde edilen gelirlerle karşılanan darüşşifalar, bu sayede uzun yıllar boyunca ihtiyaç sahibi insanlara ve topluma yardımcı olabilmıştır. Kurulduğu bölge ve çevresinde hem poliklinik hizmeti sunmuş hem de sağlık eğitimi ile insanları bilinçli bir şekilde yönlendirmiştir. Sosyal hizmeti en geniş şekilde uygulayan kurumlardan biri olan darüşşifalar devletlerin yıkılışına kadar hizmetlerine devam etmiştir.

Diğer birçok İslam ülkelerinde kurulan darüşşifalarda olduğu gibi Selçuklu darüşşifalarında da hastalar zengin, fakir, din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın tedavi edilmekteydiler. Bu hastanelerde hastaların tedavisi ücretsiz yapılırken ilaçlar ve yiyecekler de hastalara bedelsiz verilirdi (Çantay, 1992: 4-6). Darüşşifaların vakfiyelerinden bu dönemde hastaların ayaktan ve yatarak tedavileri yapılmış, belirli günlerde poliklinikler yapılarak hastaların ihtiyacı olan ilaçlar ücretsiz olarak darüşşifaların eczacıları tarafından hastalara sunulmuştur. Böylece hiç kimse yoksul olduğu, parası olmadığı için sağlık bakımı gereksiniminden, poliklinik hizmetinden mahrum bırakılmamıştır. Bu hizmetlerle Selçuklu Türkiye'sinde sağlık hizmetlerinde sosyalizasyonun ilk örnekleri yaşanmış, ülke içinde sağlık hizmetlerinde ayırım yapılmayarak eşitlikçi politikalarla hizmet sağlanmıştır (Yılmaz, 2013: 40-43).

Gevher Nesibe Şifahanesinde bazı Anadolu darüşşifalarında olduğu gibi psikolojik rahatsızlıkları bulunan hastalar için yapılmış ayrı bir bölüm bulunmaktadır. 18 odadan meydana gelen bu kısmın adı bimarhanedir. Bu kısım kuzey-güney istikametinde orta koridorda sağlı sollu küçük odalardan oluşmaktadır. Hasta odalarının eyvan kavislerinde karşılıklı ikişer delik bulunmaktadır ki bunların o dönemde uygulanan müzik tedavisi ya da telkin tedavisi amacıyla yapıldığı düşünülmektedir (Tekiner, 2006: 72). Yapının mimari özelliği müzikle tedavi yapıldığını doğrular niteliktedir. Bimarhanelerde hastaların özel hastane elbisesi ile yattığı, hekimler tarafından tedavi edildikleri, ilaç ve yemeklerinin önlerine getirildiği ve hasta bakım hizmetleri açısından bugünkü modern hastane formunda oldukları bilinmektedir. Aynı dönemde Batı dünyasında akıl hastalarının toplumdan uzaklaştırıldığı, işkencelere uğradığı düşünüldüğünde darüşşifada bimarhane bölümünün bulunması son derece çarpıcıdır.

SONUÇ

Medreselerin, darüşşifaların, kütüphanelerin gelişimi toplumun kültürü, inançları, yaşam biçimi, eğitim, sağlık, sosyal politikalarla birebir ilişkilidir. Anadolu Selçuklu Devleti de Selçuklu Devleti'nin bir devamı olarak belirli sosyal kurumlar oluşturarak insanların yaşamlarını kolaylaştırmış, sorunlarına çözüm aramıştır. Anadolu'ya yeni yerleşmiş insanların ve tüm toplumu koruma amaçlı refah devletin işleyişinin bir parçası olan sosyal yardım ve sosyal güvenlik uygulamalarının ilk formlarını uygulamaya koymuştur. İslam medeniyetinden alınan vakıf müesseselerini geliştirmiş, önceleri eğitim, sağlık hizmeti ile başlayan bu hizmetler zaman içinde gıda, barınma, su, temizlik hizmetleri gibi alanlarla kapsam alanı genişlemiş, fonksiyonlarını artırmıştır.

Batıda sosyal devlet ve sosyal hizmetler, toplumun ihtiyaçlarının artması, insanların sorunların altında ezilmeye başlaması sonucu bir arayışın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toplum, sosyal devleti zorlamış, sosyal hizmetler de bunun sonucunda yapılanmaya başlamıştır. Oysa Anadolu'da sosyal hizmetler vakıf müessesesinin oluşturulmasıyla yarı özerk yapılar içerisinde uzun yıllar boyunca varlıklarını korumuşlar, insanların hayatlarını kolaylaştırmaya yardım etmişlerdir.

Vakıf müesseselerinden biri olan dürüşşifalar, Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası örneğinde olduğu gibi Kayseri ve çevresinde ücretsiz olarak halk sağlığı hizmeti vermiş, sağlık hizmetlerinde ayırım yapılmayarak eşitlikçi politikalarla hizmet sağlanmıştır. İnsanlar yoksul olduğu, tedavi giderlerini karşılayamadığı için bu hizmetlerden mahrum bırakılmamıştır. Bu durum Selçuklu Türkiye'sinde sağlık hizmetlerinde sosyalizasyonun ilk örnekleri olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası gibi Anadolu Selçuklu'da yaklaşık olarak yakın dönemde kurulan darüşşifalar temelde birer sosyal yardım kurumu olarak tesis edilen hastanelerdir ve en çarpıcı özellikleri bu hastanelerde hastaların tıbbi bakımlarının ve tedavilerinin parasız yapılmış olmasıdır. Bu yönüyle özel olarak Darüşşifalar, genel olarak tüm vakıf eserleri sosyal devlet anlayışının bir tür öncüsü olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Acıduman, A. (2010). Darüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri-Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 63(1). s. 9-15.
- Altıntaş, A. (2012a). "Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Tıp ve Darüşşifalar", *Anadolu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler* (ed. Kılıç, A.). Diasan Basım. s. 61-64.
- Altıntaş, A. (2006) *Gevher Nesibe Maristanı Kaynak Bilgileri ve 1956'daki Tamiratu*. IX Türk Tıp Tarihi Kongresi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Çantay, G. (ed) (1992), *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çantay, G. (2006), *Gıyaseddin Keyhüsrev ve Tıp Medresesi ve Gevher Nesibe Darüşşifası'nın Yeniden Değerlendirmesi*, IX Türk Tıp Tarihi Kongresi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Çelik, R. (2016), *Sosyal Hizmet Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

- Doğan, Ş. N. (2013), Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifalarından Örnekler, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 28(2), s. 429-443.
- Döğer, F. Kurum, M. (2012). Tıp Tarihi Müzeleri. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*. 13(1): s. 43-46
- Erkan, M, Şahin S. (1982). *Türklerde Müzikle Ruh ve Sinir Hastalıklarının Tedavisi*. Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri. Kayseri 11 – 13 Mart 1982. s. 572-579.
- Ünver, A.S. (1940) Selçuk Tababeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kemaloğlu, M. (2014). XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Darüşşifalar. *Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. Cilt 7. Sayı 13. s. 289-301.
- Köker, A. H. (1991). *Gevher Nesibe Tıbbiyesinde Çalışan Hekimler ve Müderrisler*. Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi Kongresi. Kayseri.
- Kılıç, A. (2012). *Şifahanelerde Mimari Yapı, Anadolu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*. Diasan Basım. s. 65-69.
- Saygın, T. Songur, H. (2014). Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı:19
- Şevki, O. (1991). *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tekiner, H. (2006). Gevher Nesibe Darüşşifası. Kayseri: Bölge Kayseri Eczacı Odası.
- Tekiner, H. (2006). *Gevher Nesibe Darüşşifası Ortaçağda Öncü Bir Tıp Kurumu*. Ankara: Kalkan Mat.
- Yılmaz, S. (2013). *The Prominent Health Institutions (Darü's-şifas) and Their Functions in Anatolia From Turkic Conquest the Ottoman Era*. Ankara: Bilkent University.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA DESTROYER VE DENİZALTIILARIN İNŞASIYLA BAKIMLARI HAKKINDA EĞİTİM ALMALARI İÇİN ALMANYA'YA (BHOLM & VOSS ŞİRKETİ) AMELE ÇIRAKLARI GÖNDERİLMESİ

Derya GEÇİLİ*

Geliş Tarihi: 07.10.2017   Revize Tarihi: 09.12.2017   Kabul Tarihi: 21.12.2017

ÖZ

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, Almanya ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmaların sonucunda Türk askerlerinin yetiştirilmesinde Alman subayları önemli bir rol oynamışlardır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti, Almanya ile gizli antlaşmalar imzalayarak ittifak devletlerinin yanında savaşa katılmıştır. Savaş sırasında İtilaf devletleri ve özellikle İngiltere, boğazlarda büyük sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. İngiliz denizaltılarının boğazlardan İstanbul'a girmesine engel olabilmek için bazı önlemler alınmasına karar verilmiştir. 1916 yılında Alman Blohm & Voss Şirketi'nden denizaltı ve destroyerler satın alınarak boğazların güvenliğinin sağlanabilmesi için görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında inşa edilmesi düşünülen destroyer ve denizaltılar hakkında eğitim alabilmeleri için Almanya'ya amele çırakları gönderilmiştir. Bu çalışmada amele çıraklarının eğitim amacıyla Almanya'ya gönderilmeleri için yapılan çalışmalar ve aldıkları eğitim anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amele, Harp Gemileri, Almanya, Eğitim.

SENDING LABORER APPRENTICES to GERMANY (BHOLM & VOSS COMPANY) to be TRAINED on BUILDING and MAINTENANCE of the DESTROYERS and SUBMARINES during 1st WORLD WAR

ABSTRACT

Towards the end of the 19th Century, the Ottoman State started to become friendlier with Germany. As a result of this proximity, German officers played important roles in training Turkish soldiers. When the 1st World War started, the Ottoman State signed secret agreements with Germany and joined the war with the Central Powers. During the war, the Allied Powers, especially England, caused great turmoil in the Straits. It was decided that some precautions would be taken to prevent the British submarines to enter Istanbul through the Straits. In 1916, submarines and destroyers were purchased from German Blohm & Voss Company, and negotiations were made to ensure the security of the Straits. During these negotiations, laborer apprentices were sent to Germany to be trained on the destroyers and submarines that would be built. In this study, the efforts for sending the laborer apprentices to Germany to receive training are dealt with together with the training they received.

Keywords: Laborer, Battleships, Germany, Training

* Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
degecili@hotmail.com.tr

GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa devletleri arasında başlayan cepheleşmenin sonucunda itilaf (İngiltere, Fransa ve Rusya) ve ittifak grupları (Almanya, Avusturya Macaristan ve İtalya) oluşmuştur. 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp genci tarafından öldürülmesiyle de I. Dünya Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ittifak devletleri arasında savaşa katılmasıyla savaş çok daha geniş alanlara yayılmış ve yeni cephelemler açılmıştır (Akşin, 2000: 53). Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na denizaltı gemisi olmadan girmiştir. Özellikle Çanakkale Savaşları sırasında İngiliz denizaltılarının saldırıları boğazların güvenliğini oldukça tehdit etmiştir. Osmanlı donanması buna karşı Mesudiye zırhlısı ile Çanakkale Boğazı'nın ağızında kara tahkimatı oluşturmuştur. Ancak, 13 Aralık 1914 tarihinde İngiliz denizaltısı, Mesudiye zırhlısını batırmıştır. İngilizler ve Fransızlar denizaltılarla Marmara Denizi ile boğazlara girmeye çalışmışlardır. Böylece, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının düşman saldırılarına karşı koruma altına alınmalarına karar verilmiştir (Mercan, 2012: 24).

1916 yılında Alman Koramiral Hoffman İstanbul'u ziyaret etmiştir. Ordu komutanları ve Bahriye Nezareti ile Osmanlı Donanmasının gelecekteki durumunu tartışmışlardır. Toplantı sonunda Rusya ve Yunanistan'dan daha üstün ve güçlü bir filonun yapımını öngören bir memorandum yayınlanmıştır (Güleryüz-Langensiepen, 2007: 40). Almanya'nın destroyer, denizaltı ve sac havuz inşaatında en gelişmiş fabrikalarından biri de Germany Blohm & Voss Şirketi idi. Destroyer ve denizaltılar Hamburg firması Blohm & Voss'un nezaretinde inşa edilecekti. Bahriye Nezareti'nin talebi üzerine, Alman fabrika yetkililerinin muvafakatleri alındıktan sonra hazırlıklara başlanmıştır (BOA, İrade Dosya Usulü, 1916: 88/37-2-1). Savaş ortamından dolayı denizaltıların inşa edilebilmesi için uygun bir ortam hazırlanamadığı için bu projeye tam olarak devam edilememiştir. Sadece, bu görüşmeler sırasında inşa edilmesi düşünülen denizaltı gemilerinde görev alabilmeleri için yüzlerce Osmanlı denizcisi eğitim için Almanya'ya gönderilmiştir. (Güleryüz-Langensiepen, 2007: 40) Bu denizcilerin bir kısmı 1916 yılında gemilerin hızlı ve kullanışlı bir şekilde üretilmelerini için gönderilmeye başlanan amele çıraklarıdır (BOA, Meclis-i Vükelâ, 1916: 155/40-1-1).

1. AMELE ÇIRAKLARININ TERSANE-İ AMİRE'YE KABUL EDİLMELERİ

Osmanlı donanmasında tamiratlarla inşaatlar için tezgâh, alet, araç ve gereçler çok fazla zaman ve para harcanarak temin edilebilmiştir. Bu hazırlıklardan sonra son sistem gemiler yine büyük paralar ödenerek satın alınmıştır. DMA (ŞUB.41/B/24-A) Tersanelerde yeni satın alınacak gemilerin düzenli bir şekilde bakımlarının yapılabilmesi gerekmektedir (BOA, İ.DUİT, 1868: 185/84-10-1). Böylece, son sistem tezgâhlarla makineleri kullanabilecek amelelere ihtiyaç duyulmuştur. Tersanelere kabul edilecek ameleler hakkındaki talimatnameye göre, fabrikalarda zanaat öğrenme arzusunda olan gençler Bahriye Nezareti'nin ilan ettiği evrakı hazırlayarak başvurabileceklerdi. Eğitim ve öğretimlerinden güzel sonuçlar elde edebilmek için çıraklara hem sınıfta, hem de fabrikalarda eğitim verilecekti. Amele çırak talebelerinin tahsil süreleri dört seneydi. Bunlar makine inşaatçısı, çelik, alet, araç ve gereçlerini kullananlarla, demirci, gemi inşaatçısı, makineci ve elektrikçi çırakları olmak üzere yetiştirilmişlerdir. Talimatnameye göre; çırak olmak isteyen

çocuklar, on dört yaşını tamamlamış ve en az sekiz senelik ilkokul veya ortaokuldan mezun olmalıydı. Eğitimlerinde kabiliyetleriyle birlikte yaşları da esas alınmıştır. Adayların sayısı fazla olduğunda fabrikalarda çalışan memurlarla amelelerin çocuklarına öncelik verilmiştir. (BOA, Meclis-i Vükelâ, 203/27-3-1) Buna göre, çıraklığa doğrudan kabul edilenlerin babalarının fabrikada en az sekiz sene görev yapmış olmaları zorunluydu. Adaylar, kayıtları sırasında sağlık muayenesine tabi tutulmuşlardır. Adayların başvuru sırasında; (BOA, MV, 203/27-2-1)

- Velilerinin rızalarıyla, mahalle muhtarı, muallim ve imamının iyi hal sahibi olduğuna dair onayladıkları bir yazı
- Aday ve ailesinin hüsn-i hal sahibi olduğuna dair polis merkezi tarafından onaylanmış ilmi haber
- Tezkere-i Osmaniye
- Sağlıklı olduğuna dair doktor raporu ve aşı şehâdetnâmesi getirmeleri zorunluydu.

Adaylar, iş için yeterli olduklarına dair hastanede muayeneye tabi tutuluyorlardı. Amele çıraklığına çok fazla talep olursa iş için vücut yapısı kuvvetli olanlar tercih edilmiştir. Tıbbi muayene sonucunda amelelik için yeterli olduğuna karar verilenler bazı derslerden de sınava tabi tutulmuşlardır. Adayların, okuryazar olması, hesap bilmesi gerekmektedir. Okuma-yazması olmayan küçük çocuklar da geçici olarak kayıt edilebilmekteydi. Tersane-i Âmire'de kendilerine okuma yazma ile hesap öğrenmeleri için iki ay boyunca günde bir saat ders veriliyordu. Bu iki ayın sonunda başarılı olan çocuklar tersaneye çırak olarak kabul edilmişlerdir (BOA, MV, 203/27-1-1). İlk iki yıllık eğitim ve öğretim sırasında amele çırağından doğrudan istifade edilemezdi. Üçüncü sene çırağa tersanede görev vermeye başlanır, son sene ise eğitim seviyesine göre doğrudan göreve getirilirdi. Çırakların eğitimi, hava şartlarına bağlı olarak haftada iki defa saat on dörtten on sekize kadar sanayi mektebinde verilmiştir. Ayrıca, eğitim ve öğretimi mümkün olduğunca onar kişilik küçük gruplar şeklinde alıyorlardı. Çırakların zanaatlarında tecrübe, dikkat kazanmasına önem verilmiştir. Eğitim ve öğretim kısmen muallimler kısmen de memurların kontrolünde yapılmıştır. Amele çıraklarının özellikle Almanca, hesap, fenni cisimlerin resmi, mekanik, makine resmi, gemi inşaat resmi, jimnastik, askeri talim derslerinde başarılı olmasına özen gösterilmiştir (DMA, Bahriye Nezareti, 1916: 85/1717-23). Çıraklara makine inşası, tesviyecilik, çilingirlik ile bunlara ait araç ve gereçlerin kullanılması da öğretilmiştir. Aynı zamanda, makinelerle ilgili ekonomik olarak dikkat edilmesi gereken konuları anlamalarına çalışılmıştır. Çıraklar, fabrikaya girişlerinden itibaren her ay bir defa kendi zanaatlarından sınava tabi tutulmuşlardır. Başarılı olanların isimleri kazandıkları dereceye göre düzenlenmiştir. Sanayinin inceliklerini öğrenen çıraklar, sınavlardaki başarı derecelerine göre de alanlara ayrılabilirlerdi (DMA, ŞUB-53/B-33/A).

Tersanenin ihtiyaç duyduğu yetenekli ustaları yetiştirmek maksadıyla amele çıraklarına fabrika işçiliğine yönelik dersler verilmiştir. Çıraklar, sınavlarında gösterdikleri başarıya göre çok iyi, iyi, orta olmak üzere üç sınıfa ayrılmışlardır. Bu sınıflara göre de çırakların yevmiyelerine zam yapılmıştır. Çıraklar, iki ay ücretsiz çalışıyor, zanaatları konusunda gösterecekleri yetenek ve yeterlilikle, eğitim süresindeki hal ve hareketlerine göre on beş ile 25 kuruş kadar da yevmiye alıyorlardı. Bir çırağa, birinci derecede liyakat gösterirse günlük 2,5 ve sene

sonunda da toplam 200 kuruş verilmiştir. Çırak, çok iyi ise 25, iyi ise 15, orta derecede başarı gösterirse 10 kuruş zam almıştır. Çıraklar arasında ehliyetsiz oldukları anlaşılanlar ile derslere devam etmeyenler, tavır ve hareketlerinde eksiklikleri görülenlerin kayıtları silinmiştir. Birinci sene hizmeti terk edenlerden 20, ikinci sene 15 ve üçüncü sene ise 10 lira tazminat alınarak bu para amele sandığına veriliyordu. Çırakların, iki buçuk senelik eğitimleri sırasında kendilerinden kaynaklanan zarar ve ziyan kayıt edilmiştir. Her çırak bu paranın tazmini için kefalet senedi getirmek zorundaydı. Çırağın söz dinlememesi gibi nedenlerden zarar ziyan meydana gelirse 2,5 sene zorunlu hizmete tabi tutulmuştur. Çırak, eğitimini tamamlamadan fabrikadan ayrılmak isterse eğitim süresi boyunca yaptığı masraf kendisinden tazmin edilmiştir. Ustabaşının emirlerinden kaynaklanan nedenlerle meydana gelen zarar ve ziyandan çırak mesul tutulmamıştır (DMA, BN, 1917: 78/1623).

Amele çıraklarının kabul edilmelerinden sonra ilk üç ay içinde özel nedenlerden dolayı fabrikadan ayrılma hakları vardı. Ancak, daha sonra eğitimlerine son vermek isterlerse kendilerinden tazminat talep edilmiştir. Talebeler, 3.sınıf çırak oldukları tarihten itibaren talimatnameye göre imtihanla bir buçuk sene hizmet etmek zorundalardı. Bu zorunlu hizmet süresi bitmeden görevlerini bırakmaları yasaktı. İmtihanlar sonunda başarılı olan talebelere Temmuz ve Ağustos aylarında izin verilmiştir. Başarılı olamayanlarla vücutlarındaki yetersizliklerden dolayı tersanede görev yapamayacağı düşünülenler ise ihraç edilmişlerdir. Ancak, askeri mükellefiyetlerinden yine de kaçamamışlardır (DMA, BN, 1916: 85/1717-23).

2. AMELE ÇIRAKLARININ GERMANYA BLOHM AND VOSS ŞİRKETİ'NİN FABRİKALARINA GÖNDERİLMELERİ

Tersane-i Âmire'nin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Almanya'ya gönderilecek amele çıraklarının dikkatli bir şekilde belirlenmesine çalışılmıştır. 1916 yılında Bahriye Nezareti tarafından Serv için Efendi ile İhsan Bey, Almanya'ya gönderilecek amele çırakları için hazırlanan nizamnameye göre amele çıraklarını belirlemişlerdir. Amele çıraklarının yaşı 14'den küçük ve 17'den büyük olmamalıydı. Sanayinin hangi alanında kaç tane çırak yetiştirileceği fabrika ve imalathaneler müdüriyeti tarafından ilan edilmiştir. Adaylar, talepname ve beyannamelerini hazırlayarak Bahriye Nezareti'ne vermişlerdir. Bahriye Merkez Hastanesi'nde, sağlık heyeti tarafından Amele Çırak Mektebi Talimatnamesi esas alınarak sağlık muayenesine alınmışlardır. Muayene sonunda eğitim için uygun görülenler, sanattaki yeterlilikleri için bir imtihana tabi tutulmuşlardır. Bu imtihan, Bahriye Nezaretine bağlı üçüncü dairenin üçüncü ve dördüncü şubeleriyle fabrika ve imalathaneler müdüriyetinden oluşturulan Mümeyyiz Heyeti tarafından yapılmıştır. İmtihan sonunda en yüksek notu alan talebeler en başta olacak şekilde liste hazırlanmıştır. Almanya'ya kaç çırak gönderilecekse bu liste esas alınmış, diğer çıraklar ise fabrikalarına geri gönderilmişlerdir. Çırakların, Almanya'da buldukları süre boyunca kendilerinden beklenen terbiye ve tahsil için hazırlanan kuralları her zaman kontrol etmek ve genel durumlarını idare etmek üzere bir memur tayin edilmiştir. Çıraklar, bu süreçte Tersane-i Âmire'nin kurallarına uymak zorundalardı. Memurların bu konudaki incelemeleri sırasında buna dikkat etmeyenler olduğu anlaşılırsa amele çıraklığına son verilmiştir (DMA, II. Daire, 1917: 8143/487).

Almanya’da amele çıraklarının eğitimleri için Çarkçı Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Efendi görevlendirilmiştir. İbrahim Efendi’nin, Almanya’da bulunduğu süre boyunca askeri harcamaları ödenmekle birlikte bir miktarda tahsisat verilmiştir. Amele çıraklarının İbrahim Efendi’nin idaresinde olduklarına dair Bahriye Nezareti’nden, Almanya Ateşnavallığı’ne yazı gönderilmiştir. Böylece, İbrahim Efendi ve Hamburg Yogardam’da Berlin Ateşnavallığı ile birlikte çırakların fabrikalara yerleştirilerek eğitimlerinden sorumlu olmuşlardır. İbrahim Efendi’nin amele çıraklarıyla İstanbul’dan Almanya’ya doğru yola çıktıkları hakkında, Alman Deniz Bakanlığı’na bilgi verilmiştir (DMA, BN, 1917: 78/1625-14).

İbrahim Efendi’nin Almanya’ya yolculuk sırasında Amele çırakları hakkında tuttuğu günlük şöyledir;

126 kuruşa 30 adet üçüncü mevkii olan askeri biletlerimizi hemen satın aldım. Tren tamamıyla Bulgar askeri ile dolu olduğu için trende bir kişilik bile yer bulmak çok zordu. Görevli önce askeri biletlerimizi kabul etmedi. Bunun üzerine görevliye müracaatta bulunarak hiç olmazsa bizim için bir vagon daha ilave edilmesini istedim. Benim ve çocukların kimliklerini inceledikten sonra talebimi kabul etti. “Bu sizin vagonudur” diyerek Sirkeci ile Ayastefanos’ta işleyen üçüncü sınıf vagonlardan birisini bağlattı. Trenin hareket etmesinden sonra vagon katiyen aydınlatılmadı. Çocuklar, çantalarından mumlarını çıkartarak vagonu aydınlatmaya çalıştılar ve bu şekilde akşam yemeğini yedik. Tren oldukça süratli seyir ediyordu. Bizim vagonun bu kadar sürate belki dayanamayacağını ve gece yarısı hepimizin yaralı bir halde Bulgaristan kırlarına saçılacağını düşünüyordum. Vagonun her tarafında tehlike anında lokomotif haberdar edebilecek bir tehlike işareti aradım (DMA, II. Daire, 1917: 8143/291). Ancak, uygun bir şey bulamadım. Hepimiz bu vagona param parça bir hale gelsek dahi lokomotif haberi olmadan aynı süratle yoluna devam edecekti. Yolculuk sırasında tren köylere uğradığı zaman bizim vagona Bulgar askerleri girmek istiyorlardı. “Bizim vagon hususidir” dememize rağmen diğer vagonlar tamamen dolu olduğundan hiç kulak asmayarak yine de bizim vagona giriyorlardı. Sabah olduğunda vagonu bir koku kaplamıştı. Sabah trenden inerek vagonun tekerleklerine baktık, bu vagon bir adım bile ileri gidemezdi. Vagondan çıkmamızı istediler, eşyamızı alarak başka bir vagona geçtik. Trene yeni bir vagon bağladılar, ancak bu vagona çöp ile doluydu. Sofya civarında tren aniden durdu. Vagonlardan biri yanmaya başlamıştı. Bu vagonu trenden ayırdılar. Sofya’ya geldiğimizde biletlerimizi Kuleli Burgaz’dan Niş’e kadar aldığımız için trenden indik. Akşam, Niş’te Bulgar istasyon kumandanlığına müracaatta bulundum (DMA, II. Daire, 1917: 8143/296). O esnada Belgrad’a doğru hareket eden sadece bir tren vardı. İstasyon kumandanına bize yer ayarlamasını rica ettim. Ancak, trende Alman askerleri olduğu için başka hiç kimsenin trene kabul edilemeyeceğini söyledi. Hemen Alman kumandanına Harbiye Nezaretinin ilmü haberini göstererek yardım istedim. Niş’te bir gece bile kalabilecek yerimiz olmadığını söyledim. Alman kumandan bunun üzerine ricamı kabul etti. Yanımıza bir Alman askeri verdi ve bizi trene bindirmesini emretti. Bu sırada silahlarına süngü takmış Bulgar askerleri istasyon kumandanının emriyle bizim çocukları istasyondan dışarı atıyordu. Hemen çocukların yanına gittim ve onlara trene binmelerini söyledim. Fakat Bulgar askerleri tüfek ve süngü ile çocukları tehdit ediyorlardı. Çocukların bir tanesini istasyon kapısından dışarı çıkarmışlardı. Bulgar zabıtine trene binmek için müsaade aldığımı söyledim

(DMA, II. Daire, 1917: 8143/297). Bunun üzerine bana güldü ve kendisine yalan söylediğimi düşündü. Mülazım rütbesindeki muavin ile Bulgar zabitanın odasına gittik. Bulgar zabiti pasaportlarımızı iade ederek bizi serbest bıraktı. İstasyondan dışarı atılan çocuğu tekrar içeriye aldık. Trene tam ayaklarımı atarken bir Alman askeri, vagona girmemem gerektiğini söyledi. Bu askerin Bulgar zabitanları tarafından gönderilmiş olduğunu düşünüp ehemmiyet vermedim. Çocukları trene bindirerek yola çıktık ancak, trenin bagajına teslim ettiğim iki adet sandığı bana geri vermediler. Her tarafta Alman zabiti aradım ama bulamadım. Alman komutana tekrar müracaat ettim. Komutan sandıkları Berlin Sefaretine göndererek bize ulaştıracağını söyledi. Böylece Niş'ten ayrılarak ertesi sabah Belgrad'a geldik. Trende boş yer kalmayacağı korkusuyla üç saat dışarı çıkmadık. Sadece istasyon askeri kumandanlığı ile temasta bulunarak çocukların mektuplarını postaya verdik. Belgrad'tan sonra Budapeşte'ye geldik. Burada da bir aktarma yapıyordu. İstasyon kumandanlığı ile temasta bulunarak trende çocuklar için vagona yer hazırlattım. Hamburg'a kadar askeri biletimize yani Harbiye Nezaretinin ilmi haberine hiç kimse itiraz etmedi, böylece yolumuza artık rahatça devam ettik. Macaristan içinde ertesi gün üç defa aktarma yapıldı. Avusturya ile Almanya'ya sınır olan Oderberg şehrine geldik (DMA, II. Daire, 1917: 8143/299). Beş saat kadar burada kaldık. İstasyon kumandanlığı vasıtasıyla çocuklara Avusturya'da sıcak etli yemek yedirdim. Bulgaristan'da gördüğümüz üzücü ve yorucu günlerden sonra Oderberg'de gerek Avusturya gerekse Alman askeri memurları bize fevkalade iyi tavır sergilediler. Hatta bendenizin istasyon lokantasında yediği akşam yemeğinin ücretini bile sevkiyat işesi hesabına dâhil edip benden para almadılar. Alman memurları oldukça sıkı gümrük muayenesi yapıyorlardı. Ancak, bizi gümrük salonundan eşyamız ile birlikte resmigeçit yapar gibi kabul ettiler ve hiçbir eşyamızın içini açıp bakmadılar. Akşam ortalık kararırken oradan hareket edip sabahleyin Berlin'e geldik. Eşyaları üç arabaya yükleyerek diğer istasyona gittik. Yolculuğumuz boyunca bu onuncu aktarmamızdı. Bendeniz sefarete müracaat ederek Ateşnaval ve Ahmet Bey'in mektubunu takdim ettim. Trende bizim için üçüncü mevkide bir yer hazırlandı. Hiçbir sorunla karşılaşmadan öğleden sonra Hamburg'a doğru yola çıktık. 8 Haziran Cuma günü akşamı saat 6'da Hamburg'a geldik. Yirmi dokuz kişinin kalabileceği bir yer bulmak oldukça zordu. İstasyonda Ahmed Bey'in odasını gördüm. Odasının duvarında seyahat esnasında Hamburg'da geceleyecek Osmanlı askerlerinin müracaatları ile ilgili yazı vardı. Bendeniz de yazıya uygun bir şekilde müracaatta bulundum. Pazartesi sabahından beri hiçbir yerde gecelemeden İstanbul'dan doğrudan Hamburg'a geldiğimizi anlattım. Ahmed Bey, istasyonun rıhtımı üzerinde beklemekte olan çocuklara beyaz elbiseler verdi. Çocuklarda Ahmed Bey'e kahve fincanı hediye ettiler. Hamburg'da geceyi geçirebileceğimiz yer aradım. İstasyonun bekleme odalarında kalabilmek için müracaatta bulundum. Ancak, görevliler boş yer olmadığını söylediler. Çocukları istasyonda bırakıp kalabileceğimiz bir otel aradım. Uzun süre dolaştıktan sonra "Gemicilerin İstirahati" adı altında bir otelde on bir kişilik bir yer buldum. Otel oldukça büyüktü. Odalarda yıkanma mahalleri tesis edilmişti. Çocuklar soyunup mükemmel bir şekilde yıkandılar. Her odada üç tane karyola bulunuyordu. Çocuklar, odalarına çekilip yattılar, ertesi sabah bendeniz Germany Blohm & Voss Şirketi fabrikasına müracaatta bulundum. Bahriye Nezareti'nin mektubunu kendilerine takdim ettim. Mektupta sebebi ziyaretim doğrudan anlatılıyordu. Mösyö Bholm tarafından fabrikaya kabul edildik. Çocuklara kalacakları yerleri

ayarladıktan sonra adresleriyle beraber hangi şubede eğitim almak istediklerine dair tarih ve yer belirten bir liste hazırlandı. Fabrikanın kapısındaki etibba heyetine mensup adamlardan birisini bizim için görevlendirdiler. Cumartesi günü on beş kişi için her biri ayrı ayrı olmak üzere mobilyalı odalar bulduk. Odaların kiralariyla diğer şartları görüştüğten sonra on beş çocuğu yeni odalarına yerleştirdim. Odaların sahipleri kirayı ay bitmeden önce talep ediyorlardı. Her ayın dokuzundan diğer ayın dokuzuna kadar olmak üzere kira konusunda anlaşmaya varıldı ve ilk kiralari ödedim (DMA, II. Daire, 1917: 8143/300). Ev sahipleri odalara yemek vermeği ve odalarda yemek pişirilmesini kabul etmediler. İstasyon civarında nispeten ucuz bir lokanta bulup orada çocukların hepsini uzun bir masa etrafına topluyor ve orada akşam yemeği veriyordum. Masa üzerine koymak için küçük bir Osmanlı sancağı satın aldım ve lokantacıya teslim ettim. Lokantacı, Osmanlı sancağını yemek sırasında masanın ortasına yerleştiriyordu. Pazar günleri her taraf kapalı oluyordu. Bu nedenle Pazartesi günü Askeri Merkez Kumandanlığına müracaatta bulundum ve bir haftalık ekmek ile yemek kartları satın aldım. Çünkü kartlar olmadan lokantacı balıktan başka yiyecek hiç bir şey vermiyordu. Sadece, merkez kumandanlığı bu kartları ancak bir defaya mahsus veriyormuş. Yemek kartı için evimizin bulunduğu mahallenin karakoluna müracaat etmemizi istediler. Karakola müracaatta bulduk ancak, pasaportlarımız Türkçe olduğu için resmi bir belge olarak kabul etmediler. Polis müdüriyetine müracaat etmemizi tavsiye ettiler. Çocukların nüfus cüzdanlarını Almancaya çevirdim ve oraya müracaatta bulundum. Polis müdüriyetiyle yapılan görüşmeler sonunda müracaatımız kabul edildi. 12 Haziran 1917 tarihli Salı günü Hamburg'da kalacak olan çocuklar işe başladılar. İki amele çırağı (Cemal ve İsmail inşaiye resimhanesine devam ettikleri için) dışında diğer on üç çocuğa fabrika ağır işçileri gibi yiyecek kartı satın aldık. Ayrıca, elbise, ayakkabı gibi eşyalarda kartla tedarik edilebiliyordu. Çocuklara birer tane kostüm, iş başı elbisesi, ayakkabı, gömlek, mintan, ayakkabı, iş ayakkabısı, iş şapkası, pantolon, yaka, kolluk düğme satın alınması gerekiyordu. Kil'e gidecek çocuklarla Hamburg'da mağazaları gezdik. Her çocuk için bu eşyalardan birer tane satın aldım. Bazıları ucuz bazıları ise oldukça pahalıydı. Biraz para arttı, bununla da palto, kışlık çorap ve iç çamaşırı satın aldım. Çocuklara kendilerine her hafta verdiğim harçlıklarını dikkatli harcamalarını ve para biriktirmelerini tavsiye ettim. Ancak, bu şekilde para biriktiremeyeceklerini anladığım için her birine birer zarf verdim. Hamburg'daki bir bankadan müsaade aldık. Çocukların gerek poliçe gerekse iasece bütün işlerini teminat altına aldık (DMA, II. Daire, 1917: 8143/301). Kil'e gidecek olan çocuklar Hamburg'da buldukları on bir gecenin üç gecesini Ahmed Bey'in otelinde geçirdiler. Ahmet Bey, otelinde üç geceden fazla misafir kabul edemediği için çocuklar istasyona yakın otelde sekiz gece kaldılar. Otel ile pazarlık ederek her oda için 1,5 Mark ödedim. Hamburg'a ulaştığımız sıralarda Zahiraddin hastalandığı için Ahmed Bey'in doktoruna gösterdik ve ilaç satın aldık. O geceyi Ahmed Bey'in otelinde geçirdik, ertesi gece çocukların kaldığı otele geri döndük. Hasta olan çocuğa banyo yaptırıp terlettim, ertesi gün iyileşmişti. Ahmed Saim'in de yolda iki ayağı birden şişmişti. Hamburg'da birkaç gün ayakkabı giyemediği için sokağa çıkartmadım. Her gün sıcak su banyosu yaptı ve ayaklarındaki şişler iyileşti. Bir daha hastalığı tekrar etmedi (DMA, II. Daire, 1917: 8143/302). Çocukları Kil'e götürmek için istasyon kumandanlığına müracaat ettim. Osmanlı şehbenderhanesinden resmi bir yazı olmadıkça yardım edemeyeceklerini söylediler. Buradaki baş şehbendere

müracaatta bulunarak evraklarla cüzdanımı kendisine takdim ettim. Hiçbir makama hitap etmeden benim bu çocukların işlerine memur olduğuma dair bir yazı yazıldı. Yazıda benim on dört çocuğu Kil'e götürmek için görevli olduğumdan bahsediyordu Bu kâğıdı Hamburg istasyon kumandanlığına gösterdim. İtiraz etmeden gerek bana ve gerekse on dört çocuğa gerekli izin yazılarını verdiler. Böylece, para ödemedi Hamburg'dan Kil'e 19 Haziran 1917 salı günü sabah saat beşte kalkan trenle yola çıktık. Kuleli Burgaz istasyonunda bir gazinocuyla bir bankada Osmanlı paralarını Alman parasıyla değiştirdim. O gece 2 Mark'a uygun bir otel buldum. Otel sahipleri ile pazarlık ederek çocukların bir kısmını buraya yerleştirdim. Diğer çocuklar içinde fabrika ileri gelenlerinden yardım istedim. Fabrika müdürleri teklifimizi kabul ettiler. Fabrikadan bir memurla Kil'de çocukları yerleştirebileceğimiz uygun bir yer aradık. Şehrin her yerinde kiralık odalara baktık. Çocukların bir kısmı kalacak yer bulana kadar fabrikada yatacaklardı. Bu çocuklar için kiralık ev bulamadığımızdan gazetelere ilan verdik. İlandan sonra çocuklar için bir yer bulabildik. Alman zabitlerin yardımıyla çocukları eve yerleştirdik. Çocukların isimlerini kalacakları mahallenin Polis karakoluna kayıt ettirdim. Belediye dairesinden de ağır işçiler adı altında yemek kartları satın aldım. 22 Haziran'da çocuklar fabrikada işe ve eğitime başladılar. Çocukları teker teker direktör ve mühendislerle tanıştırdım. Çocukların eğitimini candan arzu ediyormuş gibi bir muamele de bulundular. Fabrika vesikası için çocuklardan birer tane fotoğraf aldılar ve eşyalarını koyabilmeleri için dolap verdiler. Çocuklar, fabrikanın kuralları hakkında konferanslara katıldılar. Almancadan tercüme ederek çocuklara fabrika kurallarını anlattım. Dolap kilidi gibi bazı aletlerin masrafı için ödeme yaptım. Çocuklar için paralarını biriktirebilmeleri için bir defter açtım, harçlığını ekonomik olarak harcayanlar kalan paralarını bana getirecekti. Defterde kendisi için açılan sayfalara parasının miktarı kayıt edilecekti. Böylece daha çok kıyık giyecek satın almak isteyenler rahatça paralarını kullanabileceklerdi. Alman çıraklarına yapılan muamelenin aynısının amele çıraklarımız içinde geçerli olduğu söylendi. Alman çırakları, her saati 5 Penny'e çalışıyorlardı. Günde on saat iş olduğuna göre 50 Penny ücret alıyorlardı. Bu ücretten hastalar için tahsis edilen para kesiliyordu. Her hafta neden olduğunu anlamadığım bir nedenden dolayı 10 ile 40 Penny arası "para cezası" adı altında ayrıca bir kesinti yapılıyordu. Bundan dolayı çocukların hafta sonunda toplam ücretleri tamamen farklı oluyordu. Bu cezalar, görev sırasında yere kâğıt atmak, sigara içmek, abdestten geç gelmek ve sık gitmek, yanındaki ile konuşmak, yavaş yürümek gibi suçlardan dolayı veriliyordu. Çocuklar, kolay kolay bu cezalardan kurtulamazlardı. Ben her hafta Pazartesi günü çocuklara ödenen paraları kayıt ederek sene sonunda toplam hasılatı Bahriye Nezareti'ne bildirebileceğimi beyan ettim. Osman Bey ile muhasebecinin odasında bu mesele hakkında görüşme yaptık. Muhasebeci vekili bunun mümkün olamayacağını yani her ay sonunda gönderilmesi gerektiğini beyan etti. Bu şartlar altında yirmi dokuz çocuğu Almanya'da iâşe etmek ve hane kiralalarını peşin olarak ödemek mümkün olamayacaktı. Bu durumu dikkate alarak çocuklara biraz sıkı davrandım ama yine de yeteri kadar para biriktirilemedi (DMA, II. Daire, 1917: 8143/297).

Amele çırakların Hamburg ve Kil'de ki eğitimleri artık başlamıştır. Zatı alilerine arz etmekle müşerref olduğumu arz ederim efendim. (DMA, II. Daire, 1917: 8143/297).

2.1. Amele Çıraklarına Almanya’da Verilen Eğitim

Osmanlı donanmasının ihtiyaç duyduğu destroyer ve denizaltıların inşa ve bakımları hakkında eğitim almaları için Sachsen Dessau 10, Augsburg Nürnberg’e 5, Vestfalya Hagen’e 6 olmak üzere toplam yirmi bir amele çırak gönderilmiştir (DMA, BN, 1917: 78/1625-13) (30 Nisan 1917).

Osmanlı Devleti Almanya Ateşnavallığı’nin, Almanya ile yaptığı görüşmelerden sonra amele çırakları fabrikalara yerleştirilmeye başlanmıştır (DMA, BN, 1917: 78/1625-12). Çırakların günlük işleri ve eğitimleri ateşnavallik tarafından Alman Deniz Bakanlığı’na bildirilmiştir. Amele çıraklarının Almanya’da alacakları eğitim süresi destroyer ve denizaltıların inşa ve bakımlarını öğrenmelerine bağlıydı. Ancak, eğitimin ne kadar süre devam edeceğine Almanya’daki fabrikalar karar vermiştir. Bu konu hakkında Alman Deniz Bakanlığı veya fabrikalarla görüşmeler yapılarak eğitim süresi belirlenmiştir (DMA, BN, 1917: 78/1625-10). Amele çırakları, fabrikalardaki eğitimleri sırasında özellikle başmühendis Frank Efendi’nin kontrolüne tabi tutulmuşlardır. Bu eğitim sırasında amele çıraklarına destroyer ve denizaltıların makine, kazan, elektrikle ilgili muhtelif aksamı ile hareketleri açıkça gösterilmiştir. Gemilerin inşasında dikkat edilmesi gereken en önemli konular; kazan ve makine tesisatının yerleştirilmesi ve bakımındı. Gemi kazanının harekete hazırlanması ve seyirden sonra kazanlarda yapılması gerekenler hakkında oldukça ayrıntılı eğitim verilmiştir.(DMA, BN, 1917: 78/1623) Zırhlı harp gemileri ile kruvazörlerin hava tertibatına ait büyük ölçüde dış parçaları gösterilmiş modelleri tanımlarına dikkat edilmiştir (DMA, BN, 1917: 385/13963-1). Merkezi tulumba, küçük buhar tulumbası (kazan su doldurmak için), dairevi testere, bakır ve demir borular, vinç, dişli çark, büyük silindirler hakkında da doğrudan eğitim almışlardır (DMA, BN, 1917: 94/1872). Amele çıraklarının özellikle motor ve elektrik makinelerinin kullanımını öğrenmelerine çalışılmıştır (DMA, BN, 1917: 385/13963-2).

2.2. Çırakların Dikkat Etmeleri Gereken Konular

Amele çırakları, çıraklık öğrenim sözleşmesine göre nizamname kurallarına dikkatli bir şekilde ve sadakatle uyacaklarını kabul etmişlerdir. Bu nizamnameye riayet etmediklerinde cezalandırılmışlardır. Çırak, tezgâhlarda, mektepte veya fabrikaca tanzim edilen özel yerlerde eğitiminden sorumlu olan herkese itaat etmekle ve onların emirlerini yerine getirmekle mükellefti. Kendisinden kıdemli bütün amelelere karşı da saygılı ve seviyeli bir şekilde hareket etmek zorundaydı. Çırak, öğreneceği zanaatı usta olana kadar tam olarak anlamaya çalışmalıydı. Bu eğitim sırasında kendisine verilen görevi de muntazam olarak yerine getirecekti. Çırak, fabrikadaki görevi sırasında bedenlen ve aklen birlikte hareket etmeliydi. Fabrika tarafından hazırlanan kurslardan başka yerlerde eğitim alabilmeleri için de izin istemeleri gerekiyordu. Çırak, fabrika tarafından hazırlanan iş elbiselerinin düzgün ve temiz olmasına dikkat edecekti. Fabrikada, tavır ve davranışlarıyla saygılı, seviyeli, temiz bir ahlaka sahip olduğunu göstermeliydi. Müdürün izni olmadan cemiyet ya da şirkete üye olması ve bu gibi kurumların toplantılarına gitmesi, siyasi toplantılarda bulunması tamamıyla yasaktı. Ayrıca, müzikli danslı eğlencelere on yedi yaşından küçük olan çırakların katılmasına da izin verilmemiştir. On yedi yaşını doldurmuş olanlar ise ancak velilerinin veya ikamet etmekte oldukları ailenin refakatinde bu gibi eğlencelere katılabilirlerdi. On yedi

yaşından küçük çırakların alkol kullanılan mahallere gidebilmesi de yine velileri veya ikamet ettikleri ailenin refakatiyle olabildi. Çırak, fabrika hastanesine nakdi yardımda bulunmakla da mükellefti. İş, eğitim veya fabrika tarafından tanzim edilen programlara ve görevlere katılmadığı takdirde kırk sekiz saat zarfında çırağın en yakın amirine yazılı veya sözlü olarak durum bildirilmiştir (DMA, II. Daire, 1917: 8143/599). Fabrika tarafından tanzim edilen görevlere ve derslere devam etmeyen çırak hakkında inceleme başlatılmıştır. Bazı özel durumlardan dolayı izin almak isteyen çırağın talebi önemli sebepler varsa kabul edilmiştir. Ancak, geçerli bir sebebi olmadan derslere devam etmeyen çıraklara seviyeli ve iyi ahlaklı olması için uyarılarda bulunulmuştur (DMA, II. Daire, 1917: 8143/600).

2.2.1. *Yaptırım ve Cezalar*

Amele çırakları, fabrikalar tarafından hazırlanan işlere sürekli devam ederek bilgilerini geliştirmişlerdir. Görevlerinden kaçanlarla tezgâhlarda aykırı bir tavır ve davranış sergileyenlere para cezası verilmiştir. Amele çırakları, eğitim sırasında kabahat işlediklerinde veya düzeni bozacak hal ve hareketlerinde, işledikleri suçlara göre ceza almışlardır. Ancak, Almanya'daki eğitimleri sırasında çıraklara verilen cezalarla ilgili bazı sorunlar yaşanmıştır. İbrahim Efendi, Almanya'daki amele çıraklarının kontrol altına alınabilmesi için bir ceza kanunu hazırlanmasını talep etmiştir. Böylece, amele çırakları talimatnamesine üç madde (13. 14. 15. maddeleri) ilave edilmiştir. Bu düzenlemelere göre; Almanya'daki eğitimleri sırasında istenilen yeterliliği gösteremeyen amele çıraklarının eğitimlerine son verilmiş, kendilerine harcanan masrafı ödemelerinden sonra da kayıtları silinmiştir. Böylece, amele çıraklarının istihdam edildikleri fabrikalara düzenli bir şekilde devam etmeleri zorunlu hale getirilmiştir. Fabrikalarda veya kaldıkları yerlerde genel adaba aykırı, yanlış davranışlar hakkında, kabahatin derecesine göre nasıl bir muamele yapılacağı ile ilgili talimatnameye bazı maddeler eklenmiştir. İlk altı ay zarfında izin almadan ve sebebi olmadan fabrikadaki görevine devam etmeyenlerin ilk kabahatleri ise her gün için birer günlük, altı ay zarfında ve ikinci defa yine aynı kabahati yaparsa her bir gün için ikişer günlük, altı ay zarfında ve üçüncü defa yaparlarsa her gün için üçer günlük yevmiyesi kesilmiştir. Amele çıraklarından edep ve haya dışı harekette bulunanlarla münasebetsiz tavır sergileyenlerin de yine bir günlük yevmiyesinden on günlük yevmiyesine kadar kesinti olmuştur. Ayrıca, amele çırağının işlediği suçlar ceza defterine kayıt edilmiştir. Almanya'ya yerleştirilmelerinde ve yevmiyelerinde usulsüzlük yapanlar, altı ay içinde hiç bir nedeni olmadan dört defa fabrikadaki görevine gitmeyenler talimatnamenin ceza maddelerine göre İstanbul'a geri gönderilmişlerdir. Konu hakkında inceleme yapıldıktan sonra kabahatli olduğuna karar verilenler on beş sene tersanede hizmet yapmaya ve kendileri için yapılan bütün masrafı ödemeye mecbur tutulmuşlardır (DMA, BN, 1917: 78/1625-9).

Amele çırakları, Almanya'daki eğitimleri sırasında yeterli iş tecrübesine sahip olup sınavlarında başarı göstermelerine rağmen aşağıdaki durumlarda fabrikadan ihraç edilmişlerdir;

Çırağın, babası veya velisi öğrenim sözleşmesini (Tahsil Mukavelesi) kullanarak fabrikaya girerse hırsızlık veya zimmetine para geçirerek dolandırıcılık gibi suç işlemiş olarak kabul edilmiştir. Çırağın düzensiz ve yanlış bir hayat tarzı olursa, izin almadan işi bırakır veya öğrenim sözleşmesine göre üstlenmiş olduğu görevi

yapmak istemezse, uyarılara rağmen üstüne karşı fiilen veya kaba bir surette harekete cüret ederse, Almanya'daki inşaat tezgâhlarında çıraklardan her hangi birine kasten yanlış harekette bulunursa, kendisiyle beraber çalışan amele çıraklarından birini baştan çıkaracak yanlış tavırlarda bulunursa, kanuna ve adaba aykırı hareketler yaparsa, inşaat tezgâhlarının kurallarına aykırı olarak ayyaşlık, ağız kavgası gibi tavırlar sergilerse, polis veya emniyet memurlarının yaptıkları işe karşı gelirse, kendisine gizli tutulması gerektiği yazılı olarak verilen konuları açığa çıkartırsa, öğrenim sözleşmesinin devam edebilmesi için yapması gereken görevleri beceremezse iş için kabiliyetsiz olduğuna karar verilmiştir (DMA, II. Daire, 1917: 8143/601). Amele çırakları, öğrenim sözleşmesi ve iş nizamnamesine aykırı harekette bulunurlarsa bazı cezalar almışlardır. Fabrikada tamamlanması gereken önemli işler olduğu takdirde amele çırakları, hemen hizmetten ihraç edilmezlerdi. Çıraklara kabahatlerinden dolayı dört haftalık bir ceza verilerek uyarılmışlardır (DMA, II. Daire, 1917: 8143/598). Çıraklar, görevlerini tehdit edecek bir kazaya uğrarlarsa bunun neticesinde kendilerine bir maaş tahsis ediliyordu. Fabrika tarafından artık zanaat eğitimi alamayacaklarına karar verilirse eğitim ve öğrenim için yetersiz olduklarına dair hüküm verilmiştir. Çırağın üstlerine veya diğer çıraklara karşı onları baştan çıkaracak tavırları olur veya bu yolda hareketleri görülürse fabrika çırağa ücretini ödemiordu. Öğrenim sözleşmesinin imzalanmasından sonra çırağın hayatı veya sağlığına aykırı bir tehlike görüldüğü takdirde fabrika uyarılmıştır. Fabrikanın inşaat tezgâhlarında çırağın sağlık durumuna aykırı veya eğitim ve öğrenimine yanlış bir şekilde tavır sergilenirse öğrenim sözleşmesine uyulmadığı konusunda itiraz edilebilirdi. Çırağın vefat etmesi durumunda ailesinin tazminat talebinde bulunma hakkı yoktu, fabrikayla yapılan öğrenim sözleşmesi doğrudan feshedilmiştir. Çırağın babası tarafından kardeşinin bu görevi yapabileceği bildirilirse sınava tabi tutularak uygunsuz kabul edilmiştir. Çırağın, görevinden ayrılmasından yaklaşık dokuz ay zarfında Bahriye Nezareti'nin onayını almadıkça başka bir iş sahibiyle anlaşma yapması yasaktır (DMA, II. Daire, 1917: 8143/301).

Almanya'da eğitimleri sırasında görevlerindeki başarılarının yanı sıra iyi tavır ve davranışlarıyla kendini gösteren çıraklara "usta namzedi taahhütname" verilmiştir. Ayrıca, uygun bir ücret veya hediye ile de ödüllendirilmişlerdir. Çıraklara para ödülü verilirken bütün eğitim süresince görevlerinde gösterdikleri başarılarla eğitim seviyelerini geliştirmelerinin yanı sıra dışarıdaki tavır ve hareketleri de etkili olmuştur. Fabrikada aldıkları eğitim sonunda seviyelerini yükselterek kendini gösteren çıraklara bazı hediyelerle kitaplar verilmiştir (DMA, 1917: BN, 94/1872).

2.3. Amele Çıraklarının Eğitimleri Hakkında Hazırlanan Raporlar

Almanya'da tahsilde bulunan amele çıraklarının durumları hakkında raporlar hazırlanarak İstanbul'a bilgi verilmiştir. 1917 senesinde İbrahim Efendi'nin çıraklar hakkında hazırladığı üç aylık rapor şöyledir;

2011 numaralı İsmail bin Hafız Hamdi Efendi, 12 Haziran 1917 tarihli Salı günü Hamburg'da Germany Blohm & Voss fabrikasının inşaiye resimhanesinde eğitime başlamıştır. Hamdi Efendi, çalışmakta olduğu resimhanede henüz bir şey ortaya koyamamış ise de bu kendisinin kabahati değildir. Bu hususta Mösyö Bholm'a yaptığım müracaatımda resimhanelerden herhangi birine girmesi ve bu resimleri

görebilmesini rica ettim. Böylece, Hamdi Efendi'nin ticaret gemileri resimhanesinde görev almasına izin verilmiştir. Ancak, fabrikada ticaret gemileri ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Hamdi Efendi, her gün bu resimhaneye devam ettiği için fabrika tarafından kendisine 42 Mark maaş verilmiştir. Tersanenin inşaiye resimhanesinde görev aldığı için eğitim seviyesini artırmıştır. Resimhanedeki ustalar, iş sırasında başarılı ve çalışkan olduğu için özellikle Hamdi Efendi'yi tercih etmişlerdir. Ayrıca, Almanca dil eğitiminde de oldukça başarılıdır (DMA, II. Daire, 1917: 8143/311). Fabrikada her zaman tavır ve hareketleri oldukça iyi ve saygılıdır. 103 numaralı Cemal Emin Efendi, kendisine verilen görevleri tamamlamak için büyük gayret göstermektedir. Ustalarına tavır ve hareketleri de oldukça iyidir. 71 numaralı Ömer Abdullah Efendi, makine fabrikasında görevlendirilmiştir. Ancak, uyarımıza rağmen işine çok geç kaldığı için orta seviyede olarak kabul edilmiştir. 1185 numaralı Niyazi Salih, 1186 numaralı Hüseyin Salih, 1192 numaralı Salim Hüseyin Efendilerin tavır ve hareketleri ile fabrikadaki gayretleri oldukça başarılıdır (DMA, II. Daire, 1917: 8143/354). Makine fabrikasında görevli 719 numaralı Süleyman Nuri Efendi bir iş esnasında yaralanmıştır. Bir süre çalışamayacak durumda olduğundan görev yapamamıştır. Ancak, sağlık sorunu düzeldikten sonra görevine tekrar başlamış, durumu ise oldukça memnuniyet vericidir. Mehmet Fevzi Efendi'nin tavır ve hareketleriyle görevindeki başarıları oldukça iyidir. Abdullah Behçet Efendi'nin tavır ve hareketi oldukça iyi olmasına rağmen görevini orta seviyede yapmaktadır. Mehmed Naim ve İsmail Hakkı Efendilerin tavır ve hareketleri gayet iyidir, görevlerini yapmaları ve zamanında görev başında bulunmaları da memnuniyet vericidir. Dökümhanede görevli 63 numaralı Ali Şemseddin Efendi'nin tavır ve hareketleriyle işteki başarısı şimdiye kadar gayet iyi idi. Ancak, fabrika tarafından bir süredir saygısız bir tavır sergilediği kendisine yazılı olarak bildirilmiştir (DMA, II. Daire, 1918: 8143/353). İş için lazım olan araç ve gereçlerle inşaat ve tezgâhlar çırağın eline verilmiştir. Çırağın dikkatsizliğinden veya ihmalden dolayı bu malzemeler büyük zarar görmüştür. Fabrika, bunların masraflarının karşılanmasını isterse çırağın velisinden bu para tazmin edilmelidir (DMA, II. Daire, 1918: 8143/352).

Abdullah bin Behçet Rahmi soğuk algınlığından, Mehmet bin İhsan Hasan ise burnundaki rahatsızlıktan dolayı ameliyat edildiği için Haziran ayının başında işe gidememişlerdir. 12 Haziran'da mazeretleri olmadığı halde derslere katılmadıkları için 5 Mark ceza almışlardır. Mehmed bin Fevzi Naşid; 1 Haziran'dan 17 Haziran'a kadar rahatsızlığından dolayı fabrikadaki işini yapamamıştır. Ancak, fabrikada göreve başladıktan sonra başarılarından dolayı toplam 1 Mark ve 20 Penny mükâfat almıştır. Hüseyin Ali, Zahireddin Kadri, Mehmedbin Ömer Galib, Mehmed Nuri, Hüseyin Hamdi; 31 Mayıs'tan 18 Haziran tarihine kadar hastanede kalmışlardır. 28 Haziran'da doktor raporuyla İstanbul'a gönderilmeleri tavsiye edilmiştir. Ömer bin Abdullah Şaban; Haziran ayında soğuk algınlığından dolayı beş gün işe gidememiştir. Haziran ayının sonunda fabrikada gösterdiği başarılarından dolayı toplam 23 ve 30 Penny mükâfat almıştır. Seyid bin Bilal Mustafa; 21 Nisan'da sağ ayağının orta parmağına batmış olan iğneyi çıkartmak için orta parmağı doktor tarafından kesildiği için 11 Haziran'a kadar işe gidememiştir. 14 Haziran'da tekrar rahatsızlandığı için doktora müracaat etmiştir. Doktorun tavsiyesi üzerine 24 Haziran'a kadar izinli olmuştur. Süleyman Sarı Akif; hastalığı nedeniyle 4 Mayıs'tan 3 Haziran'a kadar raporlu olmuştur. İşe çok geç başladığı

için fabrikadan ücret alamamıştır. Mehmet Nuri Mustafa; 8 Haziran'dan 17 Haziran'a kadar rahatsızlandığı için fabrikaya gidememiştir. Hüseyin Salih; Haziran ayı içinde fabrikadan 15 Mark 5 Penny mükâfat almıştır. Ancak, Salim ile derslere düzenli katılmadıkları için de 19,5 Mark cezaya çarptırılmışlardır. Mehmed Cevdet Derviş; nefes darlığı ve mide rahatsızlığı gibi hastalıkları sebebiyle rapor almıştır." (DMA, II. Daire, 1917: 8143/351-204).

2.4. Amele Çıraklarının Almanya'da Masraflarının Karşılanması

Almanya'ya gönderilen amele çıraklarına, İstanbul'dan hareket ettikleri günden geri dönüşlerine kadar Bahriye Nezareti tarafından amele tahsisatından ödenmek üzere 30 kuruş maaş verilmiştir. Bundan başka gidiş ve dönüş masrafları ile birlikte yıllık biner kuruş da elbise bedeli ödenmiştir (DMA, BN, 1917: 78/1625-11). Ayrıca, Bahriye Nezareti tarafından verilen ücretin üçte ikisinden aşağı olmamak üzere becerileri nispetinde fabrikalar tarafından da ayda 2 Mark maaş verilmiştir. Bu durum gemilerin siparişi için yapılan sözleşmelere madde olarak eklenmiştir. Bu maaşlar talimatnameye göre olsa da Almanya'daki hava şartlarına bağlı olarak bu ücretlerde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri de amele çıraklarına fabrikalar tarafından verilen yevmiyenin bir kısmının devlet tarafından alınmaya başlamasıdır. Ayrıca, beşinci madde kaldırılarak onun yerine çırakların yevmiyelerinde değişiklikler yapılabileceği ikinci maddeye yazılmıştır (BOA, Şûra-yı Devlet Heyeti Umumiye, 1916: 22/5). 1917 senesinde Almanya'ya eğitime gönderilen amele çıraklarının maaşları ile ilgili Maliye Nezareti tarafından yeniden bir düzenleme yapılmıştır. Ancak, Almanya Berlin Sefareti Ateşenevalliğine gönderilen ücretler çıraklara ödenmemiştir. Berlin'deki Deutsche Bank merkezine gönderilen Hilal-i Ahmer vasıtasıyla 35,1766 Mark İstanbul'dan bankaya gönderilmiştir. 28 Nisan 1917 tarihinde yeniden bir düzenleme yapılarak Ateşeneval Vahid Bey tarafından Berlin sefiri Rıfat Paşaya sefaretten verilen maaşlar makbuz karşılığında teslim edilmeye başlanmıştır (DMA, BN, 1917: 78/1625-11).

Amele çıraklarına, fabrikalar tarafından soğuklara karşı ayakkabı, palto, yağmurluk ve iş elbiseleri satın alabilmeleri için Ağustos ve Eylül aylarında maaşlarından ayrı bir ücret veriliyordu. Bu ücret fabrikalar tarafından İstanbul'a gönderilerek oradan çıraklara teslim edilirdi. İbrahim Efendi, bu duruma itiraz ettiği için bu ücret doğrudan çıraklara ödenmeye başlanmıştır. 933 Numaralı Ömer Abdullah Şaban'ın 1917 senesi Haziran ayında 27 günlük masrafı; üç kilo peksimet için 11, Kuleli'den Niş'e kadar şimendüfer için 11, Sofya'da hamal ücreti 25, Berlin'de araba ve hamal ücreti 25, Haziran ayı bir haftalık ev kirası için 50, istasyondan eve nakil ücreti, harçlık, kahve, akşam yemeği, çamaşır yıkatmak, yemek ücreti, ekmek, tereyağı, yumurta, şeker ücretiyle dört gecelik akşam yemeğinin toplam masrafı 1683 kuruştur (DMA, II. Daire, 1917: 8143/194). Amele çıraklarının eşya ve erzak fiyatları sürekli değişikliğe uğramıştır. Çırakların 1322 tarihinde elbise bedellerinin gönderilmesi için dilekçe gönderilmiştir. Bu dilekçeye göre; bir kat kostüm 245-250, bir çift ayakkabı 90-100, bir adet gömlek 25-30, bir adet fanila ve don 70-80, çorap 5-30, yün çorap 9, keten mendil 5, kışlık palto 250-300, bir çift potin 20, yaka (kolalı veya yumuşak) 4, boyun bağı 3 Mark'a (cinsine göre) satın alınmıştır (DMA, II. Daire, 1917: 8143/552). Çırakların iskânlarıyla yemek ihtiyaçlarını karşılamaları için senelik biner kuruş verilmesine rağmen bir süre sonra bu ücret yeterli gelmemeye başlamıştır. Çırakların iş elbiseleri fabrikalardaki eğitimleri

sırasında oldukça yıprandığı için yeni iş elbiseleri satın alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca, yeni iş elbiselerinin amele çıraklarının eğitimleri sırasındaki şevk ve gayretlerini artırabileceği düşünülmüştür. Çıraklara senelik verilen ücretle bunun tam olarak yapılabilmesi mümkün değildi. Bir adet iş başı serpuşu 50, bir kat iş başı elbisesi 86, bir çift ayakkabı 150, bir kat kostüm 385, bir adet boyun bağı 22, bir çift çorap 10 kuruş olduğu için bu ürünlerin temin edilebilmesi için 1000 kuruş daha ücret talep edilmiştir. Böylece, her bir çırak için 500 kuruş, 29 çırak için toplam 14.500 kuruş gönderilmesine karar verilmiştir (DMA, II. Daire, 1917: 8143/554).

3. AMELE ÇIRAKLARININ TERSANE-İ ÂMİRE'DE İSTİHDAM EDİLMELERİ

Almanya'ya gönderilen amele çırakları, eğitim ve öğretimlerini tamamladıktan sonra sınava tabi tutularak, başarılı olanlara şehâdetnâmeleri verilmiştir. Şehâdetnâmeleri verilirken çırakların eğitim aldıkları zanaatta gösterdikleri maharet, eğitim süreleri, tezgâhlardaki durumları da esas alınmıştır. Çıraklar, Almanya'da buldukları sırada ve ülkeye geri dönüşlerinde donanma askeri olarak kabul edilmişlerdir. Asker olarak tersanede ve gemilerde çeşitli hizmetlerde görevlendirilmişlerdir (DMA, II. Daire, 1918: 8143/602).

Amele çıraklarıyla ilgili hazırlanan nizamnamede görevlerinin öneminden şöyle bahsedilmiştir; (BOA, ŞD. HU, 1916: 22/5)

Memleketimizde uygulanmaya başlanan sanayideki değişimlerin etkisiyle amele çıraklarına ihtiyaçta tabi olarak artmıştır. Bugünün sınırlı sayıdaki sanatkârlarının birçoğu tersanede yetişmiştir. Bu sanatkârlar cazip imkânlar içinde fırsatlardan istifade edilerek vatanın çok önemli yerlerine dağıtılmışlardır. Ancak, son dönemlerde amelenin özellikle yoğunlukta olduğu İstanbul'da sayıları oldukça azalmıştır. Tersane fabrikalarında yetenekli işçi yoksulluğu baş göstermiştir. Beş altı ay önce fabrikalar müdüriyeti tersaneye işçi yetiştirmek amacıyla çırak kabul etmiştir. Bunlara, günlük birer saat eğitim verilerek cidden büyük bir başarı elde edilmiştir. Ancak, amele çırakları için bir nizamname olmadığından işi biraz öğrenenler tersaneyi terk edip gitmişler, başka işlerde çalışmaya başlamışlardır. Memleketimizde çırak yetiştirecek büyük kurumlar mevcut değildir. Çocuklarımıza zanaat öğretmek tersaneye işçi olarak kabul etmeliyiz. Böylece, vatanımızın sanayisine bağlılıkları sağlanabilir. Amele çıraklarına imkânın müsaade ettiği derecede tersane fabrikalarında gemilerin inşasıyla ilgili zanaatlar öğretilmelidir. Amele çıraklarının Avrupa'da zırhlı inşaatlarında görev almalarının memleket için çok büyük bir fedakârlık olduğu unutulmamalıdır (BOA, İrade Hariciye, 236/13966).

Said Paşa, amele çırakları hakkında yapılan nizamnamede bazı değişiklikler yaparak Bahriye Nezareti'ne sunmuştur. Almanya'ya gönderilen amele çırakları gerek Almanya'ya gidişleri, gerek geri dönüşlerinde zorunlu hizmetleri sırasında hizmetten ayrılmak isterlerse Askeri Ceza Kanunu'nun 124. maddesi uygulamaya konulmuştur. Bu kanundan doğrudan Bahriye ve Maliye Nezaretleri sorumlu olmuşlardır. Ayrıca, ihtiyaç duyulduğunda öğrenim sözleşmesine yeni maddeler eklenmesine oldukça dikkat edilmiştir (DMA, Tersane, 392/8-A).

1918 senesinde Almanya’da eğitimlerini tamamlayarak Tersane-i Âmire’de görevlendirilen amele çıraklarının yevmiyelerine uygun miktarda zam yapılması talep edilmiştir. Ancak, böyle bir zam için daha erken olduğuna karar verilerek talep reddedilmiştir. Baş çarkçılık tarafından yazılan yazıya göre, Amele Çırakları Talimatnamesi’nde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Talimatnamenin altıncı maddesinde “dört senelik mecburi hizmeti tamamlayan veya göreve devam edemeyecek ya da kabiliyetsizliğinden dolayı fabrika tarafından ihraç edilecek olan çırakların kefalet senetleri iade olunur” şeklinde bir değişiklik yapılmıştır (DMA, BN, 1918: 109/2549).

Almanya’da eğitimlerini tamamlayan amele çıraklarının hangi işlerde görevlendirileceklerine dair tersane memurlarına bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıya göre; 1130 numaralı Giritli Mehmed Ali bin Mustafa, 117 numaralı Kasımpaşalı Nazif bin Mehmet ve 123 numaralı Asitaneli Mahmud bin Bekir tamirat ve havuzlar fabrikasında görevlerine başlamışlardır (DMA, BN, 1918: 109/2538).

SONUÇ

II. Mahmud döneminde Avrupa’ya ilk defa öğrenci gönderilerek teknolojiye ve her konuda meydana gelen değişimler, yenilikler takip edilmeye başlanmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İngiltere ve Fransa ile yaşadığı sorunlardan dolayı öğrenciler eğitim amacıyla Almanya’ya gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında düşman saldırılarına karşı Almanya’da Germany Blohm & Voss Şirketi’nden destroyer ve denizaltılar satın alınmasına karar verilmiştir. Bu gemilerin inşalarında ve bakımlarında görev alacak amele çıraklarının işi doğru bir şekilde öğrenebilmeleri için Almanya’ya gönderilmişlerdir. Bu konuda donanma birinci kumandanlığı, Alman Deniz Bakanlığı ile görüşmelere başlamış, öğrencilerin yetiştirilebilmesi için Germany Blohm & Voss Şirketi ile antlaşma imzalanmıştır. Amele çıraklarının, Alman fabrikalarında doğrudan verilen eğitim ve öğretimi dikkatli bir şekilde takip etmelerine dikkat edilmiştir. Fabrika işçiliğine yönelik konuların eğitimi için hazırlanan derslere amele çıraklarının devam etmesi zorunlu tutulmuştur. Almanya’daki eğitimleri sırasında amele çıraklarına sorumluluklarıyla beraber, destroyer ve denizaltıların özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Amele çırakları eğitimlerini tamamladıktan sonra, kararname ve layihalara göre sınava tabi tutularak Bahriye Nezareti’ne bağlı olarak askeri hizmete alınmışlardır. Osmanlı Devleti’nin savaş ortamı olmasına rağmen öğrencilerin eğitim ve öğretimini ön plana almasının çok önemli sonuçları olmuştur. Almanya’da eğitim alan bu öğrenciler, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra yapılmaya başlanan yeniliklerde çok önemli bir rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Devlet Arşivleri (BOA)

BOA, İ.DUİT. 88/37-2-1, 31 Mart 1333/31 Mart 1917.

BOA, İ.DUİT, 185/84-10-1, 16 Ramazan 1285/31 Aralık 1868.

BOA, İ.HR. 236/13966.

BOA, MV, 203/27-1-1, 203/27-2-1, 203/27-3-1, 12 Zilhicce 1334/10 Ekim 1916.

BOA. ŞD. HU. 22/5-1, 22/5-2, 22/5-3, 22/5-4, 22/5-5, 22/5-6, 22/5-7, 22/5-8, 22/5-9, 22/5-10, 22/5-11, 12 Zilkâde 1334/10 Eylül 1916.

BOA, MV. 155/40-1-1.

Deniz Müzesi Arşivi (DMA)

DMA. BN. 78/1623, 78/1625-9, 78/1625-10, 78/1625-11, 78/1625-12, 78/1625-13, 78/1625-14, 9 Ağustos 1333/9 Ağustos 1917.

DMA. BN. 109/2538, 109/2549.

DMA, BN, 85/1717-23, 9 Eylül 1332/22 Eylül 1916.

DMA. II. Daire. 8143/291, 20 Haziran 1333/20 Haziran 1917, 8143/296, 8143/297, 8143/298, 8143/299, 29 Haziran 1333/29 Haziran 1917, 8143/300, 7 Eylül 1333/7 Eylül 1917, 8143/311, 9 Eylül 1333/9 Eylül 1917, 8143/351, 8143/352, 18 Temmuz 1334/18 Temmuz 1918, 8143/353, 27 Haziran 1334/27 Haziran 1918, 8143/354, 22 Eylül 1333/22 Eylül 1917, 8143/487, 8143/575-1, 8143/575-2, 8143/597, 8143/598, 8143/599, 8143/600, 8143/601, 8143/602, 20 Temmuz 1918, 8143/194, 1 Temmuz 1333/1 Temmuz 1917, 8143/552, 8143/554, 22 Eylül 1333/22 Eylül 1917.

DMA. BN. 385/13963-1, 385/13963-2, 7 Temmuz 1333/7 Temmuz 1917.

DMA, BN, 94/1872, 1 Kânun-i evvel 1333/14 Aralık 1917.

DMA. TRS. 392/8-A.

DMA. ENV. ŞUB.41/B/24-A.

DMA. ENV. ŞUB-53/B-33/A.

Diğerleri

AKŞİN, Sina. (2000), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye*, İstanbul.

GÜLERYÜZ, Ahmet ve LANGENSIEPEN Bernd. (2007), *1828_1923 Osmanlı Donanması*, İstanbul.

MERCAN, Evren, (2012), *Osmanlı Bahriyesinde İlk Denizaltılar Abdülhamid ve Abdülmecid*, İstanbul.

EKLER

EK 1: Almanya'ya Gönderilecek Amele Çıraklarının Tahsil Mukavelesi;

Kil'de kâin hükümet-i imparatorya inşaat destgâhı ile çırak şâkird İsmail Hafız Hamdi meyânında muvafakati mütezâmmın olarak aynı zamanda işbu mukavelenâmeye vâz'ı imza eden merkûmun pederinin (veya velisinin) hüsn-i rızasıyla ber-veçhi-âti çıraklık mukavelesi akd olunmuştur.

Kabul ve Çıraklık (Tahsil) Müddeti;

..... tarihinde .....de mütevelliddir ..... din ve mezhebinde ..... mahdumu çırak 1917 tarihinde Kil'de kâin hükümet-i imparatorya inşaat destgâhlarına zanaat tahsili için kabul olunmuştur. (DMA, II. Daire, 1917: 8143/602).

EK 2:

Çarkçı Yüzbaşı İbrahim

Memâlik-i ecnebiye dar'ül sanayilerine bir ay tahsile gönderilecek Tersâne-i Âmire fabrikaları çıraklarına mahsus talepname ve beyannamedir.1334

Olbâbda neşr olunan ve bazı mevâdının suretleri zuhur varakada muharrer bulunan kanun ve talimatname ahkamına tevfiğ-i hareket üzere memalik-i ecnebiye fabrikalarında tahsil-i zanaat eylemeğe talibim.

Velisi bulunduğum bâlâda ismi muharrer olan ..... olbabda neşr olunan bazı mevâdı sûretleri zuhur varakada münderiç bulunan kanûn ve talimâtnâme ahkâmını nazarı dikkate alarak memâlik-i ecnebiye fabrikalarında tahsil-i zanaat etmek üzere memâlik-i mezkûreye izâmına muvafakat ettiğimi beyan eylerim.

Bâlâda muvaffakatnameye mevzû mührün Tersâne-i Âmire çıraklarından ..... velisi ..... olduğu tasdik kılınır.

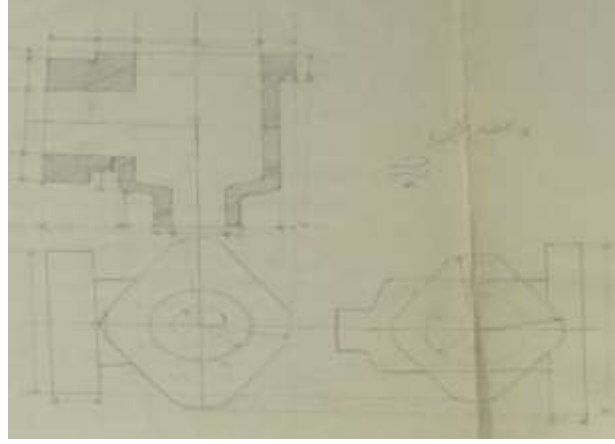
Heyeti İhtiyariye

Bâlâdaki tasdik şerhi damga kanûnun 27. Maddesinin 27 numaralı fıkrası mucibince damga resminden muaftır. (DMA, II. Daire, 1917: 8143/487).

EK 3: Bir Aylık Eğitim için Almanya'ya Gönderilen Amele Çırakları (DMA, II. Daire, 1916: 8143/194)

EK 4: Amele Çıracak Talebesi Kâmil bin Mahmud'un Sınav Kâğıdı (Sınav Notu: 8)

EK 5:

Blohm & Voss fabrikasında tahsilde bulunan Tersane-i Âmire mükeffel amele çıraqları hakkında fabrikanın raporu takdim kılındığına dair. (DMA, II. Daire, 1917: 8143/354)

1 aded Almanca Rapor

2 aded Tercümesi

Hamburg şehrinde kâin Blohm and Voss Tersanesinde tahsilde bulunan Tersane-i Amire mükeffel amele çıraqları hakkında mezkûr fabrikadan mürur bir kıta rapor manzûr-ı âli-i cenâb-ı nezâretpenâhileri buyrulmak üzere tercümesiyle beraber arz ve takdim kılındı.

Mezkûr Amele Çıraqları Mamûru

Çârhcı Kıdemli Yüzbaşı İbrahim

SİNEMA VE GERÇEKLİK İLİŞKİSİNİN YILMAZ GÜNEY FİMLERİNE YANSIMASI: “SÜRÜ” FİLMİ

Serkan ÖZTÜRK*

Geliş Tarihi: 29.07.2017 Revize Tarihi: 10.11.2017 Kabul Tarihi: 25.11.2017

ÖZ

İcadının üzerinden yüz yirmi yılı aşkın bir zaman geçen sinema sanatı, ilk örneğini verdiği belge niteliğindeki filmler de dahil olmak üzere gerçekliğin peşine düşerek, gerçek hayatın bir izdüşümünü oluşturmaya çalışmıştır. Bu süreçte, gerçekliğe yaklaştıkça estetik duruşundan uzaklaştığı yönündeki eleştiri ve teorilere tam bir kontrastlıkla kendisini sürekli yenileyen sinema; ses, renk ve üç boyut gibi sinemayı gerçekliğe yakınlaştıran her tür yeniliğe kapısını aralamış ancak tüm bunlara rağmen estetik duruşundan ödün vermemiştir.

Sinema her ne kadar bir tür düş fabrikasına benzetilse de Andre Bazin, Sergei Eisenstein, Dziga Vertov gibi birçok sinemacı ve kuramcı, yaptıkları çalışmalarla sinemanın gerçekliğe yaklaşmasının bu sanat dalına ayrı bir estetik değer kazandırdığını belirtirler. Diğer birçok sanat dalı gibi sinema da doğaya ve gerçek yaşama öykündür. Sinemanın, gerçeğe yaklaştığı ölçüde izleyiciyi etkilediğini düşünen sinemacı ve kuramcılar, yaptıkları çalışmalarda ve çektikleri filmlerde gerçekliği farklı biçimlerde ve içeriklerde ele almışlardır. Örneğin Bazin, sinemada gerçekliğin alan derinliğiyle sağlanabileceğini düşünürken, Kuleşhov gerçeklik konusunda kurgunun önemini vurgular. Tüm bu farklılıklara rağmen yine de ortak noktaları, sinemanın sadece bir düş fabrikası olmadığı gerçeğidir. Sinemanın gerçeklikle kurduğu ilişkinin boyutları, sinema alanında ortaya çıkan türlere bakıldığında da anlaşılmaktadır. Bu kapsamda “bağımsız sinema, politik sinema, üçüncü sinema” gibi büyük ölçüde gerçekliğe dayalı türler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ise, sinemanın gerçeklikle kurduğu ilişki, üçüncü sinema kavramı ve Yılmaz Güney’in “Sürü” filmi üzerinden tartışılmaktadır. Çalışmada ele alınan filmin çözümlemesinde göstergebilim ve içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gerçeklik, Sinema, Üçüncü Sinema, Sanat

REFLECTION OF “CINEMA-REALITY” TO THE FILMS OF YILMAZ GÜNEY: “THE HERD” MOVIE

ABSTRACT

Having elapsed over one hundred and twenty years since its invention, the art of moving pictures, including the documentaries which it has given the first examples of has been thriving by seeking for the truth, to create a projection of real life. In this period, fully contrasted to the criticisms and theories that it drew away from its aesthetic stance as it came closer to reality, cinema by continuously renewing itself, has opened its doors to every innovation like sound, color and three dimension without compromising from its aesthetic posture in spite of all these.

Although, cinema is likened to a dream factory, a good many cinematographer and theorists like Andre Bazin, Sergei Eisenstein, Dziga Vertov point out that the approach of cinema to reality brought an extra aesthetic value to this brunch of art.

*Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Sanatları Bölümü, serkan.ozturk@yalova.edu.tr

Cinema like many other art forms imitates nature and real life. Film makers and theorists thought that cinema influenced the spectator to the extent that it approached reality. So they handled reality in distinct ways and contents in their studies and films they shot. For example, while Bazin thought that reality could be provided through depth of field, Kuleshov stressed the significance of montage with respect to reality. Despite all these varieties, their points in common was still that cinema was not merely a dream factory. The dimensions of the relationship that cinema established with reality can be understood by looking at the emerging genres in the field of cinema. In this context, the genres like “independent cinema, politic cinema, third cinema” emerged which based highly on reality. As for this study, the relationship that cinema established with reality was discussed in terms of the concepts of third cinema and “The Herd” movie of Yılmaz Güney. In the analysis of the film that was being discussed in the study, semiology and content analysis method were being utilized.

Key Words: Reality, Cinema, Third Cinema, Art

GİRİŞ

Üçüncü sinema ile üçüncü dünya sineması çokça karıştırılan iki kavramdır ve mutlaka birbirinden ayrılmalıdır. Üçüncü sinema, egemen güç yapılarına karşı birtakım ilkeler doğrultusunda meydana okuyan estetik ve politik bir projedir. Üçüncü sinema filmleri Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinin yanı sıra, gelişmiş olarak nitelenen batılı ülkelerde de görülebilir. Önemli olan filmin coğrafi olarak çekildiği yer değil, filmin konusudur. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde birinci ve ikinci sinema örneği görülebileceği gibi birinci ve ikinci dünya olarak nitelenen gelişmiş ülkelerde de üçüncü sinema örneklerine rastlanabilir. Bunun en iyi örneklerinden birisi İtalyan Gillo Pontecorvo tarafından çekilen “*Cezayir Savaşı*”dır.

Hollywood ve Batı sinemasının oluşturduğu ticari film endüstrilerine ve onların baskın sinemasal formlarına tepki olarak ortaya çıkan üçüncü sinema, tüketim ve burjuva değerlerinin görüntülerini çağrıştıran Hollywood sinemasına karşı, alışılmış sinema kodlarını yıkarak film yapımı için farklı bir yaklaşımı ortaya koymuştur: İzleyiciyi, izleyici olmaktan çıkarıp aktif hale getirmek.

Estetik yenilikler ve sanatsal mükemmellikten ziyade siyasal eleştiriler üzerinde yoğunlaşan üçüncü sinema, kitleleri etkilemede önemli bir yere sahip olan filmi, dünyadaki güç, ulus ve kimlik meseleleriyle ilgili toplumsal bilinç oluşturmak için kullanır. Üçüncü sinema denilince ilk akla gelen isimler; Ousmane Sembene, Octavio Gettino, Fernando Solanas ve Guzman gibi yönetmenlerdir. Türkiye’de ise Yılmaz Güney, üçüncü sinema konusunda öne çıkan isimlerdendir.

Sinema sanatını gerçeğe mümkün olduğunca yakınlaştırma arzusu, bu alanda çalışan sanatçıları ve kuramcılarını kimi zaman karşı karşıya getirir de günümüzde sinemanın gerçekle kurduğu ilişkinin boyutları düşünüldüğünde bu yolda bir hayli mesafe alındığı söylenebilir. Sinema ilk ortaya çıktığı ve henüz sanatsal bir değer taşımadığı zamanlarda, şimdikiye göre teknik açıdan oldukça yetersiz durumdaydı. Ancak teknolojiye meydana gelen gelişmeler sinemaya da etki etmiş ve gittikçe sinemanın gerçeklikle olan ilişkisi güçlenmiştir (Öztürk, 2016, s.337). Sinemanın bu özelliğinden yola çıkarak, sinemanın gerçeklikle ya da gerçekle kurduğu ilişkiyi üçüncü sinema kavramı ve onun ortaya çıkışı serüveni üzerinden açıklamak yerinde olacaktır.

1. ÜÇÜNCÜ SİNEMANIN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZELLİKLERİ

Ticari sinema karşısında pasif bir duruş sergileyen izleyici, üçüncü sinemada, *filmlerde görülen karakterlerden daha önemli bir kahraman haline gelmiştir* (Solanas ve Gettino, 2008, 190). Mike Wayne, üçüncü sinemayı, farkındalık yaratan yönünü ortaya koyarak özellikle gelişmemiş ülkelerdeki yoksul ve ezilen halkın maddi kaygılarını konu alan sinema olarak vurgular (Wayne, 2011, s. 56). Üçüncü sinema, devrimci militan uygulamaya paralel yönde filmler üretmektedir. Üçüncü sinemayla ilgili olarak yapılan tanımlamalardan bir diğeri aynı zamanda işlevini de içerir: Üçüncü sinema, üçüncü dünya ülkelerinde çıkmış olmasına rağmen coğrafya ile değil, sosyalist perspektifiyle tanımlanan sinemadır (Solanas ve Gettino, 178-179). Solanas ve Gettino, filmin etkileme gücünü şu şekilde özetler:

Film imgesinin etkileme ve sentez kapasitesi, canlı belge ve çıplak gerçekçiliğin sunduğu olanaklar ve işit-görsel araçların aydınlatma gücü, filmi diğer bütün iletişim araçlarından çok daha etkili hale getirir. İmgenin olanaklarının akıllı bir kullanımını, her temadan doğal olarak akan anlayışlar, dil ve yapının dozajını başaran filmlerin ve etkili olan işit-görsel anlatımın kontrpuanlarının kadroların hareketlenmesi ve politikleşmesini ve hatta kitleler içinde çalışmayı doğuracağını söylemek bile gerekmez (Solanas ve Gettino, 178-179).

Üçüncü sinema, ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkmış olmasına rağmen dünya sinemasında önemli bir hale gelmesi 1960'lı yıllara denk gelir. İkinci dünya savaşının bitiminden itibaren az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler olarak nitelendirilen üçüncü dünya ülkeleri, emperyalizme karşı büyük bir mücadele başlatmışlardır. Endüstrileşmenin gelişmesi ve zengin petrol yataklarının ortaya çıkmasıyla birlikte emperyalizme karşı olan mücadele daha da hız kazanmış ve dünyanın birçok yerinde devrimle sonuçlanmıştır. Endonezya, Filipinler, Hindistan, Pakistan, Çin ve Küba gibi ülkelerde yaşanan siyasal gelişmeler ve değişimler, üçüncü sinemanın ortaya çıkıp gelişmesine zemin hazırlamıştır (Güldoğan, 2010, s. 86). Üçüncü sinemanın ortaya çıkma nedenlerinden birisi de birinci sinema olarak nitelenen Hollywood sinemasının izleyicide oluşturduğu pasifliği ve tepkisizliği kırmak ve izleyiciyi daha katılımcı ve aktif hale getirmektir. Benzer şekilde batı sineması da toplumun gerçeklerinden uzak ve birey eksenli olduğu için üçüncü sinema tarafından eleştirilmiştir. Üçüncü sinema ile uğraşan yönetmenler kendilerini sadece toplumun sorunlarını ortaya koymakla değil bu sorunlara çözüm getirmek amacıyla izleyicileri örgütlemekle de yükümlüdürler. Bu açıdan bakıldığında yaptıkları bu hizmeti işlevsizleştiren birinci ve ikinci sinemaya şiddetle karşı çıkmışlardır (Erus, 2007, s. 19).

1960'lı yıllarda ortaya çıkan üçüncü sinema, beraberinde bir takım teorik çalışmaları da gündeme getirmiştir. Bunların en önemlisi Fernando Solanas ve Octavio Gettino'nun ortak çalışması olan ve sinema çevrelerince "Üçüncü Sinema Manifestosu" olarak nitelenen "Üçüncü Bir Sinemaya Doğru" adlı yazılarıdır. Bu çalışma her ne kadar Latin Amerika'da ortaya çıksa da tüm dünya sineması için önemli bir hale gelmiştir. Çalışmalar sadece Solanas ve Gettino ile sınırlı değildir. Bunun yanı sıra Glauber Rocha'nın "Açlığın Estetiği", Julio Garcia Espinosa'nın "Kusurlu Sinema" adlı çalışmaları da üçüncü sinema alanında öne çıkan çalışmalardır (Yılmaz, 2007, s. 74).

Üçüncü sinemanın en temel görevlerinden birisi konu edindiği olayları gerçekçi ve herkesin anlayabileceği bir biçimde sunmaktır. Bu açıdan bakıldığında üçüncü

sinemanın İtalyan Yeni Gerçekçi sinemayı örnek aldığı söylenebilir. Roy Armes, sinema ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi kamera üzerinden aktarırken “*gerçeklik sinemaya uygundur, çünkü kamera hile ve sahtekârlıkları açığa vurmada acımasızdır*” ifadesini kullanır (Armes, 2011, s. 21). Amerika’da ortaya çıkan Hollywood sineması daha çok ticarileşmeyle ön plana çıkarken Avrupa sineması daha steril filmler yaparak entelektüel izleyiciye hitap etmiştir. Avrupa sineması, daha sonra İtalyan Yeni Gerçekçiliği ve Fransa’da Yeni Dalga gibi birçok akımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle İtalyan Yeni Gerçekçi sinemanın ele aldığı konular ve oyuncu seçimi gibi unsurlar dikkate alındığında üçüncü sinemayla birtakım benzerlikler içerdiği görülür. Bu durum, üçüncü sinema eğiliminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Yeni İnsan, Yeni Sinema, 1999). Yeni Gerçekçi sinemada öne çıkan özellikler; sıradan insanlardan oluşan oyuncu tipleri, gerçekçi bir anlatım ve filmlerin stüdyolardan kurtulup sokağa çıkmasıdır. Oyuncularla profesyonelliğin aranmadığı bu sinemada, oyuncuların amatör aksiyonları, filmleri daha gerçekçi ve etkileyici kılmıştır (Coşkun, 2003, s. 162). Aralarında birçok benzerlik bulunan üçüncü sinema ve İtalyan Yeni Gerçekçiliği, kimi yönleriyle de birbirinden ayrışır. En önemli farkları ise üçüncü sinema daha çok savaş, adaletsizlik, devrim ve bağımsızlık gibi konuları işlerken İtalyan Yeni Gerçekçilik daha çok bireysel konularda filmler üretmiştir. Sosyal adalet için mücadele eden üçüncü sinema tarihsel olarak analitik, kültürel olarak özgün, sinemasal olarak politik ve aydınlatıcı filmlerden oluşur (Gazetas, 2003, s. 33). Kültürün sömürgeleştirilmesine son vermeyi amaçlar ve sisteme sırtını döner. Bu anlamda, sistemin benimseyemeyeceği ve bu sistemin gereksinimlerine yabancı filmler yaparak doğrudan ve açıkça sistemle savaşıır (Solanas ve Gettino, s. 177). Üçüncü sinema, bir durumu sadece göstermekle yetinmez, aynı zamanda o duruma müdahale etmeye çalışır. Dönüşüm aracılığıyla keşfeder (Solanas ve Gettino, s. 182). Hem çalışma yöntemleri hem de güvenlik açısından sıkı disiplin kuralları gerektirir (Solanas ve Gettino, s. 184). Üçüncü sinema, öncelikle sömürgeciliği ve mirasçılarını sorgular ve cinsiyet, ırk, din ve etnik kökene dayalı baskılar altında ezilenlerin kurtuluşunu hedefler. Bu yüzden; sürgün, zulüm ya da ekonomik göç nedeniyle vatanlarını terk etmek zorunda kalan insanların sorunlarını konu edinir. Yoksulluk altında ezilen yerli grup ve azınlıkların mücadelelerine yer verir. Filmler, aydınlar ve kitleler arasında etkileşim sağlar. Bu anlamda çalışmanın örneklemi olan *Sürü* filmi, Yılmaz Güney’in toplumsal gerçekliği sinema yoluyla ele aldığı önemli bir yapıttır.

2. YILMAZ GÜNEY VE “SÜRÜ”

1937 yılında Adana’da doğan Yılmaz Güney’in asıl soy ismi “Pütün”dür. Pütün; bir dağ meyvesinin çekirdeği anlamına gelir (Dursun, 2009, s. 35). Yılmaz Güney’in sinema hayatı lise yıllarında And Film’de pürsantaj memuru* olarak başlamıştır. Atıf Yılmaz filmlerinde başrol oynayan Güney, “*Üç Bilinmeyenli Eşitsizlikler Sistemi*” adlı öyküyü yazdıktan sonra komunizm propagandası gerekçesiyle hapse atılır ve bir buçuk yıl yatar (Scognamillo, 2003, s. 317). Güney, ilk yönetmenlik denemesini “*Seyit Han*” filmi ile yapmıştır. 1970 yılında çektiği “*Umut*” filmi, yoğun bir şekilde sistem eleştirisi yaptığı için hakkında soruşturma

* Pürsantaj; yapımcılarla sinema salonu sahipleri arasında bilet fiyatlarının paylaşılmasını sağlayan oran anlamına gelir.

başlatılır. 1974 yılında “*Arkadaş*” isimli filminde yine siyasi konuları ele alır. Bu tarihlerde siyasi gerekçelerle Güney yine hapse girer ve 1978 yılında hapisteyken senaryosunu yazdığı “*Sürü*” filminin ikinci yönetmenliğini Zeki Ökten’e verir. Filmi hapishaneden yönetmiştir denilebilir.

Uzun hava eşliğinde başlayan “*Sürü*”, Halilhan ve Veysikan adlı iki aşiret arasında yaşanan kan davasının aşiret üyeleri üzerindeki etkisini konu edinir. Şivan’ın (Tarık Akan) karısı olan Berivan, kan davasının sonlandırılması için kardeşleri tarafından Veysikan aşiretine gelin gider. Ancak geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan Veysikan aşiretinden Hamo Ağa (Tuncel Kurtiz), oğlu Şivan’a sürekli olarak güç kullanır. Hastalığı nedeniyle doğan bütün bebekleri ölen Berivan, bir türlü bebek veremediği aşirete uğursuzluk getirdiği gerekçesiyle Hamo Ağa tarafından dışlanır. Film, tüm bu olanların dışında parası önceden alınıp harcanan bir sürünün Siirt’ten Ankara’ya olan yolculuğu sırasında yaşanan olaylara yoğunlaşır. Bu yolculuk sırasında film, üçüncü sinema örneği olarak değerlendirilmesine neden olan olaylarla donatılır: Sistem eleştirisi, burjuvazinin anlatılması, sınıflar arası mücadeleler ve farklılıklar... Tüm bunlar, filmin üçüncü sinema örneği olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır.

Hasta olan Berivan, kocası Şivan tarafından doktora götürülmek istenir ama Hamo Ağa buna izin vermez. Nihayet sürünün Ankara’ya götürülme zamanı geldiğinde babası Hamo Ağa ile pazarlığa oturan Şivan, eğer Berivan’ın doktora götürülmesine izin vermezse Hamo Ağa ile sürünün başında Ankara’ya gelmeyeceğini söyler. Sonunda Şivan’ın dediği olur ve Berivan tedavi amacıyla sürüyle beraber Ankara’ya yola çıkar. Yol boyunca birçok aksilikle beraber Ankara’ya varılır ama bu sefer de şehir hayatında karşılarına çıkan acı gerçekler Berivan’ın ölümüne neden olur. Hayvan pazarında babasının yanına gelen Şivan, durumu anlatır ama Hamo Ağa umursamaz bir tavırla onu tersler. Pazar yerinde hiç tanımadığı birisinin Berivan hakkında tahrik edici konuşmaları Şivan’ın adamı öldürmesine ve polisler tarafından götürülmesine neden olur. Sürüyle beraber gelen Hamo’nun diğer oğlu Sülo, kalabalığın içinde bir süre babasını takip ettikten sonra hayatına yön vermek üzere babasından gizli bir şekilde ayrılarak kayıplara karışır.

Ağalık düzeni, burjuvazi ve kan davası gibi konulara değinen film, devlet kurumlarında yaşanan rüşvet olaylarını da açık bir dille eleştirir. Buna ilişkin en iyi örnek, sürünün trene bindirilmek üzere gara gelmesiyle gösterilir. İşlemleri yapan görevli; “*iki koyunu evin önüne bırak*” diyerek Şivan’dan açık bir şekilde rüşvet ister. Bu kadarla da bitmez. Evrakları ambar şefine götüren Şivan, ambar şefinin işlemleri tamamlamasıyla tekrar rüşvet olayına maruz kalır. Ambar şefi Şivan’a dönerek; “*şu bizim bayramlıkları da bir köşeye bağla*” der. Üç koyunla kurtulacağını zanneden Şivan’ın, makinistlere de rüşvet vermek zorunda kaldığını aşağıdaki diyaloglardan anlamak mümkündür:

- Görevli:** - *Senin göçerler cimrinin Allah’ı; utanmadan bir koyun verdiler ikimize.*
- Makinist:** - *Öyleyse bunlara küçük bir ders verelim ki akılları başlarına gelsin.*
Makinist hızlı bir biçimde frene basar.
- Hamo Ağa:** - *Allahtan korkmaz peygamberden utanmazlar. Mahsus yapıyorlar, rüşveti az buldu dinsizler. Koyunları kıracaklar koyunları.*

- Şivan:** - Çok kötü oldu baba. Makinistler bizi mahvetti. 6 koyunun ayağı kırılmış, birkaçının da kemikleri.
- Hamo Ağa:** - Allah vekil bu makinistler mahsus yapmışlardır.
- Şivan:** - İstedikleri kadar kavurmalık koyun alamadıkları için.
- Hamo Ağa:** - Bunların yüreklerinde şuncacık insanlık kalmamıştır. Millet soyguncu, vurguncu kesilmiştir. Biz eskiden eşkıyaları dağda bilirdik. Şimdi düzdekiler eşkıyaların piri olmuşlar (Sürü, Yılmaz Güney 1978).

Diyaloglardan da anlaşılacağı üzere açık bir şekilde devlet memurları rüşvet istemektedirler. Aşiret üyeleri kendi kırsal yaşamlarından çıkar çıkmaz bu tür gerçeklerle yüzleşmeye başlarlar. Filmde, tren üzerinden birçok eleştiri yapılır. Aslında tren, filmde bir ulaşım aracı olmaktan çıkarak devleti temsil eden bir araç haline gelmiştir. Tren üzerinden yapılan eleştiriler sadece rüşvetle sınırlı değildir. Tren yolculuğu sırasında yapılan hırsızlıklar ve kadın pazarlama gibi gerçekler de bu yolculuk sırasında gözler önüne serilir. Tren üzerinden yapılan eleştirilerden birisi de düşünce özgürlüğünün kısıtlanmasıyla ilgilidir. Buna ilişkin örnek ise tren yolculuğu sırasında bir duraktan askerler eşliğinde elinde bağlamayla trene binen kişi üzerinden aktarılır. Kişinin neden tutuklandığı ise daha sonra bir yolcuyla aralarında geçen diyalogdan anlaşılır.

- Yolcu:** Suçun nedir?
- Tutuklu:** Türkü söylemek (Sürü, Yılmaz Güney 1978).

Bu diyalogun ardından tutuklu adam, Zülfü Livaneli'nin "Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz" türküsünü seslendirir. Seslendirilen türkü bir yandan siyasal bir gönderme olurken, diğer yandan müziğin film içinde kullanım şekline ilişkin diegetik bir yapı arzeder. David Bordwell, müziğin diegetik kullanımını şu şekilde açıklar; "diegetik müzik, kaynağı öykü evreni içinde olan müziktir (Bordwell, 2009, s. 278)." Dolayısıyla film evreni içinde çalınmakta olan müzik, sahne değişse de devam eder ve filmin müziği haline gelir.

Filmdeki önemli karakterlerden birisi Hamo Ağa'dır. Aşiretin reisi olan Hamo Ağa, aynı zamanda geleneğin temsilcisidir. Geleneğin kurallarına sınırsız bağlı olan Hamo Ağa, oğlu Şivan'ın aşiretten ayrılmak istemesine çok kızar ve onu döver. Hamo Ağa, erkek egemen toplumun öne çıkan karakterlerindedir. Aile ve aşiret içinde en çok onun sözü geçer. Kadının hiç sözünün geçmediği aşirette Hamo Ağa dışındaki erkeklerin de sözü önemsizdir. Oğlu Şivan, yetişkin bir erkek olmasına rağmen babasına ve onun temsil ettiği ağılık düzenine dayak yeme pahasına bile olsa filmin sonuna kadar karşı gelemez. Makineleşmeye ve yeniliklere karşı çok tepkili olan Hamo Ağa'nın sürüyü Ankara'ya götürmesi sırasında uzun uzun traktöre bakması bunun en açık ifadesidir.

Resim 1: Makineleşme (Sürü, Güney 1978)

Resim 2: Hamo Ağa'nın Tepkisi (Sürü, Güney 1978)

Ankara'ya gidinceye kadar söz hakkı kendisinde olan Hamo Ağa, şehre varınca bu üstünlüğünü kaybeder. Çünkü Hamo Ağa'nın temsil ettiği feodalizm, yerini her şeyin para olduğu kapitalizme bırakır. Bazı evlerin duvarlarında ağalık düzeninin kaldırılması gerektiği yönünde yazılar, bunun en açık ifadesidir.

Resim 3: Ağalık Düzenine Tepkinin Yansıması (Sürü, Güney 1978)

Başkent Ankara, filmdeki bütün karakterler için kurtuluş ve umudun yeridir. Hamo Ağa, sağ salım sürüyü Ankara'ya götürmenin derdindeyken, Şivan, Berivan'ı Ankara'nın hastanelerine yetiştirmeye çalışır. Hamo Ağa'nın küçük oğlu Sülo ise şehirde kendisine bambaşka bir hayat kurmak için Ankara'ya varmayı ister. Ancak Ankara, kendilerinin düşündüğü gibi değil, her şeyin para ile ölçüldüğü, siyasi çatışmaların en üst düzeyde olduğu ve sınıf farklılığının çok fazla olduğu bir şehirdir. Köydeki ağalık düzeninden kaçan Şivan ve Berivan, şehirde de kapitalizmin önlerine koyduğu farklı bir ağalık düzeniyle karşılaşır. Güney'in filmde anlatmak istediklerini en iyi özetleyen diyaloglar ise Şivan'ın şehirdeki hemşerisi kapıcı Sabri ile oğlu arasında gerçekleşir. Güney aslında bu diyaloglarla filmi özetlemektedir:

- Kapıcı:** - Burada hayat başka. Yine zengini zengin fakiri fakir ama yine de başka. Buranın zengini bizim oranın ağasına benzemez. Burada işler rahat olur. Adamını bulursun, rüşvetini verirsin. Sen meraklanma mutlak bir yolunu buluruz.
- Kapıcının Oğlu:** - Bu dediğin yol değil baba.
- Kapıcı:** - Sen her zaman işi karıştırırsın zaten.

Kapıcının Oğlu: - *Karışık değil, çok açık. Bak şimdi; evin yok, işin yok, doktorun yok, beni yıllarca okutacak paran yok, toprağın yok. Şivan abim de öyle. Bu yoklukların temelinde ne var peki? Milyonlarca insanın çalışan, namuslu, emekçi insanların hiçbir şeyi yok. Üç-beş kişinin milyonları, milyarları var. Milyonlarca emekçinin çalıştığı nereye gidiyor. Kim böyle kurmuş bu işi. Diyeyeğim baba, buranın zengini de, oranın ağası da hepsi bir (Sürü, Yılmaz Güney, 1978).*

Kapıcının oğlu tüm bunları söylerken önünde durduğu duvarda, Yılmaz Güney'in posterini asılıdır. Böylesi bir tasarımda, devrimci çocuğun düşüncelerinin arkasında Yılmaz Güney'in olduğu açık bir şekilde ortaya konur. Siirt Pervari'de yaşanan kan davalarının yerini Ankara'da siyasi çatışmalar almaktadır. Filmde buna ilişkin en iyi örnek ise bildiri dağıtmakta olan birisinin kurşunlanarak öldürüldüğü sahnedir. Yere dağılan bildiride ise "Halkımız" başlıklı yazı görüntülenir.

Resim 4: Kurşunlanan Bildiri Dağıtıcısı (Sürü, Güney 1978) Resim 5: Bildiri Metni (Sürü, Güney 1978)

Kapitalizmin etkisi, filmde görüntülenen bir takım küresel markalarla aktarılmaya çalışılır.

Resim 6: Kapitalizmin Göstergesi (Sürü, Güney 1978)

Filmde öne çıkan unsurlardan birisi de sınıflar arası farklılığın ifadesi olan çekimlerdir. Bu çekimlerde zenginliğin göstergesi olan ev eşyaları, avizeler ve bunun karşısında gaz lambasıyla ışığa kavuşan insanlar, gecekondu evleri ve yüksek binalar bir arada verilir.

Resim 7: Sınıflar arası Fark I (Sürü, Güney 1978)

Resim 8: Sınıflar arası Fark II (Sürü, Güney 1978)

Filmten alınan yukarıdaki iki görselde de görüldüğü gibi Berivan, bir dükkânın vitrininde asılı olan avizeye şaşkın bir şekilde bakarken, bir sonraki plana geçişte gaz lambasının ışığı ev gösterilir. Aşağıdaki görsellerde ise gecekond evleri ve büyük binalar birlikte verilir. Gecekond evlerinin duvarları, ezilen halkın devrimci sloganlarıyla bezenirken, kapitalizmin önemli araçlarından olan bankalar, yüksek binalarıyla boy gösterir.

Resim 9: Sınıflar arası Fark III (Sürü, Güney 1978)

Resim 10: Sınıflar arası Fark IV (Sürü, Güney 1978)

Filmde gücünü kapitalizmden alan bankalara özellikle vurgu yapılmıştır. Bu durum, çekimlerle gözler önüne serilir.

Resim 11: Kapitalizm I (Sürü, Güney 1978)

Resim 12: Kapitalizm II (Sürü, Güney 1978)

Resim 13: **Kapitalizm III** (Sürü, Güney 1978)

Filmin ele aldığı temel konulardan biri olan sınıflar arası farklılıklar, sadece görüntülerle değil birtakım diyaloglarla da izleyiciye aktarılır. Buna ilişkin örnek ise kapıcının devrimci oğlu ile sunulur. Kapıcı Sabri, ileride kapıcısı olacağı binanın bir dairesini Şivan'a gezdirirken oğlu yine devreye girer:

Kapıcının oğlu: - *Yine daldın baba... Bu dediğini zor yaşatırlar adama. Kimler yaşıyor bu anlattığın evlerde söylesene. Sen mi, Şivan abi mi? Toplumda sınıflar, çalışan emekçi sınıflar ve bir de çalıştıran hâkim sınıflar, burjuvalar, sermayedarlar... Bu adamlar nasıl yapıyorlar sermayelerini? Seni, onu, emekçi sınıfları çalıştırıp sömürerek* (Sürü, Yılmaz Güney, 1978).

Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi üçüncü sinemada yönetmenin amacı ve sorumluluğu sadece topluma ilişkin sorunların ortaya konması değildir. Bu, üçüncü sinema için asla yeterli değildir. Onun militan özelliği, ortaya konan sorunların çözüm yollarını sunarak izleyiciyi harekete geçirme arzusu üzerine kuruludur. Yönetmen Yılmaz Güney de izleyiciyi harekete geçirmek ister. Kapıcı Sabri'nin devrimci oğlu yukarıdaki sözleri söyledikten sonra, kapitalist düzenin işleyişini ortaya koyarak harekete geçer ve ailesi gazinoya eğlenmeye giderken kendisi Çakırören Köyü'nde düzenlenen bir mitinge katılmak üzere yola çıkar. Dolayısıyla yönetmen, izleyiciyi harekete geçirmek ister. Yönetmen, ezilen halkın geri kalmışlığını da izleyiciye aktarmaktadır "Sürü" ile. Filmin başlangıcında Berivan'ı iyileştirmek için üfürükçü hocanın kullanılması, Hamo Ağa'nın hastalanan koyunu iyileştirmek için kendi idrarını kullanması, Sülo'nun tarihi kalıntıları lokumla takas etmesi buna ilişkin örneklerin bazılarıdır. Filmin ortaya koyduğu gerçeklerden birisi de geri bırakılan insanların şehrin göbeğinde ötekileştirilmesidir. Pervari'den yola çıkarak Ankara'ya ulaşan sürünün şehirdeki yürüyüşü sırasında şehirlilerin bakışları, ötekileştirmenin nasıl görselleştigiine ilişkin bir örnek sunar izleyiciye.

Resim 14: Sürünün Geçişi I (Sürü, Güney 1978)

Resim 15: Ötekileştirme I (Sürü, Güney 1978)

Resim 16: Sürünün Geçişi II (Sürü, Güney 1978)

Resim 17: Ötekileştirme II (Sürü, Güney 1978)

Filmde devlete yöneltilen eleştirilerinden birisi de hastaneler üzerinden yapılmaktadır. Hastanelerin durumu, kırsal yerlerde de şehirlerde de benzerdir. Hastaneler, olumsuz özellikleriyle yansıtılır. Şivan, karısını götürdüğü Siirt'e bağlı bir kasabadaki hastanede de şehirdeki hastanede de uzun bir kuyruğun peşine takılır. Filmde buna ilişkin verilen mesaj da yine "para" üzerinden aktarılır. Eğer kuyrukta beklemek istenmiyorsa, bunun yolu özel bir doktorun muayenehanesinden geçmektedir. Filmde alınan aşağıdaki görsellerde hastanelerin durumu özetlenir:

Resim 18: Devlet Eleştirisi I (Sürü, Güney 1978)

Resim 19: Devlet Eleştirisi II (Sürü, Güney 1978)

SONUÇ

Filme genel olarak bakıldığında her ne kadar bir "sürü" üzerinden konu aktarılsa da aslında filmde iki sürü bulunmaktadır. Bunlardan birisi aşiret tarafından Ankara'ya

götürülmekte olan sürü, diğeri ise Hamo Ağa'nın peşinden sürüklenen aşiret insanlarının oluşturduğu sürüdür. Filmde her iki sürünün nasıl adım adım sona yaklaştığı gözler önüne serilir. Her iki sürü de Ankara'ya gelene kadar dağılır. Bir yanda daha önceden tarım ilacı taşınan vagona doldurularak hastalanıp ölen ve makinistlerin yeteri kadar rüşvet alamadıkları gerekçesiyle sakatlanan sürü, diğeri yanda ise Şivan tarafından hasta olarak nitelendirilen Hamo Ağa'nın peşinde hastalanan ve yok olan sürü. Her iki sürü arasındaki benzerlikler görüntülerle de desteklenmektedir. Filmin sonlarına doğru Ankara'ya yaklaşmakta olan trenin içinde hastalanan koyunlar ile hasta olan Berivan'ın koşut olarak gösterilmesi buna örnektir.

Resim 20: Sürü ve İnsan Benzetmesi I (Sürü, Güney 1978)

Resim 21: Sürü ve İnsan Benzetmesi II (Sürü, Güney 1978)

Filmde yer alan temsil unsurlarının da değerlendirilmesinde fayda vardır. Aşiret reisi Hamo Ağa, feodalizmin temsili olarak izleyici karşısına çıkar. Hastane, tren, makinist ve ambar şefi ise devletin temsilidirler. Kapıcı Sabri'nin oğlu, feodalizmin ve emperyalizmin karşısında yer alan devrimci ruhun temsiliyken, traktör ve bankalar, kapitalizmi simgeler. Bu durumu göstergebilimle açıklamak da mümkündür. Gösterge; en basit anlamıyla "herhangi bir şeyin yerini tutan şey" şeklinde tanımlanabilir. Şivan ve Berivan ise ezilen sınıfın birer göstergesidir.

Egemen sınıfın ve baskıcı ideolojilerin karşısında yer alan Yılmaz Güney, sinema hayatı boyunca gerek senaryosunu yazdığı ve gerekse yönetmenliğini yaptığı filmlerde hep gerçekliği yansıtmaya çalışmıştır. Üçüncü sinemanın en önemli özelliklerinden biri olan gerçeklik olgusu, Güney sinemasında kendisini oldukça fazla hissettirmektedir. Sürü filminde her türlü yerel unsur-kostüm, makyaj, dekor, müzik-kullanıldığı halde oyuncuların konuşmaları bu özelliği yansıtmamaktadır. Oyuncuların diyaloglarına bakıldığında neredeyse İstanbul ağızıyla konuştukları görülür. İlk bakışta eleştirilecek bir durum gibi gözükse de dönemin baskıcı politikaları düşünüldüğünde Kürtçenin hiç kullanılmamış olması normal karşılanmalıdır.

Sürü filmi, çekildiği dönemde kadının toplumdaki yerine ilişkin önemli bilgiler verir. Genel olarak film incelendiğinde kadın karakterlerin oldukça silik resmedildiği görülür. Kadın, hiçbir şekilde söz hakkına sahip değildir. Üstelik kendi aralarında bütünleşmelerine de izin verilmez. Aşiretin tüm erkekleri Berivan'ın hasta değil uğursuz olduğuna inanırlarken, Şivan'ın kardeşinin karısı Berivan'ın hasta olduğunu söylediğinde boynundan sıkılarak susturulur. Kadının kırsal kesimdeki bu soyut hali, şehir yaşamında biraz daha somutlaşır. Filmin Ankara sahnelerinde resmedilen kadınlar, genel olarak modern görünüşleriyle dikkat çeker. Oysa kırsalda durum farklıdır.

Güney'in sinema anlayışının temelinde eleştiri vardır. Bu anlamda kapitalizm karşısında ezilmiş olan insanların hayatı, Güney sinemasının önemli bir kısmını oluşturur. *Sürü* filmine bakıldığında çok fazla polis ve askerle karşılaşmaz izleyici. Ancak mevcut sahneler incelendiğinde polis ve askerın baskıcı tutumu gözler önüne serilir. İstasyonda trenden inen insanların bavullarının arandığı sahneler, böylesi bir durum için iyi bir örnektir. Aynı şekilde iki askerın arasında tutuklu bir şekilde trene binen türkücünün durumu da farklı değildir. Güney'in bütün filmlerinde onun hayata bakış açısının etkileri görülür. Genel olarak adaletsizlik, kapitalizm ve feodalizm bütün filmlerinde, eleştirilen bir yapıdadır. Tüm bunlar üst üste konulduğunda *Sürü* filminin birçok yönüyle üçüncü sinemaya ve dolayısıyla gerçekçi sinemaya örnek teşkil ettiği görülür. Çalışmanın üçüncü sinemanın ortaya çıkışının aktarıldığı bölümünde üçüncü sinemanın Latin Amerika'da belirdiğinden bahsedilmişti. Hem Yılmaz Güney'in filmleri hem de farklı ülkelerdeki diğer üçüncü sinema filmleri incelendiğinde ortak noktalarının üretildiği toplumun temel kaygılarını işleyen, eleştiren ve harekete geçirme eğiliminde olan filmler şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ulus Baker, Latin Amerika sinemasıyla Yılmaz Güney sineması arasındaki ilişkiyi açıklarken, tıpkı Latin Amerika sineması gibi Güney'in filmleri de beyne verilen şok şeklindedir ifadesini kullanır (Baker, 2009, s. 45). Buradan hareketle Baker, üçüncü sinema örneği olarak Güney sinemasını şu şekilde tanımlar:

Bu sinemayı ne abartabilirsiniz ne de küçük görebilirsiniz... tek bir büyük şok yerine küçük şoklarla işleyen, bununla muazzam bir ajitasyon gücünü harekete geçiren, bunu yaparken kendisinden ve sinemadan başka hiçbir şeyi temsil etmeye yanaşmayan bir sinemadır... Bu beyne verilen yeni bir şok türüydü (Baker, s. 46).

Amerikan ticari sineması ve Avrupa sanat sinemasının dışında kalarak siyasi konuları ele alan Yılmaz Güney, pasif izleyici kitlesine hitap eden Yeşilçam sinemasından da uzak durmuş ve üçüncü sinema örneği olan birçok filme imza atmıştır. Güney'in bu yaklaşımı şüphesiz üçüncü sinema manifestosunu çıkaranlarla bir benzerlik içindedir. Bunun yanı sıra geleneksel toplum yapısına Marksist bakış açısıyla yaklaşan Yılmaz Güney, *Sürü* filminde sorunların temel kaynağını feodalizmle açıklamaya çalışırken Marksizm karşısındaki her tür içeriği eleştirme eğilimindedir. Karşıt bir okumanın hâkim olduğu bu eleştiride geleneğin karşısında sergilediği tutum, zaman zaman Marksist düşüncenin kurguladığı ağır eleştiriler biçiminde kendisini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Armes, R. (2011), *Sinema ve Gerçeklik*, İstanbul: Doruk
- Baker, U. (2009), Şok ve Beyin, *Modern Zamanlar*, 12
- Bordwell, D. (2009), *Film Sanatı*, Çev. Ertan Yılmaz, Emrah Suat Onat, İstanbul: De Ki Yayınları
- Coşkun, E. (2003), *Dünya Sinemasında Akımlar*, İstanbul: İzdüşüm Yayınları
- Diñçer, S. M. (1996), *Türk Sinemasında Kısa Film*, Ankara: Kiv Yayıncılık
- Dursun, B. (2009), *Yılmaz Güney Sinemasında Devlet Temsili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- Erus, Z. Ç. (2007), Manifestolardan Günümüze Üçüncü Sinema Tartışmaları, *Üçüncü Sinema ve Üçüncü Dünya Sineması* içinde, Esra Biryıldız ve Zeynep Çetin Erus (ed.), İstanbul: Es Yayınları

- Gazetas, A. (2003), Üçüncü Sinema: Afrika, Latin Amerika ve Asya'da Sömürgecilik Sonrası Anlatılar", Çev. A. Zeis, Ayşe Türkmen, *Film*
- Güçhan, G. (1992), *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, Ankara: İmge Kitabevi
- Güldoğan, M. (2010), *Alternatif Modernleşme ve Üçüncü Sinema*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Güney, Y. (Yönetmen, Senaryo Yazarı). (1978) *Sürü* (Film). Güney Film
- Öztürk, S. (2016), Sinema Bağlamında Sanat ve Oksidentalizm İlişkisi: Cennet Batı'da Filminin İçerik Analizi, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, Özel Sayı, 336-349
- Scognamillo, G. (2003), *Türk Sinema Tarihi*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi
- Solanas, F. ve Gettino, O. (2008), Üçüncü Bir Sinemaya Doğru, *Sinema İdeoloji Politika* içinde, Burak Bakır, Yörükhan Ünal, Sali Saliji (ed), Çev. Ertan Yılmaz, Ankara: Orient Yayınevi
- Bireysel Yaratıcılık, (1999) Yeni İnsan Yeni Sinema, Sayı: 6
- Wayne, M. *Politik Film, Üçüncü Sinemanın Diyalektiği*, İstanbul: Yordam Yayınevi
- Yılmaz, H. (2007), *Latin Amerika'da Sinema ve Toplum: 1960'ların Sinema Hareketleri İle 1995 Sonrası Yeni Sinemanın Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

PLATON'UN DEVLET DİYALOĞUNDA SANATA VE SANATÇIYA BAKIŞ AÇISI

Hasan YILDIZ*

Geliş Tarihi: 11.11.2017 Revize Tarihi: 03.12.2017 Kabul Tarihi: 12.12.2017

ÖZ

Platon gençliğinden beri tasarımı yapıp, orta yaşlarında olgunlaştırdığı “devlet” adlı eserinde sanata ve sanatçıya nasıl bir yer vermektedir? Hocası, üstadı Sokrates’e yapılanların bir sanatçı şikâyetiyle ilintili olması bu olumsuz düşüncenin oluşumunu etkileyen en önemli faktördür. Bu kısa çalışmada görüleceği gibi onları önce bilgi kuramında (epistemoloji) mahkûm ederek işe başlar ve tasarımı yaptığı ideal devlet modelinde en alt tabakayı onlara layık görür.

Anahtar kelimeler: İdeal devlet, bekçi, yönetici, sanatçı, mimesis.

PLATO'S VIEW OF ART AND THE ARTIST IN THE STATE DIALOGUE

ABSTRACT

How does Plato, in his work named ‘State’ which he designed during his young age and matured at his middle-age, appreciate art and artist? That what was acted against his master, Socrates, was linked with an artist’s complaint is the most important factor affecting the formation of a negative thought. In the short study, as it is considered Plato initially start by dooming them in knowledge theory (epistemology) and deemed them the lowest level in his designed ideal state model.

Keywords: Ideal state, guard, ruler, artist, mimesis.

GİRİŞ

Platon’da Sanatın Yeri

Platon’un hocası, üstadı olan Sokrates’e bağlılığı derecesi azalsa da artsa veya eksilse de ömrü boyunca devam etmiştir. Tasarımı yaptığı İdeal Devlet’ini geliştirirken, hocasını mahkemeye vererek idama sürükleyen sanatçılara karşı bir hesaplasmaya girişecektir. Çalışma boyunca izleyeceğimiz gibi Platon, bilgi teorisinde sanata ve sanatçılara en alt düzeyde yer verecektir. Onları taklitçi (mimesis) olarak nitelendirecektir. İdealar evreni asıl bilgi, mevcut dünya sanılar evreni (doksa) ve bu dünya zaten aslın bir kopyası iken, sanatçının yaptığı kopyanın kopyası olacaktır.

Platon güzel sanatların gerçek değerini bilebilir miydi? Copleston’a göre böyle bir sorunun sorulabilmesinin tek nedeni olabilirdi. O da Platon’un “İdeal Devlet”ten oyun yazarlarını ve epik ozanları ahlaksal nedenleri ileri sürerek uzaklaştırmış olmasıdır. Bu da onun edebiyat ve sanata gerçek bir değer vermektan uzak oluşunu ima etmektedir. Bunun nedenleri metafiziksel ve daha çok ahlaksaldır. Fakat Platon onların şiirlerine karşı ilgisiz de sayılmazdı. Her ne kadar sanatçıları devletin dışına

*Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İİBF, yildizh52@hotmail.com

uğurluyor olsa da bu diyalogda zaman zaman Homeros'u öven sözleri de yer alır. Onu övenlerin en büyüğü kabul etse de devletinde kabul edeceği şiir türü yüzünden bir yana koymaktadır. Ancak, “*İşin zevkinde olan benzetmeci şiir tutarda bize düzenli bir devlet içinde yeni olduğunu ispat ederse, kapılarımızı seve seve açarız ona*” (Platon, 1980: 60-76; Copleston, 1985: 169-170; Klosko, 1986: 121) diyerek, şiire devletinde nasıl yer verebileceğini de belirtmektedir. Copleston bu gibi delillerin göz önünde tutulduğu zaman onun bir sanat düşmanı olmayacağını, Phaidon ve Şölen gibi eserler verebilen bir şahsiyetin estetik duyarsızlığı olamayacağını ifade etmektedir.

Murdoch, Platon'un bütün sanatçıları siteden kovmadığını veya bu fikri ortaya atmadığını ileri sürer. Devlette dram şairinin nazik bir biçimde siteden sürülmesinin teklif edildiğini, fakat Yasalarda ise titiz bir sansür sistemi önerildiğini ifade ederek, bütün eserlerinde sanatçılara yöneltilmiş eleştiriler hatta olaylar olduğunu belirtmektedir. Felsefe ile şiir arasındaki sürtüşmenin yeni olmadığını belirtir. Bu Devlet'te: “*Efendisine havlayan şu kancık köpek, budalaca gevezelik etmede herkesten üstün kişi, Zeus'a kafa tutan bu bilgin kafalılar görüşü, züğürtlüklerinden düşünceleri bölük pörçük eden bu düşünce adamları*” (Murdoch, 1992: 7-8) şeklinde ifade edilen, şairlerin filozoflara sataşmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Murdoch'ta Platonun sanatı tehlikeli bir şey olarak görse de tamamen dışlanmadığı kanaatindedir. Aksi halde temelde daha az önemli gördüğü bir şeyi başından atmada hiç sakınca göremeyeceğini ifade etmektedir.

Murdoch bir başka yolun olasılık olarak Platon'un sanata önem vermemiş olabileceğini belirtirken, anti parantez olarak bütün filozofların sanata önem vermediğini vurgular. Sanatı kimi zamanlar bir “oyun” olarak nitelendirir. Ancak Platon güzellik tanımlamalarında, sanatı bırakır ve sanatçıları ahlaksal zayıflıklarla suçlar. İlk formların daha doğrusu insana tanıtılan ilk formların ahlaksal nitelikli olduklarını belirtmek gerekir. Güzellik formu Symposion ve Phaidros'ta yüceltilirken, Devlet'te iyi ideası aydınlatıcı ve yaratıcı bir ilke olarak ortaya çıkar.

Platon sanatı ve sanatçıları ideal devletten dinlerken neye dayanmaktadır? Her şeyden önce sanatı bir taklit eski Yunancası ile mimesis batı dillerinden İngilizcedeki deyimiyile imitatif olarak görmesinde aranmalıdır. Mimesis görüşüyle Platon sanata yeni bir anlayış getirmektedir. Bu onun epistemolojisi ile ilgili bir sorundur. En azından Devlet diyalogunda bilgi derecelerinin en alt seviyesinde göstermektedir. Bu görüşü açıklamadan önce Platon'un sanatın kaynağı hakkında, Protagoras diyalogunda Prometheus söylencesi ile söylediklerini kısaca hatırlamakta yarar vardır. Bu söylenceye göre, Tanrılardan insanlar ve diğer yaratıkları donatma görevini ısrarla isteyen Epimetheus, tüm canlıları post, pençe, kalmın deri, iğne, boynuz vs. özelliklerle donatırken insanları unuttur. Prometheus durumu görür ve insanlara göklerden ateşi, Athena'dan dokuma, Hephaistos'tan da demircilik (Platon, 1996: 320; Arat, 1979: 18-19) sanatını çalar. Arat, Grek mitolojisinin sanatı, insanların çıplak geldikleri dünyada ilk ihtiyaçlarını karşılayacak beceriler ve kaynaklar olarak gösterdiğini söylemektedir. Bu durumda doğa, insanın rahatı uğruna sanat aracılığıyla değiştirilmektedir. Arat bu öykünün, o dönemde sofistlerce kabul ettirilmiş olan sanat görüşünü dile getirdiğini söylemektedir. Fakat Platonun sanat ve güzel sorununa yaklaşımı felsefi ve metafizik açıdan olmuş ve o yaşamı boyunca “güzel nedir?” (Ti esti tokalon?)

sorusunu sormuştur. Bu soru sürekli sorulmuş ve filozofun gelişim evrelerine göre, yeniden ele alınıp yorumlanmıştır.

Platon'un sanat türlerine yaklaşımından önce sanatın bilgisinin epistemolojik düzeyde ne olduğu gözden geçirilmelidir. Copleston, Mimesis öğretisinin Platon için, sanatın kendine ait bir alanını gösterdiğini söylemektedir. Episteme ideal varlık alanını, doxanın ise duylularla algılanabilir alanı gösterdiği bilinir. Eikasia ise ikiye bölünen doxanın sanı bilgisi idi ve tahmine yönelik bilgi türü olarak hayaller, gölgeler ve diğer şeylerle ilgilenmekte idi. Sanat çalışması bir imgelem ürünüdür. Eikasia da imgesel düzeni ilgilendirmektedir. Birbirleriyle aynı alanda çalışmaktadırlar. Murdoch, Platon'un sanatı neden eikasia durumuna indirgediğini anladığını söylüyor. Nedeni sanatın tinsel olanı taklit edişidir. İnceden inceye onu değiştirip önemsizleştirmesidir. Sanatçılar dinsel imgelerle sorumsuzca oynarlar ve tehlikelidirler. Bu imgeler akim içsel ya da dışsal otoritesiyle eleştirel olarak denetlenmelidir (Murdoch, 1992: 82-88). Murdoch sanatın eften-püften şeylerden ve anlamsız imgelerin çoğalmasından haz duyduğunu, günümüze bir gönderme yaparak TV örneğini verir. Sanat soytarınlık ve alay yoluyla insanın iyi ve kötü'yü ayırt etmesini de engeller. Sanatçı iyiyi yüceltmediği gibi temsil edemez de. O yalnızca şeytani ve aşırı olanı temsil edebilir. Bir tür sofistiktir. Oysa gerçek sessiz ve ağırbaşlıdır. İroni ve dolaylı ima, gerçekle teması engellediği için sanat bu nedenle diyalektiğin de düşmanıdır.

Sanat yaşamın bütünü üzerine eğilip kafa yorması gereken zekâyı yalnızca bir noktada toplayarak sınırlandırır. Sanatın çok azı iyidir ve bu da tehlikelidir. Sanat temiz bir insanı bile, kendini tanıma konusunda aldatır. Yine sanat katharsisin (arınmanın) doğasını bile çarpıtır. Murdoch sözlerine ilave olarak, sanatın yozlaşmış bir anamnesis gerçekleştirdiğini ve anımsanan şeyin sadece bir gölge olduğunu da ekler.

Cevizci eikasianın nesnelere gölgeler, hayaller ve bu türden her şey oluşuna delil ararken, bunun Devlet'in onuncu kitabında bulunduğu dikkat çekmektedir. Sanatçının ürünü, kopyanın kopyası olarak, üçüncü dereceden bir varlığı temsil etmektedir. Karyola örneğini verir. Marangozun yaptığı karyola, karyola ideasının kopyasıdır. Ressamın tuvalindeki karyola resmi ise kopyanın kopyası olmakta ve üçüncü dereceden bir gerçekliği temsil etmektedir. Cevizci bunun, çizilen şemalar hatırlanırsa, AC'nin bu türden her şeyi ifadesiyle anlatılmak istenen eikasia durumunu ifade ettiğini belirtir (Cevizci, 1994: 51-52). Gerçek anlamda ise Platon'un Cumhuriyet ya da Devlet adlı eserinde sanata ve sanatçılara karşı olan olumsuz tutumunun kaynağı şudur: Hocası Sokrates'in bir sanatçı tarafından "gençliği baştan çıkarmak ve ülkenin tanrıları yerine başka bir tanrı koyması" suçlamasıyla mahkemeye verilmesi ve jüri tarafından baldıran zehri içmek suretiyle idama mahkûm edilmesidir. Malum üzere bu karar infaz edilmiştir. Platon'un çok etkilendiği muhakkaktır.

Bu şekilde Platon'un, sanatın yerini ve sanatçıların epistemolojik konumundaki yerini eikasia ile belirlediğini öğrendikten sonra, İdeal Devlet'te nasıl bir sanat anlayışı tasarımladığına ve hangilerini kovarken, hangi tip sanata buyur dediğini görmenin doğru olacağı düşünülmelidir. Daha önce de vurgulandığı gibi. Platon Devlet'te sansürçüdür. Bu daha sonraki eseri olan Yasalar'da da devam eder. Devlet'in üçüncü kitabı siteden kovulacak sanatları ve bunlar karşısında alınacak

önlemleri içerir. Onuncu kitap ise mimesis olayına ayrılmıştır. Kitabın son kısmı iyilik-kötülük problemi ile kapanmaktadır. Mimesis üçüncü kitabı da bir derece ilgilendirmektedir. Çünkü burada bekçilerin, mimesis durumunda, alacakları eğitim sonucu düşebilecekleri durumlarda anlatılmaktadır.

1. BİR EĞİTİM ARACI OLARAK SANAT

En kapsamlı sanat bilgilerinin olduğu kitaplardan birinin, Devlet'in üçüncü kitabı olduğu açıktır. Bu kitapta sanat, bir eğitim aracı olarak düşünülmüştür Platon tarafından. Devletin bel kemiğini teşkil edecek olan bekçi tabakası ve doğrusu, koruyucuların içinden seçilecek olan bekçi-yönetici veya filozofların, İdeal Devlet'in amaçlarına uygun şekilde eğitilmeleri gerekmektedir. Arzulanan eğitim, istenildiği gibi verilmezse, bekçilerin yetiştirilme işleri tavsar ve İdeal Devlet'in kuruluşu ya da gelişmesi ve yaşaması tesadüflere kalmış olur. Bunun için Platon, çeşitli sanat dallarının devletten atılmasını içeren, bir dizi önlem önerir. Önlemlerin hedefi yeni yetişmekte olan ve yönetici tabakayı temsil edecek olan gençlerdir. Çünkü gençler alıcı ve kolay etkilenen bir konuma sahip oldukları için, yanlış sanat eğitiminin sonuçlarını yıllarca taşıyabilirler. Üstelik bozuk sanat eğitiminin daha önce değinildiği gibi diyalektik eğitimine engel olduğu Murdoch'un görüşlerini aktarırken ifade edilmişti.

Platon edebiyatın iletmediği inanışları tartışır. Çok genç olanlar kolayca yanıltılabilirler, etki altında kalabilirler. Genç yaşta edinilecek inanışlar kolayca değişmediğinden ilerde alacakları eğitimle tutarlı olmalarına dikkat edilmelidir. Öykü ve masallar ilk düşünceleri aktarmak için önemli araçlar olması nedeniyle, onların muhtevaları gözden geçirilmelidir (Klosko, 1986: 121-122; Hacıkulaoğlu, 1991: 18). Klosko buna örnek olarak, Tanrılar ve kahramanların kötülüklerden sorumlu oldukları veya aldatmak için şekil değiştirdikleri şeklindeki anlatımların, gençlerin kafalarını karıştırmamasının istendiğini belirtir. Hacıkulaoğlu da Platon'un devletinde Tanrılar ve kahramanların başta yönetici sınıf olmak üzere tüm insanlar için örnek varlıklar olduğunu, bu nedenle onların her hareketlerinin iyi ve doğru olması gerektiğini ifade eder. Tanrılar düzeni bir erdem ve ahlak düzeni olarak anlaşılırsa, bunu gerçekleştirmede sanatçılara büyük işler düşecektir. O da Tanrı ve kahramanları iyi ve doğru varlıklar olarak anlatmaktadır. Platon bu konuda Devlet'te şunları söylemektedir:

“İnanmayacağımız söyletmeceğimiz daha başka masallarda var. Poseidon 'un oğlu Theseus'un ve Zeus'un oğlu Peiridhous'un zorla kız kaçırmağa kalkışmaları gibi. Tanrı oğlu, ya da kahraman, dinsizce, ahlaksızca işler yapmaz. Uydurmadır bütün bunlar. Tersine, şairleri ya kahramanların böyle işler yapmadıklarını ya da bunların Tanrı oğlu olmadıklarını söylemeye zorlamalıyız. Tanrılardan kötülük geleceğine kahramanların değersiz kişiler olduklarına inanmamak gençlerimiz. Bu sözlerin gerçeğe de dine de aykırı olduğu, Tanrılardan kötülük geleceği üzerinde az önce anlaşmıştık” (Platon, 1980: 391).

Şairlerin zararlı anlatımlarının iyi ve kötüye nasıl yer değiştirttiğini de şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Çünkü şairler, yazarlar, insanlar üstüne de doğru dürüst konuşmuyorlar. Masallarında eğri insanların mutlu, doğruların mutsuz olduğunu görüyoruz. Eğriliğini gizlemesini bilen türlü nimetlere kavuşuyor, doğru insansa başkalarına yararlı, kendine zararlı oluyor (Platon, 1980: 392).

2. BİR ANLATIM ARACI OLARAK TAKLİT

Klosko, kahramanlara yaptırılmaması gereken bir davranış kalıbı olarak “ölüm korkusu”nu göstermektedir. Çünkü şairler, şiirleriyle veya oyuncular trajedi, komedi veya dramlarda ölüm korkusunu sıkça işlerlerse, bu devletin geleceği açısından iyi olmaz. Çünkü genç savaşçılar ya da bekçilerin içinden çıktığı, koruyucular takımı korkak olur ve devlet yabancılarla olan mücadelesinde başarısız olur. Platon, inanç-içerik ile ilgili edebi görüşlerini tamamladıktan sonra bekçilerin mimesis yapıp yapmaması sorununa eğilir. Klosko mimesis yerine imitatif kelimesinin kullanıldığını belirtir ve artistik sunuşa yönelik olduğunu ilave eder. Şaline sanatlarında daha çok kullanılmaktadır. Platon edebiyatta öykücü ve imitatif (Klosko, 1986: 122-123; Hacıkulaoğlu, 1999: 18-19) ayrımı yapar. Birincisinde edebiyatçı kendi sesiyle konuşur; İkincisinde ise karakterlerinin sesiyle konuşur. Devamla Yunan edebiyatında rapsod adı verilen bazı kişilerin taklit yolunu kullandıkları ve İon’unun buna örnek olduğunu ekler. Kulaoğlu mimesis ya da taklidin Platon’a göre bir anlatım aracı ve çeşidi olduğunu vurgular. Dolaylı değil, doğrudan doğrudur. Tragedya ve komedyalarda kullanılır. Tunalı’nın taklidin bir anlamda betimleme olduğunu onu öyküden ayıran özelliğinin ise temsil edilebilme olduğunu ilave etmektedir. Platon taklit konusunda şunları söylemektedir:

- “-Şairler, masalcılar, olmuş olan ya da olacak bir şeyi anlatırlar değil mi?
- Başka neyi anlatabilirler?
- Anlattıklarını ya doğrudan doğruya, ya taklit yoluyla, ya da her iki türlü anlatmazlar mı?”

Bir başka pasajda,

“-Şair bize başkalarının söylediği sözleri, bu sözlerin nerede nasıl söylendiğini anlattığı zaman, yaptığı iş bir anlatmadır sadece”

diyerek öykünün nasıl olduğunu anlatır ve devamında,

- “-Ama şair bu sözleri söylerken, kendisi değil, bir başkasıymış gibi davranırsa, nedir o zaman yaptığı şey? Bir başkasının yerine geçmek, sözünü bir başkasının kişiliğine, elinden geldiği kadar uydurmak değil mi?
- Evet
- Peki, insan sesini, davranışını bir başkasına uydurmaya çalıştı mı ne yapmış olur? Benzemek istediği kimseyi taklit etmiş olmaz mı?
- Olur.
- Demek ki, Homeros’ta, bütün şairlerde anlatmalarında taklide başvururlar.
- Ama şair kendini bir gizlemezsse, anlattıklarına taklit karışmaz (Platon, 1980: 392).

der ve taklidin nasıl meydana gelmiş olduğunu açıklar ve Truva savaşlarından bir örnekle, şairin doğrudan açıklama ve anlatıma yapabileceğini de ekler. Platon bu tarz, doğrudan anlatmanın tragedyalarda olduğunu ekler. Ancak şairin genelde iki anlatım yolu vardır. Biri tragedya ve komedyalardaki taklit yolu, diğeri şairin olanı biteni kendi anlatmasıdır. Fakat destanlarda ve başka şiirlerde olduğu gibi, kişinin karışması da mümkündür.

Platon tartışmayı bundan sonra, İdeal Devlet’te taklide yer verilip verilmeyeceği, daha doğrusu şairlere taklit yaptırılıp yaptırılmamaya savunma ve devletin genç bekçilerinin taklit yaparlarsa sonlarının ne olup ne olmayacağına getirir:

- “-Peki, Adeimentos, şimdi düşün bakalım Devletimizin bekçileri taklitçi olsun mu, olmasın mı? Demin konuşmuştuk, bir insan tek bir işi olunca iyi yapar onu, işler çoğalınca hiçbirini ön sağlayacak kadar iyi yapamaz değil mi?

-Yapamaz elbet.

-Aynı şeyi taklit için de söyleyemez miyiz? Bir insan her şeyi birden iyi taklit edemez. Ancak bir tek şeyi iyi taklit edebilir (Platon, 1980: 394).”

Devamla tragedya ve komedy gibi iki farklı sanatında tek bir kişi tarafından taklit edile bilemeyeceğini belirtir. İnsanın hem şair hem de oyuncu olmasının mümkün olmayacağını belirterek, “-İnsanın yaradılışı ayrılığı daha da ileri gider. Bir insan çeşitli taklitleri birden yapamayacağı gibi, yaptığı taklidin kendi yaşadığı gerçeğe uygun olmasına da imkân yoktur (Platon, 1980: 294).” der ve sözü devletin bekçilerinin mimesis karşısında tavırlarının nasıl olması gerektiğini de şöyle vurgular:

“-Öyleyse, bekçilerimizin başka bütün işlerden sıyrılarak, kendilerini sadece devlet işine vermeleri, ondan başka hiçbir şeyle uğraşmamaları gerekir. Onlar başka hiçbir iş için taklidini bile yapamayacaklardır. Yaparlarsa, bu taklit kendi işlerinin gerektirdiği ve çocukluklarından beri özenecekleri yiğitlik, bilgelik, dini bütünlük gibi erdemlerin, taklidi olmalıdır. Bunların dışında hiçbir kötü işi ne yapsınlar ne de taklit etsinler. Çünkü taklit ede ede sonunda taklit ettikleri şeye alışır. Bu alışkanlık da bedeni, konuşmayı, görüşleri değiştiren ikinci bir tabiat olur (Platon, 1980: 395).

Platon tabiatının bozulmamasını istediği kimselerin neleri taklit etmelerinin yasak olacağını şu şekilde açıklar:

“-İyi adam olmalarına çalıştığımız kimselerin, genç, ihtiyar, kadın kılıklarına girip, kocasına çıkışan, kendini mutlu sanıp Tanrılarla boy ölçüşen, ya da felaket içinde yas tutan, göz yaşı döken kadınları, hele hasta, aşık, ya da doğum sancıları çeken kadınları taklit etmelerini yasaklayacağız.

-Elbette.

-Kadın köle, erkek köle, dine de giremeyecekler. -Kötü, korkak kimseleri, birbirine sövüp sayan, alay eden, ayık, sarhoş, ağzını bozanları taklit etmeyecekler. Buna alışmayacaklar. Kadın erkek delileri, kötülerini tanıyacaklar ama onların yaptıklarını yapmayacaklar. (Platon, 1980: 395).

Platon nelerin taklit edilebileceğini de bir sonraki pasajda şu şekilde açıklar:

“-Bence dedem aklı başında bir adam, iyi bir kimsenin söylediklerini yaptıklarını anlatırken, kendisi o adammış gibi davranarak yaptığı taklitten utanmayacak, hele o adamın da sağlam akla uygun bir hareketini taklit ediyorsa. Ama iyi adam hastalık, aşk, sarhoşluk, ya da başka bir zayıf yüzünden sendelenmişse, o tarafını taklide yanaşmayacak, kendinden düşük bir adamı taklit etmesi gerekirse, bu işi ciddiye almayacak, ya da ancak o adamın yaptığı iyi bir işi kısa bir zaman için taklit edecek. Bundan da utanacak, çünkü böyleleri taklit etmeye alışacak değildir, hem de kendinden kötü kişilerin kılığına girmekten hoşlanmaz. Onları içinden hem görü, şaka olsun diye yapar taklitlerini (Platon, 1980: 396).”

Platon, bu şekilde taklit edilecek ve edilmeyecek unsurları tespit eder. Taklidin insan doğasını bozduğu kanaatinde. Bu bozukluk ahlakı ve eğitimi olumsuz olarak etkilemektedir. Platon taklidin daha çok, gençler üzerinde olumsuz etkide bulunduğunu öne sürmektedir. Klosko bu konuda, etkilenmenin normal psikoloji ile ilgili olduğunu çünkü gençlerin daha çok etkiye maruz kaldıklarını ve Platon’un görüşleri günümüzde etkinliğini yitirse de veya öyle görünse bile TV izlemenin çocuklara zararından bahseden modern psikologların az olmadığını söylemektedir. Platonun yapmak istediği şeyin, şiddet sahnelerini sırf izlemek değil, tekrar tekrar yapılmasını önlemek olduğunu ilave ederek; Onun bu tür imitasyonları yasaklayarak, istenmeyen etkileri önlemeye çalıştığını söylemektedir. Bu şekilde imitatif edebiyat veya mimesise ya da taklide dayalı edebiyat, tasarlanan devlette

gözden düşecektir. Yerine kadın olan edebiyat ise, kuşkusuz öykülere dayalı eserlerden oluşacaktır. İmitasyon tartışması trajedi, komedi ve şiirsel okumaya aittir. Dramaya da aynı şekilde yaklaşıldığını belirtmekte yarar vardır (Klosko, 1986: 123; Hacıkulaoğlu, 1991: 19; Murdoch, 1992; 110-111).

Bu şekilde yapılan sınırlamalar, Platomun sanatta toplum yararına ahlak yararına bazı katkılarda bulunmasını istediğini hissettirmektedir. Murdoch bu konuda, sanatın herkes için olduğunu, büyük bir dil olduğunu, ahlaksal ve entelektüel olarak tepeye çok az kişi çıkabildiği göz önüne alırsa sanatın toplumsal veya biçimsel bir rolü olmadığını, sanatçıların toplumlarına hizmet etme zorunluluğunu hissetmeleri gerektiğini söyler. Sanat problemindeki en büyük paradoks Platon'un bizzat büyük bir sanatçı olmasıdır. Bu onu mutlaka rahatsız etmiştir. O aklın üstünlüğünü ortaya koyarken, bunu devleti için savunulan diğer taraftan eleştirdiği sanatın, kendinde bulunan sanatçılık yönünü kullanarak birçok imgeler ortaya koymaktan geri kalmadı. Bu imgeler arasında en çok hatırlananlar, Mağara, yarış arabası sürücüsü, kumarbaz ve evsiz barksız Eros sayılabilir.

3. MÜZİK VE RESİME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Platon'un şiire ve tiyatroya, yönelttiği eleştirileri, aynı yöntemle müziğe karşı da yönelttiği görülmektedir. Müzik de diğerleri gibi bir taklit etkinliğidir. Müzik kolay başarı yolu arayan etkinliktir ve her şeyden önemlisi, insanları duygusal yönden etkileyerek başarıya ulaşmayı hedefleyen bir sanat olmaktadır. Oysa müziğinde aklın yoluna girmesi gereklidir. Güzellik sevgisi müziğin varacağı yerdir. Benzetmecilikten kurtulabilirse bu sevgi anlaşılabilir, bu nasıl olabilir? O da erdem ve akıl yoluna girilerek olabilir (Klosko, 1980: 124; Hacıkulaoğlu, 1991: 19-20)".

Müzik akla dayanırken etkinliğini ahlaksal bir boyutta sürdürmelidir. Bu da bir sınırlandırmayı gerektirir. İdeal Devlet'te her önüne gelen müzik türü çalınmamak ve gençler tarafından taklit edilmemelidir. İstenecek ilk makam yiğitlik ve cesareti artıracak bir makam olmalıdır. Çünkü devleti, saldırganlara karşı koruyacak olan bekçi zümresi daima yiğit ve cesur olmak zorundadır. Saldırganlara karşı korumak için denildi, çünkü bir sonraki bölümde göreceği gibi, Platon devletini saldırgan amaçlarla kurmamaktadır. Gençlerin yiğitliği ve cesareti savunma amaçlıdır. Platomun totaliter eğilim, taşıyıp taşımadığı ve bu konudaki iddialar, bir sonraki bölümün konusu olmakla birlikte, müzik konusunda da çağdaş totaliter devletlerle olan bağlantılardan söz edilmektedir. Belki Platomun tasarladığı müzik anlayışı savaşı bir ruhu isteyebilir ve Hacıkulaoğlu'nun, Popper kaynaklı belirttiği gibi II. Dünya Savaşı esnasında Hitler'in Cari Offa bestelediği Carmina Burana'yı ve Deniz Kızlarının Şarkısının platonik bir müzik anlayışına uyduğu söylenebilir. Ancak Platomun Hitler gibi bir dünya egemenliği tasarlamadığını ve sadece bir site devleti tasarladığının bilinmesi gerekir. Platon'u yaşadığı dönemden iki bin yıl sonraki, bir diktatörlüğün, insanları ruhen avlamak ve coşturmak için kullandığı şarkılardan ve bestelerden sorumlu tutmamak gerekir. Bizim kültürümüze ait olan "Mehter Badosu ve Marşları" askerlerimizi şecaat ve cesarete sevk etmiştir. Ancak bu marşları dinleyen askerlerin, hiç de katliam yapmadıkları istisnai ufak tefek olaylar hariç çok kanlı bir zulme yol açmadıkları açıktır. Sadece bizde değil, birçok ulusların ordu marşları da yiğitlik ve cesareti över. Kanlı diktatoryaların sebebi kullandıkları müzikte değil de liderlerinin kişiliklerinde ve onu kabul eden toplumların o anki ruhsal durumlarında aranmalıdır. Klosko'da diğer sanatlara

yöneltiren ciddi eleştirilerin, müziğe de yöneltildiğini ve sadece belirli marşlara izin verildiğini ve iyi kişilerin bu makamları kullanmaları gerektiğinin altını çizer. Devamla müziğin edebiyattan daha soyut olduğunu, artistik temsil için kullanılan bir şeyin, iyi ve kötüyü nasıl taklit ettiğini görmenin zor olduğunu belirtir. Ancak izin verilen makamlar, basit müziksel modlardır. Sıkışılınca Damon adlı üstadın bilgisine başvurulacaktır. Klosko edebiyat ve müziğin seçimini belirleyen ilkelerin, diğer sanatlarda uygulandığını belirtir. Uyum güzellik ve orantı arasındaki bir uyumdan söz eder. Peki, Platon hangi tür müzikleri devletine davet etmekte ve hangilerini dışta bırakmaktadır? Bu müzik türlerini belirleyen paragrafları görmeden önce, Platon'un şairlere karşı tutumunu gösteren pasajın bilinmesi gereklidir.

“Öyleyse, her kılığa girmesini, her şeyi ustaca taklit etmesini bilen bir adam, bizim topluma gelip te şiirlerini halkın önünde söylemek isterse, bu kutsal, bu eşsiz, bu tadına doyumaz şairin önünde saygıyla eğilir deriz ki; Bizim ülkemizde senin cinsinden insanlar yok, olması da yasak. Böylece başına kokular sürer, çelenkler takar, onu başka bir ülkeye yollarız. Bize daha ağır başlı bir şair gerek deriz. O kadar hoş olmasın, zarar yok, ama işe yarar masallar söylesin yalnız iyi adamın taklitçisi olsun onun davranışlarını anlatsın, askerlerimizin eğitiminde uygulanan konulara uysun sözleri (Platon, 1980: 398).

Bu şekilde taklitçi şairin kapı dışarı edilmesinden sonra, “*Geriye müziğin şan ve melodi yanı kalıyor.*” diyen Sokrates;

“-Melodi üç şeyin karışımıdır; söz, makam, ritim
-Söz, düzenli sözler ve masallar üstüne demin söylediğimiz kurallara uyacak.
-Evet
-Makam ve ritme gelince de bunlara sözlere uymayı gerekmez mi?
-Gerekir.
-Madem müzikten anlarsın, söyle bakalım hüzünlü sözlere uyan makamlar hangileridir?
-Karışık Lydia, uzun Lydia makamları ve benzerleri.
-Bu makamları atmamız mı? Değil erkeklerle, akli başında kadınlara bile zarar verir bu makamlar (Platon, 1980: 398).”

diyerek bekçilerin sarhoş, gevşek ve tembel olmalarını da istemediklerini ifade eder ve içki sofralarına kopuk makamlar olarak, çözüken denilen İonia ve Lydia makamlarını gösterir, Savaşlara uygun olarak düşünülen makamlar ise,

“-Olsa olsa Dor ve Phrygia makamlarını alabiliriz. Makamlardan anlamam ama öyle bir makam alalım ki, savaşta ya da zor karşısında kalan, yaralanan, yenilen, ölümle karşı karşıya gelen ve her türlü mutsuzluk içinde kaderine kafa tutabilen bir adamın yiğitçe davranışına uysun. Bize bir başka makam daha lazım ki, barış içindeki yaşayışımıza, giriştiğimiz işleri başarmak için, zor kullanmadan, serbestçe yaptıklarımıza uysun. Barışta ne yapar bu insan? Bir dostuna öğüt verir. Tanrıya yalvarır, birine yol gösterir, kızar, sitem eder... sonunda giriştiği işi başarır. Başardığı zamanda gurura kapılmaz, ölçülü akıllı ve uslu davranır. Olan biteni hoş görür işte biri sert öteki yumuşak bu iki makam, iyi günde olsun, kötü günde olsun, akli başında ve yiğit insanların sesine uyacak olan bu iki makam bize yeter (Platon, 1980: 398).”

ifadelerinde izlediğimiz gibi, savaşçılar için sert olan Dor (askeri) ve yumuşak olan Phrygia olan makamları Platon bekçiler için uygun görmektedir. Bu şekilde uygulanan sansürle İonia ve Lydia makamları elenir. Ancak eleme sadece makamlar için geçerli değildir. Müzik aletleri de sansürden nasiplerini alırlar:

“-böyle olunca artık bütün makamları karşılayacak çok telli bir sürü sazları aramayacağız.

-Evet

-Öyleyse, devletimizde çeşitli harplar, çok telli sazlar yapan ustaları beslemeyeceğiz.

-Peki, Flauta yapan ve çalanları toplumumuza katacak mıyız? Flauta en çok sesi olan, bütün makamları çalabilen bir sazdır. Telli sazlar da onun bir taklididir değil mi? (Platon, 1980: 399; Hacıkulaoğlu, 1991: 20).

Böylece sansüre çok telli sazların harp ve flautanın girdiği görülmektedir. Sansüre uğramayanlar ise Lyra ve kithara olmaktadır. Platon kırlarda da çobanların kaval çalmalarına müsaade etmektedir. Bu şekilde bozulmuş ve çürümüş sanılan toplum, epey miktarda temizlenmiş sayılmaktadır. Platon tarafından, sıra ritimlerin temizlenmesine gelmiştir ve “Onların da değişik, çok çeşitli olmasını istemiyoruz. Hem yiğitçe hem de ölçülü bir hayata uygun olmaları gerekir. Böyle ritimleri bulunca, ölçüde, melodi de söze uyacak, söz ölçü ve melodiye değil.” diyen Sokrates, Gloukon’a bu ritimlerin ne olduğunu ve ne işe yaradıklarını sorar. O da ritimleri bildiğini ama ne işe yaradıklarını bilmediğini söyleyince Sokrates, “Öyleyse biz, Damon’la düşünün, hangi ölçülerin düşkünlüğe, taşkınlığa, deliliğe, başka kötülüklere, hangi ritimlerin de bunların tersi hallere uygun olduğunu buluruz (Platon, 1980: 399; Hacıkulaoğlu, 1991: 20).” şeklindeki açıklamalarıyla, bu konuda otorite olan Damon’un fikrine güvendiğini belirtir. Ritimlilik güzel söyleyişe bağlıdır, onunla karışır. Ritimsizlikse tersine karışmaz. Çünkü ritimlerde sözlere uyar. Sözün, müziğin, şeklin güzelliği, ritmin yerindeliği hep insanın saflığına bağlıdır. Saflıktan budalalık kastedilmez. Platon gençlik için ulaşılması gereken bir ülkü olarak, bu saflığı gösterir. Bu ülkü resimle benzeri olan bütün sanatlarda da görülür. Çünkü bunların hepsinde çirkinlik veya güzellik vardır. Ritimsizlik ya da ahenksizlik ise biçim çirkinliği olarak nitelendirilir ve insanın özünün ve sözünün çirkinliği ile kardeştir. Sonuçta kontrol, sadece şairleri değil, diğer sanat türlerini de kapsamalıdır. Gençlerin daha çocukluktan bu yana güzele gereğince ilgi duymaları ve sevmeleri için müzik eğitimi, en iyi eğitim olacaktır. Gereği gibi yapılan müzik eğitimi insanı yüceltir, gereği gibi yapılmazsa tersi olur:

“Kendimizde, yetiştirmek istediğimiz bekçilerde bilgeliği, yararlılığı, yiğitliği ve bunlara eş huyları, karşıtları olan kötü huylarla birlikte ve bütün durumlarda, büyük küçük her birini, her gördüğümüz yerde tanıyamazsak, iyi bir müzik eğitimi gördük diyemeyiz; çünkü bunların da hepsi aynı bilginin, aynı çalışmanın konusudur (Platon, 1980: 402).”

Bu şekilde müzik eğitiminin, gerekli kurallara uyarlanmış bir müzik eğitiminin, insanı (daha doğrusu İdeal Devlet’te yöneticiler sınıfını) erdemli yapacağı ve iyiliklere, güzelliklere insanı götüreceği vurgulanmaktadır. Devlet’in onuncu kitabının, mimesisin sanatsal konumuna ayrıldığı daha önce de vurgulanmıştı. Bu kitapta Platon şiir ve benzetmecilik yani resim üzerine görüşlerini açıklar. Şölen’de sanat yaratıcı (poetik) bir çalışma olarak görülürken, Devlet’te bu niteliğin kaybolduğu gözlemlenmektedir. Sanatın ve sanatçının yöneldiği obje aslında bir kopyadır. Sanat eserin bir gerçeği ve özü, varlığı yansıtmaktan çok kopyanın kopyası olmak durumundadır. Resim ve her benzetmeci sanatın doğrudan uzak kalmaya mahkûm olduğunu söylemektedir. Copleston sanatın metafiziksel yanı içinde ya da özünde öykünmece olduğunu söylerken, formun yani ideanın ilk örnek olduğunu, doğal nesnenin ise bir mimesis (öykünme) veya taklit olduğunu söylerken devamla,

“Böylece, örneğin bir insan resim doğal, tikel bir insanın eşlemi ya da yansılamıdır. Öyleyse bir yansılanan yansılanıdır. Oysa gerçeklik aslında Biçimde aranmalıdır, sanatçının çalışması buna göre gerçekten ikinci uzaklıkta durmaktadır. Bu yüzden

Plato, ki her şeyden öte gerçek ile ilgileniyordu, yontuların, resmin ya da yazının güzellik ve çekiciliğini ne denli duyabilmiş olsa da sanat değerinin düşürmek zorundaydı. Bu değer düşürücü sanat görüşü Devlet'te güçlü bir biçimde ortaya serilmektedir (Copleston, 1985: 174; Hacikulaoğlu, 1991: 61)."

demekte ve sanatın küçük düşürülme sebebini, Platon'un gerçeği arama düşüncesine bağlamaktadır.

Gerçeği arama tutkusu onu, sanat eserlerinin mükemmel olanlarını görmüş olmasına rağmen, sanatı aşağılama durumunda bırakmıştır. Platon Devlet'in onuncu kitabında,

"İstersen bir ayna al eline, dört bir yana tut. Bir anda yaptın gitti güneşi, yıldızları, dünyayı, kendini, evin bütün eşyasını, bitkileri, bütün canlı varlıkları.
-Evet, görünürde varlıklar yaratmış olurum ama hiçbir gerçekliği olmaz bunların."

ifadeleriyle kendini bulan açıklamalarıyla Platon, ayna içindeki dünyanın gerçek olmadığını vurgulamakta ve buradan yaptığı çıkarsama ile de, "*-Çünkü bu türlü varlık yaratan ustalar arasına ressamı da koyabiliriz değil mi?* (Platon, 1980: 596)." diyerek ressamın yerini belirlemektedir. Gerçi Platon'a hak vermemek elde değil, eğer idealar denilen evren gerçekten var kabul edilirse. Çünkü ressam ya da sanatçının tuval üstünde görülen objesi, bir doğal nesnenin kopyasıdır. İdealar +doğal nesne +sanatçının objesi. Görüldüğü gibi üçüncü dereceden bir obje durumuna düşmektedir sanatçının eseri. Platon burada sedir ve dülger örneğini vermektedir. Ressamın yaptığı sedirle dülgerin yaptığı sedir arasında bir fark vardır. Ressam dülgerin yaptığı sedirin resmini çizerken onu kopya etmektedir. Ama dülger sedirin aslını yapmamakta, onu kopya etmektedir. Sedirin aslını yapan ise Tanrıdır ve bir tane sedir yapmıştır. Bu durumda sedirin üç ustası vardır:

"Ressam, Dülger, Tanrı (Platon, 1980: 399)" Tanrı asıl sediri meydana getiren, dülger onun kopyasını çıkartan, ressam ise sadece onun benzetmecisi sıfatını hak eden olmaktadır. Bu durumda benzetmeci, bir şeyin aslından üç derece uzağını yapan kişi olmaktadır. Platon, resim için söylediği ifadeleri tragedya şairleri içinde söylemektedir. Onlar da gerçeği üç derece aşağısında sanat faaliyeti yapmaktadırlar. Onlar da gerçeğin kendisine ulaşamazlar. Platon bunu şu şekilde açıklamaktadır: "Öyleyse diyebiliriz ki şairler, Homeros başta olmak üzere en yüksek değerleri anlatırken olsun, herhangi bir şeyi uydururken olsun birer benzetmecidirler sadece; gerçeğin kendisine ulaşamazlar. Demin dediğimiz gibi, ressam nasıl kunduracılığın ne olduğunu bilmeden bir kundura resmi yapıyor, bir sanatı onlardan çok bilmeyenlerde renklere, biçimlere bakıp onu sahici gibi görüyorlarsa bu da öyle. Şair de her halde ele aldığı sanata, kelimeler ve cümlelerle uygun renkler veriyor aslını bilmediği şeyin öyle bir benzerini yapıyor ki, onun gibi yalnız kelimelerden anlayan kimseler, ölçüye, ritme, düzene kapılarak, şairin kunduracılığı da savaş sanatını da tam olduğu gibi verdiğini sanıyorlar. Sözlerini öyle süslüyor ki sürüklüyor insanları (Platon, 1980: 601)."

Platon devamla sanatları üçe ayırır: Kullanma sanatı, yapma sanatı ve benzetme sanatı. Kullanan örneğin kaval çalan kişi, kavalın eksiklerini yapana göre daha iyi bilir. Oysa benzetmeci yaptığı şeylerin ne aslını bilir ne de iyisini kötüsünü ayırt eder. Tragedya şairi de tıpkı bu örneğe uymaktadır.

4. İNSAN RUHUNDA SANATIN DAYANAĞI VE DEVLETTEKİ YERİ

Platon sanatın insan ruhunda neye dayandığını göstermeye çalışır. İnsanda akıl, ölçü ve taşkınlık gibi yanlar vardır. Akıl yanımız felsefi yanımızı temsil etmekte ve Platon bununla ideal devleti temellendirmektedir. Kuracağı devlet akla dayanır. Akıl dışı ya da irrasyonel kavramlar onun devletin sarsılmasına, yıkılmasına yol

açabilirler. Sanat benzetmecilik yaparak akıl devletinin dengesini bozabilmektedir. Çünkü o insan ruhunun ölçülülük adını verdiğimiz kısımlarına da dayanmaz. Ölçülülükle insanlar acılara, sıkıntılara katlanmayı öğrenirler. Oysa üçüncü bir yan olan taşkın yanıyla insan ne akıllıca davranabilir ne de ölçülü davranabilir. Taşkın yan ile kaleme alınmış benzetmeci eserleri akıl ile anlamaya imkân yoktur. Zaten bu tarz eserler akıl ile de meydana getirilemezler. Toplum yararına olan, akla dayalı bir iş bir eylem, akıl dışı unsurlar, taşkın yanlar tahrik edilerek önlenebilir. Platon sanatın sosyal görevini yani sanat, toplum veya devlet arasındaki ilgiyi ilk keşfeden kişidir. Böylece kurmaya çalıştığı ahlak ve akıl devletinde, sanatın ve sanatçının rolünü belirlemeye çalışır. Sanatın suçu doxa ile uğraşmasıdır yani duyguya dayanmasıdır. Oysa devlet akla dayanacaktır ve bu yüzden çatışacaklardır. Sonunda sanatın akıbeti, akıl devletinden kovulmak olacaktır. Sanatın yaptığı benzetmecilik akıl devletini bozarken, aynı zamanda tek tek bireylerin ruhlarını yumuşatıp, erdemlerini de bozacak şekilde olumsuz etkileyecektir. Platon'un ifadelerinde taşkın yanın neler yaptığı ve İdeal Devlet'ten sanatın kovuluşu izlenebilmektedir:

“-Ya bizi belaya takılıp kalmaya, durup dinlenmeden sızlanmaya sürükleyen yanımız?
Ona da akılsız, gevşek, korkak yanımız diyebilir miyiz?”

-Diyebiliriz.

-İşte türlü türlü benzetmelere elverişli olan bizim bu taşkın yanımızdır. Hep bir örnek kalan akıllı, durgun yanımız, pek benzetmeye gelmez, benzetilse de eğlenmek için tiyatroya dolmuş her cinsten insan kalabalığı zor anlar bunu; çünkü halk kendisine benzeri sunulan aklın ne olduğunu pek bilmez.

-Öyle ya.

-Hem benzetmeci şairin akıldan yana gitmeyeceği besbelli bir şey; sanatına elvermez bu; halka da beğendiremez kendini bu yoldan. Onun işi, benzetmesi daha kolay olan coşkun, taşkın, değişken yanımızı ortaya koymaktır.

-Doğru.

-Öyleyse ona çatmakta, onu ressamla bir çuvala koymakta haklıyız. Gerçeğe yakınlık bakımından onun yaptığı da pek değerli bir şey değil. O da içimizin iyi yanını bırakıp daha az değerli yanını ele alıyor. İşte ilk haklı sebep bu, onu bizim devlete sokmamak için. En iyi kanunlara uyacak bizim devletimiz, oysa içimizdeki kötü yanı uyandırıyor, besliyor, güçlendiriyor; Böylelikle de akıllı yıpratıyor. En akıllıları yok edip kötülerini başa getiren bir devlet ne hale gelirse o hale sokuyor insanı. Benzetmeci şair, her insanın içinde kötü bir düzenin kurulmasına yol açıyor. Akla aykırı yanımızı gıdıklıyor, o yanımızsa üstünlüğümüzle aşağılığımızı ayırt edemez birbirinden, aynı şeyleri bir büyük görür, bir küçük. Bir sürü görüntüler, kuruntular yaratır, her zaman olabildiğine uzak kalır doğrudan (Platon, 1980: 604; Hacıkulaoğlu, 1991: 63-64).”

SONUÇ

Tüm bunlara karşın Platon'un sanat içinde ayrıma gittiği, insanlara neşe veren ağır, ağdalı sanat eserlerine özellikle İon ve Lidya müzikleri gibi olanlara devletinde yer vermezken; dor ve frigya müzikleri gibi olanlara ise savaş ruhunu yansıttıkları için yer vermektedir. Platon'un hocası olan Sokrates'e duyduğu saygıya hürmet ederiz. Ancak birkaç sanatçının yaptığı eylemden ötürü tüm sanatçıların yadırganmasını da doğru bulmuyoruz. Aralarında nice dâhilerin günümüze kadar gelip geçtikleri malumdur. Günümüz için örnek verecek olursak her zaman Mehter Marşı ve İzmir

Marşı dinlenmemekte, bunların yanı sıra Pop, Arabesk, Türk Sanat Müziği gibi diğer müziklerde dinlenmektedir.

Platon'un, şairin ve şiirin aynı zamanda tiyatrunun akli yanımızı yıpratdığı için, devletten kovulması gerektiğine inandığı anlaşılmaktadır. Benzetmeci sanat aynı zamanda tek tek bireylerinde ahlakını bozmakta ve etik ile estetik arasına olumsuz ve bozucu bir hava vermektedir. Peki, sonuç olarak Platon'da sanat ve ahlak arasındaki ilişki hep olumsuz mudur? Olumlu bir yanı yok mudur? Bunun cevabı olumlu sanatın var olduğudur. Platon sanatın, mutlak güzelliğe yönelenini sever, destekler. Böyle bir sanat, eğitim probleminin çözümünde önemli roller üstlenecektir. Daha önce Platon'un, sanat ve toplum arasındaki sosyal bağı keşif eden kişi olduğundan söz edilmişti. Platon'un aradığı sanat, toplumsal bağları güçlendiren, destekleyen sanattır. İşte sosyal bağlara önem verme, mimesise yönelik sanat ile Platon'un aradığı sanat arasındaki kriterleri oluşturmaktadır. Bu sanat Platon'un İdeal Devlet'te barınmasına izin verdiği sanattır.

KAYNAKÇA

- Arat, N. (1979). *Ethik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgili Sorunu*. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Platon'un Devlet'teki Bölünmüş Çizgi Antolojisi*. AÜDTCF, Cilt: 15, Ankara: Ayrı Basım.
- Copleston, F. (1985). *Plato, Felsefe Tarihi*. Çev: Aziz Yardımlı, Yunan ve Roma Felsefesi Bölüm 1b, Cilt No:1, İstanbul.
- Hacıkulaoglu, H. (1991). *Platon'un Devlet Kuramı*. 1. Basım, İstanbul: Ara Yayınları.
- Klosko, G. (1986). *The Development of Plato's Political Theory*. First Published, Great Britain: Cambridge University Pres.
- Murdoch, I. (1992). *Ateş ve Güneş, Platon Sanatçıları Neden Dışladı*. 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Platon, (Eflatun). (1980). *Devlet*. Çev: Mehmet Ali Cimcoz, Sebahattin Eyüboğlu, R.K., 4. Basım: İstanbul.
- Platon, (Eflatun). (1996). *Protagoras*. Diyaloglar: 2, Çev: Tanju Gökçül, R.K. 3. Basım, İstanbul.

IRAK KRALI FAYSAL'IN ATATÜRK'Ü ZİYARETİ VE OLUŞTURDUĞU YANKILAR

Tartık SAYGI*

Geliş Tarihi: 20.09.2017 Revize Tarihi: 15.11.2017 Kabul Tarihi: 02.12.2017

ÖZ

Yabancı liderler Atatürk gibi bir deha ile yakından tanışmak amacı ile Türkiye'ye gelmişlerdir. Atatürk bütün dünya milletleri ile olduğu gibi komşu ülkelerle de yakın ilişkiler kurmanın gereğine inanmış bir liderdir. Atatürk diğer misafirlere yaptığı gibi Irak Kralı Faysal'ı büyük bir içtenlik ve konukseverlikle karşılamıştır. Atatürk'ün uzattığı dost eli geri çevrilmemiştir. Atatürk'ün Irak Kralı'nı kabulü aynı zamanda Türk misafirperverliğinin güzel bir örneğidir. Bu ziyaret Atatürk dönemi Türk Dış Politikası'nda barışçı dış ilişkiler siyasetinin de güzel bir yansımasıdır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Ziyaret, Uluslararası İlişkiler, Atatürk, Kral Faysal.

VISITING ATATÜRK BY KING FAISAL OF IRAQ AND ITS REFLECTIONS

ABSTRACT

Foreign leaders got to Turkey to meet a genius personality such as Atatürk. Atatürk is a leader who believed in the necessity of getting touch with neighboring countries as well as all the world. Atatürk welcomed King Faysal of Iraq with a great friendship and hospitality as he did for other guests. Friendly hand which was given by Atatürk found its response. Atatürk's greeting King Faysal of Iraq is a good model of Turkish hospitality at the same time. This visit is a great reflection of the policy of peaceful foreign relations in Turkish Foreign Policy.

Key Words: Iraq, Visit, International Relations, Atatürk, King Faysal.

GİRİŞ

Lozan Antlaşması'ndan Irak Kralı Faysal'ın Ziyareti'ne Kadar Olan Dönemdeki Türkiye-İrak İlişkileri'ni Genel Bir Değerlendirme

Millî Mücadele'den sonra başlayan Lozan Konferansı'nda Musul Sorunu¹ Türkiye ile İngiltere arasında çok önemli bir mesele olmuş (Sander, 2000: 135), Türkiye'yi oldukça uğraştırmış fakat bu sorun Türkiye'nin lehine çözülememiş ve daha sonraya bırakılmıştı. Sorunun çözümü için 19 Mayıs 1924'te toplanan Haliç

* Dr., öğretmen, MEB, Kocaeli, Derince, Necip Fazıl Anadolu Lisesi, sinansaygi@windowslive.com.

¹ Musul'un içinde bulunduğu Irak 1916 Sykes-Picot Antlaşması (Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ile Fransa arasında Ortadoğu'yu paylaşmak için yapılan bir antlaşmadır.) esas alınarak İngiltere mandasına bırakılmıştı. Bkz. (Kasalak, 2007: 188), Musul-Kerkük bölgesi zengin petrol kaynaklarına sahip olduğundan büyük devletler arasında bir çekim merkezi idi. Bkz. (Eyicil-Hamadlak, 2015: 69), Musul yüzyıllar öncesinden başlayarak sınırları içinde önemli bir Türkmen nüfusuna da sahipti. Bkz. (Kaya, 2004: 113), Musul'un içinde bulunduğu Irak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılma süreci ile birlikte İngiltere etkisi altına girmişti. Bkz. (Erdal, 2012: 94), Musul Meselesi Türk İnkılap Tarihi'nde 8 yıl boyunca sürekli gündemde kalmıştır. Bölge çoklu etnik yapısı, jeopolitik durumu ve sahip olduğu petrol kaynakları sayesinde birçok milletin ilgisini çekmiştir. Bkz. (Kaya, 2004: 113).

Konferansı'ndan da bir sonuç çıkmayınca İngiltere Lozan Antlaşması'nın 3/2 maddesi gereğince sorunu aynı yıl Milletler Cemiyeti'ne götürdü. Milletler Cemiyeti ise Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'nı sorunun çözümü ile ilgili olarak görevlendirdi (Harp Akademileri, 1994: 106). Milletlerarası Daimî Adalet Divanı yaptığı çalışmaların sonucunda 21 Kasım 1925 günü Lozan Antlaşması'nın 3/2 maddesine dayanarak soruna ilgili kararını verdi. Milletler Cemiyeti de 16 Aralık 1925 günü divanın aldığı kararı kabul etti.

Türkiye'nin katılmadığı bu toplantıda (Canatan, 1996: 52) Brüksel Hattı'nın (Musul'u Hakkâri'den ayıran bir yerden geçen geçici bir çizgi) kuzeyi Türkiye'ye, güneyi ise Irak'a bırakılarak Musul² Irak sınırları içinde bırakılmış oldu. Ancak, Irak 25 yıl süre ile petrol gelirlerinin %25'ini Türkiye'ye verecekti. İngiltere o sırada Doğu'da Nasturi ve Şeyh Sait Ayaklanmaları'nın³ çıkarılmasında rol üstlenerek Türkiye'yi Musul Meselesi'nde zor durumda bırakmak istemiştir (Erdal, 2012: 95-97). Türkiye her ne kadar karşı çıksa da o zamanki şartları, ekonomik ve sosyal durumu nedeniyle antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır (Kasalak, 2007: 195). Atatürk Musul Sorunu'nun bir çözüme kavuşturulması için yakın olarak alakadar olmuştur (Kemal, 2007: 643). Bu şekilde, Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926 günü imzalanan Ankara Antlaşması ile Brüksel Hattı Türkiye-Irak sınırı olarak saptanmış, sınır bölgesinin güvenliğini sağlayacak önlemler belirlenmesi neticesinde (Tuncer, 2008: 122) çatışma dönemi geride bırakılmıştır (Harp Akademileri, 1994: 107).

Türkiye-Irak ilişkileri 1926'da Ankara'da Ankara Antlaşması ile resmen başlamıştır. Antlaşma ile Lozan'da çözümlenemeyen Musul Sorunu kesin olarak halledilmiş ve iki ülke arasındaki sınır sorunları da Ankara Antlaşması'nın 6-9. maddeleri ile bir düzene kavuşturulmuştur (Balkaya, 2015: 570) O tarihten sonra Türkiye Musul üzerinde herhangi bir hak iddia etmediği için barışçı olarak yoluna devam etmiştir. İngiltere, Irak ile Türkiye arasındaki Musul Sorunu'nun çözülmesinde oldukça gayret göstermiştir (Eyicil-Hamadlak, 2015: 77; Tuncer, 2008: 122).

Buna rağmen Irak'ın İngiltere mandasında olması sebebi ile Atatürk Irak ile ilişkilerde mesafeli bir tutum izlemiştir. Atatürk 1927 yılının 21 Ekim günü Kral Faysal'a bir telgraf göndererek Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na ikinci defa seçilmesini haber vermiştir. Kral Faysal 1929 yılında Atatürk'e Cumhuriyetin kuruluşu dolayısı ile bir tebrik telgrafi çekmiştir. Telgrafta Faysal, Atatürk'e ve Türk Milleti'ne kalbi tebriklerini ifade etmiştir. Atatürk bu tebrik telgrafına 4 Kasım 1929 yılında teşekkür ederek cevap vermiştir. 1930 yılında da Kral Faysal tarafından Cumhuriyetin kuruluşu tebrik edilmiş, Atatürk tarafından bir cevap telgrafi gönderilmiştir (Şimsir, 2001: 243-246).

² Misak-ı Milli'ye göre Musul Türk sınırları içerisinde idi. Bkz. (Kasalak, 2007: 191; Yılmaz, 2006: 41), Misak-ı Milli Lozan Antlaşması'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli bir yer işgal etmiştir. Bkz. (Demir, 2011: 696).

³ 1925 yılındaki Şehy Sait Ayaklanması nedeni ile o sırada Türkiye iç işleri ile daha fazla uğraşmak zorunda kalmış, hükümet değişikliği olmuş, olağanüstü hal ilan edilmiş ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmak zorunda kalmıştır. Bkz. (Erdal, 2012: 98), Bu ayaklanma yüzünden bütçe ilk iki yıl açık vermiştir. Bkz. (Yalçın, 2010: 319).

Irak Kralı Faysal, 1931 yılından önce Türkiye'yi ziyaret etmek istediye de bu Atatürk tarafından kabul görmemiştir. Ancak 30 Haziran 1930'da İngiltere ile Irak arasında bir antlaşma imzalanarak Irak'ın özerklik kazanması ve bu esnada dünyada meydana gelen gelişmeler Türkiye ile Irak ilişkilerini arttırma eğilimi yapmıştır ve iki ülke arasında dostane ilişkilerin meydana getirilmesine ortam hazırlamıştır (Okur, 2004: 84; Gönlübol-Sar, 1997: 91).

Bu makale ile Türkiye ile Irak ilişkileri tekrar ele alınarak bir değerlendirme yapılarak iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir bakış açısı kazandırılmak istenmiştir. Bu amaçla yazıda bu konuda yapılmış önceki araştırmalardan, kitaplardan, gazetelerden ve meclis zabıtlarından yararlanılmıştır. Bu yazı ile kralın ziyaretini tekrar ele alarak Türk İnkılap Tarihi'ne bir ışık tutulması amaçlanmaktadır.

1- IRAK KRALI FAYSAL'IN TÜRKİYE ZİYARETİ İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR

Irak Kralı Faysal 1931 yılı temmuz ayında Türkiye'ye gelmeden önce kendisini karşılama ve ağırlama için birtakım hazırlıklar yapılmıştır. Bu hazırlıklar dolayısıyla Atatürk'ün emriyle kendisi için Halep'te özel bir tren tahsis edilmiştir (BCA 030102587407, 18.7.1931). Irak Kralı'nın ve yanında bulunan Irak Başvekilinin Halep'ten Adana'ya ve Ankara'ya gelmesi ve oradan da İstanbul'a yolculuk etmesi planlanmaktadır (BCA 030101527614, 18.7.1931).

Irak Kralı Faysal 4 Temmuz 1931 Cumartesi günü Bağdat'tan uçakla Müslüme kentine (Halep'in kuzeyinde bir yer) gelecektir (Cumhuriyet, 1.7.1931: 1). Orada Kralı karşılamak için Atatürk'ün gönderdiği içinde servis vagonları ve bir büfe bulunan Cumhurbaşkanlığı Treni 2 Temmuz günü Haydarpaşa'dan hareket etmiştir (Akşam, 3.7.1931: 2). Trende Türkiye'nin Irak elçisi Naci Şevket Bey de bulunmaktadır. Kral Faysal'ı Türkiye adına sınırda karşılayacak olan Dışişleri Bakanlığı Karşılama Genel Müdür Yardımcısı Kadri Rıza, Cumhurbaşkanlığı yaverlerinden Naşit, Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Münir Beyler trene Eskişehir'de binecekler ve Müslüme'ye kadar gideceklerdir (Vakit, 2.7.1931: 3). Trenin 4 Temmuz'da Halep'e ulaşması planlanmaktadır (Şimşir, 2001: 253). Orada Kral Faysal'ın kendisini bekleyen özel trene binerek Ankara'ya hareket etmesi planlanmaktadır. Bu durumu ve İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları'nın yapması gerekenleri Dışişleri Bakanlığı İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları'na acele kaydıyla gönderdiği yazıda bildirmiştir. (Şimşir, 2001: 261)⁴ Irak Kralı'nı Müslüme'de Karşılama Müdür Yardımcısı Kadri Bey, Cumhurbaşkanlığı Yaverlerinden Naşit Bey, Dışişleri Özel Kalem Temsilcisi Münir Bey karşılayacaktır. Kral Faysal Türkiye sınırına vardığında Vali tarafından kendisine hoş geldiniz denecektir. Kral Faysal'ı Ankara'da karşılayacaklar arasında bulunan Irak Başbakanı Nuri Paşa 4 Temmuz sabahı Semplon Ekspresi ile İsviçre'den İstanbul'a gelmiş, aynı gün öğleden sonra trenle Ankara'ya hareket etmiştir (Vakit, 5.7.1931: 1; Cumhuriyet, 5.7.1931: 1). Nuri Paşa kendisini izleyen gazetecilere her iki ülkenin ilişkilerinin son derece samimi ve dostane olduğunu, Irak'ın genel

⁴ Türk Dışişleri Bakanlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü ve Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü'ne ve Sağlık Bakanlığı'na da birer yazı yazarak kralın seyahati hakkında yapılması gerekenleri bildirmiştir. Bkz. (Şimşir, 2001: 262).

durumunun gayet iyi olduğunu ifade etmiştir (Akşam, 5.7.1931: 1). Nuri Paşa'ya Irak milletvekillerinden Süleyman Bey eşlik etmektedir (Vakit, 5.7.1931: 1).

Kral Faysal'ın Ankara'da resmi törenle karşılanması programında özel trenin 6 Temmuz 1931 Perşembe günü Ankara İstasyonu'na varması planlanmaktadır. İstasyonda kendisini Cumhurbaşkanı Atatürk, Meclis Başkanı, Başbakan İsmet İnönü, İçişleri ve Dışişleri Bakanları karşılayacaktır. Törende bando her iki ülkenin resmî marşlarını çalacaktır. Karşılama 21 pare top atışı yapılacaktır (Vakit, 5.7.1931: 1). İstasyon her iki ülkenin bayrakları ile süslenmiştir. Kral Faysal istasyon dışında Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı süvarileri tarafından selamlanacaktır.

Hazırlanan karşılama planına göre, Atatürk ile Kral Faysal otomobil ile Ankara Palas'a gidecekler, orada bir süre kalıp dinleneceklerdir. Kral Faysal'ın orada bazı ziyaretçilerle görüşmesi daha sonra saat 4'te Çankaya'da Atatürk'ü ziyareti program dahilindedir. Atatürk perşembe akşamı Irak Kralı'nın şerefine devlet konukevi olan Ankara Palas'ta yemek ve kokteyl verecektir (Akşam, 5.7.1931: 1). Fakat Irak Kraliçesi Türkiye'ye gelmediğinden yemekte hanımlar yer almayacaktır. Başbakan İsmet İnönü 'nün de 7 Temmuz Cuma günü Ankara Palas'ta Kral Faysal onuruna bir yemek vermesi planlanmaktadır. Aynı akşam Irak Elçiliği'nde de Kral Faysal için bir yemek ve kokteyl gerçekleştirilecektir. 8 Temmuz günü ise Dışişleri Bakanı köşkünde misafirler için bir öğle yemeği düzenlenecektir. 8 Temmuz Cumartesi günü akşamı ise Kral Faysal ve beraberindekilerin Ankara'dan ayrılmaları planlanmaktadır. Kral Faysal İstanbul yolu ile Avrupa'ya hareket edecektir (Vakit, 2.7.1931: 2). Irak Kralı'nın yanında Irak Başbakanı Fevzi Paşa ile Maliye Bakanı yer almaktadır (Akşam, 2.7.1931: 2).

2- IRAK KRALI FAYSAL'IN ATATÜRK'Ü ZİYARETİ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletler içinde Irak ilk bağımsızlığını sağlayan devlet olmuştur. Irak Kralı Faysal ülkesinin bağımsızlığını 1930 yılında sağladıktan sonra⁵ ilk olarak Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmek istemiştir (Akşam, 10.7.1931: 1). Ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir (Yalçın, 2010: 320).

Kral Faysal Türkiye'de eğitim gördüğü için Atatürk'e karşı hayranlığını her fırsatta açıklamıştır.⁶ Büyük adamların sözlerinde, yazılarında, eserlerinde, her şeylerinde sınırsız bir güzellik ve büyüklük olduğunu belirtmiştir. 1927'de Londra'da bulunduğu sırada kaldığı otele Türk büyükelçisini davet etmiş ve Türkiye'deki

⁵ İngiltere ile Irak arasında 30 Haziran 1930'da imzalanan antlaşma ile Irak'a özerklik verilmiştir. Bkz. (Gönlübol-Sar, 1982: 95)

⁶ Kral Faysal ve ailesi Türkiye ve Atatürk'e olan sevgilerini ve Atatürk'ü ziyaret etme isteklerini her fırsatta Bağdat'taki Türk büyükelçisine iletmışlerdir. Bkz. (Balkaya, 2015: 571), Türkiye'nin yeni Bağdat Büyükelçisi Tahir Lütfi Bey şerefine Irak Kralı tarafından sarayda verilen bir davette Kral, Türkiye ile Irak'ın bir aile olduklarını belirtmiş ve Cumhurbaşkanı Atatürk ve hükümetinin Irak hakkındaki dostluk siyasetinin gerek kendisinin gerekse Iraklıların kalplerinde samimi dostluk ve güven duygularını pekiştirdiğini, dolayısıyla kendilerinin güney sınırını yok bildiklerini bizim de yok bilmemiz gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. (BCA 0301025873818, 17.2.1930), Kral Faysal Türkiye'de öğrenim gördüğü ve gençliğinin ilk zamanlarını Adalar ve Boğaziçi'nde geçirdiği için bir Türk kadar iyi Türkçe konuşmaktadır. Bkz. (Akşam, 5.7.1931: 1; Cumhuriyet, 5.7.1931: 6), Kral Faysal'ın bir tek oğlu vardır ve ismi de babasının Atatürk'e olan hayranlığından dolayı Gazi'dir. Bkz. (Balkaya, 2015: 573)

değişmeleri ve ilerlemeleri yakından takip ettiğini belirtmiştir. “*Iraklılar ve ben Türkiye’deki terakkiyat ve inkılabatı fevkalade takdir ve takip etmekteyiz. Gazi Paşa hazretlerinin muvaffakiyatına engel olmamak ve dehasına hürmet etmemek kabil değildir. İtiraf ederim ki ben harekâtı milliyenin bidayetinde, bu kadar parlak neticelere varacağınızı ümit etmiyordum. Terakkiyatınızı hayret ve memnuniyetle müşahede ediyoruz. Bütün Asyaî milletlere nümune-i imtisal olacağınız şüphesizdir. Maalesef Irak’taki ahali çok cahil olduğu için biz şimdilik bir şey yapamıyoruz. Fakat dilhahumuz eserinize tabiiyettir.*” (Balkaya, 2015: 572).

1930 yılında Türkiye’nin yeni Bağdat Büyükelçisi Ankara’ya gönderdiği 15.12.1930 tarihli yazısında kendisinin gerek Kral ile gerekse Kralın ailesi ile gerçekleşen mülakatlarında Türkiye’ye gitme isteğini kuvvetli bir şekilde kendisine ilettiklerini, kendisinin de bu durumu yani Kralın Türkiye’yi ziyaret etme konusunda nasıl davranması gerektiği hususunu Dışişleri’ne sormuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı cevap yazısında, bu ziyaretin Türkiye’nin isteği gibi gösterilmemesini ancak Kral Türkiye’ye gelmek istediğini şahsen belirtirse bunun olumlu karşılanacağı bilgisini vermiştir (Balkaya, 2015: 572). Daha sonra Kral Faysal 1931 yılında mayıs ayında görüştüğü, Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi’ne aynı sene içinde Türkiye’ye gelip Kuzey Irak’taki Barzani aşiretinden duyduğu sıkıntıları görüşmek (Bıyıklı, 2011: 94), Atatürk’ün elini öpmek ve ona karşı olan derin saygısını sunmak istediğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk’ün bu ziyaretten memnuniyet duyacağını Kral Faysal’a aktarılması ile 1931 yılı temmuz ayında ziyaretin gerçekleşmesi kesinleşmiştir (Balkaya, 2015: 572; Şimşir, 2001: 252).

Irak Kralı Faysal Türkiye’ye gitmek amacı ile 4 Temmuz 1931 günü Bağdat’ta başladığı yolculuğunda 6 Temmuz 1931 günü Ankara İstasyonu’na trenle ulaşmıştır (Kocatürk, 1973: 336; Sözer, 1998: 196; Cumhuriyet, 28.6.1931: 4). İstasyon her iki ülkenin bayrakları ile süslenmiştir. Türk halkı ve askerler İstasyondan Ankara Palas’a kadar Cumhurbaşkanı Atatürk ve Kral Faysal’ı yakından görebilmek için yerlerini almışlardır (Vakit, 7.7.1931:1). Kral Faysal’ın içinde bulunduğu tren gara giriş yapınca askeri bando Irak marşını çalmaya başlamıştır. Kral Faysal trenden iner inmez Atatürk ile karşılıklı selamlaşmış ve Atatürk’ün elini sıkmıştır. Atatürk ilk önce TBMM Başkanı Kazım Paşa’yı daha sonra Başbakan İsmet Paşa’yı ve diğer ilgilileri Kral Faysal’a takdim etmiştir. Faysal da kendi heyetini Atatürk’le tanıştırmıştır (Akşam, 8.7.1931: 1). Bu sırada 21 parça top atışında bulunulmuştur. Daha sonra istasyonda bulunan Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Mızraklı Süvarileri yolda bulunan piyade kıtasının arasından üstü açık bir otomobil ile Ankara Palas’a ulaşmıştır. Cumhurbaşkanı Atatürk Kral Faysal’la Ankara Palas’a gelmiş, orada bir süre dinlenmiş ve ayrılmıştır. Atatürk ayrılırken Kral Faysal kendisini otelin kapısına kadar yolcu etmiştir. Kral Faysal öğle yemeğini Irak Elçiliği’nde yemiştir. Aynı gün saat 4’te Kral Faysal Çankaya’ya giderek Atatürk ile görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Irak Başbakanı Nuri Paşa ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da yer almıştır. Akşam saat 8.30’da Atatürk, Ankara Palas’ta Kral Faysal için bir yemek vermiştir (Kocatürk, 1973: 336; Sözer, 1998: 196). Yemekte Kral Faysal’ın yanında Irak Başbakanı Nuri Paşa, Irak Büyükelçisi ve diğer Iraklı bürokratlar, Atatürk’ün yanında da Kazım ve İsmet Paşalar, Bakanlar Kurulu üyeleri, Parti Genel Sekreteri Recep Bey, TBMM Başkan Vekillerinden Vasıf ve

Saffet Beyler, Türkiye'nin Bağdat Elçisi Tahir Bey ve Türkiye ile Irak Dışişleri Bakanlıkları personeli katılmışlardır. Yemekte Atatürk ile Kral Faysal içten nutuklar söyleyerek Türkiye ile Irak dostluğundan ve iki ülkenin barış ve ilerlemeye ilişkin politikalarından bahsetmişlerdir (Akşam, 8.7.1931: 2; Şimşir, 2001: 265-266). Yemek sırasında Kral Faysal Atatürk'ü Irak'a davet etmiştir. Atatürk de bu davete kibarca karşılık vermiştir. Yemekte Atatürk ile Kral Faysal arasında ilginç diyaloglar yaşanmıştır. Kral Faysal Ankara'yı çok beğendiğinden: “Artık kışı Bağdat'ta, yazı Ankara'da geçiririz.” demiştir. Atatürk bu cümleyi “Ankara'da ve İstanbul'da...” diyerek tamamlamıştır (Vakit, 8.7.1931: 1).

Irak Kralı Faysal 7 Temmuz gününü Ankara gezisine ayırmıştır. Kral Faysal sabahleyin önce Hacı Bayram Camii'ne gitmiş, daha sonra Ankara Kalesi'ni ve Türk Ocağı'nı ziyaret etmiştir. Öğleden sonra saat 15.30'da TBMM'ye giderek oradaki görüşmeleri bir saat kadar izlemiştir. Kral Faysal'a TBMM'de Irak Başbakanı ile TBMM Başkan Vekili Vasıf Bey eşlik etmiştir⁷ (Vakit, 8.7.1931: 1). Atatürk daha sonra misafiri Kral Faysal'ı Ankara'da Gazi Çiftliği'nde ağırlamıştır. Aynı gün misafir şerefine Marmara Köşkü'nde bir çay ziyafeti yapılmıştır (Sözer, 1998: 197). Bu ziyafette TBMM Başkanı Kazım Özalp, Başbakan İsmet İnönü, Genel Katip Tefik Bıyıklıoğlu, Başyaver ve Bakanlar hazır bulunmuşlardır. Ziyafet çok samimi bir hava içinde gerçekleşmiştir (Granda, 2007: 287)⁸. Ankara'da Irak ile Türkiye heyetleri arasında görüşmeler de yapılmış, Irak Başbakanı ve Maliye Bakanı ile Türk yetkililer arasındaki görüşmelerde Türkiye ile Irak arasında ticaret ve ikamet antlaşması imzalanması için hemen müzakerelere girilmesi hususunda görüş birliği meydana gelmiştir.

Kral Faysal 8 Temmuz günü öğleyin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in konuğu olmuştur. Kral Faysal şerefine Hariciye Köşkünde bir öğle yemeği verilmiştir. Yemekte misafirlerle birlikte Başbakan İsmet Paşa, TBMM Başkanı Kazım Paşa, Adliye ve Dışişleri Bakanları, Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey, Dışişleri Komisyonu Başkanı Saffet Bey, Irak Elçilik mensupları ve Dışişleri Bakanlığı müdürleri yer almışlardır. Kral Faysal Ankara'da son olarak saat 17.00'de Ankara Palas'ı ziyaret ederek terasta çay içmiştir (Vakit, 9.7.1931: 1). Irak Kralı'nın 8 Temmuz'da Ankara seyahati sona erdiği zaman⁹ Atatürk, saat 19.00'da Kral Faysal'ı Ankara İstasyonu'na bizzat gelerek İstanbul'a uğurlamıştır. Uğurlamada Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yanında TBMM Başkanı, Başbakan, İçişleri ve Dışişleri Bakanları ve diğer erkan bulunmuştur. Atatürk ve beraberindekiler tren hareket ettikten sonra Ankara İstasyonu'nda muhafız kıtasının geçit törenini izlemişler, tören bittikten sonra Atatürk özel otomobile binerek Orman Çiftliği'ne gitmiştir (Akşam, 10.7.1931: 2).

Irak Kralı Faysal 9 Temmuz sabahı saat 9.20'de Atatürk'ün özel treni ile İstanbul'a ulaşmış ve Haydarpaşa İstasyonu'nda özel törenle karşılanmıştır (Vakit, 10.7.1931:

⁷ Kral Faysal TBMM'de locaya geçerek Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun değişikliği için yapılan müzakereleri izlemiştir. Bkz. (Vakit, 8.7.1931: 1).

⁸ Atatürk'ün uşağı Cemal Granda'nın anlattıklarına göre Kral Faysal, akşamları birkaç kadeh viski ya da kokteyl içermiş. Özel hayatı çok sakinmiş. Kendi halinde bir adammış. Kibar tavırlıymış. Yemek yemeğe düşünmüştü, örneğin Afgan Kralı gibi pilava merakı yokmuş. Bkz. (Granda, 2007: 287).

⁹ Kral Faysal, Ankara'dan ayrılacağı son gün Ankara fakirlerine dağıtılmak üzere Ankara Belediyesi'ne 2000 lira göndermiştir. Bkz. (Hakimiyet-i Milliye, 15.7.1931: 3).

1; Cumhuriyet, 10.7.1931: 1). Kral Faysal'ın yanında bulunan Irak Başbakanı Nuri Paşa, Maliye Bakanı Rüstem Bey Haydar, Başmabeynci Saffet Paşa, Irak Milletvekilleri Fettah Bey, Başyaver Tahsin Bey, Türkiye'nin Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey ve eşleri ile Cumhurbaşkanlığı Yaveri Naşit ve Dışişleri Özel Kalemi'nden Münir Beyler Krala eşlik etmiştir. Kral Faysal'ı istasyonda karşılamada bir tabur asker, polis ve belediye zabıtalı da yerlerini almıştır. İstasyonun girişinden Haydarpaşa Rıhtımı'na kadar halılar serilmiştir (Akşam, 10.7.1931: 1). Tren istasyonda durduğu zaman Vali Muhittin Bey ve Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa trene binerek Krala şehre hoş geldiniz demiştir. Kral Faysal trenden inerken bando Irak milli marşını çalmıştır. Faysal kendisini karşılayan askerleri ve halkı selamlamış ve Haydarpaşa Rıhtımı'na inmiştir. Rıhtımda Şükrü Naili Paşa'ya dönerek "*Sizinle tanıştığuma çok memnun oldum*" demiştir. Daha sonra İstanbul Valisi Muhittin Bey'e hitap ederek "*Çok memnun oldum. Askerleri çok gürbüz ve muntazam buldum. İstanbul'unuz da çok güzel. Halkın hakkımda gösterdiği muhabbetten de çok müteşekkirim.*" ifadelerini kullanmıştır. Ve maiyetindekiler ve Türk karşılayıcılarla beraber kendisini rıhtımda beklemekte olan Söğütlü yatına binmiştir (Akşam, 10.7.1931: 1; Vakit, 10.7.1931: 1). Söğütlü yatı Haydarpaşa'dan ayrıldıktan saat 10.00'da Dolmabahçe Sarayı rıhtımına gelmiştir. Kral Faysal'ı burada Milli Saraylar Müdürü Sezai Bey karşılamıştır. Kral Faysal sarayın bahçesinde ilerlerken fotoğrafçılar Kralın fotoğraflarını çekmişlerdir. Kral Faysal sarayın üst kattaki salonunda bir süre dinlenmiş, kendisine sigara ve kahve ikram edilmiştir. Daha sonra Kral Faysal'a kendi isteği üzerine sarayın içi gezdirilmiştir. Kral Faysal öğle yemeğini sarayda yedikten ve bir süre dinlendikten sonra saat 15.00'de beraberindekilerle beraber otomobillere binerek Evkaf Müzesi'ni, Topkapı Sarayı'nı ve Eski Eserler Müzesi'ni ziyaret etmiş, daha sonra Beyoğlu yolu ile Gazhane'den geçerek saat 18.00'de Dolmabahçe Sarayı'na geri dönmüştür. Irak Kralı Faysal'ın İstanbul'u ziyareti özel mahiyette olduğundan kendisi için herhangi bir program oluşturulmamıştır. Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa gazetecilere Kral Faysal'ın çok memnun olduğu açıklamasını yapmıştır (Vakit, 10.7.1931: 2).

Irak Kralı Faysal 10 Temmuz günü sabah otomobil ile Boğaz kıyısında bir gezinti yapmıştır. Kral bu gezinti sırasında Boğazda oturan akrabalarını ziyaret etmiş,¹⁰ daha sonra kaldığı Dolmabahçe Sarayı'na geri dönmüştür. Öğle yemeğini sarayda yedikten sonra Kral Faysal saat 16.00'da sarayın rıhtımına yanaşan Ertuğrul yatı ile bir gezinti yaparak Yalova'ya gitmiştir. Kral Faysal'a Yalova gezisinde Irak Maliye Bakanı Rüstem Bey, Baş mabeynci Rüstem Paşa, Irak Elçisi Naci Şevket Bey ve eşi, Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey ile eşi refakat etmiştir (Cumhuriyet, 11.7.1931: 2). Faysal, geceyi Atatürk'ün Yalova'ya geldiği zaman kaldığı Gazi Köşkü'nde geçirmiştir (Vakit, 11.7.1931: 1; Cumhuriyet, 11.7.1931: 1). İkameti esnasında Termal'e giderek kaplıcada banyo yapmış, bundan çok memnun kalmıştır (Cumhuriyet, 12.7.1931: 3). 11 Temmuz'da öğleden sonra ise Ertuğrul yatı ile İstanbul'a geri dönmüştür (Akşam, 12.7.1931: 1). Faysal aynı gün İstanbul'da çeşitli yerleri gezmiştir. 12 Temmuz günü Kral Faysal öğleye kadar sarayda dinlenmiş, öğleden sonra beraberindekilerle gezinti için Kilyos'a gitmiştir. Kral Faysal Kilyos'ta kale harabelerini ziyaret etmiş ve burada bir süre denizi

¹⁰ Kral Faysal Boğazda Baltalimanı'nda oturan akrabası Nuri Bey'i ve Emirgan'da oturan amcası Abdullah Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bkz. (Cumhuriyet, 11.7.1931: 1)

seyretmiştir (Vakit, 13.7.1931: 1). Aynı günün akşamı İngiltere Elçiliği'nde Irak Kralı Faysal için bir ziyafet verilmiştir. Kral Faysal bu yemeğe katılmıştır.

13 Temmuz günü Kral Faysal bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nda bazı özel misafirleri ile görüşmüş ve akrabalarından bazılarını kabul etmiştir. Öğleden sonra Beyoğlu 5. Noteri Kralın isteği ile saraya gelmiş, Kral, Türkiye ve Yunanistan'da bulunan bazı mallarını 2 kız kardeşi 1 erkek kardeşine bırakmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 15.7.1931: 3). Bu işleri kendisi için Noter Bey halletmiştir.¹¹ İş bittikten sonra Kral Faysal Yeniköy'deki Mısır Elçiliği'nde kendisi için verilen yemeğe katılmıştır (Akşam, 13.7.1931: 1). Yemekten sonra Kral Faysal İstanbul'daki gezintilerine devam ederek saat 15.30'da maiyetindekilerle beraber Dolmabahçe Sarayı'ndan Ankara motoruna binerek deniz yolu ile Florya'ya gitmiş ve orada bir süre dinlenmiştir. Daha sonra yine deniz yolu ile Sarıyer'de Çırcır Suyu'na giderek orayı ziyaret etmiş ve orada bir süre dinlenmiştir. Akşam yemeğini Tarabya'da bulunan Tokatlıyan Otelinde yedikten sonra gece Söğütlü yatı ile Dolmabahçe Sarayı'na geri dönmüştür (Akşam, 14.7.1931: 2; Hakimiyet-i Milliye, 15.7.1931: 3).

Irak Kralı Faysal, İstanbul'da 6 gün misafir olduktan sonra 14 Temmuz'da saat 12.50'de maiyetindekilerle birlikte Avrupa'ya doğru gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır (Şimşir, 2001: 271; Hakimiyet-i Milliye, 16.7.1931: 1). Irak Kralı Faysal ayrılırken gazetecilere açıklama yaparak Türkiye'de iyi karşılanmasından duyduğu memnuniyeti belirterek Türkiye'nin kaydettiği ilerlemenin diğer milletler için bir örnek olduğunu ve bu ilerlemenin Atatürk'ün dehası sayesinde gerçekleştiğini söylemiştir (Akşam, 16.7.1931: 1; Yeni Adana, 17.7.1931: 2; Vakit, 15.7.1931: 6). Irak Kralı Faysal ayrılırken İstanbul fakirlerine verilmek üzere Belediyeye 1000 lira göndermiştir. Belediye bu parayı Darülaceze'ye vermediği uygun görmüştür (Cumhuriyet, 17.7.1931: 2).

Kral Faysal İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Alpulu'da bulunan şeker fabrikasına uğrayıp orada birkaç saat kalarak incelemeler yapmıştır ve fabrika hakkında takdirlerini belirtmiştir. İncelemeden sonra Şark Demiryolları İdaresi'nin Semplon Ekspresi'ne ilave ettiği özel bir vagonla saat 22.00'de Avrupa'ya doğru yola çıkmıştır¹² (Akşam, 14.7.1931: 2 ; Hakimiyet-i Milliye, 15.7.1931: 3). Hükümet temsilcileri Kral Faysal'ı ülke sınırına kadar uğurlamışlardır (Hakimiyet-i Milliye, 16.7.1931: 1).

Irak Kralı Faysal Türk sınırından ayrılırken Karaağaç'tan 15 Temmuz 1931'de Cumhurbaşkanı Atatürk'e ziyaret dolayısı ile teşekkürlerini belirten bir telgraf çekmiştir: "*Sevgili Türkiye'den ayrılırken en evvel Zat-ı Riyasetpenahilerine kalbi teşekkürlerimi takdim etmek isterim. Büyük himmetinizle güzel lakabına kesbi istihkak eyleyen Ankara'da ve Türkiye'nin diğer yerlerinde gerek Zatı Devletlerinden gerekse Cumhuriyet Hükümet erkanından ve sair efradı milletten*

¹¹ Kral Faysal'ın kız kardeşlerinin isimleri Şerife Fatma ve Şerife Sare, erkek kardeşinin ismi ise Şerif Zeyd'tir. Bkz. (Hakimiyet-i Milliye, 15.7.1931: 3), Kral Faysal'ın kardeşlerine bıraktığı emlak 40 parça kadardır. Bunlar arasında bulunan İstanbul'daki emlakın değeri 250 bin lira kadardır. Bkz. (Akşam, 14.7.1931: 2).

¹² Faysal Avrupa'da önce Viyana'da bir süre kalıp daha sonra Bern'e geçip kendisini tedavi ettirecektir. Daha sonra Fransa'nın bazı şehirlerini dolaşıp uçakla Irak'a geri dönecektir. Bkz. (Akşam, 14.7.1931: 2), Kral Faysal'ın Eylül'de Irak'ta olması tahmin edilmektedir. Bkz. (Hakimiyet-i Milliye, 15.7.1931: 3).

gördüğüm hüsnü kabul ve misafirperverlik iki millet arasındaki samimi muhabbete bir delil olarak kalbimde sevimli ve unutulmaz hatıralar bırakmıştır. Zati Riyasetpenahilerinin şahsi saadeti ve Türk Milleti necibesinin refah ve tealisi için temenniyatının kabulünü rica ederim.” (Hakimiyet-i Milliye, 16.7.1931: 3; Yeni Adana, 17.7.1931: 2; Cumhuriyet, 16.7.1931: 3).

Kral Faysal ile birlikte Ankara'ya gelmiş olan Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa da Türkiye'den ayrılırken Adana'dan, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Beye (Bıyıklıoğlu) şu telgrafi göndermiştir: “*Sevgili Türkiye'yi terk ederken kalbimde silinmez izler bırakan bu meymenetli ziyaret esnasında bizi garik-i lütufları kılan Büyük Gazi'ye tazimlerimin takdimine tavassut buyurmanızı rica ederim*” (Şimşir, 2001: 270).

3- IRAK KRALI FAYSAL'IN ATATÜRK'Ü ZİYARETİ'NİN OLUŞTURDUĞU YANKILAR

Irak Kralı Faysal'ın 6-14 Temmuz 1931 tarihlerinde Ankara'ya gelip Atatürk ile görüşmesi (Mango, 2004: 488) ve daha sonra İstanbul'u ziyaret etmesi Türkiye-Irak ilişkilerinde olumlu bir hava estirmiştir (Okur, 2004: 84)¹³ ve pozitif yankıların oluşmasına sebep olmuştur.

Kral Faysal'ın Atatürk'ü ziyareti esnasında 8 Temmuz 1931'de Türkiye-Irak Resmi Tebliği yayınlanmıştır. Tebliğde şunlara değinilmiştir: “*Irak Kralı Hazretlerinin Ankara'ya şereflendiren ziyaretleri esnasında Türkiye Reiscumhuru Hazretleri ile aralarında müteaddit ve çok samimi mülakatlar olmuştur. Irak Reisi Vüzerası Nuri Sait Paşa Hazretleri ile Maliye Veziri Rüstem Haydar Beyefendi de Ankara'ya teşrif etmişlerdir. Bu iki Irak Devlet recülü ile Başvekil İsmet Paşa Hazretleri ve Hariciye Vekili Tevfik Rüşti, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyefendiler arasında vuku bulan temas ve mülakatlarda iki memleketin iktisadi münasebetleri ve tarafeyn tebaasının diğerinin ülkesinde ikamet şeraiti hakkında fikir teatisi yapılmış, Türkiye ile Irak arasında İkamet ve Ticaret mukavelenamesi akdi için hemen müzakerelere girişilmesi hususunda ittifak hasıl olmuştur. Hududun emniyet ve asayişini temin hususunda alınan tedbirlerin samimiyetle tatbik edildiği ve iyi neticeler verdiği iki tarafça memnuniyetle müşahede edilmiştir. Hududun iki tarafında yekdiğeri aleyhine harekete ve teşebbüse müsaade etmemek esasının dikkatle ve sebatla takibi teyid edilmiştir”* (Vakit, 9.7.1931: 7).

Türk ve Irak basını bu ziyarete yakın alaka göstermiş, her iki basında ziyaret ile ilgili makalelere ve yazılara yer verilmiştir (Balkaya, 2015: 576). İstanbul'da yayınlanan Vakit gazetesi Kral Faysal'ın Atatürk'ü ziyareti dolayısı ile ‘Kıymetli Bir Ziyaret’ başlığı altında bir yazı kaleme almıştır. Yazıda Kral Faysal'ın Ankara'nın misafiri olduğu belirtilerek bu ziyaretin Lozan Barışı'ndan sonra Yakın Doğu tarihinde meydana gelen büyük değişimi göstermek bakımından özel bir önemi olduğu ifade edilmiştir (Vakit, 7.7.1931: 1). İstanbul'da yayınlanan bir diğer gazete Akşam gazetesi ise ‘Türkiye-Irak’ başlığı altında bir yazı yayınlayarak Irak Kralı Faysal'ın Ankara'ya gelmiş bulunduğunu haber vererek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan milletler içinde ilk olarak Irak'ın bağımsızlığını kazandığını belirtmiş, Kral Faysal'ın Türkiye gezisinin özel bir önemi olduğunu

¹³ Atatürk ziyaretlerinin anısına Krala ve ailesine resimler hediye etmiştir. Bkz. (Okur, 2004: 84).

yazmıştır (Akşam, 10.7.1931: 1). Adana’da yayınlanmakta olan Yeni Adana gazetesi de Kral Faysal’ın Avrupa gezisine çıktığından bahsederek Faysal’ın bu gezisini Türkiye yolu ile yapacağını ve Ankara’ya da uğrayacağını haber vermiştir (Yeni Adana, 9.6.1931: 2). Irak Kralı Faysal’ın Türkiye gezisine değinen gazetelerden biri de Cumhuriyet gazetesidir. Gazetede Kral Faysal’ın Temmuz’un ilk haftasında Ankara’ya gelerek Atatürk’ün misafiri olacağı ve üç gün Ankara’da kalacağı duyurulmuştur (Cumhuriyet, 25.6.1931: 1). T.C. Bağdat Büyükelçiliği, Irak Kralı Faysal’ın Türkiye’yi ziyareti dolayısıyla Irak basınında (El-Irak, El-Alemü’l-Arabi, Sadal-Ahd gazeteleri) ve Beyrut basınında (El-Belag gazetesi) çıkan haberlerin Türkçe’ye tercümelerini T.C. Hariciye Vekaleti’ne göndermiştir. Hariciye Vekaleti de bunların birer nüshasını bilgi vermek üzere T.C. Başvekalet Müsteşarlığı’na sunmuştur (BCA 030102587407, 5.7.1931).

Irak’ta bulunan El-Alemü’l-Arabi gazetesi Irak Kralı Faysal’ın Atatürk’ü ziyareti ile ilgili olarak bir başmakale yayınlamıştır. Bu makalede gazete yeni Türkiye’nin dost ve kardeş Irak için samimi muhabbet hisleri taşıdığını yazmıştır. İki taraf arasındaki ilişkilerin seneler geçtikçe daha da arttığını ve bu ilişkilerin iki millet arasında asırlardan beri kök salmış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca iki devlet reisinin gerçekleştirdikleri dostluk siyasetinin ve ülkelerinde yaptıkları başarılarının bu iki milleti birbirine bağlamış olduğu üzerinde durmuştur. Bu ziyaretin Türkiye ve Irak arasında ilk ziyaret olduğunu da gazete yazısında ifade ederek Kralın ziyaretinin yaklaşık üç gün süreceğini, Kralın Türkiye’den Avrupa’ya geçeceğini belirtmiş, Irak’ın iyiliğini isteyen kardeş Türkiye’ye başarı ve mutluluk dilekleri iletilmiştir (BCA 030102587407, 5.7.1931). Sedel-Aht gazetesi de Kral Faysal’ın Türkiye’yi Ziyareti başlıklı bir makale yayınlarak Kralın Türkiye’yi resmî ziyaretinin Şarkın yükselişine ve uyanıklığına işaret edeceği konusu üzerinde durmuştur. Gazetenin yazısına göre yüzyıllardır birbirlerine muhalif olarak yaşamış olan Şark milletlerinin bu durumundan garp istifade etmiştir. Bu iki milleti din, ortak çıkarlar ve komşuluk birleştirici etki yapmaktadır. Yazıda ayrıca bu ziyaretin iki milleti birbirine bağlayan bağlara kuvvetli bir şekilde etki edeceğine atıf yapılmıştır. Bir başka Irak basın yayın organı olan El-Irak gazetesi de Irak İle Komşu Türkiye Arasında Sıkı Münasebat ve Samimi Dostluk adı ile bir baş makale kaleme almıştır. Irak’ın daha önce Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı bir memleket olarak hem acı hem tatlı devirler yaşamış olduğuna dikkat çekilen makalede Türkiye’nin Gazi sayesinde yükseldiği, Irak’ın da gerek Kral Hüseyin gerekse ondan sonra gelen Kral Faysal zamanında yükselişe geçtiği ifade edilerek inkılapçı iki dost olan Atatürk ve Kral Faysal’a selam edilmiştir (BCA 030102587407, 5.7.1931). Ziyaretle ilgili yazı kaleme alanlardan biri de Beyrut’ta çıkan El-Belag Gazetesi olmuştur. Gazete “Türkler ile Araplar Arasında Yaklaşma” başlıklı yazısında Kral Faysal’ın Türkiye’yi ziyaretinin Türkiye ve Arap memleketlerinde güzel bir etkisi olduğu gibi iki komşu memleketin siyasetinde de büyük tesiri olduğunu ifade etmiştir (Şimşir, 2001: 269). Gazetelerin kupürlerini ve tercümelerini Türkiye’nin Bağdat Büyükelçiliği bir telgraf ekinde Türk Dışişleri Bakanlığı’na iletmiştir (Şimşir, 2001: 258).

Ziyaret ile sadece Irak basını ilgilenmemiş, İngiliz basını da Kral Faysal’ın Türkiye gezisi ile yakından ilgilenmiştir. Irak Kralı Faysal Türkiye seyahati ile ilgili olarak İngiliz Times gazetesine açıklamada bulunmuş ve özetle şunları ifade etmiştir:” *Irak-Türkiye münasebatı öteden beri iyidir. Bundan sonra daha iyi olacaktır. Gazi*

Hazretleri ile Türkiye ricalinin başlıca emeli bütün cihan ile sulh ve müsalemet içinde yaşamak ve memleketin imarına çalışmaktır” (Yeni Adana, 23.7.1931: 1).

Kral Faysal Türkiye ziyaretinden sonra Paris’te bulunduğu sırada 1 Eylül 1931 günü Türkiye’nin Paris Büyükelçisi ile Paris’te yaptığı görüşmede kendisine karşı gösterilen iyi kabulden son derece memnun olduğunu, Türkiye’de yapılan ilerlemeleri çok takdir ettiğini ve iki ülke arasındaki iyi gelişmeleri arttırmak niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Türk Büyükelçi de Kral Faysal’a Türkiye’nin Irak’a karşı aynı hislerle bağlı olduğunu söylemiştir. Bu görüşme Türkiye Büyükelçisi’nde Kral Faysal’ın Türkiye ile ilişkilerine çok önem atfettiği intibahını uyandırmıştır (BCA 0301025874014, 10.9.1931).

TBMM 1 Kasım 1931’de yeni yasama yılına Atatürk’ün mecliste yaptığı konuşma ile başlamıştır. Atatürk 1 Kasım 1931 günü TBMM’yi açış konuşmasında Türkiye’nin yakın komşuları ile samimi ilişkilerinin arttığını, Türkiye’nin uluslararası alanda her ülke ile iyi diyaloglar kurduğunu ve bunun da sonuçlarının görülmekte olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Türkiye’nin dış politikadaki düsturunu Türkiye’nin güvenliğini sağlamak ve hiçbir ülkenin aleyhinde olmamak olarak ifade etmiştir. Atatürk, bu konuşmasında Irak Kralı Faysal’ın Türkiye’yi ziyaretine değinmiş ve bu ziyaretin Türkiye-İrak ilişkilerinde arttırıcı bir etmen olduğunu belirtmiştir¹⁴ (TBMM Zabıt Ceridesi, 1.11.1931: 3-4).

SONUÇ

Irak Kralı Faysal Atatürk’e hayran bir devlet adamı olarak Türkiye’ye gelip kendisini yakından tanımak istemiştir. Bu amaçla Irak Başvekili ile beraber Türkiye’ye gelmiştir. Bu ziyaret iki devlet adamı arasındaki bir tanışma ziyaretidir. Atatürk Kral Faysal’ı ve beraberindekileri büyük bir içtenlikle karşılamış ve misafir etmiştir. Atatürk’ün misafirine verdiği önem Kral Faysal üzerinde olumlu bir etki yapmıştır ve iyi bir dostluğun oluşmasına ortam hazırlamıştır.

Bu ziyaret yeni kurulan Türkiye ile Irak arasındaki ilk ziyaret olması bakımından da önemlidir. Ziyaret ile birlikte Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler gelişme göstermiştir. Kralın Türkiye ziyareti Türkiye’nin başarılı dış politika işleyişinin, Atatürk’ün akılcı ve barışsever siyasetinin bir göstergesi olmuştur.

Irak Kralı Faysal gibi daha birçok yabancı devlet adamları Atatürk zamanında Türkiye’ye gelmişler, onu yakından tanıma fırsatını bulmuşlar ve kişiliğine hayranlıklarını ifade etmişlerdir. Irak Kralı Faysal’ın ziyareti de bu türden bir ziyarettir. Irak Kralı Faysal gerçekleştirdiği diğer hiçbir ziyaretin kendisini Ankara ziyareti kadar memnun etmediğini belirtmiştir. Ziyaret şüphesiz Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerde yükseltici, olumlu bir etki yapmıştır ve sonraki ilişkiler için örnek bir basamak teşkil etmiştir.

¹⁴ Atatürk konuşmasında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Irak Kralı Hazretleri’nin ve kıymetli nazırlarının ziyaretleri memleketimizde pek tatlı hatıralar bıraktı. Irak’la münasebetlerimizin dürüst ve iyi komşuluk yolunda tezahüratı ve mütemadiyen inkişafı bizim ciddi arzumuzdu.” Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1.11.1931: 3-4).

KAYNAKÇA**Kitaplar, Dergiler ve Tezler**

- “Irak-Türkiye İlişkileri”. (Çevrimiçi) <http://tr.wikipedia.org/>, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2016.
- Balkaya, İ.S. (2015). “Irak Kralı Faysal’ın Türkiye’yi Ziyareti’nin Basındaki Yansımaları”. 567-581. (Çevrimiçi) <http://www.ayk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2015.
- Bıyıklı, M. (2011). Kaynakçalı Türk Dış Politikası Kronolojisi (1919-1938). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Canatan, Y. (1996). Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Matbaası.
- Demir, Ş. (2011). “Dünden Bugüne Türkiye’nin Suriye ve Ortadoğu Politikası”. Turkish Studies. S: 6-3. 691-713. (Çevrimiçi) <http://www.turkishstudies.net/>, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016.
- Eyicil, A. ve Hamadlak, P. (2015). “Türkiye-İrak İlişkileri’nde Musul Sorunu”. KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi. S: 2. 67-83. (Çevrimiçi) <http://sbd.ksu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1982). Olaylarla Türk Dış Politikası. Cilt: 1. (1919-1973). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1997). Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Granda, C. (2007). Atatürk’ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor. Ankara: Omay Ofset Basım Ambalaj ve Reklam Ltd.
- Harp Akademileri (1994). Türkiye-İrak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Kasalak, K. (2007). “Irak’ta Manda Yönetiminin Kurulması Ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri”. Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi. S: 9. Şubat. 187-201. (Çevrimiçi) <http://turkoloji.cu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2013.
- Kaya, Z. (2004). “Musul Meselesi’ne Genel Bir Bakış”. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S: 8. 113-132. (Çevrimiçi) <http://sbedergi.ibu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016.
- Kocatürk, U. (1973). Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Mango, A. (2004). Atatürk. London: John Murray Publishers.
- Okur, M. (2004). “Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S: 33-34. 79-88. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2015.
- Sander, O. (2000). Türkiye’nin Dış Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sözer, V. (1998). Atatürklü Günler. İstanbul: Barajans Yayınları.
- Şimşir, B.N. (2001). Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları. Cilt: 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TBMM Zabıt Ceridesi. Cilt: 4. İçtima: 1. 1 Kasım 1931. 3-4. (Çevrimiçi). <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar>, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2013.
- Tuncer, H. (2008). Atatürkçü Dış Politika. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yalçın, S. (2010). Atatürk’ün Millî Dış Siyaseti. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yılmaz, G. (2006). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Dış Politika (1920-1980). Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli. (Çevrimiçi) <http://kutuphane.pamukkale.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016.

Arşiv Belgeleri

BCA, Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, Dosya No: 17912/478, 10.9.1931, T.C. Hariciye Vekaleti'nden Başvekalet Müsteşarlığı'na Gönderilen Yazı.

BCA, Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, Dosya No: 82011/78, 17.2.1930, T. C. Hariciye Vekaleti'nden Başvekalet Müsteşarlığı'na Gönderilen Yazı.

BCA, Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, Dosya No: 19082/959, 5.7.1931, T. C. Hariciye Vekaleti'nden Başvekalet Müsteşarlığı'na Gönderilen Yazı.

BCA, Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, Dosya No: 1736, 26.7.1931, T.C. Hariciye Vekaleti'nden Başvekalet Müsteşarlığı'na Gönderilen Yazı.

Gazeteler

Akşam, 2.7.1931-16.7.1931

Hakimiyet-i Milliye, 15.7.1931-16.7.1931

Vakit, 2.7.1931-19.7.1931

Cumhuriyet, 7.6.1931-19.7.1931

Yeni Adana, 9.6.1931-23.7.1931